

سند راهبردی انتقال اقتصاد

برنامه دولت اقدام و تحول

استان خراسان رضوی

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

استان خراسان رضوی

سند راهبردی انقلاب اقتصادی زیر نظر دکتر
علی رضایی میرقائد تهیه و تدوین شده است.

ویراستار فنی: دکتر سید اسعد حسینی
همکاران پژوهشی: ناصر مولایی، اسماعیل لجمیری، حسن محمدیان مصمم،
عباس علی پور، مصطفی رشیدی، بهزاد همتی، سعید ضرغامی، میثم داوری، نواب
میرزایی، ایمان ارفعی مقدم، پرستو میمنی، سعید یوسفی، رزینا لطفی جلی،
سعیده جلالی، مصیب قره بیگی، سمیه ملکی پور، حمید نصیر، سید رمضان
عقیلی، بهاره ایمانی، جمیله اسمعیلی، پویان کیانی و فاطمه شیخ زاده
طراح جلد و صفحه آرایی: محمود خستو، مهدی نجفی

بهار ۱۴۰۰

بهره برداری از مطالب پژوهش سند راهبردی انقلاب اقتصادی با ذکر منبع و نام پژوهشگران بلا مانع است.
حق چاپ محفوظ است.

بسمه تعالی

با توجه به برگزاری سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری، کاندیداها رویکردها و برنامه های مختلف خود را برای دولت آینده مطرح می کنند. یکی از طرح های اینجانب که از سالها قبل مدنظر قرار گرفته، ایجاد ایالت های اقتصادی است که حاصل آن تمرکززدایی از مرکز و توجه به مناطق و استان ها می باشد.

یکی از اقسام عدالت، عدالت سرزمینی است که در قالب طرح های آمایش سرزمین تجلی می یابد. آمایش سرزمین مدیریت خردمندانه و عالمانه فضا و نگرشی جامع به برنامه ریزی و مدیریت بهینه بهره برداری پایدار از سرزمین است. کاربرد آمایش سرزمین برای شناخت و رعایت قابلیت و استعداد زمین و منابع موجود در آن برای کشورهایی که در صدد حرکت در مسیر توسعه پایدار هستند، اجتناب ناپذیر است.

کشور ایران دارای قابلیت ها و ظرفیت های فراوانی برای پیشرفت است. با اجرایی کردن طرح های آمایش سرزمین و فعال نمودن مزیت ها و استعدادهای هر استان، دستیابی به ایران بزرگ اقتصادی و تعامل سازنده با دنیا به ویژه کشورهای آسیای جنوب غربی و در راس آنها، پانزده کشور همسایه ایران، می تواند ما را به یکی از بازیگران اصلی در عرصه اقتصادی و سیاسی جهان تبدیل نموده و استان ها و مناطق کشور را نیز به بالاترین حد پیشرفت برساند. در این راستا، چنانچه دولت اقدام و تحول موفق به کسب اعتماد مردم شود، در ابتدای فعالیت خود، سند اقدام و تحول را بر مبنای این کتاب، با استان ها امضا خواهد نمود تا تکلیف برنامه ریزی استانی و منطقه ای برای چهار سال آینده شفاف و قابل پیش بینی باشد.

در این مجموعه؛ اطلس استعدادهای، ظرفیت ها، تنگناها و آسیب ها شناسایی و ترسیم شده و درکی واقع بینانه از مناطق و استانهای کشور ارائه گردیده است. همچنین، راهبردها و سیاست های توسعه اقتصادی استان به تفکیک بخش های مختلف در دو فصل مجزا ارائه شده است. دولت اقدام و تحول، آماده پذیرش پیشنهادات برای افزایش کیفیت و کارایی این سند می باشد. امیداست؛ گردآوری این مجموعه که حاصل تلاش کارشناسان، صاحب نظران و مراکز و نهادهای متعدد کشور بوده، گامی بزرگ برای تحقق آرمان پیشرفت در کشور عزیزمان باشد.

محسن رضایی

کاندیدای سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری

بهار ۱۴۰۰

فهرست مطالب

..... فصل نخست:	۰
..... کلیات	۰
..... ۱-۱- مقدمه	۱
..... ۲-۱- بیان مسئله	۱
..... ۳-۱- اهداف بنیادین سند	۳
..... ۴-۱- مواد و روش‌ها	۳
..... ۱-۴-۱- روش تحقیق	۳
..... ۲-۴-۱- استراتژی مطالعه موردی	۴
..... ۳-۴-۱- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها	۵
..... ۴-۴-۱- روش‌های تحلیل داده‌ها	۵
..... الف) کیفی	۵
..... ب) کمی	۶
..... فصل دوم:	۷
..... تحلیل محیط بیرونی	۷
..... ۱-۲- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف	۸
..... ۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی	۳۶
..... ۱-۲-۲- بررسی وضعیت	۳۶
..... ۲-۲-۲- توان اکولوژیک	۳۷
..... ۳-۲-۲- چالش‌های هیدروپلیتیک خراسان رضوی	۳۷
..... فصل سوم:	۳۹
..... تحلیل محیط درونی	۳۹
..... ۱-۳- تقسیمات کشوری و همجواری‌ها	۴۰
..... ۲-۳- بررسی نظام طبیعی و محیط زیستی	۴۳
..... ۱-۲-۳- ویژگی‌های توپوگرافی (ناهمواری‌ها)	۴۳

- ۴۶ ..... ۲-۲-۳ آب و هوا و اقلیم
- ۴۷ ..... ۱-۲-۳ بارش
- ۵۲ ..... ۳-۲-۳ رطوبت هوا
- ۵۲ ..... ۴-۲-۳ جریان وزش بادها
- ۵۴ ..... ۵-۲-۳ تبخیر
- ۵۴ ..... ۶-۲-۳ ساعات آفتابی
- ۵۵ ..... ۳-۲-۳ منابع آب
- ۵۷ ..... ۴-۲-۳ پایداری منابع آب
- ۶۰ ..... ۵-۲-۳ کشاورزی استان
- ۶۲ ..... ۶-۲-۳ پوشش گیاهی
- ۶۳ ..... ۷-۲-۳ وضعیت کانسارهای معدنی
- ۶۵ ..... ۸-۲-۳ مخاطرات محیطی
- ۶۵ ..... ۱-۸-۲-۳ زلزله
- ۶۶ ..... ۲-۸-۲-۳ سیل
- ۶۷ ..... ۹-۲-۳ مناطق حفاظت شده
- ۶۹ ..... ۳-۳ بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی
- ۶۹ ..... ۱-۳-۳ بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان خراسان رضوی
- ۶۹ ..... ۱-۱-۳-۳ تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان خراسان رضوی
- ۷۰ ..... ۲-۱-۳-۳ عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه
- ۷۱ ..... ۳-۱-۳-۳ عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه
- ۷۱ ..... ۴-۱-۳-۳ وضعیت شاخص های توسعه انسانی در استان خراسان رضوی
- ۸۰ ..... ۵-۱-۳-۳ سنجش سرمایه اجتماعی استان
- ۹۳ ..... ۲-۳-۳ فقر و محرومیت
- ۹۴ ..... ۱-۲-۳-۳ طرح های انجام شده در زمینه مناطق محروم
- ۱۰۹ ..... ۲-۲-۳-۳ شاخص های جمعیتی دهستان های محروم استان خراسان رضوی
- ۱۱۵ ..... ۳-۲-۳-۳ جمع بندی

- ۱۱۶..... سکونتگاه‌های غیر رسمی ۳-۳-۳
- ۱۱۷..... نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی ۱-۳-۳
- ۱۱۸..... سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و بطور خاص استان خراسان رضوی ۲-۳-۳
- ۱۲۰..... جمع‌بندی ۳-۳-۳
- ۱۲۲..... بررسی ویژگی‌های جمعیتی ۴-۳-۳
- ۱۲۳..... تغییرات تعداد جمعیت ۱-۴-۳
- ۱۲۶..... تراکم جمعیت ۲-۴-۳
- ۱۲۸..... سهم جمعیت استان از کشور ۳-۴-۳
- ۱۲۹..... میزان شهرنشینی و روستائیشینی ۴-۴-۳
- ۱۳۳..... هرم سنی جنسی جمعیت ۶-۴-۳
- ۱۳۶..... گروه عمده سنی جمعیت ۷-۴-۳
- ۱۳۹..... نسبت جنسی جمعیت ۸-۴-۳
- ۱۴۱..... متوسط بعد خانوار ۹-۴-۳
- ۱۴۴..... موازنه مهاجرتی ۱۰-۴-۳
- ۱۴۶..... مبدأ اقامت قبلی مهاجران ۱۱-۴-۳
- ۱۴۸..... الگوی مهاجرت ۱۲-۴-۳
- ۱۴۹..... ولادت‌های ثبت شده ۱۳-۴-۳
- ۱۵۰..... میزان باروری کل ۱۴-۴-۳
- ۱۵۱..... مرگ و میرهای ثبت شده ۱۵-۴-۳
- ۱۵۲..... امید به زندگی ۱۶-۴-۳
- ۱۵۲..... پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵ ۱۷-۴-۳
- ۱۵۵..... وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی-عمومی ۵-۳-۳
- ۱۵۵..... تعلیم و تربیت رسمی-عمومی ۱-۵-۳
- ۱۵۵..... آمار و اطلاعات ۱-۱-۵-۳
- ۱۵۷..... مهم‌ترین مسائل آموزش و پرورش استان خراسان رضوی ۲-۱-۵-۳
- ۱۵۷..... راهکارهای پیشنهادی ۳-۱-۵-۳

- ۱۵۸.....وضعیت سواد در استان خراسان رضوی ۲-۵-۳-۳
- ۱۵۸.....آمار و اطلاعات ۱-۲-۵-۳-۳
- ۱۵۹.....مهم ترین مسائل سوادآموزی ۲-۲-۵-۳-۳
- ۱۶۰.....راهکارهای پیشنهادی ۳-۲-۵-۳-۳
- ۱۶۰.....وضعیت آموزش عالی در استان خراسان رضوی ۳-۵-۳-۳
- ۱۶۰.....آمار و اطلاعات ۱-۳-۵-۳-۳
- ۱۶۲.....مهم ترین مسائل آموزش عالی ۲-۳-۵-۳-۳
- ۱۶۲.....راهکارهای پیشنهادی ۳-۳-۵-۳-۳
- ۱۶۲.....بررسی نظام اقتصادی و تولید ۴-۳-۳-۳
- ۱۶۲.....نمای کلی اقتصاد استان خراسان رضوی ۱-۴-۳-۳
- ۱۷۹.....نظام سکونتگاهی ۵-۳-۳-۳
- ۱۷۹.....نظام شهرنشینی ۱-۵-۳-۳
- ۱۸۲.....بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان خراسان رضوی ۱-۱-۵-۳-۳
- ۱۸۶.....وضعیت نخست شهری در استان خراسان رضوی ۲-۱-۵-۳-۳
- ۱۸۷.....بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان ۳-۱-۵-۳-۳
- ۱۹۱.....الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان ۴-۱-۵-۳-۳
- ۱۹۳.....نظام روستانشینی ۲-۵-۳-۳
- ۱۹۵.....نظام حمل و نقل و ارتباطات ۱-۶-۳-۳
- ۱۹۵.....حمل و نقل جاده‌ای استان خراسان رضوی ۱-۱-۶-۳-۳
- ۱۹۷.....پهنه بندی دسترسی پذیری ۲-۱-۶-۳-۳
- ۱۹۸.....حمل و نقل ریلی ۳-۱-۶-۳-۳
- ۱۹۹.....حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها ۴-۱-۶-۳-۳
- ۲۰۰.....فناوری اطلاعات و ارتباطات ۵-۱-۶-۳-۳
- ۲۰۱.....نظام انرژی و تأمین آب ۲-۶-۳-۳
- ۲۰۲.....زیرساخت‌های مرتبط با برق ۱-۲-۶-۳-۳
- ۲۰۲.....زیرساخت‌های نفت و گاز ۲-۲-۶-۳-۳

۲۰۳.....	۳-۲-۶- استحصالی و تأمین آب
۲۰۵.....	۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی
۲۰۸.....	۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود
۲۱۵.....	۳-۸-۱- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها
۲۱۵.....	۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی
۲۱۶.....	۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی
۲۱۶.....	۳-۸-۲-۱- موقعیت استان خراسان رضوی در ارتباطات با کریدورهای بین‌المللی
۲۲۱.....	۳-۸-۲-۲- ظرفیت‌های اقتصادی استان
۲۲۵.....	۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی
۲۲۸.....	۳-۸-۴- شناخت قابلیت‌های گردشگری خراسان رضوی
۲۳۲.....	فصل چهارم:
۲۳۲.....	رویکرد راهبردی
۲۳۳.....	۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی
۲۴۹.....	۴-۲- تدوین اهداف بنیادین
۲۵۱.....	۴-۳- تدوین چشم‌انداز
۲۵۱.....	۴-۴- مأموریت‌های اصلی
۲۵۲.....	۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید
۲۶۲.....	فصل پنجم:
۲۶۲.....	تدوین راهبردها و سیاست‌ها

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت ۹
- جدول ۲- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد ۱۲
- جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی ۲۲
- جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور نظام سکونتگاهی ۲۵
- جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی ۲۸
- جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست ۳۱
- جدول ۷- تقسیمات سیاسی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ ..... ۴۱
- جدول ۸- طبقات ارتفاعی استان ۴۳
- جدول ۹- طبقات شیب استان ۴۴
- جدول ۱۰- میانگین بارندگی بلندمدت سالانه ایستگاه‌های هواشناسی استان ۴۸
- جدول ۱۱- میانگین دما بلندمدت سالانه ایستگاه‌های هواشناسی استان ۵۰
- جدول ۱۲- میانگین رطوبت نسبی در ایستگاه‌های مختلف استان ۵۲
- جدول ۱۳- میانگین ساعات آفتابی در ایستگاه‌های مختلف استان ۵۴
- جدول ۱۴- منابع آب زیرزمینی موجود ۵۵
- جدول ۱۵- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان خراسان رضوی ۵۷
- جدول ۱۶- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان خراسان رضوی و ایران ۵۸
- جدول ۱۷- شاخص سازمان ملل برای بحران آب ۵۹
- جدول ۱۸- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن ۶۰
- جدول ۱۹- میزان تولید و مساحت زیرکشت دارای اراضی زراعی ۹۸-۱۳۹۷ ..... ۶۱
- جدول ۲۰- محصولات عمده کشاورزی استان ۶۱
- جدول ۲۱- مساحت پارک‌های جنگلی طبیعی، فضا‌های سبز و ذخیره‌گاه‌های جنگلی استان در پایان سال ۹۸ ..... ۶۲
- جدول ۲۲- مساحت جنگل‌ها، مراتع و پدیده‌های بیابانی تا سال ۱۳۹۸ ..... ۶۳
- جدول ۲۳- مشخصات عمومی معادن در حال بهره‌برداری بر حسب نوع استخراج در سال ۹۷ ..... ۶۴

- جدول ۲۴- موقعیت و مساحت مناطق حفاظت شده استان ۶۷
- جدول ۲۵- موقعیت و مساحت مناطق شکار ممنوع استان..... ۶۸
- جدول ۲۶- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر ۷۲
- جدول ۲۷- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی..... ۷۲
- جدول ۲۸- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت ۷۳
- جدول ۲۹- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان خراسان رضوی ۷۳
- جدول ۳۰-نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان رضوی ۷۴
- جدول ۳۱-تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت گیرنده ۷۴
- جدول ۳۲-میزان شاخص های مرتبط با سازمان بهزیستی ۷۵
- جدول ۳۳-میزان شاخص های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی ۷۵
- جدول ۳۴-درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی..... ۷۶
- جدول ۳۵- درصد بیمه شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران..... ۷۶
- جدول ۳۶- انواع مواد مخدر و روان گردان های کشف شده ۷۷
- جدول ۳۷- دستگیر شدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم ۷۷
- جدول ۳۸-نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر)..... ۷۸
- جدول ۳۹- نسبت دستگیر شدگان مواد مخدر به کل جمعیت(در هر ده هزار نفر)..... ۷۸
- جدول ۴۰- سرقت های عادی بر حسب نوع (مورد)..... ۷۹
- جدول ۴۱- نسبت تعداد دستگیر شدگان انواع سرقت های عادی به کل جمعیت(در ده هزار نفر)..... ۷۹
- جدول ۴۲-جرائم واقع شده در حوزه استحضایی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع(در صد هزار نفر)..... ۸۰
- جدول ۴۳-نسبت تعداد دستگیر شدگان جرائم واقع شده در حوزه استحضایی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)..... ۸۰
- جدول ۴۴- میانگین مولفه های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۱
- جدول ۴۵- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۲
- جدول ۴۶- میانگین مولفه های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۳

- جدول ۴۷- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۳
- جدول ۴۸- میانگین مولفه های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان رضوی و کل کشور..... ۸۴
- جدول ۴۹- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان خراسان رضوی و کل کشور..... ۸۵
- جدول ۵۰- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۵
- جدول ۵۱- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۶
- جدول ۵۲- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۶
- جدول ۵۳- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۷
- جدول ۵۴- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۷
- جدول ۵۵- توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۸
- جدول ۵۶- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۸
- جدول ۵۷- میانگین سرمایه اجتماعی در استان خراسان رضوی و کل کشور ۸۹
- جدول ۵۸- پزشکان شاغل در دانشگاه های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص ۸۹
- جدول ۵۹- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص (صد هزار نفر)..... ۹۰
- جدول ۶۰- تعداد بیمارستان های فعال کشور و تخت های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی ۹۰
- جدول ۶۱- سرانه بیمارستان های فعال و تخت های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر) ۹۱
- جدول ۶۲- تعداد تخت های فعال بخش های بیمارستانی ۹۱
- جدول ۶۳- سرانه تخت های فعال بخش های بیمارستانی (صد هزار نفر) ۹۱
- جدول ۶۴- مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی ۹۲
- جدول ۶۵- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی (صد هزار نفر) ۹۲
- جدول ۶۶- تعداد پایگاه های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۹۳
- جدول ۶۷- سرانه پایگاه های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۹۳
- جدول ۶۸- شاخص ها و ابعاد فقر چندبعدی ۹۵
- جدول ۶۹- مناطق کمتر توسعه یافته استان خراسان رضوی ۹۷

- جدول ۷۰- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناهاان (روش ضریب همبستگی) ۱۰۱
- جدول ۷۱- مناطق کم‌تر توسعه یافته استان خراسان رضوی ۱۰۲
- جدول ۷۲- شاخص‌های جمعیتی مناطق محروم استان خراسان رضوی ۱۰۹
- جدول ۷۳- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۱۸
- جدول ۷۴- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۲۳
- جدول ۷۵- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان رضوی به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۲۴
- جدول ۷۶- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۲۷
- جدول ۷۷- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵ ..... ۱۲۸
- جدول ۷۸- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان خراسان رضوی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵ ..... ۱۳۰
- جدول ۷۹- درصد رشد سالانه جمعیت استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵ ..... ۱۳۲
- جدول ۸۰- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان خراسان رضوی و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۳۷
- جدول ۸۱- نسبت جنسی جمعیت استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۴۰
- جدول ۸۲- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۴۲
- جدول ۸۳- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵ ..... ۱۴۴
- جدول ۸۴- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵ ..... ۱۴۶
- جدول ۸۵- تعداد و توزیع درصد مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی برحسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جایجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰ ..... ۱۴۸
- جدول ۸۶- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵ ..... ۱۴۹

- جدول ۸۷- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵..... ۱۵۱
- جدول ۸۸- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان خراسان رضوی به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ (سال). ۱۵۲
- جدول ۸۹- پیش بینی تعداد جمعیت کشور و استان خراسان رضوی، براساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵..... ۱۵۳
- جدول ۹۰- آمار و اطلاعات بخش آموزش و پرورش استان خراسان رضوی..... ۱۵۷
- جدول ۹۱- وضعیت نرخ باسوادی در استان خراسان رضوی..... ۱۵۸
- جدول ۹۲- نمای کلی وضعیت استان خراسان رضوی در مقایسه با کشور در سال ۹۸..... ۱۶۴
- جدول ۹۳- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال)..... ۱۶۵
- جدول ۹۴- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن استان خراسان رضوی از کشور..... ۱۶۶
- جدول ۹۵- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور..... ۱۶۸
- جدول ۹۶- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان خراسان رضوی از کشور..... ۱۶۹
- جدول ۹۷- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور..... ۱۷۰
- جدول ۹۸- سهم استان خراسان رضوی از ارزش افزوده بخش خدمات کشور..... ۱۷۱
- جدول ۹۹- ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان..... ۱۷۳
- جدول ۱۰۰- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان..... ۱۷۴
- جدول ۱۰۱- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان..... ۱۷۵
- جدول ۱۰۲- نرخ مکمل‌گری فعالیت‌های اقتصادی در سطح شهرستان‌های استان..... ۱۷۷
- جدول ۱۰۳- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۸۱
- جدول ۱۰۴- تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۸۱
- جدول ۱۰۵- جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۸۵..... ۱۸۳
- جدول ۱۰۶- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان خراسان رضوی..... ۱۸۶
- جدول ۱۰۷- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵..... ۱۸۹
- جدول ۱۰۸- تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵..... ۱۹۴
- جدول ۱۰۹- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده ای استان و کشور..... ۱۹۶

- جدول ۱۱۰- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲..... ۲۰۴
- جدول ۱۱۱- سهم مکانی شهرستان‌های استان خراسان رضوی ۲۲۶
- جدول ۱۱۲- ضریب تخصصی شدن فعالیت‌های صنعتی در استان خراسان رضوی..... ۲۲۷
- جدول ۱۱۳- ضریب تمرکز اشتغال صنعتی به تفکیک شهرستان‌های استان ۲۲۸
- جدول ۱۱۴- لیست جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی و انسان‌ساخت استان خراسان رضوی..... ۲۲۹
- جدول ۱۱۵- مسیرهای گردشگری استان خراسان رضوی ۲۳۱
- جدول ۱۱۶- تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی..... ۲۳۵
- جدول ۱۱۷- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی..... ۲۳۹
- جدول ۱۱۸- تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش ۲۴۰
- جدول ۱۱۹- شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش ۲۴۲
- جدول ۱۲۰- مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی..... ۲۴۳
- جدول ۱۲۱- شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی..... ۲۴۴
- جدول ۱۲۲- تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست ۲۴۵
- جدول ۱۲۳- شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست ۲۴۶
- جدول ۱۲۴- تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی..... ۲۴۷
- جدول ۱۲۵- شرح مسائل راهبردی استان خراسان رضوی در عرصه اقتصادی..... ۲۴۸
- جدول ۱۲۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه خراسان رضوی..... ۲۴۹
- جدول ۱۲۷- عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان..... ۲۵۳
- جدول ۱۲۸- عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی..... ۲۵۵
- جدول ۱۲۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط زیستی توسعه فضایی استان..... ۲۵۷
- جدول ۱۳۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان..... ۲۵۸
- جدول ۱۳۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان..... ۲۶۱
- جدول ۱۳۲- راهبردها و سیاستهای سند توسعه استان خراسان رضوی در محورهای مختلف..... ۲۶۴

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱- گلباد ایستگاه مشهد ۵۳
- شکل ۲- شاخص فناوری اطلاعات در استان خراسان رضوی ۱۳۹۹ ..... ۲۰۱
- شکل ۳- طرح یک کمربند- یک جاده ۲۱۷
- شکل ۴- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور ۲۱۸
- شکل ۵- کریدور منطقه‌ای قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران (KTAI) ۲۱۹
- شکل ۶- ارتباط ایران با کریدور بین المللی تراسیکا و موقعیت استان خراسان رضوی ۲۲۰

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- میانگین بارندگی دراز مدت در استان..... ۴۸
- نمودار ۲- میانگین دراز مدت دما در استان..... ۵۱
- نمودار ۳- مصرف آب‌های زیرزمینی در بخش‌های مخلف..... ۵۶
- نمودار ۴- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲۴
- نمودار ۵- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان رضوی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۲۵
- نمودار ۶- تغییرات تعداد مطلق جمعیت استان خراسان رضوی، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۲۵
- نمودار ۷- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان خراسان رضوی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲۶
- نمودار ۸- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵..... ۱۲۹
- نمودار ۹- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان خراسان رضوی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵..... ۱۳۰
- نمودار ۱۰- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان خراسان رضوی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵... ۱۳۲
- نمودار ۱۱- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان خراسان رضوی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵ ۱۳۳
- نمودار ۱۲- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۶۵..... ۱۳۴
- نمودار ۱۳- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۸۵..... ۱۳۴
- نمودار ۱۴- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۹۵..... ۱۳۵
- نمودار ۱۵- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان خراسان رضوی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۳۷
- نمودار ۱۶- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان خراسان رضوی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۳۸
- نمودار ۱۷- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان خراسان رضوی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۳۸
- نمودار ۱۸- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵.. ۱۴۱
- نمودار ۱۹- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان خراسان رضوی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۴۳
- نمودار ۲۰- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان خراسان رضوی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۴۳
- نمودار ۲۱- خالص مهاجرت استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵..... ۱۴۵
- نمودار ۲۲- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۴۷
- نمودار ۲۳- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۴۷
- نمودار ۲۴- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۴۸
- نمودار ۲۵- میزان باروری کل استان خراسان رضوی و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶..... ۱۵۰

- نمودار ۲۶- وضعیت شهرستان‌های استان خراسان رضوی از نظر نرخ مکمل‌گری و هم‌افزایی ۱۷۸
- نمودار ۲۷- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان ۱۸۲
- نمودار ۲۸- تغییرات رتبه جمعیتی ۵۰ شهر نخست استان طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ ..... ۱۸۵
- نمودار ۲۹- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور ۱۹۴
- نمودار ۳۰- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان ۲۰۸

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان خراسان رضوی نسبت به استان های همجوار ۴۰
- نقشه ۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان رضوی ۴۲
- نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان خراسان رضوی ۴۴
- نقشه ۴- طبقات شیب استان خراسان رضوی ۴۵
- نقشه ۵- اقلیم استان خراسان رضوی ۴۷
- نقشه ۶- خطوط هم بارش استان خراسان رضوی ۴۹
- نقشه ۷- خطوط هم دما استان خراسان رضوی ۵۱
- نقشه ۸- رودخانه ها و آبراهه های استان خراسان رضوی ۵۶
- نقشه ۹- پهنه های خطر زمین لرزه بر اساس استاندارد ۲۸۰۰ ..... ۶۶
- نقشه ۱۰- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان خراسان رضوی ۶۹
- نقشه ۱۱- سطح بندی سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی ۱۹۰
- نقشه ۱۲- پهنه بندی دسترسی پذیری در استان خراسان رضوی ۱۹۷
- نقشه ۱۳- شبکه حمل و نقل استان خراسان رضوی ۲۰۰

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

در سراسر تاریخ، نیل به کشوری آباد و پیشرفته که در آن اجتماعی کامل و سعادتمند، فرصت‌های عادلانه، شکوفایی استعدادها و تأمین نیازهای مادی و معنوی را میسر می‌سازد اصلی‌ترین دغدغه و نیرومندترین انگیزه تکاپوی اغلب ایرانیان بوده است. قریب به هفتاد سال است که این اندیشه، چهره تقریباً نظام‌مند به خود گرفته و در پرتو رهیافت‌های نوین مدیریت و برنامه‌ریزی، در قالب برنامه‌ها و طرح‌های مختلف دنبال می‌گردد. با این حال، هنوز کشوری که آرزومند آن هستیم شکل نگرفته و بسیاری از مسائل و مشکلات به قوت خود باقی است. مسائل اجتماعی-جمعیتی، مسائل فرهنگی، تمرکزگرایی، کم‌توجهی به اقتصاد فضا و نظام اقتصادی ضعیف، نابودی کارکردهای سامانه‌های طبیعی پشتیبان حیات، نظام سکونتگاهی نامتوازن و فقر و محرومیت و حاشیه‌نشینی تنها برخی از این مسائل و مشکلات است. شکی نیست که گذار از این وضعیت مستلزم انداختن طرحی نو تمرکز بر آبادانی و توسعه از نوعی دیگر است. آبادانی و پیشرفت در جهان به شدت پیچیده، رقابتی و فشرده، مستلزم، نگرش سیستمی و دگرسان ساز، هماهنگی اثرات فضایی سیاست‌های بخشی، فرایندهای باز ساخت فضایی-اقتصادی، ظرفیت‌سازی نهادی در میان ذینفعان، تدوین چشم‌اندازی جسورانه، مقیاس بندی مجدد و تمرکززدایی (که نیازمند فرم‌های نوین حکمروایی چند سطحی و شیوه‌های جدید یکپارچگی سیاست قلمروی است) است که از طریق تمرکز بر تنوع ویژگی‌های خاص مکان‌ها و روابط اجتماعی ویژه فضا، اهداف یکپارچگی و انسجام، مشارکت، کارآفرینی، نوآوری، رقابت‌پذیری، خلاقیت، حکمروایی شایسته و پایداری را برآورده سازد. در این راستا، این گزارش بر آن است که با بهره‌گیری از رویکردی راهبردی-فضایی سپارده و شناخت پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی استان‌های کشور و برنامه‌ریزی بر مبنای آن بتواند گامی مهم در گذار از چالش‌ها و مسائل بردارد. این گزارش مشتمل بر پنج فصل است. بدین ترتیب که در فصل نخست به کلیات پرداخته شده و در فصل دوم و سوم محیط درونی و بیرونی استان بررسی و تحلیل می‌گردد. در فصل چهارم به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پرداخته شده و در نهایت در فصل پنجم راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌ها تدوین و اولویت‌بندی می‌گردند.

۱-۲- بیان مسئله

استان خراسان رضوی، سرزمین خوورشید و نور، با جمعیت ۶ میلیون و ۴۳۰ هزار نفری (رتبه دوم بین استان‌ها)، سهم ۸ درصدی از جمعیت کشور را دارد و در مساحتی به وسعت ۱۱۸۸۵۱ کیلومتر مربع (رتبه پنجم) گسترده شده است. وجود حرم مطهر امام رضا (ع)، قرارگیری در مسیر ترانزیتی و دسترسی به مرزهای شرقی

کشور، وجود شبکه‌های ریلی و فرودگاه مشهد و سبزوار فرصت مطلوبی برای خراسان ایجاد نموده است. برخورداری از معادن غنی سنگ‌های ساختمانی و معادن کانی‌های فلزی و غیر فلزی، وجود آب قابل کنترل مرزی، شرایط مناسب دشت‌های شمالی استان برای کشاورزی و فعالیت‌های عمرانی، برخورداری از چشمه‌ها و سراب‌های معدنی جهت آب درمانی و املاح درمانی و همچنین مزیت نسبی در تمامی زیربخش‌های بخش کشاورزی استان از دیگر ظرفیت‌های استان است.

اما با وجود این قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان از لحاظ توسعه‌یافتگی و پیشرفت در برخی بخش‌ها در سطح مطلوبی قرار ندارد. نظام مدیریتی متفرق و چندپارچه، تفرق کارکردی، هماهنگی محدود بین بخشی، محدودیت‌های مربوط به ظرفیت‌های نهادی و ضعف جامعه مدنی و بخش خصوصی، مدیریت توسعه در استان را با مشکلات زیادی مواجه کرده است. شدت مصرف آب بیش از مقدار تجدید شونده آن و ادامه حفاری‌های غیر مجاز در دشت‌ها و نشست یا تخریب واحدهای مسکونی به دلیل عدم رعایت حریم گسل‌ها و مسیر سیلاب‌ها از جمله مشکلات محیط زیستی در استان است. این استان در پهنه زمین لرزه زیاد و بسیار زیاد واقع شده که کم توجهی به رهیافت تاب‌آوری و مدیریت پایدار بحران موجب شده که بسیاری از مناطق آن با خطر آسیب پذیری بالا مواجه باشد.

۱۵٫۷ درصد از جمعیت استان در گروه اقشار فقیر و محروم هستند و حاشیه نشینی بخصوص در اطراف شهر مشهد رو به فزونی است. نظام سکونتگاهی و بویژه نظام شهری استان نامتعادل است و شهر مشهد تمرکز جمعیت بالایی را خود اختصاص داده است. بخش کشاورزی در اقتصاد استان نقش فعالی ندارد و خدمات و صنعت بیشترین سهم اشتغال در استان را دارند. کمبود منابع مالی جهت توسعه بخش کشاورزی و معدن، گسترش بخش غیر رسمی اقتصاد، وجود قاچاق کالا و مواد مخدر، مهاجرت نیروی کار، سیاست‌های وارداتی دولت و فقدان سیستم حمایتی از افراد بیکار شده از موانع توسعه استان می‌باشد. در این استان ارزش‌های فرهنگی همچون تلاش و جدیت رو به زوال است و آسیب‌ها و مسائل اجتماعی همچون طلاق، قاچاق رو به افزایش است. استان خراسان شاهد پایین آمدن نرخ رشد سالانه جمعیت و نرخ رشد منفی جمعیت در نقاط روستایی است.

با وجود این چالش‌ها و مسائل در استان خراسان رضوی، گشتن به دنبال رهیافت جهت عبور از وضع نامطلوب شاید یادآور این ضرب‌المثل باشد که تا ریشه در آب است امید ثمری هست! واضح است که گذار از این چالش‌ها و مشکلات مستلزم شناخت موشکافانه‌تر مسائل، تعیین قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و در نهایت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نظام‌مند و ژرف‌اندیشانه است. بر این اساس گزارش حاضر بر آن است که با مطالعه و شناخت

استان خراسان رضوی در ابعاد مختلف، مسائل راهبردی را شناسایی کرده و در نهایت راهبردها و سیاست‌هایی را در جهت توسعه و آبادانی ارائه دهد

۱-۳- اهداف بنیادین سند

اهداف بنیادین یا به بیانی علمی‌تر، اهداف راهبردی به دنبال نیل به اهداف طرح راهبردی در مدت زمانی معین هستند و به عنوان پلی یا پله‌هایی برای تحقق چشم‌انداز و مأموریت‌های یک سازمان یا منطقه عمل می‌کنند. این سند می‌تواند افق زمانی ۲۰ ساله داشته باشد و هدف بنیادین آن پیشرفت و آبادانی جاوید و در برگیرنده استان‌های کشور است. در چارچوب این هدف اصلی، اهداف بنیادین زیر را نیز دنبال می‌کند:

- ایجاد چارچوب کلی عمل برای اقدام در جهت پیشرفت و آبادانی؛
- رونق و شکوفایی اقتصادی و ارتقای رقابت‌پذیری و کیفیت تولیدات داخلی؛
- ریشه‌کنی فقر و محرومیت و تأمین معیشت پایدار برای تمامی مردم؛
- شناخت قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان‌های کشور و ایجاد توازن و سازگاری بین قابلیت‌ها و عملکردها؛
- جلوگیری از هدر رفت منابع و ایجاد توازن و کارآمدی در تخصیص منابع؛
- شناسایی مسائل راهبردی استان‌ها در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، کالبدی و مدیریتی؛
- مشخص ساختن کارآمدترین راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های پیشرو محرک؛
- اولویت‌بندی برنامه‌های پیشرو محرک استان‌های کشور

۱-۴- مواد و روش‌ها

۱-۴-۱- روش تحقیق

پژوهش علمی، تحلیلی نظام‌مند، کنترل‌شده، تجربی و یا واکاوی انتقادی مفروضات، فرضیه‌ها و تکاپوی برای پاسخ‌دهی به سؤالاتی است که با بهره‌گیری از روش علمی منجر به توسعه تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌ها می‌گردد. با توجه به ماهیت و چارچوب میان رشته‌ای سند حاضر، به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و همچنین نیل به اهداف، روش تحقیق کمی و کیفی برگزیده شده است که در ادبیات جهانی به روش ترکیبی یا آمیخته مشهور است. اگرچه تعریف جامعی از این روش وجود ندارد؛ ولیکن می‌توان گفت که روش تحقیق ترکیبی، روشی است که در آن محقق عناصر رویکردهای تحقیق کمی و کیفی (برای نمونه استفاده از دیدگاه‌های کمی

و کیفی، جمع‌آوری داده، تحلیل) را برای درک ژرف‌تر و گسترده‌پدیده مورد نظر خود، ترکیب می‌کند (Johnson et al, 2007; Teddlie & Tashakkori, 2010) ترکیب روش‌ها شامل، جمع‌آوری، تحلیل، و یکپارچگی داده‌های کمی و کیفی در مطالعه‌ای تک یا چندمرحله‌ای است (Hanson et al, 2005). جانسون و آنوکبوزی (۲۰۰۴) و برایمن (۲۰۰۷) بعدها، اصل یکپارچگی روش تحقیق ترکیبی مطرح ساختند که به موجب آن بایستی برآیندهای تحقیق بایستی در نقطه‌ای یکپارچه گردند و فراتر از مجموع نتایج بخش‌های کمی و کیفی باشد (Bryman, 2007; Johnson & Onwuegbuzie, 2004). در این سند در بند رویکرد راهبردی این عمل انجام می‌پذیرد.

دلیل استفاده از این نوع تحقیق، ویژگی کلیدی آن یعنی روش‌شناسی کثرت‌گرا و التقاط‌گرایی^۱ آن است که اغلب نتایج آن را برتر از رویکردهای تک‌روشی^۲ می‌سازد (Johnson & Onwuegbuzie, 2004). روش ترکیبی نقشی برجسته در رسیدگی به مسائل پیچیده‌ای ایفا می‌کند که ماهیت و راه حل قطعی نداشته و تبیین سیاست مستلزم شناخت و آگاهی سیستم‌های چندگانه در کنش متقابل باهم است. این روش با رفع کاستی‌های رویکرد تک-روشی و با تکمیل دو روش کمی و کیفی، امکان پاسخگویی نیرومندتر سؤالات سند را فراهم می‌کند.

۱-۴-۲- استراتژی مطالعه موردی

یکی از روش‌های مورد استفاده در این سند، مطالعه موردی است. روش مطالعه موردی نظامی کران‌دار یا موردی را طی زمان و با جزئیات مورد بررسی قرار داده و از منابع داده‌ای مختلفی که در خصوص بستر وجود دارد استفاده می‌کند. این رویکرد از طریق به هم ربط دادن حقایق مختلف به یک مورد واحد، ویژگی یگانه‌ای به داده‌های مورد مطالعه می‌بخشد (Reinharz, 1992). علاوه بر این، فرصت تحلیل فشرده بسیاری از جزئیات ویژه‌ای که ممکن است با دیگر روش‌ها مورد غفلت واقع شود را فراهم می‌کند. از جمله اهداف اصلی رویکردهای مطالعه موردی به مشکلات می‌تواند تولید و آزمون یک فرضیه یا نظریه، تحلیل تغییرات در یک پدیده در طی زمان، یا برای تحلیل روابط بین بخش‌های یک پدیده باشد (Reinharz, 1992). مطالعه موردی این سند را استان‌های کشور تشکیل می‌دهند.

1- Methodological pluralism or eclecticism

2- Mono-method approach

۱-۴-۳- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها

در هر پژوهشی به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و آزمون فرضیات، جمع‌آوری داده صورت می‌گیرد. در روش تحقیق ترکیبی محققان به منظور پاسخ به سؤالات و آزمون فرضیه‌ها داده جمع‌آوری می‌کنند. رویه جمع‌آوری داده بایستی با نوع طرح تحقیق ترکیبی تطابق داشته باشد. توجه به اینکه در روش تحقیق ترکیبی هر دو داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری و تحلیل می‌گردند. در این سند، جمع‌آوری داده به شکل ترتیبی^۳ بوده و در آن نوعی از داده‌ها پیش از داده‌های دیگر جمع‌آوری و تحلیل شده و سپس به عنوان ورودی مرحله بعد مورد استفاده قرار گرفته است. به بیانی، با داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری شده مستقل نبوده و با یکدیگر در ارتباط هستند. با توجه به ماهیت عنوان سند و همچنین روش تحقیق آن، بنابراین منبع داده‌ها چندگانه بوده و شامل اسنادی همچون طرح‌ها و برنامه‌های فرادست و موازی، مقالات، کتاب‌ها، گزارش‌های علمی، قوانین و مقررات است.

۱-۴-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

الف) کیفی

پژوهش کیفی شامل بهره‌گیری از داده‌های کیفی از قبیل مصاحبه، اسناد و مشاهده به منظور درک و شرح پدیده‌های اجتماعی- فضایی است. دغدغه اصلی محققین در انتخاب روش کیفی بهره‌گیری از اندیشه‌های پژوهشگران از مکاتب مختلف، توصیف فربه، پذیرش رهیافت انعطاف‌پذیر و التقاطی و پروراندن مفاهیم نظریه‌ها بوده است. در این راستا، از روش‌های کیفی تحلیل محتوا و توصیفی استفاده شده است که در زیر به شرح آن‌ها پرداخته شده است.

تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های تحقیق است که به منظور تحلیل داده‌های متنی بکار گرفته می‌شود. تحلیل محتوای کیفی از شمارش لغات فراتر رفته و با آزمون ژرف زبان به دنبال تولید دانش و درک پدیده مورد مطالعه (Weber, 1990) است. در این سند، از روش تحلیل محتوا کیفی به منظور تعیین وجود واژگان یا مفاهیم خاص در ادبیات جهانی و بنیان‌های فلسفی و نظری در ارتباط با سند استفاده شده است. منظور از متن یا

متون، فصول کتاب‌ها، مقالات، گزارش‌ها و طرح‌ها است. به منظور انجام تحلیل محتوا، متون کد بندی شده، خردتر شده و دسته‌های قابل مدیریت در سطوح مختلف واژه، کلمه، جمله و موضوع تبدیل شده و با بهره‌گیری از تحلیل مفهومی⁴ تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل مفهومی بدین معناست که داده‌ها با بهره‌گیری از سیستم کدبندی کاهش یافته و بدین‌سان مشخص‌سازی واژگان یا الگوهایی که با سؤال تحقیق در ارتباط بوده‌اند، تسهیل گشته است.

تحلیل اسناد⁵

تحلیل اسناد فرآیند نظام‌مند بررسی و ارزیابی اسناد (هم پرینت شده و هم الکترونیکی) است. همانند دیگر روش‌های تحلیل در پژوهش کیفی، تحلیل اسناد مستلزم نیازمند این است که داده‌های به منظور آشکار ساختن معانی، درک و توسعه دانش تجربی آزمون شده و تفسیر شوند (Corbin & Strauss, 2008). در این سند، سطح توصیفی شامل توصیفات داده‌های کیفی و کمی بود. در خصوص داده‌های کیفی، توصیفات برگرفته از بازگویی و نقل‌قول متون و نوشته‌های نهایی بود. علاوه بر این، سطح توصیفی تحلیل همچنین شامل شرح ویژگی‌های اصلی داده‌ها، خلاصه‌سازی روش‌شناسی، منطق‌های تحلیل و نتایج مقالات، کتاب‌ها، طرح‌ها و غیره بود. به طور کلی تحلیل توصیفی موارد زیر را فراهم آورد:

- برآوردهای اولیه و خلاصه‌سازی، آرایش جداول و اشکال به منظور برآورد اهداف؛
- اطلاعاتی در خصوص پویایی‌ها و تغییرپذیری داده‌ها؛
- نشانه‌ها و الگوهای غیرمنتظره که بایستی در تحلیل‌های اصلی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

ب) کمی

تحقیق کمی، پژوهشی است که به تفسیر پدیده از طریق جمع‌آوری داده‌های عددی می‌پردازد؛ داده‌هایی که با استفاده از روش‌های ریاضی تحلیل می‌گردند (Creswell, 1994). روش‌های کمی مورد استفاده در این سند، آمارهای توصیفی و استنباطی، روش‌های کمی تحلیل جمعیتی و اقتصادی، روش‌های کمی تحلیل نظام سکونتگاهی و تحلیل‌های فضایی با بهره‌گیری از بسته نرم‌افزاری GIS بوده است. علاوه بر این از تحلیل SWOT، نیز استفاده شده است.

فصل دوم

تحليل محیط بیرونی

۲-۱- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف

شکی نیست که یکی از مهم‌ترین پیش شرط‌های موفقیت و تحقق پذیری یک سند، طرح یا برنامه، همسویی سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های احتمالی آن با اسناد و طرح‌های فرادست می باشد. علاوه بر این، به هنگام تدوین طرح یا برنامه، آگاهی برنامه ریزان و سیاست گذاران از اثرات فضایی طرح‌ها و برنامه‌های فرادست بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا که می تواند عدم قطعیت‌های برنامه ریزی را کاهش داده و توان برنامه ریزی یا سیاست گذار را بر کنترل بر نظام فضایی و به تبع آن نیل به نظم در سیستم فضایی را افزایش دهد. سند توسعه اقتصادی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و بر همین اساس به مطالعه اسناد فرادست و سیاست‌های اصلی آن پرداخته شده است.

در سطح ملی مهم‌ترین اسناد توسعه‌ای که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های کلان ملی را مشخص می‌سازد شامل سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری ۱۳۹۰، طرح پایه آمایش سرزمین ۱۳۷۷، ضوابط ملی آمایش سرزمین مصوب هیئت وزیران ۱۳۸۳ و ضوابط ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۴، سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹، طرح توسعه سرمایه‌گذاری و اشتغال استان خراسان رضوی در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۴۰۰-۱۳۹۶)، سند ملی توسعه خراسان رضوی ۱۳۸۴، مسئله‌شناسی راهبردی در استان خراسان رضوی- مرکز بررسی‌های استراتژیک ۱۳۹۵ و برنامه آمایش خراسان رضوی- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ۱۳۹۸ است.

جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ایجاد توازن در استقرار جمعیت - ارتقای و بهبود شاخص توسعه انسانی - جلوگیری از مهاجرت بی رویه به شهرهای بزرگ	- جلوگیری از افزایش عدم تعادل در نظام سکونت (به‌ویژه نخست شهری) با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های مناطق - ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تبدیل بخش نظام سکونتگاهی - جلوگیری از افزایش بی‌سواد و سطح مرگ و میر با سازوکارها و برنامه‌های مختلف - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی و نابرابری در شرایط زیست و فعالیت به پهنه سرزمینی در چارچوب محدودیت‌های اکولوژیکی - تسهیل مهاجرت‌های اجباری و تدوین برنامه‌ها و سازوکارهایی درخصوص ارتقای مهارت‌های آن‌ها و تأمین نیاز مسکن
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران آفاق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- توزیع متوازن جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین - جستجوی منابعی جانشین و کاهش اتکاء به منابع نفتی - حمایت و تشویق توسعه در مناطق دورافتاده و محروم - انجام اقدامات اساسی برای تجهیز و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی - جلوگیری از موج مهاجرت‌های جوامع روستایی به مناطق شهری و به تبع آن بروز مشکلات اجتماعی و زیست محیطی در شهرهای بزرگ	- ترغیب توسعه مناطق روستایی و کمتر توسعه‌یافته و جلوگیری از افزایش نابرابری‌ها - متنوع‌سازی اقتصاد روستایی و حمایت کارآفرینی‌ها در شهرهای کوچک و نقاط روستایی - ایجاد توازن در پراکنش فضایی جمعیت در استان با توجه به ظرفیت‌های زیستی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی به منظور جذب مهاجرت‌های اجباری و جلوگیری از مهاجرت‌های مستقیم از روستاها به شهرهای بزرگ - حمایت و توسعه بخش خصوصی با سازوکارهای مختلف
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق تراکم کشور - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین - حمایت از اقتصاد مناطق مهاجر فرست - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان	- جلوگیری از افزایش مهاجرت‌ها و تمرکز آن در کلان‌کوارها از طریق دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی و خدماتی و جذب سرمایه‌ها و توسعه اقتصاد دانش‌بنیان در نواحی دیگر - افزایش نرخ رشد جمعیت استان با برنامه‌ها و سازوکارهای مختلف (نرخ رشد ۱ درصد) - توسعه فرصت‌های شغلی و جذب نیروهای کارآفرین در مناطق مهاجر فرست
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماقی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- تعادل بخشی به توزیع جمعیت متناسب با توزیع منابع و فعالیت - ایجاد تعادل در ساختار و ویژگی‌های جمعیت - هدایت هدفمند مهاجرت در تناسب با برنامه‌های توسعه پایدار - تشویق و بازدارندگی به منظور کنترل و هدایت نرخ رشد جمعیت	- ایجاد تعادل در نظام فضایی سکونت با توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها - جلوگیری از افزایش میانگین سن ازدواج با برنامه‌های مختلف - مدیریت نرخ باروری و افزایش ولادت برای نیل به نسبت جانشینی و سلامت - کاهش نرخ مرگ و میر و طلاق در استان

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - ایجاد زمینه‌های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد - مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلاشوری - سامان‌دهی و هدایت هدفمند جریانات مهاجرت	سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین - مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	تسهیل مهاجرت از طریق کاهش فواصل مهاجرت و جذب مهاجران روستایی در مناطق جذب نزدیک - کاهش رشد متسرکز بزرگ‌ترین شهرها و هدایت بخشی از جمعیت آن‌ها به سمت شهرهای ماهواره‌ای - تقویت شهرهای کوچک و میانی به عنوان قطب خدمات‌رسان به نواحی روستایی - تثبیت جمعیت و کاهش مهاجرت از مناطق روستایی	سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی
طرح کابده ملی - وزارت مسکن و شهرسازی	۱۳۷۵	عدم احداث شهرهای جدید - جلوگیری از تمرکز جمعیت در چند شهر بزرگ - گسترش شهرها در زمین‌های با قابلیت سکونت - جلوگیری از تخریب زمین از طریق طرح‌ریزی یکپارچه و با دقت گسترش شهری و صنعتی - تهیه طرح‌های تفصیلی منطقه‌ای و محلی برای منطقه ساحلی	سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی
	۱۳۸۵	ایجاد تعادل در توزیع جمعیت و فعالیت، متناسب با منابع، توان محیطی	سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی
حکم‌الزمامات در محور جمعیت و مهاجرت		ایجاد تعادل در نسبت جنسی استان - جلوگیری از افزایش بیش‌تر نرخ سالمندی - حمایت و تشویق کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - کاهش نرخ بیکاری و حمایت از اشتغال جوانان - توسعه گزینه‌های مسکن جوانان به‌ویژه در شهرهای کوچک و میانی - برقراری توازن در توزیع جمعیت با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی و توان مناطق - حمایت و افزایش سرمایه‌گذاری در صنعت و خدمات عمومی در نواحی کمتر توسعه‌یافته - جلوگیری یا کاهش شتاب تمرکز جمعیت در شهر بندرعباس با سازوکارهای مختلف با نگرشی منطقه‌ای و سیستمی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی استان به‌ویژه در عرصه‌های اقتصادی - حمایت، تشویق و رونق بخشی به اقتصاد مناطق روستایی - رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازرگانی و غیره) - ترغیب خوداشتغالی اقتصادی - اجتماعی شهرهای اقتصادی - حمایت از طرح‌های مسکن اجتماعی در شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه برای نسل‌های جوان - ایجاد مراکز تسهیل‌گر جذب مهاجران در شهرهای میانی و کوچک - جلوگیری از پراکنده‌رویی شهرها و مناطق روستایی و توسعه درون‌انزوا و فشرده این مناطق - تقویت شهرهای میانی و کوچک به عنوان تعدیل‌بخش‌های نظام سکونتگاهی و به منظور جذب مازاد جمعیت در مناطق روستایی - توسعه فشرده و درون‌انزوا در مناطق صنعتی موجود و اجتناب از ایجاد مناطق جدید در نواحی حاصل خیز - اجتناب از ایجاد و ساخت شهرهای جدید؛ - افزایش تراکم شهری (بیش از ۱۰۰ نفر در هکتار) - حمایت و رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی	

سند/شرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
سواحل کشور - سازمان مدیریت و پرفاانه بویزی		- قانونمند کردن شیوه بهره برداری، استقرار فعالیت و جمعیت در مناطق ساحلی - جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرهای نواحی ساحلی	- (صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی - توسعه سکونت و فعالیت قانونمند و با ضابطه در نواحی ساحلی - جلوگیری از تخریب سواحل ارزشمند بواسطه ساخت و سازها - ایجاد محدودیت‌های محیط‌زیستی به منظور حفظ منابع حساس اکولوژیکی در سواحل - استفاده از ظرفیت‌های ساحلی
پروانه ششم توسعه - مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع متناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش مهاجرت سن ازدواج - زمینه‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری	- ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تبدیل بخش نظام سکونتگاهی - سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال مولد به‌ویژه در نواحی روستایی و شهرهای کوچک و کمتر توسعه‌یافته - حمایت از طرح‌های کارآفرین در مناطق روستایی - ارائه مشوق‌ها (معافیت‌های مالیاتی، زمین ارزان قیمت، اعتبارات کم بهره و...) به جوانان تحصیل کرده - به منظور کارآفرینی در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - توسعه خدمات عمومی در مناطق کمتر توسعه‌یافته با توجه به سلسله مراتب عملکردی - کاهش جذابیت مهاجرت به شهرهای بزرگ از طریق ایجاد شرایط زیست و فعالیت عادلانه - سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی مولد برای نسل جوان به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته و شهرهای کوچک و میانی - توسعه و تجهیز مراکز درمانی و ایجاد کلینیک‌های سلامت به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته - جلوگیری از سوداگری و بورس بازی زمین و هدایت سرمایه‌ها به بخش مولد

جدول ۲- راهبردها/سیاست ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد

سند/عناوین	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
سیاست های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ارتقای بهره‌وری نیروی کار - ارتقای کارآیی و بازدهی اقتصادی - تسهیل روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور - حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها و منابع طبیعی	- جلوگیری از تورم نیروی انسانی در بخش‌ها - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک - اصلاح و تکمیل زنجیره‌های تولید صنعتی - ایجاد کارکردها و جریان‌های تکمیل‌گر در استان و ویژه در شهر منطقه‌ها و شهرک‌های صنعتی - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد تعهد کاری - ایجاد هماهنگی بین استعدادهای تحصیلات فردی و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و تأمین آن از محل درآمدهای مالیاتی - تنظیم سیاست‌های پولی، مالی و ارزی - ارتقای ظرفیت و توانمندی‌های بخش تعاونی - توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی - ارتقای بازار سرمایه ایران و اصلاح ساختار بانکی و بیمه‌های کشور - هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌های دارای مزیت نسبی - ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری - افزایش بهره‌وری عوامل و منابع تولید در بخش کشاورزی - ایجاد رقابت پذیری در کالاها و خدمات کشور - متنوع‌سازی اقتصاد - رشد بهره‌وری عوامل تولید - پشتیبانی از کارآفرینی، نوآوری و استعدادهای نخبه و پژوهشی - تأمین امنیت غذایی کشور با تکیه بر تولید از منابع داخلی - مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم‌درآمد و محروم - حرکت در جهت تبدیل درآمد نفت و گاز به دارایی‌های مولد	- جلوگیری از گرایش تعاونی‌ها به ارائه خدمات و ارائه مشوق و حمایت از تعاونی‌های فعال در بهره‌برداری بهینه از منابع - ارتقای ظرفیت‌ها و توانمندسازی تعاونی‌ها - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - جلوگیری از افزایش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی - تنوع بخشی به اقتصاد استان - حمایت از کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در بخش صنایع کاربر به‌ویژه در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - جلوگیری یا کاهش خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - جلوگیری از افزایش اندازهی بخش اجرایی و حذف دستگاه‌های موازی به منظور کاهش هزینه‌های عمومی استان - بهره‌گیری از فناوری‌های نوین به منظور ارتقای بازار سرمایه استان - حمایت و توانمندسازی بخش‌های تعاونی در استان - حمایت و ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش‌های دارای مزیت رقابتی استان - کاهش هزینه‌های غیرضروری سازمان‌های اجرایی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و حمایت از نظام غذایی پایدار - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی - ترغیب و حمایت از صادرات محصولات استان

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات در محور اقتصاد
سیاستهای کلی اقتصاد مقاولتی - حضرت آیت الله خامنه‌ای	۱۳۹۲	- توسعه کار آفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی - پیششاری اقتصاد دانش‌بنیان و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان - ارتقای بهره‌وری در اقتصاد - سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف - افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی - تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی - اصلاح و تقویت همه‌جانبه‌ی نظام مالی کشور - حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها - افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد - توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور - افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز - افزایش سهم درآمدهای مالیاتی - تقویت فرهنگ جهانی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کار آفرینی - افزایش پوشش استاندارد برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن	- واگذاری تأمین زیرساخت‌های اقتصادی به بخش خصوصی همگرا، هم‌افزا، مسئول، متعهد و آینده‌نگر - کاهش وابستگی به بودجه‌های عمومی و افزایش نقش بخش خصوصی - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیرمولد اقتصاد استان - برهم‌آز واردات کالاهای غیرضروری به استان - تغییر فرایندهای تولید سنتی به تولید مدرن و دانش‌بنیان - سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات مدرن تر و کارآمدتر و منابع انسانی - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - توسعه فعالیت گردشگری در استان - استفاده درست از نیروی انسانی - ترغیب سرمایه‌گذاری و تخصص‌بیش‌تر اعتبارات به بخش‌های داری مزیت نسبی و رقابتی در استان - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد در استان - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع دانش‌بنیان هم‌چون صنعت فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان، هوافضا - ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانشکار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - تنوع بخشی به اقتصاد استان از جمله توسعه گردشگری - افزایش سهم همکاری در تحقیقات کاربردی بین صنعت و دانشگاه - تجاری‌سازی و بازاریابی دانش در استان - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد نهاد کاری - جلوگیری از ناهماهنگی بین استعدادهای تحصیل‌افتادگان و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت

سند/نوع	سال	زاهد/اسیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
سند/نوع	سال	زاهد/اسیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
مشاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری - صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور			افزایش بهره‌وری در عوامل تولید آب، زمین، نیروی کار و غیره - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - حمایت از نظام غذایی استان و جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی - حمایت از نقش آفرینی بخش خصوصی و نهادهای مردمی در عرصه اقتصادی - خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - پرهیز از واردات کالاهای غیر ضروری به استان و حمایت از صادرات - حمایت و ترغیب کار آفرینی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط و مناطق روستایی
تاکید بر توسعه صنایع شیمیایی و پتروشیمی، صنایع و معدنی با توجه به مزیت‌های نسبی کشور - توسعه صنایع تولید کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی - بازتعریف نقش وظایف مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی، با توجه به ویژگی‌های مناطق کشور - گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای - تحول ساختار بخش کشاورزی در راستای دستیابی به کشاورزی پایدار، مدرن و رقابتی - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک - توسعه بهره‌برداری از قابلیت‌های معدنی کشور - افزایش ظرفیت‌های اکتشاف و بهره‌برداری از ذخایر عظیم نفت و گاز - توسعه صنایع پشتیبان حمل و نقل، شامل صنایع خودروسازی، واگن‌سازی، تجهیزات راه‌آهن و صنایع حمل و نقل هوایی در مراکز و نواحی مستعد - تاکید بر توسعه فعالیت‌های صنعتی مبتنی بر نفت و گاز در مناطق موانع با محدودیت‌هایی برای توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی و برخوردار از اهمیت استراتژیک، از جمله مناطق کمتر توسعه‌یافته جنوب شرقی کشور، سواحل خلیج فارس و دریای عمان و مناطق کمتر توسعه‌یافته غرب کشور	توسعه و تقویت خدمات و زیرساخت‌های بنادر و محدوده پسگردانه‌ای بنادر - جلوگیری و کاهش خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک - ایجاد انطباق بین ویژگی‌های استان (از نظر اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیتی) و نقش مناطق آزاد و ویژه اقتصادی - تولید کالاها و محصولات و ارائه خدمات براساس تقاضای محلی و منطقه‌ای و مزیت رقابتی و نسبی - توسعه گردشگری پایدار و اجتماع محور - نیازسنجی کالاها و خدمات مورد نیاز محلی و منطقه‌ای ویژه در عرصه دریایی - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع و خدمات دانش‌بنیان همچون فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان و هوافضا - ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانشکار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - افزایش بهره‌وری در عوامل تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی - مطالعه و امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از منابع نفت و گاز منطقه - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه توانمندی‌های تولیدی		
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مؤتمر ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۴		

سند/نوع طرح	سال	راهبردها/سیاست	مطلوبات/آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش توسعه پایدار
		- امکان‌سنجی در خصوص توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط‌زیستی و با توجه مزیت‌های رقابتی و نسبی - اجتناب از استقرار صنایع صادراتی در مناطق دور از کریدورهای اصلی - اولویت‌دهی به توسعه راههای متصل‌شونده به کریدورهای اصلی - توسعه صنایع صادراتی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی-آستانار و بندر انزلی - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و موسسات ارائه‌دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌های در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرسانی در شیوه‌های سنتی تولید، صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری‌پویز در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت و سازهای خصوصی در مناطق و محورهای گردشگری و حفظ جاذبه‌ها - ترغیب و توسعه شیوه‌های نوین بازاریابی به منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی - ایجاد امکانات و خدمات مشترک گردشگری در نواحی حساس اکولوژیکی - افزایش ظرفیت‌های باندر استان - اجتناب از استخدام نیروی کار غیرمتخصص در بخش صنعت و معدن - اجتناب از توسعه صنایع در زمین‌های حاصلخیز و مناطق حساس اکولوژیکی - مدرنیزاسیون و بهره‌گیری از شیوه‌های نوین در بخش کشاورزی - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - ایجاد و توسعه خدمات پشتیبان تولید در مجاورت شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان یا در شهرهای نزدیک به آن‌ها - جلوگیری از حرکت سرمایه‌ها به سوی اقتصاد غیر مولد یا سازوکارهای مختلف - تقویت پیوندهای بین بخشی در صنایع استان و افزایش مکمل‌گری و سبزی‌ری	- گسترش فناوری‌های پیشرفته در تولید محصولات صنعتی - ارتقای مهارت و تخصص نیروی شاغل در بخش صنعت و معدن - توسعه بخش صنعت - اولویت استقرار صنایع صادراتی در نزدیکی کریدورها و مبادی ورودی و خروجی اصلی کشور - رعایت ملاحظات محیط‌زیستی در استقرار صنایع - ارتقای عملکرد، اصلاح شبکه‌ها و تجهیزات مورد نیاز در مراکز تخلیه، نگهداری و توزیع کالا - ایجاد زمینه‌های لازم جهت ارتقای سهم و نقش ترانزیتی کشور - حفظ محیط‌زیست در راستای توسعه اکوتوریسم - جلب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای ایجاد تسهیلات و تجهیزات گردشگری - ۱۳۸۳ - تشریح و حمایت از ایجاد تأسیسات قائمی و نثرچگاهی - تحول ساختار بخش کشاورزی در جهت دستیابی به کشاورزی مدرن و رقابتی - افزایش کیفیت محصولات کشاورزی در توجه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی - طراحی و استقرار نظام سلسله‌رسانی خدمات پشتیبان تولید - ایجاد مجتمع‌های دایروی صنعتی و نیمه‌صنعتی - بالا بردن سهم صادرات محصولات صنعتی از کل صادرات کشور - ایجاد زمینه‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی - محدود نمودن صادرات مواد خام و اولیه و توسعه محصولات فرآوری‌شده و صنعتی - توسعه و ایجاد صنایع معدنی در جهت تکمیل زنجیره‌های تولید

سند/نوع طرح	سال	راهبردها/سیاست	مطالعه
ضوابط ملی آمایش سرزمین-محسوب هیئات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت‌های آن - تخصصی کردن عملکرد اقتصادی بر اساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی، به منظور تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - اولویت برداشت از میادین مشترک نفت و گاز با مرزهای شمالی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی - سازماندهی بخش کشاورزی در پهنه سرزمین - تدرین الگوی کشت پهنه در دست‌ها - محدودیت کشت محصولات با نیاز آبی بالا - ایجاد و توسعه مجتمع‌های کشت و صنعت متناسب با قابلیت‌ها - ساماندهی روابط بین بخش کشاورزی و صنعت - توسعه پرورش و صید آبزیان در آب‌های دور و سرزمینی - شناسایی و ایجاد خوشه‌های صنعتی با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و تکمیل زنجیره ارزش - توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل و نقل دریایی در جوار بندر اصلی - ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و واحی صنعتی - توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب‌بر - توسعه صنایع تولیدکننده کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه - استقرار صنایع فرآوری اولیه منابع معدنی در جوار ذخائر معدنی - توسعه صنایع مبتنی بر فناوری‌های نوین و برتر - ایجاد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جدید در پهنه سرزمین - سیاست و استفاده از ظرفیت‌ها و جاذبه‌ها به منظور رونق گردشگری - عدم استقرار صنایع پرخطر در محدوده سکونتگاه‌ها و رعایت حریم‌های ایمنی و امنیتی - توسعه فعالیت‌های پاک‌خانه، مراکز رشد، کربدوره‌های علم و فن آوری و مراکز تخصصی	ICT توسعه تعاون در روستاها از طریق تعاون‌های خدماتی و اتحادیه‌های تولیدی
حکم الزامات در محور اقتصاد		- جلوگیری از افزایش جمعیت و فعالیت‌ها در مکان‌هایی فاقد توان اکولوژیک - جلوگیری از استفاده ناکارآمد از منابع اقتصادی - جلوگیری از نابودی منابع طبیعی و انسانی گردشگری - جلوگیری و کاهش فعالیت‌های اقتصادی فاقد مزیت نسبی و رقابتی - امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از صنایع نفت و گاز و توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط‌زیستی و با توجه به مزیت‌های رقابتی و نسبی - قطع کامل خام‌فروشی محصولات استان و ایجاد زنجیره ارزش افزوده محصولات - انعقاد قراردادهای و توافقیات همکاری با سایر مناطق و نهادهای دولتی و مردم‌نهاد داخلی و خارجی در مناطق ویژه و آزاد - بازآرایی و تبلیغات گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد و ویژه استان - جلوگیری از کشت و پرورش محصولات فاقد مزیت در استان - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ارائه مشوق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات شناورهای سطحی، زیرسطحی، اترسطحی و صنایع فراساحلی به‌ویژه در نزدیکی بندر و مناطق آزاد - حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور - حمایت از مشاغل ایجاد شده حاصل از طرح‌های فن آوری و دانش‌بنیان در صنعت دریایی - حمایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خوداشتغالی دریایی - افزایش سرمایه‌های در گردش تولیدکنندگان، سازندگان و شرکت‌های خدماتی فعال در صنایع دریایی - جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی - شناسایی تقاضای کالاهای و محصولات در منطقه و تلاش برای برآورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رقابتی - تکمیل زنجیره تولید و حلقه‌های ارزش افزوده بخش معدن استان - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر	- جلوگیری از توسعه صنایع به صورت پراکنده

سند/نوع طرح	سال	زاهد/سیاست	حکم/اقدامات در محور اقتصاد
استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین - مهندسان مشاور سینوران		- تنوع بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی - حمایت از بهره‌برداران کوچک خانوارگی و بالا بردن کارایی آن‌ها - استقرار واحدهای تولیدی کوچک در محیط‌های روستایی - تسهیل توسعه فعالیت‌ها و مشاغل مستقل از بخش اول در محیط روستایی و شهرهای کوچک - ایجاد موسسات اعتباری در محیط روستایی و رساندن محصولات به بازار - آرایش گسترده تر صنایع نوین - توسعه فعالیت‌های نوین در شهرها متوسط - استفاده از توان گردشگری شهرهای کوچک و توسعه صنایع کوچک - کنترل دقیق برون ریخته‌های صنعتی و شهری در تمامی کرانه‌های دریای خزر	- اصلاح نظام مالکیت اراضی و حمایت و توسعه تعاونی‌های کشاورزی - استفاده کارآمدتر از منابع آب و خاک - تغییر اقتصاد تک محصولی شهرهای کوچک و روستاها متنوع و پویا - جلوگیری از خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی - حمایت از صنایع دارای مزیت رقابتی و نسبی استان - حمایت از توسعه صنایع کوچک و کارآفرین در نواحی روستایی - توسعه بخش گردشگری در روستاها و شهرهای کوچک - تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی مناطق روستایی - جلوگیری از تمرکز خدمات در یک یا چند شهر اصلی و ضرورت ساماندهی توزیع و استقرار آن
طرح کابیند ملی - وزارت مسکن و شهرسازی	۱۳۷۵	- به حداقل رساندن هزینه‌های توسعه شهری از طریق سازگاری با اقلیم، توسعه درون افزا - مکان‌یابی مناسب - خلق سلسله مراتب مناسب به منظور جلوگیری از تمرکز فعالیت و جمعیت در چند نقطه - توان کم و نسبتاً کم توسعه صنعتی در نوار ساحلی خزر	- عدم ایجاد شهرهای جدید و توسعه فشرده و درون افزای نقاط سکونتگاهی موجود - تجهیز و خدمات‌رسانی و نقش دهی مکمل به نقاط شهری کوچک و متوسط به عنوان مراکز رشد تعادل بخش - کنترل و محدودسازی تمرکز جمعیت در شهر بندر عباس - ایجاد مناطق شهری (Urban region) مکمل گر و متسجم در سطح استان - جلوگیری از توسعه بی‌برنامه فعالیت و سکونت در نوار ساحلی استان
برنامه توسعه - شورای اسلامی	۱۳۸۵	- جذب شرکت‌های معتبر جهانی و منطقه‌ای در زمینه تولید داخلی - حمایت حقوقی مالی و نهادی لازم برای توسعه دانش و پیشرفت فناوری و نوآوری - تجهیز منابع مالی مورد نیاز سرمایه‌گذاری - همچنین قطع وابستگی بودجه به نفت تا پایان اجرای قانون برنامه ششم - افزایش و یا دریافت عوارض آلاینده‌گی و عوارض ارزش افزوده گاز طبیعی و عوارض شماره گذاری خودروها - عملیاتی کردن رویکرد تمرکز زدایی و اثربخشی مدیریت اجرایی در مراکز استان‌ها و جهت زمینه‌سازی، تعادل بخشی، توازن و آمایش سرزمینی - گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین مالی و ابرارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها)	- بازارپایی گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران و شرکت‌های معتبر جهانی در مناطق آزاد و ویژه استان - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و موسسات ارائه‌دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرگونی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام‌فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی

سند طرح	سال	راهبردها/اساسات	حکم الزامات در محور اقتصاد
طرح جامع توسعه گردشگری استان	۱۳۸۰	- افزایش سهم تعاون در اقتصاد به بیش از پنج درصد - تأمین امنیت غذایی و نایل به خودکفایی در محصولات اساسی - توسعه کشاورزی حفاظتی، توسعه کشت نشانی، بهزادری و بهزراعی - مصرف بهینه سووم، دفع آفات نباتی و کردهای شیمیایی و استفاده بیشتر از کود آلی (کمپوست) - توسعه کشت محصولات سالم و محصولات زیستی (ارگانیک) - ممنوعیت هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تاریخچه - حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ایجاد ردیف مستقل پرداخت خسارت به بیمه گذاران محصولات کشاورزی و صندوق بیمه کشاورزی - ایجاد زمینه گسترش و تکمیل زنجیره های ارزش، صنایع تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی - ایجاد زمینه های صادراتی، نشان های تجاری و اختصاص مشوق های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی - افزایش سهم سرمایه گذاری در بخش کشاورزی در کل سرمایه گذاری ها - ایجاد شورای معادن در هر استان - منع هرگونه فروش و واگذاری پروانه قبل از بهره برداری با رعایت ملاحظات زیست محیطی - تکمیل زیربنای و زیرساخت های مورد نیاز برای معادن	- توسعه بازارهای مرزی به منظور جذب گردشگر - جلوگیری از سفرهای کوتاه مدت با افزایش بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی - حمایت از طرح های ترکیب کننده گردشگری و تجارت - توسعه بازارهای علاقه مند به سفرهای دریایی - افزایش تسهیلات و خدمات گردشگری - جلوگیری از نابودی جاذبه های طبیعی - ایجاد اقامتگاه های ارزان قیمت متنوع و پراکنده توسط افراد بومی
سند طرح	سال	راهبردها/اساسات	حکم الزامات در محور اقتصاد

سند/نوع سند ملی توسعه خراسان رضوی	سال	راهبردها/سیاست	حکیم الزامات در محور اقتصاد
	۱۳۸۴	توسعه تعاملات اقتصادی خارجی استان به ویژه با کشورهای هم‌جوار و استفاده از موقعیت ترانزیتی استان با کشورهای حاشیه خلیج فارس توسعه و تجهیز شبکه‌های زیربنایی، خدمات ترانزیت و حمل و نقل، توسعه قرنطینه‌ها، گمرکات و منطقه ویژه اقتصادی توسعه صنعتی استان با اولویت صنایع تبدیلی و غذایی، نساجی، حمل و نقل، معدنی، قطعه‌سازی، فلزات اساسی، شیمیایی، الکترونیک و ماشین‌آلات و تجهیزات، فلزی و ریخته‌گری، پایش دست‌پوششی و دارویی ایجاد فعالیت‌های نوین کشاورزی (آبی‌پروزی، کشت‌های مترکم و گلخانه‌ها) ساماندهی بخش کشاورزی در استان و تبدیل آن به کشاورزی تجاری و پیشرفته تمرکززدایی فعالیت‌ها از کلانشهر مشهد، اصلاح نظام شهری، تقویت و تجهیز محورهایی خارج از منطقه شهری مشهد و تقویت بنیانهای اقتصادی و خدماتی نواحی توسعه یافته در استان استفاده از کلیه امکانات و جاذبه‌های گردشگری و متنوع‌سازی خدمات قابل ارائه به گردشگران در استان و ایجاد زیرساخت‌های مناسب در نواحی گردشگری و بسترسازی مناسب برای مشارکت بخش خصوصی در جهت سرمایه‌گذاری در این زمینه و حفظ و نگهداری و معرفی مرکز تاریخی، فرهنگی و جاذبه‌های گردشگری استان و ساخت موزه خراسان بزرگ همکاری متقابل اقتصادی - اجتماعی با کشورهای هم‌جوار در مناطق مرزی در راستای پایدارسازی امنیت منطقه ایجاد سازوکارهای لازم و حمایت از افزایش بهره‌وری در بخش‌های اقتصادی و عوامل تولید ریشه‌کنی فقر شدید و گرسنگی و بهره‌مندی همگانی از مواهب توسعه اقتصادی و اجتماعی حمایت مؤثر از تشکیل و توسعه تعاونی‌ها و ایجاد و گسترش شهرک‌ها و مجتمع‌های	ارتقای زیرساخت‌های ترانزیتی برای بهبود تعاملات با خارج از کشور و از طریق استان ارتقای وضعیت شبکه‌های زیربنایی و خدمات بازرگانی توسعه صنایع مزیت دار استان توسعه کشاورزی دانش‌بنیان پیشرفته جلوگیری از فعالیت‌ها در مشهد جذب سرمایه بخش خصوصی برای گردشگری و تبلیغ گسترده در داخل و خارج ایجاد بوند اقتصادی با کشورهای همسایه و برقراری خواهرخواندگی افزایش بهره‌وری عوامل تولید توانمندسازی جمعیت فقیر استان و آموزش به‌شروط استخدام برای این قشر بسیج سرمایه و منابع برای افزایش صرفه‌های ناشی از مقیاس

سند طرح	سال	راهبرداستراتژیست	تعاونی
مستلشنامی راهبردی در استان خراسان رضوی - مرکز بررسی‌های استراتژیک	۱۳۸۵	تشکیل کمیته‌های دائمی در استانداری با هدف ساماندهی عرصه گردشگری استان و ایجاد هماهنگی میان نهادهای مختلف با جلب همکاری آستان قدس رضوی تدوین نظام گردشگری که میان انواع گردشگری استان (گردشگری پزشکی، تاریخی، مذهبی و طبیعتی) همگرایی ایجاد کند نگاه همه‌جانبه و کل‌نگر به همه عناصر گردشگری، میراث فرهنگی و صنایع دستی و تلاش در جهت برقراری پیوند میان آن‌ها ایجاد بانک جامع اطلاعات جامع گردشگری و تهیه نقشه پراکنش مراکز گردشگری استان و انطباق آن با مؤلفه‌های آمایش سرزمین تقویت اطلاع‌رسانی در سطح استان در خصوص جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و گردشگری و اقدام در زمینه تجهیز و تکمیل دفاتر اطلاع‌رسانی تجهیز خدمات رفاهی بین‌راهی در جاده‌های فرعی استان ساخت و تجهیز اقامتگاههای شهرهای استان تشکیل کمیته‌هایی برای بررسی ضرورت احداث یا عدم احداث شهرکهای جدید و در صورت تصویب احداث، بررسی دوباره مکان‌یابی این شهرک‌ها حرکت به سوی تخصصی کردن شهرکها و نواحی صنعتی تشویق سرمایه‌گذاران خصوصی برای سرمایه‌گذاری در مناطق محروم بازنگری در بودجه در نظر گرفته شده بخش صنعت شهرستانهای مختلف استان بررسی و تحقیق بیشتر در رابطه با اولویتهای در نظر گرفته شده برای بخشهای مختلف اقتصادی استان و اولویت‌های در نظر گرفته شده برای هر شهرستان بررسی وجود مزیت برای استان و کشور، به منظور شروع تولید فولاد و تولید سیمان بیشتر با توجه ویژه به مسئله بحران آب	برنامه خراسان رضوی - سازمان مدیریت و
حکم الزامات در محور اقتصاد		برقراری سازوکار و کارگروه برای ساماندهی وضعیت گردشگری با جلب همکاری آستان قدس رضوی متنوع‌سازی گردشگری استان ایجاد پیوند معنادار بین جاذبه‌های گردشگری استان حمایت دولت در تسریع ایجاد بانک جامع اطلاعات جامع گردشگری و اطلس گردشگری تبلیغ گسترده و معرفی استان از رسانه‌های جدید ارتقای وضع زیرساختهای گردشگری شامل اقامتگاه‌ها و مجتمع‌های خدمات رفاهی و ایجاد پویایی در آنها برنامه‌ریزی کاربردی زمین برای شناخت پتانسیل زمین‌ها جهت احداث شهرک یا هر فعالیت اقتصادی ایجاد پارک فناوری و شهرک‌های صنعتی دانش‌بنیان تدقیق در بودجه اختصاص داده شده به صنایع توان‌سنجی برای ایجاد ارزش‌افزوده هر بخش تولید بخصوص در فرآوری منابع معدنی	ایجاد زیرساخت‌های لازم و بروز و همه‌جانبه کردارهای جاده‌ای، هوایی و ریلی ساماندهی وضعیت پایانه‌ها و بازارچه‌های مرزی توسعه صنایع تولیدات دانش‌بنیان

سند طرح برنامه‌ریزی	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات در محور اقتصاد
		توسعه پایدار با رعایت اولویت‌های آسیک در صنایع و فرآوری مواد معدنی، مدرن‌سازی و تقویت زیرساخت‌های تولید در بخش صنعت و معدن به ویژه در صنایع فولادی، غذایی و تبدیلی - تکمیلی تقویت و معرفی آثار تاریخی، ایرانی و اسلامی در توسعه و جذب گردشگر خارجی تقویت زیرساخت‌های بومگردی و همافکنسازی اقدامات اجرایی در زنجیره تامین و عرضه خدمات گردشگری به ویژه تثبیت گردشگری مذهبی تقویت تشکلهای صادراتی با کشورهای خارج نزدیک و توسعه بسته های تشویقی برای سرمایه گذاران؛	- برندسازی گردشگری استان - ارتقای وضعیت گردشگری و زیرساخت‌های رفاهی - ایجاد پیوند توسط دولت برای صادرات به خارج از کشور
سند آمایش سوزمین ملی	۱۳۹۹	- ایجاد و ارتقای پیوندها و مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با کشورهای منطقه و جهان - تقویت نقش مفصلی کشور در شبکه گذرراه‌های ترانزیتی منطقه‌ای و بین المللی - شبکه‌سازی و ایجاد زنجیره‌های جدید تولید بین المللی و ارتقای جایگاه بین المللی کشور در بازارهای جهانی به‌ویژه در زمینه انرژی - تنوع بخشی به اقتصاد متناسب با مزیت‌ها، قابلیت‌ها و تخصص‌های سرزمین - تحول کشاورزی، اصلاح ساختار و نظام بهره‌برداری و استقرار کشاورزی هوشمند و پایدار با حصول اطمینان از امنیت غذایی، آب و محیط‌زیست - ارتقای بهره‌وری و کاهش انرژی‌بری و تنوع‌بخشی به منابع تولید انرژی - سازگاری توسعه با محیط‌زیست و منابع طبیعی - ساماندهی استقرار صنایع کشور و شکل‌دهی به زنجیره فعالیت‌های صنعتی - بازآرایی فضایی قلمروهای تولید محصولات کشاورزی - ارتقای گردشگری و آوازه‌میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی ایران	- اجتناب از تمرکزگرایی در تعیین تعاملات اقتصادی فرامرزی - ایجاد شبکه نیرومند بازاریابی - توسعه و ارتقای تجارت و بازرگانی هوشمند - استفاده کارآمد از قابلیت‌های ترانزیتی ملی و منطقه‌ای - اجتناب از تصویب قوانین و مقررات بازدارنده تولید و تجارت - ارتقای هوشمندی زنجیره‌های تولید و تامین - رفع موانع جذب سرمایه‌گذاری - جلوگیری از توسعه فعالیت‌های ناسازگار با قابلیت‌ها - ارتقای تنوع فعالیت‌های اقتصادی بر مبنای قابلیت‌ها - اجتناب از رویه‌های ناپایدار کشاورزی - اجتناب از نابودی محیط‌زیست و پایدارسازی فعالیت‌های اقتصادی - ارتقای سبزتری و مکمل‌گرایی صنایع - استفاده بهینه، کارآمد و رقابتی از منابع معدنی - توسعه صنایع و محصولات کشاورزی بر اساس قابلیت‌ها - استفاده بهینه از قابلیت‌های گردشگری

جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی

سند/نوع سند	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات در محور زیربنایی
سیاست‌های کلی آمایش سوزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- تعمیم و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی - تقویت شبکه ریلی و راه‌های ارتباطی اصلی و شریانی سوزمین و تبدیل کشور به مرکز عبور و مرور هوایی منطقه برای ترانزیت کالا و مسافر - انتخاب تعدادی از بنادر مستعد کشور و تجهیز آنها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فرامی - استفاده بهینه از منابع طبیعی و حفظ محیط زیست	- افزایش سهم انرژی‌های نو در بخش زیربنایی - جلوگیری از نابودی محیط زیست به هنگام توسعه زیرساخت‌ها - توسعه زیرساخت‌های سازگار با محیط زیست و سبز - استفاده بهینه از موقعیت استراتژیک استان در خصوص ترانزیت کالا و مسافر - ارتقای نقش خدماتی بنادر استان
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- تسهیل بهره‌گیری مؤثرتر و چابک‌تری سوخت‌های سنتی - حفاظت از سلامت شهروندان در مقابل آلودگی هوا ناشی از احتراق سوخت‌ها - کاهش اثرات منفی ناشی از مصرف انرژی در گرمایش جهانی	- به حداقل رساندن آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی - در پیش گرفتن سیاست‌های تقلیل و سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - افزایش سهم انرژی‌های نو - در پیش گرفتن سیاست‌های افزایش آگاهی‌های پاینداری
ضوابط ملی آمایش سوزمین-مصوب هیات وزیران - موکز ملی آمایش سوزمین	۱۳۸۳	- توسعه و تجهیز گریه‌ای از محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین‌المللی - تأمین منابع آب و خدمات اجتماعی متناسب با سهم قابلیت و جمعیت پیش‌بینی شده - رفع تنگنای شبکه‌های زیربنایی مناطق مستعد - توجه ویژه به صنایع انرژی بر در تلفیق مزیت نسبی برخوردار از ذخایر معدنی و مزیت نسبی برخوردار از منابع انرژی، به خصوص گاز و استقرار آنها در نقاط واقع بر کریدورها و محورهای حمل و نقل بین‌المللی	- کاهش عدم تعادل‌های زیربنایی در سازمان فضایی استان - استفاده بهینه و اقتصادی از موقعیت ترانزیتی استان - خلق دسترسی دربرگیرنده به زیرساخت‌ها، به‌ویژه آب و خدمات اجتماعی در سطح استان - توسعه شبکه‌های زیربنایی مناطق با پتانسیل توسعه - توسعه صنایع انرژی بر در نزدیکی محورها و کریدورهای بین‌المللی - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات
مطالعات آمایش سوزمین - مقدمه‌ای - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدور شمال - جنوب و شرقی - غربی - افزایش سهم شبکه بزرگراهی در شبکه جاده‌ای - توسعه همپای شبکه ریلی همگام با افزایش ناوگان با اولویت شبکه راه‌آهن برقی - توسعه ارتباطات فیبر نوری با پهنای باند مناسب بین شهری و درون‌شهری - استفاده از فناوری‌های نوین و برتر ارتباطی و گسترش شبکه‌های مخابراتی در کشور - به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان ابزاری برای تمرکز زدایی از	- بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان با توسعه و تقویت زیربنای ارتباطی - تکمیل شبکه ریلی استان - کاهش سفرهای غیرضروری از طریق فناوری‌های نو - توسعه دور کاری و خدمات از راه دور - توسعه شبکه بزرگراهی در مناطق اولویت‌دار - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به زیرساخت‌ها و تسهیلات اطلاعات و ارتباطات

سند/ طرح	سال	راهبرداستراتژی	حکم الزامات در محور زیربنایی
شهرهای بزرگ - توسعه کاربری‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات شامل: دولت الکترونیک، اقتصاد الکترونیک، بهداشت و درمان الکترونیک، آموزش الکترونیک، تجارت الکترونیک	۱۳۹۴	فراهم‌سازی زمین‌ها، امکانات و زیرساخت‌های موردنیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه - توسعه، تجهیز، ارتقا و اصلاح ساختار فضای شبکه ریلی کشور - توسعه، تجهیز، تقویت و سطح‌بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر - تقویت و ساماندهی بنادر و اسکله‌های صیادی در سواحل شمال کشور - توسعه، تجهیز و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی کشور - فراهم سازی بسترهای مورد نیاز برای توسعه شبکه ارتباطات و انتقال داده - تنوع‌بخشی در منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر در تولید و تأمین بینه انرژی - ایجاد توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی در مناطق دارای قابلیت - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سد به نفع تقویت مخازن دریاچه‌ها و تالاب‌ها - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخیزداری و شبکه آبیاری و زهکشی پایین دست	- توسعه و تجهیز زیربنایها و تسهیلات موردنیاز برای بهره‌گیری کارآمد و سودآور از موقعیت ترانزیتی استان - توسعه و تکمیل شبکه ریلی استان و افزایش سهم آن در جابجایی کالا و مسافر - توسعه بنادر ماهیگیری استان با توجه به پتانسیل‌ها - جلوگیری از مصرف بی‌رویه سوخت‌های فسیلی و افزایش سهم انرژی‌های پاک - جلوگیری از عدم تخصیص سهم منابع آب تالاب‌ها - جلوگیری از توزیع نامتعادل منابع آب سیدرود در سطح استان - افزایش بهره‌وری در استفاده از آب - اجرای طرح‌های آبخیزداری و آبخیزداری با هدف ارتقای منابع آبی استان
مطالعه استراتژی درازدمدت طرح آمایش سوزمین - مهندسان مشاور سنتران	۱۳۵۵	- ایجاد شبکه راه‌های مناسب برای سکو رنگانه‌های روستایی - توسعه زیربنای حمل و نقل در مناطق ممتاز	- ایجاد پیوندهای نیرومند منطقه‌ای - کاهش تنگناهای دسترسی راحت مناطق روستایی - توسعه حمل و نقل زمینی به‌ویژه در مناطق اولویت‌دار
سند ملی توسعه فراخشی: ساماندهی سواحل کشور - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور	۱۳۸۵	- ممنوع کردن استفاده‌های اختصاصی از حریم سواحل و تأمین دسترسی همگانی به آن - تجهیز اسکله‌ها و بنادر صیادی، ساماندهی و ارتقای کیفی ناوگان صیادی - توسعه و تجهیز مبادی ورودی و خروج دریایی و افزایش ضریب بهره‌برداری از بنادر	- جلوگیری از ساخت سازه‌های بی‌رویه و تسلیک اراضی ساحلی - توسعه ظرفیت و زیرساخت‌های بندری استان - افزایش ظرفیت صیادی استان با سازوکارهای مختلف - جلوگیری از نابودی و کاهش ظرفیت ذخیره‌گاه‌های محصولات دریایی همچون ماهی و ... - تجهیز و توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل به منظور بهره‌گیری از پتانسیل‌های ترانزیتی

سند/نوع طرح	سال	راهبردی/سیاست	حکم الزامات در محور زیربنایی
پرفنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی - استفاده از منابع حاصل از اجرای هدفمندانه یارانه‌ها برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی - تکمیل زیربنایها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن و زیرساخت‌های عمومی صنایع معدنی - کاهش تلفات انرژی و جلب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی - افزایش بازدهی و ضریب بهره‌وری نیروگاه‌ها - تشکیل بازار منطقه‌ای و ایجاد قطب (هاب) منطقه‌ای برق و اتصال شبکه برق کشور از شمال، جنوب، شرق و غرب به کشورهای همسایه - افزایش سهم نیروگاه‌های تجدیدپذیر و پاک - جذب سرمایه‌گذاران (داخلی و خارجی) و بهره‌برداری از بنادر اصلی با کارکرد بین‌المللی - واگذاری حق بهره‌برداری و مدیریت بنادر کوچک و متوسط به اشخاص حقوقی حرفه‌ای و معتبر غیردولتی - جذب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی در احداث و بهره‌برداری از حمل و نقل ریلی - حمایت از اقتصاد دانش‌بنیان و تقویت توسعه صنعت هوایی - تکمیل و اجرای طرح‌های (پروژه‌های) حمل و نقل ریلی، دوخطه کردن مسیرها و احداث خطوط برقی و سریع‌السیر - اصلاح الگوی مصرف به ویژه مصرف انرژی در بخش ساختمان و مسکن	- جلوگیری از مصرف بی‌رویه منابع آب و اصلاح الگوی مصرف - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی‌های اجتماعی - کاهش سطح آلودگی‌ها و آلودگی‌های انسانی - جلوگیری از خام‌روشی و تکمیل زنجیره ارزش بخش صنعت استان - افزایش نقش بخش خصوصی در تأمین و عرضه انرژی - افزایش ضریب بهره‌وری نیروگاه‌های استان با اتصال شبکه به کشورهای منطقه - کاهش سهم سوخت‌های فسیلی و افزایش سهم انرژی‌های سبز و نو - ارتقای نقش فراملی بنادر استان و جذب سرمایه‌گذاری‌ها - توسعه حمل و نقل ریلی استان با مشارکت بخش خصوصی - توسعه سیستم حمل و نقل ریلی برقی در استان - ارتقای استاندارد‌های مصرف انرژی در بخش مسکن

جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/ الزامات در محور نظام سکونتگاهی

سند/شرح	سال	راهبرد/سیاست
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاخی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ایجاد شبکه به هم پیوسته مناطق اسکان و فعالیت‌های ملی و تعریف نقش و کارکرد فراملی هر یک از آن‌ها - انتخاب تعدادی از کلان‌شهرها، پاندر و جزایر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراملی - برقراری تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار متعادل آن در پهنه سرزمین و تقسیم و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی - ساماندهی سطوح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به مدیریت سوانح طبیعی، حوادث و منابع آب و رعایت شرایط زمین‌شناسی - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیأت وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پر تراکم کشور - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها - زمینه‌سازی لازم برای استفاده حداکثر از ظرفیت‌ها و توان‌های مراکز جمعیتی کوچک و بزرگ (در حفظ و نگهداشت جمعیت و برقراری تعادل در الگوی استقرار جمعیت - تعادل‌بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - بهره‌داری از شبکه نسبتاً توسعه‌یافته مراکز زیست و فعالیت در این مناطق با اوصال تقسیم کار تخصصی بین آن‌ها، با تأکید بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، گردشگری و بازرگانی - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان پذیرش جمعیت متناسب با سرمایه‌گذاری‌های جدید تولیدی و خدماتی - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه، با تأکید بر توسعه خدمات پشتیبان تولید، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، بانکی و بیمه‌ای، حمل و نقل و تفریح و استفاده از فناوری‌های نوین در این بخش، متناسب با نقش و جایگاه بین‌المللی کشور
مطالعات آمایش سرزمین - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها به منظور پذیرش وظایف بالاتر در منطقه تحت نفوذ در راستای عدم تمرکز در تقسیم کار ملی و منطقه‌ای - تبدیل روستاهای مستعد و دارای توان‌های رشد و استقرار رشد، به روستاها و ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهر در آن‌ها - ایجاد نقاط شهری جدید در مناطق مستعد گسترش فعالیت و فاقد ظرفیت کافی اسکان جمعیت جدید در مراکز شهری موجود - تقویت شهرهای کوچک و متوسط و کوچک با قابلیت توسعه دارای مسافت مناسب از یکدیگر به‌عنوان منطقه‌های شهری در جهت هماهنگی بیشتر در ارائه عملکردهای مشخص در پهنه سرزمین - استقرار شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای موجود و نقاط شهری جدید در کشور - بازگویی و تغییر استخوان‌بندی الگوی نظام شهری با اولویت توسعه، تقویت و تجهیز شهرهای متوسط - توسعه پایدار و موزون روستایی و هماهنگ با توسعه کشور با تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط روستایی، توسعه منابع انسانی و
حکم الزامات		- کاهش پیوندها و مناسبات نابرابر و تک سویه - توسعه خدمات اطلاعاتی و ارتباطی - جلوگیری از تراکم بیش از حد جمعیت در نقاط محدود - حمایت از شهرهای کوچک و میانی و تنوع بخشی به اقتصاد آن‌ها - جلوگیری از تمرکز جمعیت فراتر از ظرفیت زیستی - توسعه خدمات نوین و برتر در مراکز سکونتگاهی - جلوگیری از افزایش پدیده نخست شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی‌عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلالت و واسطه‌گری محصولات

سند/ طرح	سال	راهبردها/ سیاست	حکم/ الزامات
تجهیز فضاهای روستایی - توسعه منابع انسانی محلی با استفاده از دانش و تکنولوژی نوین، افزایش سطح مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، توسعه بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیشتر جوامع روستایی - بهره‌گیری از قابلیت‌های محلی مناطق روستایی به‌منظور سازمان‌دهی نظام خدمات‌رسانی چندسطحی و اصلاح نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی - استفاده حداکثر از ظرفیت محیط‌های روستایی برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد منطقه‌ای، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و متوازن از منابع پایه پراکنده کشور در فضاهای روستایی - توانمندسازی و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی یا تأکید بر توسعه فرصت‌های برابر از حیث دسترسی به منابع، امکانات و منافع میان شهر و روستا - توجه به شبکه‌های بازار و بازاریابی محلی روستایی و تحکیم پیوند آن‌ها با شبکه‌های بازارهای ملی و جهانی	۱۳۹۴	راهبردهای اقتصادی و سیاسی استان‌ها در خارج از مرزهای کشور؛ ۱- لایه پیرامونی، شامل استان‌های مرکزی کشور به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق منطقه‌های نوین برنامه‌ریزی و تجارت جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم، شبکه سکونتگاه شهری کشور در سه لایه طبقه‌بندی می‌شود: ۲- لایه میانی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین‌المللی در حوزه‌های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادل خدمات و اطلاعات و گسترش کسب و کار با بازارهای جهانی؛ ۳- لایه محلی، شامل مراکز استان‌ها و شهرهای برخوردار از توانمندی و با استقرار در موقعیت‌های مناسب نسبت به سایر مناطق شهری و روستایی به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می‌نماید. - تقویت و ساماندهی سکونتگاه‌ها و عرصه‌های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی و تقویت زنجیره‌های ارزش با تأکید بر استقرار صنایع کوچک و اشتغال‌زایی - انطباق‌بخشی به فرایندها و رویه‌های تبدیل و الحاق سکونتگاه‌های روستایی به شهر با هدف مانده‌گاری جمعیت در روستاها و حفظ و بهره‌مندی از ارزش قابل کشتی؛ - ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی پیرامون شهرها به ویژه کلان‌شهرها	روستایی و توسعه بازاریابی مستقیم
ضوابط ملی آمایش سرزمین‌مصوب حیات و زیلان - مركز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و توزیع مهاجرت مکرر از طریق آمایش سرزمین، توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی در این مناطق با ایجاد شغل و سکونتگاهی مناسب در روستاها	- جلوگیری از پراکنده‌رویی و توسعه درون‌افزا - جلوگیری از مهاجرت‌های روستا-شهری با

سند/ طرح	سال	راهبرد/ سیاست	حکم/ الزامات
شورای اسلامی		سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌نشین تعیین شده توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از طریق تدوین و اجرای سازوکارهای حقوقی، مالی و فرهنگی و توانمندسازی ساکنان بافت‌های واقع در داخل محدوده‌های شهری با مشارکت آن‌ها تأمین منابع مالی و تسهیلات ارضی/تأمین زمین مورد نیاز برای روستاییان توسعه حمل و نقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت و تأمین ناوگان و تجهیزات قطار شهری شهرها و حومه آن‌ها بهبودسازی و نوسازی در بافت‌های فرسوده و ساماندهی و احیاء شهرهای آسیب‌دیده از چنگ تحمیلی و استفاده از اراضی رها شده و ساختن آن‌ها ایجاد پوشش خدماتی مناسب برای روستاها به منظور دسترسی آن‌ها به نیازهای روزانه، فرهنگی و غیره .. تنوع بخشیدن به فعالیت‌ها و ایجاد اشتغال در شهرهای کوچک کاهش تمرکز در شهرهای بزرگ به نفع شهرهای ماهواره‌ای حمایت از توسعه شهرهای متوسط در نواحی حاشیهای و دور افتاده توسعه شبکه‌ای از شهرهای کوچک برای تأمین پوشش خدماتی روستاها تکمیل و بنا کردن شبکه شهری درجه بندی شده‌ای که بتواند میان مراکز تقویتی و محیط روستایی رابطه برقرار کند. پیرایش شهرهای متوسط به شبکه‌های بزرگ زیربنایی (شبکه بزرگراه، شبکه راه آهن، شبکه انتقال گاز و نفت و برق) ایجاد تجهیزات خدمات تولیدی در شهرهای متوسط تسهیل جذب مهاجران روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای متوسط از طریق آموزش مهارت به آن‌ها و اجرای سیاست‌های مسکن اجتماعی تدوین طرح‌های جامع برای تمامی شهرهای متوسط تقویت تجهیزات خدماتی در شهرهای حومه‌ای توسعه تأسیسات زیربنایی و تجهیزات و خدمات عمومی و دستگاه‌های اداری در شهرهای متوسط دور از مراکز اصلی توسعه صنایع کوچک و پیشه‌های تولیدی و هم‌چنین کارکرد مشترک در شهرهای متوسط دور افتاده حفظ عرصه کشاورزی پرآمون شهرها برنامه‌ریزی و هماهنگ کردن توسعه مناطق شهری خلق چارچوب نهادی برای مناطق شهری یا شهر منطقه‌ها (زیر نظر مستقیم استاندارد) به منظور رسیدگی به مسائل برنامه‌ریزی و هماهنگی توسعه فضایی	سازوکارهای منطقی و منصفانه کاهش آسیب‌های اجتماعی ارتقای ظرفیت‌های شغلی و مهارتی حمایت از مسکن اجتماعی و توسعه آن کاهش آنگاه به خودروهای شخصی جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی خدمات توسعه اقتصادهای محلی ایجاد ساختار شبکه‌ای نظام شهری توسعه زیربنای اصلی براساس سلسله مراتب جمعیتی کوچک و میانی میدان‌سازی شهرهای حومه‌ای به شهرهای اقتداری خودانگا ایجاد چارچوب نهادی منطقه‌ای در کلانشهرها جلوگیری از نابودی زمین‌های کشاورزی پرآمون شهرها
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین - مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵		

جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/ الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین مبتلاقی مقام ممتنم رهبری	۱۳۹۰	- تربیت انسان‌های سالم، با انگیزه، شاداب، متدین، وطن‌دوست، جمع‌گرا، نظام‌پذیر و قانون‌گرا - ارتقاء سطح آموزش، پژوهش و بهره‌وری نیروی کار - تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی - ایجاد و تقویت نهادهای و تشکلهای منطقه‌ای - بهبود شاخص‌های توسعه انسانی با تأکید بر تدبیر، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها، گسترش سلامت و ارتقای سطح دانش عموم - تعامل سازنده میان ارزش‌ها و منزله‌های مناطق گوناگون کشور با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و انگیزه‌های ملی و اقدام در جهت تقویت اختیارات مناسب قانونی به سطح منطقه‌ای و محلی - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه	- جلوگیری از دین‌گرایی، قانون‌گریزی و آسیب اجتماعی - جلوگیری از نابودی انسجام ملی - ارتقای همگرایی‌های منطقه‌ای - توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی
سند چشم‌انداز جمهوری ایران اسلامی افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- تمرکز دادن فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی در سمت و سوی عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد - حفظ وحدت، امنیت و یکپارچگی سرزمین - رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور - ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر	- جلوگیری از کاهش همبستگی ملی - ارتقای رفاه اجتماعی و جلوگیری از افزایش عدم‌تساوی - جلوگیری از نابودی هویت ایرانی-اسلامی
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصم وب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای در راستای تقویت همبستگی ملی - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در مناطق مختلف کشور و برقراری تعامل در شاخصهای اصلی آن - توسعه علوم، آموزش، پژوهش و فناوری و گسترش و تجهیز مراکز آموزشی، شهرک‌ها و پارک‌های علمی-فناوری کشور - تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور، به ویژه شهرهای تهران، شیراز، اصفهان، مشهد، تبریز، اهواز و یزد - تأکید بر حفظ و پویایی هویت ایرانی - اسلامی در تعامل با برون‌گرایی و اتکا بر این هویت برای تحکیم و انسجام وحدت ملی در ابعاد درونی - گسترش آموزش و بهداشت، به ویژه برای زنان و جوانان در مناطق کمتر توسعه یافته و گروههای اجتماعی در معرض خطر - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی	- جلوگیری از کاهش همبستگی ملی - افزایش علم،تعدادها - جلوگیری از نابودی هویت ایرانی-اسلامی - استفاده بهینه از منابع فرهنگی - جلوگیری از طردشدگی گروه‌های محروم و آسیب‌پذیر
مطالعات آمایش سرزمین - مفه‌ماتنی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- تأمین، حفظ و ارتقای سلامت افراد و جامعه؛ - ترویج الگوهای رفتاری سالم و افزایش آگاهی‌های بهداشتی مردم و کاهش رفتارهای پرخطر؛ - تقویت پیشگیری بر درمان، به منظور کنترل و ریشه‌کشی بیماری‌های واگیردار؛ - ایجاد و توسعه بنیادهای سلامت نگر و تأکید بر روش‌های پرداخت سرانه و نظارت بر عملکرد نظام بنیاد سلامت کشور؛ - تقویت هماهنگی بین بخشی بخصوص برای گسترش کمی و کیفی نظارت بر بهداشت و امنیت مواد غذایی، دارویی، بهداشتی و آرایشی و ارتقای شاخص‌ها	- جلوگیری از کاهش سطح سلامت عمومی جامعه - ایجاد سامانه توسعه دزیرگردنده - جلوگیری از ناهماهنگی و توسعه همبندی‌های بین بخشی

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	ضمیمات	فرهنگی کشور- دبیرخانه شورای عالی
		و عوامل مؤثر در بهداشت و ایمنی محیط‌های خصوصی و عمومی با تأکید بر دسترسی آب آشامیدنی سالم و کنترل آلودگی‌های صوتی، شیمیایی، و نظیر این‌ها؛ - ایجاد و توسعه محیط‌های حمایتی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی با تأکید بر حفظ کرامت انسانی و حقوق مدنی بیماران و مشارکت با سایر بخش‌ها برای تأمین نیازهای اساسی آن‌ها؛ - اصلاح ساختار نظام سلامتی جامعه در راستای ایجاد یک نظام پاسخگو برای ارائه خدمات سلامتی به آحاد مردم؛ - وضع قوانین برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر از قبیل زنان، افراد کم‌درآمد، معتلان و کودکان و نوجوانان؛ - تغییر الگوها و اولویت‌های سرمایه‌گذاری در زمینه منابع فیزیکی، نیروی انسانی و فناوری؛ - طراحی و عملیاتی کردن نظام جامع اطلاعات در بخش سلامت؛ - تأکید بر واگذاری ارائه خدمات سلامت به بخش غیر دولتی از بهره‌گیری از نظام مناسب خرید خدمات، به منظور افزایش کارآیی و بهبود مستمر کیفیت خدمات؛ - عادلانه ساختن دریافت خدمات سلامت برای آحاد جامعه و تأمین منابع مالی مورد نیاز برای مراقبت‌های اولیه بهداشتی؛ - طراحی و استقرار نظام جامع مدیریت خدمات درمانی کشور با تأکید بر تخصیص بهینه منابع و در نظر گرفتن سطح بندی، نظام ارجاع و ...؛ - توجه سرمایه‌گذاری بیشتر در دو بخش آموزش و پرورش و ارتقای پژوهش‌های علمی، کاربردی	- حمایت از سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر - ایجاد پایگاه داده منسجم برای نظام سلامت - جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات و امکانات درمانی - ایجاد پیوند نیرومند بین پژوهش و بخش سلامت - جلوگیری از فزاینده‌های مخرب سلامت - تمرکز بر پیشگیری به جای درمان	فرهنگی کشور- دبیرخانه شورای عالی
	۱۳۹۴	- افزایش هم‌گرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی - تقویت انسجام ملی و ارتقای هویت اسلامی- ایرانی اقوام مختلف و مشارکت آنان در اداره امور، توسعه و امنیت مناطق مختلف کشور؛ - تقویت پیوندهای مناطق مرزی با داخل کشور با رویکرد وحدت و یکپارچگی اجتماعی و ارتقای سرمایه‌های اجتماعی ملی در پهنه سرزمین - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در نواحی مختلف کشور و زمینه سازی تحقق عدالت فراگیر در پهنه سرزمین، کاهش فقر، نابرابری و آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر توانمندسازی و حداکثر استفاده از مشارکت مردم - توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارت آموزی متناسب با عملکرد تخصصی هر قلمرو به ویژه نواحی مرزی و حاشیه شهرها؛ - توزیع جغرافیایی و ساماندهی دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی در سطح کشور و جذب دانشجویی آن‌ها بر اساس مقتضیات و اولویت‌های توسعه ملی، منطقه‌ای و استانی و کارویژه‌های هر منطقه - تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور به ویژه کلان‌شهرها با محدود نمودن توسعه کمی سطح پایین آموزش عالی به نفع سطح بالاتر - طراحی و ساخت فضاهای تربیتی متناسب با اقتضایات برنامه درسی، استانداردهای تربیتی، تحولات جمعیتی - الزام به پیوستن سازمان‌های نیروی انسانی برای طرح‌های توسعه‌ای، خدماتی و تولیدی عمده برای تعیین نیازهای آموزشی آن در منطقه - توسعه و تقویت قطب‌های علمی-دانشگاهی در شهرهای منتخب	- جلوگیری از نابودی هویت ملی و ارتقای هم‌گرایی - ارتقای هم‌پسنگی و انسجام ملی بر مبنای رویکردهای مشارکتی - توانمندسازی و مقدرسازی مردم - تمرکز بر مهارت به جای مدرک - ایجاد هم‌پسنگی بین قابلیت‌های منطقه‌ای و آموزش تخصصی - توسعه ارتباط دانشگاه با صنعت - آمایش فضایی فضاهای آموزشی - جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در حوزه‌های رفاهی و تأمین اجتماعی	فرهنگی کشور- دبیرخانه شورای عالی
	۱۳۹۲	- نهادینه‌سازی فرهنگ تنسک به قرآن و عترت (امام عصر (عج)) و تبیین، توزیع، تقویت و ساماندهی شعار الهی، نمادها و آیین‌های اسلامی- ایرانی - بازآفرینی نظام فکری، ساختارهای رسمی و غیررسمی و میراث تمدنی جامعه مبتنی بر جهانی‌بینی و تعامل اسلام ناب محمدی (ص) - تبیین، تشکیل، تکمیل، تعالی و ایمن‌سازی خانواده - جلوگیری از کاهش نرخ باروری کل و ارتقای آن	- توسعه فرهنگ قرآنی و سیره امامان و پیامبران - جلوگیری از فروپاشی و نابودی نقش‌های خانواده	فرهنگی کشور- دبیرخانه شورای عالی

سند/نوع	سال	راهبردها/سیاست
انقلاب فرهنگی		مطالعات جمعیت‌شناختی و آمایش و پایش مستمر جمعیتی طراحی و نهادینه‌سازی آداب و سبک زندگی اسلامی - ایرانی انسجام‌بخشی و تقویت مشارکت و فراگیر و نظام‌مند نهاد خانواده، نظام تعلیم و تربیت، سازمان‌های اجتماعی و اداری و سایر نهادهای مرتبط در گسترش نظم و انضباط، قانون‌گرایی و احساس امنیت عمومی و ظرفیت‌سازی و فرهنگ‌سازی برای رفع موانع فرهنگی، ساختاری و رفتاری تعیین، نهادینه‌سازی و ارتقای اخلاق و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه تولید، توزیع و مصرف طراحی و استقرار الگوی اسلامی اخلاقی و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه توزیع، مصرف و مصرف تعیین، ترویج و نهادینه‌سازی هنر معنوی، تعالی‌بخش، شوق‌آفرین و استکبارستیز و تعمیق درک زیباشناختی عمومی و بهره‌گیری از ظرفیت هنر در تحکیم فرهنگ اسلامی - ایرانی و گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) طراحی و استقرار نظام جامع و کارآمد اطلاعات، ارتباطات و رساناهای مبتنی بر آموزه‌های دینی، انقلابی و ارزش‌های اخلاقی، مقتضیات راهبردی کشور و سیاست‌های کلی نظام گسترش تأثیرگذاری و ارزش‌آفرینی فرهنگ جمهوری اسلامی ایران بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای فرهنگی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ساماندهی چهره فرهنگی انقلاب اسلامی، راهبری فعال جنگ نرم و ارتقای مؤلفه‌های قدرت نرم نظام اسلامی
برنامه توسعه - مجلس شورای اسلامی	۱۳۸۵	افزایش ضرب‌الاجبی و تاب‌آوری جامعه، پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از حوادث و سوانح کسب به حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی با استفاده از توان و ظرفیت‌های مردمی و افزایش مشارکت‌های اجتماعی مردم تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی خدمات‌رسانی به‌موقع به افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی بسط و توسعه نقش مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های مشارکت‌های گروهی و تأمین مالی بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور حمایت و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار مقابله با اعتیاد، سامان‌دهی کودکان کار و حمایت از بیمارانی روانی مزمن و سالمندان تأمین نیاز اقشار آسیب‌پذیر و گروه‌های هدف سازمان‌های حمایتی به مسکن توسعه فرهنگ کتابخوانی با اولویت کتابخانه‌های روستایی در مناطق کمتر توسعه‌یافته حمایت از میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشویق و توسعه گردشگری صیقل‌توانی میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشویق و توسعه گردشگری تقویت و تحکیم جامعه‌های خانوادهمحور و تقویت و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن
حکم‌الایامات		افزایش نرخ باروری جلوگیری از نابودی سبک زندگی ایرانی - اسلامی توسعه مشارکت‌های مدنی جلوگیری از غریب‌زدگی و توسعه فرهنگ ایثار و شهادت گسترش نقش فناوری‌های نو در توسعه فرهنگی صدور و توسعه فرهنگ ایرانی - اسلامی و ارزش‌های آن در سطح بین‌المللی
		مخاطرات افزایش سرمایه اجتماعی جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی اجتماعی توسعه نقش جنبش‌ها و نهادهای مردمی جلوگیری از افزایش سکونت‌گاه‌های غیررسمی توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر توسعه مسکن اجتماعی توسعه مراکز فرهنگی و فرهنگ توسعه و کتابخوانی توسعه تولیدات فرهنگی جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده

جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم دعوی	۱۳۹۰	- حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها، منابع طبیعی تجدیدشونده و حفظ محیط‌زیست در طرح‌های توسعه - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آزدانی در مناطق حساس و ویژه با توجه به ملاحظات دفاعی، امنیتی، اجتماعی و زیست محیطی و افزایش نقش و فعالیت مردم در فرآیند توسعه - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه - استفاده مؤثر از موقعیت، میراث تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی کشور در مسیر اهداف توسعه، تقویت گردشگری و حفاظت از سواحل تاریخی	- کاهش وابستگی به منابع تجدیدناپذیر - حفظ مناطق حساس اکولوژیکی - جلوگیری از عدم توازن‌های منطقه‌ای - استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های گردشگری
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- ایجاد و توسعه نظام ارزیابی، پایش و ارائه گزارش در زمینه تنوع - تدوین و اجرای راهبردهای بخشی توسعه پایدار مبتنی بر حفاظت از تنوع زیستی - تقویت و تعمیق ملاحظات تنوع زیستی در سطح زیست‌بوم‌ها و زیستگاه‌ها - تدوین اصول، سیاست‌ها و دستورالعمل‌های اعمال ضوابط تنوع زیستی در فعالیت‌ها - تدوین و تکمیل شاخص‌های پایداری و اعمال آن‌ها در فعالیت‌های مرتبط با تنوع زیستی - تدوین و اجرای برنامه توسعه طبیعت‌گردی - اصلاح و تقویت مدیریت شبکه مناطق حفاظت‌شده	- جلوگیری از نابودی تنوع زیستی - کاهش فرآیندهای مخرب اکولوژیکی - ارتقای جایگاه مدیریت محیط‌زیستی - ارتقای جایگاه دانش محلی در حفظ محیط‌زیست - استفاده بهینه و پایدار از منابع طبیعی - اجتناب از مدیریت چندپارچه و متفرق - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - ایجاد نظام پایش و دیده‌بانی کارآمد
ضوابط ملی آمایش سرزمین مصوب هیات وزیران - مركز ملی آمایش	۱۳۸۳	- تعادل‌بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - رعایت ملاحظات "امنیتی و دفاعی"، "حفاظت از محیط‌زیست" و "حراست از میراث فرهنگی" در استقرار جمعیت و فعالیت - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته و تبادلی مرتبط با آن - توجه به محدودیت‌های آب برای مصارف کشاورزی	- جلوگیری از تمرکز جمعیت فراتر از ظرفیت تحمل زیستی - جلوگیری از نابودی میراث فرهنگی و طبیعی - اجتناب از روندهای ناپایدار در بخش کشاورزی

سند/ طرح	سال	راهبر/ انبساط
سروزمین		
مطالعات آمایش سرزمین - مدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	انجام برنامه‌های محیط‌زیستی با توجه به اصل توسعه پایدار برای جلوگیری از بروز صدمات محیط‌زیستی - افزایش فناوری‌های لازم جهت کاهش آلودگی‌های آب، خاک، هوا، سرو صدا در مناطق شهری، صنعتی و مناطق کشاورزی - اجرای طرح‌های مدیریت پسماند و گسترش روش‌های بازیافت در شهرها و مناطق صنعتی - ارتقاء آگاهی‌های عمومی و جلب مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط‌زیست - ارزیابی طرح‌ها و پروژه‌های ملی با معیارهای زیست محیطی قبل از تصویب - ارتقاء کمی و کیفی دانش و مهارت‌های نیروهای متخصص در مسائل زیست محیطی با توجه به شرایط محیطی کشور - الزام صنایعی که باعث آلودگی آب می‌شوند به تجهیز به سیستم تصفیه فاضلاب - بهره‌برداری از منابع طبیعی متناسب با ظرفیت و تحمل محیط و تجدید پذیری منابع طبیعی - رعایت معیارهای زیست محیطی در توسعه یا ایجاد شهرها و شهرک‌های با عملکرد صنعتی - رعایت معیارهای زیست محیطی در احداث راه‌های جاده‌ای و ریلی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه زیستی به عنوان مناطق چندمنظوره برای حفاظت از گونه‌ها و مجموعه‌های طبیعی در مناطق حساس - استفاده از انرژی‌های پاک و جانشین در شهرهای بزرگ و کاهش آلودگی هوا در این شهرها - تقویت مدیریت ملی آب کشور براساس مدیریت جامع و توأمان عرضه و تقاضا در کل چرخه آب با توجه به اصول آمایش سرزمین و توسعه پایدار - هماهنگ‌سازی طرح‌های آمایش سرزمین، توسعه کالبدی و برنامه‌های توسعه بخش آب با توجه به ظرفیت قابل تحمل حوضه‌های آبریز و امکانات توسعه منابع آب در مناطق مختلف کشور - اصلاح و بهبود ساختار نظام مصرف آب و مدیریت - اولویت‌بندی در سرمایه‌گذاری‌ها و طرح‌های در دست مطالعه انتقال بین حوزه‌ای و ایجاد سدهای مخزنی براساس استراتژی‌های توزیع جمعیت و فعالیت و الزامات آمایش سرزمین - تمرکززدایی از ساختار مدیریت منابع آبی کشور و مشارکت گروه‌های ذی‌نفع در انطباق با برنامه‌های مدیریت پیشگیری - اولویت ایجاد شبکه‌های آبیاری و زهکشی در پایین دست سدها و مسیرهای انتقال - مهار، کنترل و بهره‌برداری روان آب‌های سطحی از طریق اجرای سدهای مخزنی، تاسیسات کوچک آبی و طرح‌های آبخیزداری - ممنوعیت تغییر کاربری زمین خارج از برنامه‌ها و طرح‌های مصوب و معابر با ملاحظات محیط‌زیستی - تنوع بخشی به منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر (به ویژه بادی و خورشیدی) در تولید و تأمین انرژی بومی
ضوابط ملی آمایش سرزمین مصوب	۱۳۹۴	جلوگیری از تخریب زمین - کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی
حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست		جلوگیری از تخریب محیط‌زیست - هوشمندسازی حفاظت از محیط‌زیست - ایجاد چرخه بسته در مدیریت پسماند - تمرکززدایی و افزایش مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط‌زیست - ارتقای مهارت و دانش مسئولان و کارکنان بخش محیط‌زیست - جلوگیری از توسعه‌های فاقد ارزیابی‌های محیط‌زیستی - کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی - مدیریت یکپارچه و پایدار منابع آب - جلوگیری از هدر رفت منابع طبیعی - رعایت حقایق‌های محیط‌زیستی - جلوگیری از بی‌عدالتی‌ها در تخصیص و توزیع منابع آب

سند/نوع طرح	سال	بکارچه	مدیونیت
هیات وزیران - مؤکد ملی آمایش سوزمین	سال	راهبرداست	۱۳۵۵
اصال مدیریت بکارچه بر مناع آب - ممنوعیت برداشت بی رویه و ناپایدار از مناع آبهای زیرزمینی و سطحی کشور - مهاری آبهای مرزی و مدیریت کارآمد و بهینه آبهای ورودی و خروجی کشور - رعایت نیازهای پایه محیطزیستی رودخانهها، تالابها، دریاچهها براساس میزان تجدید شوندگی آب و ظرفیت قابل تحمل حوضه‌های آبریز در مهار و کنترل آبهای سطحی کشور - توجه به محدودیت آب در جانشینی و استقرار فعالیت‌های اقتصادی آب بر در قلمروهای مختلف کشور - رعایت ملاحظات ژئوپلیتیکی و اکولوژیکی در طرح‌های استحصال، تامین، انتقال، توزیع و مصرف آب در سطح فرامی، ملی، منطقه‌ای و محلی	افزایش تراز مثبت آب مجاری در تجارت کالا - بازگویی و تجدیدنظر در تخصیص آب از سدها به نفع تعویت مخازن دریاچه‌ها و تالابها در پایین دست و حفظ حقله‌های محیطزیستی رودخانه‌ها و تالابها - کاهش نسبت حجم آب مصرفی کل کشور به حجم آبی مناع آب تجدیدشونده متناسب با ظرفیت هر منطقه - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخیزداری؛ و شبکه‌های آبیاری و زهکشی پایین دست - تامین آگویی بهینه کشت در دشت‌ها (واحدهای اکولوژیکی) با تأکید بر ارزش اقتصادی آب - ارتقای بهره‌وری آب و بکارگیری روش‌های مناسب آبیاری با شرایط اقلیمی و منطقه‌ای در راستای صرفه‌جویی و استفاده بهینه از مناع آب با توجه به محدودیت‌های ناشی از تغییرات آب و هوایی - حفاظت، پیشگیری و کاهش فرسایش خاک و تغذیه آبخیزها با اجرای عملیات آبخیزداری و آبخیزداری در حوضه‌های آبخیز کشور - محدودیت کشت محصولات آبی با نیاز آبی بالا در فضای باز و جایگزینی در موارد ممکن از طریق کشت گلخانه‌های، - مدیریت جامع و بکارچه حوضه‌های آبخیز برای بهره‌برداری از مناع آب پایه (آب، خاک و پوشش گیاهی) - توسعه، حفاظت و احیای جنگل‌ها و مراتع کشور - ارتقاء سطح تمامات و همکاری‌های دو یا چند جانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیطزیست و مناع طبیعی - رعایت ملاحظات محیطزیستی (توان اکولوژیکی و تثبیت حاصل زیستی) در استقرار فعالیت‌های توسعه‌ای در پهنه سرزمین - پایان‌رسانی از پایان‌رانی و تثبیت شن‌های روان و مهار کانون‌های شکل‌دهنده ریزگردها - صیانت و استفاده بهینه از ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی	حکم/الزامات در محور مناع طبیعی و محیطزیست - جلوگیری از برداشت ناپایدار مناع آب‌های زیرزمینی و سطحی - توسعه دیپلماسی آب - جلوگیری از عدم رعایت حقله‌های محیطزیستی - توسعه صنایع و فعالیت‌ها براساس مناع آب و ظرفیت تحمل - جلوگیری از تخصیص و استفاده ناعادلانه و ناپایدار مناع آب - صرفه‌جویی در مصرف آب و ارتقای بهره‌وری آن - اصلاح آگویی کشت - سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - جلوگیری از فرسایش و تخریب خاک - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از پایان‌رانی و ریزگردها - جلوگیری از نابودی جاذبه‌های طبیعی	نوبین‌سازی واحدهای بهره‌داری و بزرگ مقیاس نمودن اراضی کشاورزی، افزایش کارایی واحدهای موجود، محدود نمودن کاربرد سموم - اجتناب از بهره‌داری‌های ناپایدار در بخش

سند/نظر	سال	راهبردا سیاست	حکم/اوامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست
مناطق ساحلی کشور: طرح کاربری مطلوب مناطق ساحلی کشور- وزارت راه و ترابری ۱۳۸۸		دفع آفات، محدود نمودن تغییر کاربری زمین های کشاورزی و افزایش باردهی سیستم های آبیاری - احیا و ضابطه مند نمودن بهره برداری از منابع طبیعی با تأکید بر صیانت اکوسیستم های ملی و ویژه استان - ضابطه مند نمودن ساخت و ساز در اراضی ساحلی، جنگلی و حاشیه محورهاى گردشگری - اختصاص اراضی ساحلی و جنگلی با کاربری عمومی با تأکید بر احیاء حفظ جنگل ها، حريم دریا و رودخانه - توسعه عمودی شهرها و بهره گیری از اراضی موات و بایر داخل شهرها	کشاورزی - اجتناب از نابودی اکوسیستم های طبیعی - جلوگیری از ساخت و سازهای بی رویه در مناطق حساس اکولوژیکی - اجتناب از توسعه در حرایم - جلوگیری از برآکنده رویی شهرها
سیاست های کلی محیط زیست - حضرت آیت الله خامنه ای	۱۳۹۴	- مدیریت جامع، هماهنگ و نظام مند منابع حیاتی از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست بوم به ویژه با افزایش ظرفیت ها و توانمندی های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی - ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست - اصلاح شرایط زیستی به منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی - پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی های غیرمجاز و جرم انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده کنندگان و تخریب کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت - پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی های صوتی، امواج و اشعه های مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم - تهیه اطلس زیست بوم کشور و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدیدپذیر (مانند دریا، رودخانه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخیزان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرغ و تنوع زیستی به ویژه حیات وحش) و اعمال محدودیت قانونی در بهره برداری از این منابع - مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست محیطی نظیر بیابان زایی، گرد و غبار به ویژه بزرگ درها، خشکسالی و عوامل سرایت دهنده میکروبی و رادیواکتیو گسترش اقتصاد سبز - تعادل بخشی و حفاظت کیفی آب های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخیزداری، مدیریت عوامل کاهش بهره برداری از آب های زیرزمینی و تغییر و کنترل ورود آلاینده ها - استقرار نظام حسابرسی زیست محیطی در کشور با لحاظ ارزش ها و هزینه های زیست محیطی (تخریب، آلودگی و احیاء) در حساب های ملی - حمایت و تشویق سرمایه گذاری ها و فناوری های سازگار با محیط زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز - تدوین منشور اخلاق محیط زیست و ترویج و نهادینه سازی فرهنگ و اخلاق زیست محیطی مبتنی بر ارزش ها و الگوهای سازنده ایرانی - اسلامی	- اجتناب از بخشی نگری و مدیریت متفرق در عرصه منابع طبیعی - افزایش مشارکت های مردمی - اجتناب از افزایش آلاینده های محیط زیستی - ایجاد نظام پایش کارآمد محیط زیستی - بازبینی قوانین محیط زیستی - کاهش آسیب پذیری و سازگاری با تغییرات اقلیمی - ارتقای مدیریت منابع آب کشور - توسعه فناوری های سبز - ارتقای آگاهی های محیط زیستی - ارتقا و کارآمدسازی دیپلماسی محیط زیستی

سند طرح	سال	سند طرح
	راهبرد اساسیات - ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآرانه زیست محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست - گسترش سطح آگاهی، دانش و پیشرفت زیست محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسئولیت پذیری اجتماعی - تقویت دیپلماسی محیط زیست	حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست - اجتناب از توسعه بدون ارزیابی محیط زیستی - جلوگیری از نابودی تالاب‌ها - جلوگیری از هدررفت پسماندها و مدیریت پایدار پسماند - ایجاد چرخه‌های بسته آب - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از بیابانزایی - جلوگیری از نابودی خاک و آبخوان‌ها - مدیریت سبز منابع طبیعی و سوخت‌ها - توسعه جنگل‌ها و مراتع - رعایت حقله‌های محیط زیستی - جلوگیری از نابودی تنوع زیستی
	مجلس ششم توسعه - شورای اسلانی	مجلس ششم توسعه - شورای اسلانی
	۱۳۹۵ - ارزیابی راهبردی محیط زیست (SEA) در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای و ارزیابی اثرات زیست محیطی (EIA) طرح‌های بزرگ کلیه دستگاه‌های اجرایی و بخشهای خصوصی و تعاونی، نهادهای عمومی غیردولتی در پهنه سرزمینی - اجرای برنامه عمل حفاظت، احیاء، مدیریت و بهبود داری مناسب از تالاب‌های کشور - اجرای طرح‌های جامع مدیریت پسماند به‌ویژه در سواحل دریاها، رودخانه‌ها، جنگل‌ها و دشت‌های حاشیه تالاب‌ها - تهیه و اجرای طرح جامع پیشگیری و اطفای حریق در عرصه تحت مدیریت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و سازمان حفاظت محیط زیست - تکمیل و اجرای تأسیسات جمع آوری، تصفیه، بازچرخانی و مدیریت پساب و فاضلاب در شهرها و شهرک‌های صنعتی و خدماتی - احیاء، توسعه و غنی‌سازی جنگل‌ها - اجرای عملیات آبخیزداری و حفاظت از خاک و آبخوان - بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحرانی آن - تهیه نقشه‌های حدنگاری (کاداستر) منابع طبیعی - اجرای برنامه مدیریت سبز شامل مدیریت مصرف انرژی، آب، مواد اولیه، تجهیزات و کافتن، کاهش مواد جامد زائد و بازیافت آن‌ها در ساختمان‌ها و وسائط نقلیه - احیای رویشگاه‌های مرتعی و توسعه و فرآوری گیاهان دارویی - تبدیل پسماند به کود یا انرژی برای شهرهای مختلف - اقدامات سیاسی، اقتصادی و عمرانی لازم برای تثبیت، استمرار و افزایش حقله به رودخانه‌های مشترک و مرزی - تهیه، تدوین و اجرای برنامه عمل حفاظت و مدیریت از مناطق چهارگانه محیط زیست و گرده‌های در معرض تهدید و خطر انقراض حیات وحش کشور - جلوگیری از تغییر کاربری، تجاوز و تصرف، میازره یا قاچاق چوب، استمرار مدیریت پایدار جنگل	۱۳۹۵ - تکمیل و اجرای تأسیسات جمع آوری، تصفیه، بازچرخانی و مدیریت پساب و فاضلاب در شهرها و شهرک‌های صنعتی و خدماتی - احیاء، توسعه و غنی‌سازی جنگل‌ها - اجرای عملیات آبخیزداری و حفاظت از خاک و آبخوان - بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحرانی آن - تهیه نقشه‌های حدنگاری (کاداستر) منابع طبیعی - اجرای برنامه مدیریت سبز شامل مدیریت مصرف انرژی، آب، مواد اولیه، تجهیزات و کافتن، کاهش مواد جامد زائد و بازیافت آن‌ها در ساختمان‌ها و وسائط نقلیه - احیای رویشگاه‌های مرتعی و توسعه و فرآوری گیاهان دارویی - تبدیل پسماند به کود یا انرژی برای شهرهای مختلف - اقدامات سیاسی، اقتصادی و عمرانی لازم برای تثبیت، استمرار و افزایش حقله به رودخانه‌های مشترک و مرزی - تهیه، تدوین و اجرای برنامه عمل حفاظت و مدیریت از مناطق چهارگانه محیط زیست و گرده‌های در معرض تهدید و خطر انقراض حیات وحش کشور - جلوگیری از تغییر کاربری، تجاوز و تصرف، میازره یا قاچاق چوب، استمرار مدیریت پایدار جنگل

۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی

۲-۲-۱- بررسی وضعیت

از منظر جغرافیایی، استان خراسان رضوی از شمال با کشور ترکمنستان و استان خراسان شمالی، از شرق با کشور افغانستان، از جنوب با استان خراسان جنوبی، از جنوب غرب با استان یزد و از غرب با استان سمنان همسایه است. خراسان رضوی با ۶۹۲،۱۴۵۱۱۲ کیلومترمربع وسعت، ۸/۸ درصد از مساحت سرزمین ایران را تشکیل می‌دهد. بیش از ۶۰ درصد سطح استان خراسان رضوی را مناطق بیابانی و نیمه بیابانی فراگرفته و از مجموع ۲۰ شهرستان استان، تعداد ۱۳ شهرستان به طور کامل در بیابان واقع شده، یا قسمت‌هایی از آن‌ها بیابانی است. اگرچه در سال‌های اخیر با تثبیت شن‌های روان و کاشت انواع نهال، سعی شده تا گسترش بیابان‌ها مهار یا از آن جلوگیری شود. با این وجود این بیابان‌ها به سبب استفاده از انرژی آفتابی و بادی، مواد معدنی و حتی توسعه گردشگری در آن‌ها، اثرات مثبتی نیز در استان دارند (جغرافیای استان خراسان رضوی، ۱۳۹۹: ۲۱). خراسان، سرزمینی تاریخی و با مدنیتهای کهن است و حدود و ثغور خراسان در گذشته، بسیار بیشتر از آن اندازه‌ای است که امروز در محدوده مرزهای ایران است. در حدودالعالم افزون بر ذکر شهرها و آبادی‌های مهم خراسان، فقط ۱۸ بار از سرزمین خراسان نام برده شده و حدود آن بدین شرح بیان شده است: «ناحیه مشرق وی (خراسان) هندوستان است و جنوب وی بعضی از حدود خراسان است و بعضی بیابان کرکس کوه و مغرب وی نواحی گرگانست و حدود غور و شمال وی رود جیحون است. و این ناحیه بزرگ با خواسته بسیار و نعمتی فراخ. و نزدیک میانه آبادانی جهانست و اندروی معدنهای زرست و سیم و گوهرهایی که از کوه خیزد. و از این ناحیه اسب خیزد و مردمان جنگی». حمدالله مستوفی نیز در ذکر «ارباع [نواحی] مملکت خراسان» می‌گوید: «درو چند شهرست. حدودش با ولایت قُهستان و قومس و مازندران و مَفازة [بیابان] خوارزم پیوسته است» (سازمان نقشه‌برداری کشور، ۱۳۹۹: ۴).

خراسان پس از اسلام نیز آن گونه شهرت و اهمیت داشته است که نام دروازه و راهی که از بغداد به سوی ایران گشوده می‌شده، دروازه و راه خراسان بوده‌است. این خطه، مقر و پایگاه حکومتی مأمون، فرزند هارون‌الرشید خلیفه مقتدر عباسی و نیز مدفن خود خلیفه بوده است. عزیمت امام هشتم شیعیان جهان حضرت امام رضا(ع) به خراسان و وجود مرقد مطهر ایشان در نزدیکی شهر باستانی توس، خطه خراسان را پرآوازه‌تر ساخت، به گونه‌ای که در حال حاضر شهر زیارتی مشهد مقدس، پس از مکه معظمه بزرگ‌ترین قطب زیارتی در جهان اسلام است. استان خراسان (مجموعه‌ای سه استان رضوی، شمالی و جنوبی کنونی)

در ۱۳۱۶ با نام استان نهم تأسیس شد و در ۱۳۳۹ نام تاریخی آن (خراسان) مجدداً رسمیت یافت. در ۱۳۸۳ و در طرح تقسیم استان خراسان به سه استان، در شمال (به مرکزیت بجنورد)، در جنوب (به مرکزیت بیرجند) و در مرکز (به مرکزیت مشهد)، قسمت مرکزی استان، به احترام حضرت امام رضا(ع)، «خراسان رضوی» نام گرفت (دفتر تقسیمات کشوری، ۱۳۹۴: ۶).

۲-۲-۲- توان اکولوژیک

در استان خراسان رضوی، مجموعه‌های جنگلی از جمله در ارتفاعات هزار مسجد و بینالود و نیز مراتع مختلفی با درجات خوب و متوسط (حدود ۱۵ درصد) و فقیر و خیلی فقیر (۸۵ درصد) وجود دارد که تا حدودی موجب رونق دامداری، از جمله پرورش شتر در مناطق خشک و بیابانی شده است. این استان به لحاظ آب و هوایی در معرض توده‌های سرد قطبی از شمال، توده‌های مرطوب غربی از مرزهای غربی و توده‌های گرم و خشک از مرزهای جنوبی استان که در همسایگی کویر مرکزی ایران واقع است، قرار دارد. میزان بارندگی از ۱۰۰-۱۴۰ مم در جنوب استان تا ۲۶۰-۳۰۰ مم در مناطق کوهستانی متغیر است. برخی پتانسیل‌ها و امکانات مساعد طبیعی، استفاده مطلوب از ویژگی‌های اقلیمی، بهره‌گیری از آب قنات از گذشته‌های دور تا کنون، احداث سد و مهار آب‌های سطحی برای مصارف کشاورزی، در مجموع استان را به یکی از قطب‌های مهم کشاورزی کشور درآورده است. این استان به لحاظ تعداد بهره‌برداران کشاورزی، میزان تولید محصولات زراعی، مساحت اراضی زیر کشت، تولید گندم و جو و محصولات باغی و گوشت قرمز و مانند آنها در صدر استان‌های کشور جای گرفته است. استان خراسان رضوی به لحاظ فعالیت کارگاه‌ها و مراکز تولیدی و صنعتی، به ویژه در دهه‌های اخیر رشد چشم‌گیری داشته و در این زمینه پس از استان‌های تهران و اصفهان در صدر استان‌های کشور قرار گرفته است. استان به لحاظ موقعیت جغرافیایی و ارتباط با کشورهای همسایه در زمینه‌های مختلف دارای اهمیت ویژه‌ای است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۷: ۱۳).

۲-۲-۳- چالش‌های هیدروپلیتیک خراسان رضوی

دشت مشهد اصلی‌ترین و مهم‌ترین منبع آب زیرزمینی در استان خراسان رضوی است که متأسفانه در چند دهه اخیر منابع آبی آن به غیر از استفاده در جهت مصرف آب شرب کلانشهر مشهد و امور کشاورزی و

صنعتی، مصارف دیگری از جمله مصرف در ویلاهای مجلل غرب مشهد پیدا کرده است. حفر چاه‌های عمیق غیرمجاز و برداشت های بی حد و اندازه، دستاورد غیرقابل جبران ساکنان این ویلاها است که هم اکنون این دشت را با کسر بالغ بر یک میلیارد و ۲۰۰ میلیون مترمکعب آب روبه‌رو و به یک ابر چالش زیست‌محیطی مبدل کرده که متأسفانه با پیامدهایی از جمله افت سطح آب زیرزمینی و خشک شدن لایه اشباع آبخوان و بروز پدیده فرونشست و متعاقباً شکستگی‌های عمقی و طولی در مزارع کشاورزی، جاده‌ها و راه‌های ارتباطی همراه بوده است. آمار و ارقام و گزارش‌های به‌دست آمده در سه دهه نشان می‌دهد با وجود بارندگی‌های مقطعی، در کلانشهر مشهد و سایر شهرها و روستاهای استان با افت سطح آب‌های زیر زمینی و بیشترین فرونشست روبه‌رو هستیم که هم اکنون دشت طوس به عنوان نخستین دشت ممنوعه در وضعیت بحرانی قرار دارد. در سال ۱۳۳۵ کلانشهر مشهد حدود ۱۴ درصد جمعیت استان را داشت اما هم اکنون بالغ بر ۵۰ تا ۵۶ درصد جمعیت در این شهر متمرکز است. از آنجایی که بارگذاری‌های بیش از حد جمعیتی، صنعتی، خدماتی و حتی کشاورزی مطابق با توان اکولوژیک و ظرفیت‌های زیستی در دشت‌های استان به‌خصوص دشت مشهد نیست، محدودیت‌هایی ایجاد کرده و باعث تغییر رفتار آلودگی نیز شده است که طبعاً این مسئله هنجارهای زیست‌محیطی را تهدید و نابود می‌کند. آمارها نشان می‌دهد بالغ بر ۳۲۰ هکتار از دشت‌های استان دچار فرونشست شده است و دشت مشهد هم هر ساله ۹۰ سانتی‌متر افت آبخوان و ۳۲ سانتی‌متر فرونشست دارد که می‌طلبد با شناسایی دلایل هدر رفت و برداشت‌های غیرمجاز، اقدامات و تمهیداتی لازم در این زمینه در نظر گرفته شود (وزارت نیرو، ۱۳۹۸: ۳۷).

فصل سوم

تحلیل محیط درونی

۳-۱- تقسیمات کشوری و همجواری‌ها

استان خراسان رضوی با مساحتی معادل ۱۱۶۴۸۷٫۲ کیلومتر مربع در شمال شرق ایران به مرکزیت شهر مشهد قرار دارد و حدوداً ۷/۱۴ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص داده است. این استان از نظر وسعت پنجمین رتبه را در بین استان‌های کشور دارد و بعد از استان‌های سیستان و بلوچستان، کرمان، خراسان جنوبی و فارس، وسیع‌ترین استان کشور به حساب می‌آید. استان رضوی بخشی از استان پهناور خراسان است که با مصوبه دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم خراسان به سه قسمت شمالی، رضوی و جنوبی ایجاد شده است. استان خراسان رضوی از شمال و شمال شرقی به طول حدود ۵۲۴ کیلومتر دارای مرز مشترک با کشور ترکمنستان و از شرق به طول حدود ۲۹۴ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان دارد و از لحاظ مرزهای داخلی از شمال غربی با استان خراسان شمالی، از جنوب و جنوب غربی با استان خراسان جنوبی و از غرب به استان سمنان محدود است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ دارای ۲۹ شهرستان، ۷۱ بخش، ۷۷ شهر و ۱۶۵ دهستان بوده است. همچنین در این سال ۷۳۹۰ آبادی در استان وجود دارد که از این تعداد ۳۲۷۷ آبادی دارای سکنه و ۴۱۱۳ آبادی خالی از سکنه است.

نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان خراسان رضوی نسبت به استان های همجوار

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸

در میان ۲۹ شهرستان استان در سال ۱۳۹۷، شهرستان مشهد با مرکزیت شهر مشهد (به عنوان مرکز استان) و پرجمعیت ترین شهر استان، مهم ترین جایگاه را در بین شهرستانها دارد. شهرستانهای سبزوار، خواف و مشهد به ترتیب با داشتن مساحت ۱۰۱۵۳/۶، ۹۸۲۷/۱ و ۹۱۶۸/۵ کیلومترمربع به ترتیب بزرگترین شهرستانهای استان به شمار می آیند که در مجموع ۲۵ درصد از مساحت استان را تشکیل داده اند. شهرستان خلیل آباد واقع در جنوب غربی استان با مساحت ۱۱۲۰/۹ کیلومترمربع، ۰/۹۶ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده و کوچکترین شهرستان در استان به حساب می آید.

جدول ۷- تقسیمات سیاسی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷

نام شهرستان	مساحت (کیلومتر مربع)	تعداد بخش	تعداد دهستان	تعداد شهر	تعداد آبادی	تعداد آبادی دارای سکنه	تعداد آبادی خالی از سکنه
باخزر	۱۸۸۹	۲	۴	۱	۶۸	۵۷	۱۱
بجستان	۳۷۹۲	۲	۴	۲	۴۹۴	۵۶	۴۳۸
بردسکن	۷۱۲۵/۹	۳	۶	۳	۳۶۵	۱۱۷	۲۴۸
بینالود	۱۱۵۷/۹	۲	۴	۲	۶۹	۵۵	۱۴
تایباد	۲۹۲۹/۲	۲	۴	۳	۷۱	۵۴	۱۷
تربت جام	۴۹۶۶/۵	۴	۹	۵	۲۲۵	۱۴۶	۷۹
تربت حیدریه	۳۶۸۱/۱	۴	۸	۴	۳۷۴	۱۳۴	۲۴۰
جغتای	۱۷۱۵/۸	۲	۴	۲	۱۲۳	۵۴	۶۹
جوین	۱۶۵۳/۱	۲	۴	۲	۱۱۵	۴۸	۶۷
چناران	۳۰۷۹	۲	۵	۳	۳۲۱	۲۱۱	۱۱۰
خلیل آباد	۱۱۲۰/۹	۲	۴	۲	۱۲۶	۳۱	۹۵
خواف	۹۸۲۷/۱	۴	۸	۵	۱۵۸	۹۲	۶۶
خوشاب	۱۸۶۸/۹	۲	۵	۲	۱۷۰	۶۷	۱۰۳
داورزن	۲۴۲۰/۳	۲	۴	۱	۱۰۸	۴۲	۶۶
درگز	۳۷۷۶/۷	۴	۷	۴	۱۵۷	۱۳۶	۲۱
رشتخوار	۳۵۹۷/۵	۲	۴	۲	۱۰۹	۵۸	۵۱
زاوه	۲۵۷۵/۴	۲	۴	۱	۱۷۹	۷۲	۱۰۷
سبزوار	۱۰۱۵۳/۶	۳	۱۱	۳	۶۰۲	۱۷۳	۴۲۹
سرخس	۵۳۹۶/۹	۲	۶	۲	۱۵۴	۸۳	۷۱
صالح آباد	۳۱۸۳/۲	۲	۵	۱	۱۰۷	۹۰	۱۷
فریمان	۳۳۵۶/۱	۲	۵	۴	۲۰۰	۱۴۸	۵۲
فیروزه	۱۴۹۰	۲	۴	۲	۱۸۹	۸۵	۱۰۴
قوچان	۲۸۴۸	۲	۵	۲	۲۳۷	۱۷۷	۵۷
کاشمر	۳۳۵۱/۶	۲	۵	۲	۴۸۳	۶۳	۴۲۰
کلات	۳۵۰۲/۸	۲	۴	۲	۸۶	۶۹	۱۷
گناباد	۵۷۸۹/۱	۲	۴	۳	۴۴۵	۱۱۳	۳۳۲
مشهد	۹۱۶۸/۵	۳	۱۱	۳	۵۸۶	۳۷۵	۲۱۱
مه ولات	۳۳۱۶/۵	۲	۴	۲	۱۱۰	۵۳	۵۷
نیشابور	۶۷۵۴/۵	۴	۱۳	۷	۹۶۲	۴۱۸	۵۴۴
کل استان	۱۱۶۴۸۷/۲	۷۱	۱۶۵	۷۷	۷۳۹۰	۳۲۷۷	۴۱۱۳

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

نقشه ۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان رضوی

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷

۲-۳- بررسی نظام طبیعی و محیط زیستی

۱-۲-۳ ویژگی های توپوگرافی (ناهمواری ها)

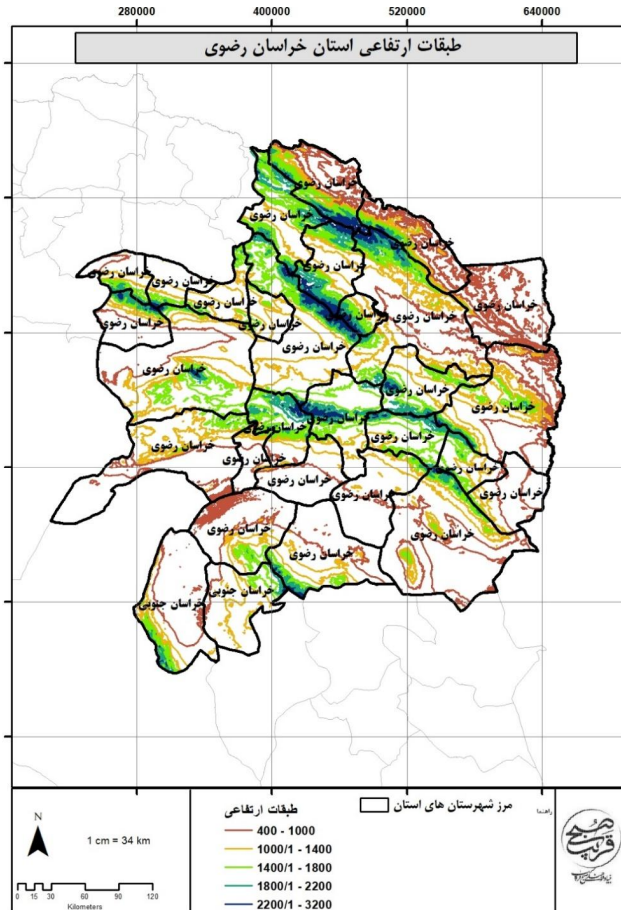
حدود یک سوم استان خراسان رضوی را مناطق کوهستانی در بر گرفته، به گونه ای که بخش عمده ای آن در نیمه شمالی استان واقع شده است. در واقع مهم ترین ارتفاعات خراسان را رشته کوه های کپه داغ - هزار مسجد و بینالود تشکیل می دهند. کپه داغ - هزار مسجد به صورت سلسله ای است که نوار و لبه شمال شرقی کشور ایران و شمالی ترین رشته کوه خراسان را می سازد. این ارتفاعات که رشته های پیاپی کپت داغ، گولول داغ و الله اکبر و سلسله های هزار مسجد را تشکیل می دهند، تداوم سیستم قفقاز را به نمایش می گذارند. این رشته کوه که دارای روند شمال غربی - جنوب شرقی است در حدود ۵۰۰ کیلومتر طول و ۶۵ کیلومتر عرض (متوسط) دارد. ارتفاع خط تقسیم و ستیغ آن حداقل برای ۴۰۰ کیلومتر در حدود ۲۰۰۰ متر است. ارتفاع قله های مدور آن تقریباً به ۳۰۰۰ متر در کپت داغ (شمال شیروان)، ۳۱۵۰ متر در کوه هزار مسجد (شمال چناران)، اما کمتر از ۲۰۰۰ متر در کوه جانگیر (شرق مشهد و نزدیکی سرخس) می رسد. به این ترتیب قسمت مرکزی آن مرتفع تر از قسمت های شمال غربی و جنوب شرقی است.

در واقع بخش انتهایی شرقی این سلسله به تدریج به طرف شرق و جنوب شرق پست تر می شود و در حدود ۵۰ کیلومتری نزدیک هریود محو می شود. این قسمت با قله هایش به عنوان کوه جانگیر شناخته می شود و برخی منابع آنرا راسته کوه قره داغ و راسته کوه مزدوران می نامند و ارتفاع آنرا بین ۱۲۰۰ تا ۱۶۵۰ متر ذکر کرده اند.

جدول ۸- طبقات ارتفاعی استان

درصد از مساحت	مساحت (کیلومتر مربع)	طبقه ارتفاعی
۳۳/۵۴	۳۸۶۳۳,۰۳	کمتر از ۱۰۰۰
۳۵/۸۷	۴۱۳۱۷,۸۶	۱۰۰۰ - ۱۴۰۰
۱۹/۹	۲۲۹۱۷,۴۵	۱۴۰۰ - ۱۸۰۰
۷/۶۵	۸۸۱۲/۱۵	۱۸۰۰ - ۲۲۰۰
۲/۵	۲۸۷۶/۴۴	۲۲۰۰ - ۲۶۰۰
۰/۵۲	۵۹۴/۹۲	۲۶۰۰ - ۳۰۰۰
۰/۰۳	۲۹/۰۹	۳۰۰۰ - ۳۴۰۰
۱۰۰	۱۱۵۱۸۰,۹۸	جمع کل

ملاحظه می گردد که طبقه ی ارتفاعی دو (۱۴۰۰ تا ۱۰۰۰ متر) بیشترین وسعت و درصد (۳۵/۸۷ درصد) از مساحت آنرا تشکیل می دهد و طبقه ارتفاعی هفتم (۳۰۰۰ تا ۳۴۰۰ متر) کمترین گسترش (۰/۰۳ درصد) را دارد.

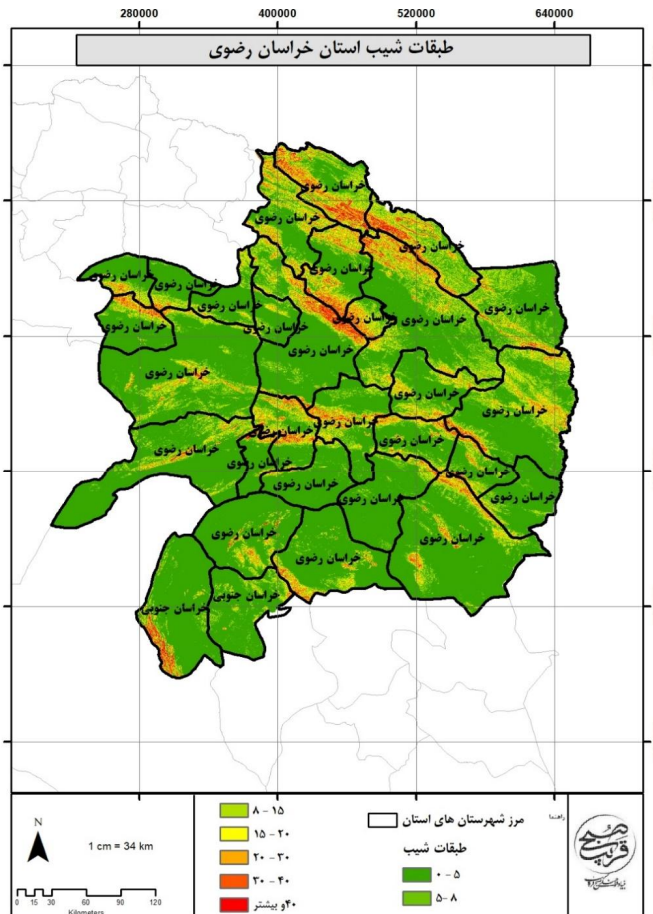
نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان خراسان رضوی

همچنین استان خراسان رضوی فاقد طبقه ی ارتفاعی بالای ۳۴۰۰ است.

جدول ۹- طبقات شیب استان

درصد از مساحت	مساحت (کیلومتر مربع)	طبقه شیب
۶۹/۶	۸۰۳۶۱	۲-۵
۱۱/۷۲	۱۳۵۲۹	۵-۸
۷/۸۵	۹۰۶۵,۷۵	۸-۱۲
۳/۳۷	۳۸۹۱	۱۲-۱۵
۶/۴۲	۷۴۱۰,۷۵	۱۵-۳۰
۱/۰۵	۱۲۰۹,۲۵	۳۰-۶۵
۰/۰۰۰۴۳۳	۰/۵	بیشتر از ۶۵
۱۰۰	۱۱۵۴۶۷,۲۵	جمع کل

طبقات شیب ۲ تا ۵ درصد بیشترین وسعت و شیب بیشتر از ۶۵ درصد کمترین وسعت را به خود اختصاص داده‌اند. در واقع حدود ۸۰ درصد از وسعت استان خراسان رضوی دارای شیبی کمتر از ۸ درصد بوده و به این ترتیب اعداد و ارقام مندرج در جدول شیب استان از گستردگی سطوح هموار و کم شیب حکایت می‌کند؛ زیرا شیب ۲ تا ۵ درصد به نواحی مسطح و کم شیب و هموار نظیر دشت‌های داخلی، دشت‌ها و جلگه‌های ساحلی، دشت‌های سیلابی، سطوح پادگانه‌ای و نواحی رسوبگذاری و امثال آن اختصاص دارد. شیب ۵ تا ۸ درصد نیز دربرگیرنده شیب‌های ملایم و متوسط همانند گلاسی‌ها و دشت سرها، دامنه ملایم حاشیه دشت‌ها و سطوح فرسایشی و غیره است. شیب ۳۰ درصد و بالاتر نیز به سطوح کوهستانی با شیب تند و نواحی با شیب بسیار تند و پرتگاهی مثل سطوح صخره‌ای و برجسته‌ی کوهستانی مربوط می‌شود.

نقشه ۴- طبقات شیب استان خراسان رضوی

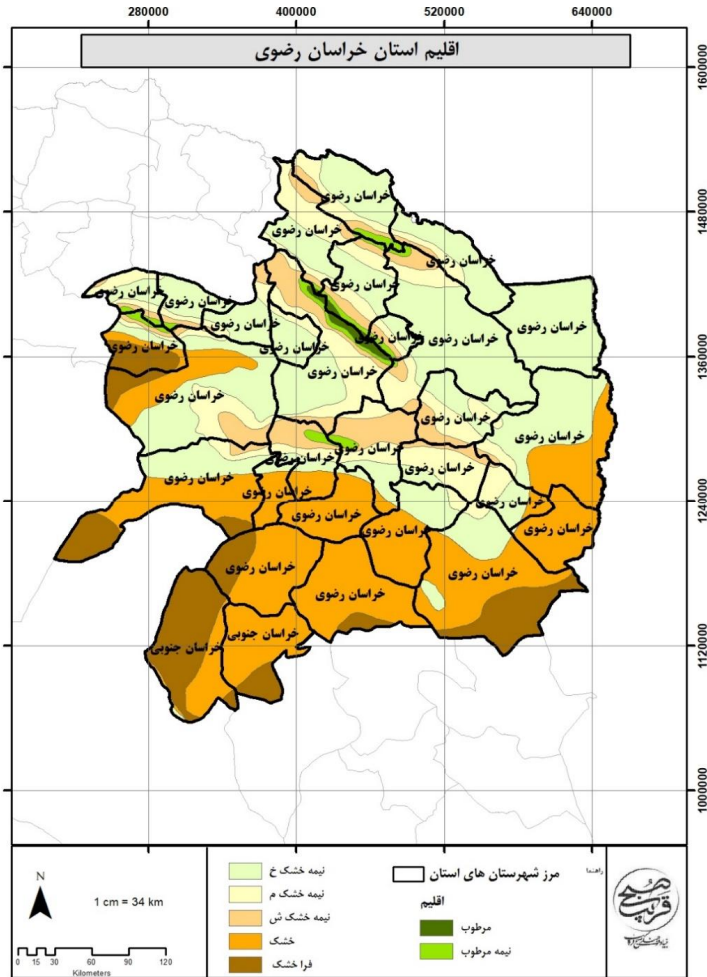
۳-۲-۲- آب و هوا و اقلیم

استان خراسان رضوی از نظر دمایی در محدوده فراسرد تا معتدل قرار می‌گیرد که بیشترین وسعت استان از نظر دما جزء طبقه سرد طبقه‌بندی می‌شود. از نظر رطوبت نیز در اقلیم استان طبقات فراخشک تا نیمه خشک دیده می‌شود. بیشترین مساحت استان از نظر رطوبت در طبقه خشک بیابانی و نیمه خشک قرار دارد.

بر اساس مدل دو مارتن اصلاح شده، اقلیم استان خراسان رضوی به ۶ دسته تقسیم می‌شود. اقلیم خشک بیابانی سرد بیشترین وسعت استان (۶۹ درصد) را در بر می‌گیرد. بخش وسیعی از نواحی غربی، جنوبی و شرقی استان دارای این اقلیم است. اقلیم نیمه خشک سرد نیز وسعت قابل توجهی از استان را شامل می‌شود به نحوی که حدود ۲۰ درصد استان اقلیم نیمه خشک سرد دارد. این نوع اقلیم بیشتر در نواحی کوهپایه‌ای ارتفاعات شمالی و مرکزی استان مشاهده می‌شود.

اقلیم ارتفاعات شمالی و مرکزی استان نیز عمدتاً نیمه خشک فراسرد است (۹/۲ درصد وسعت استان). همچنین اقلیم خشک بیابانی معتدل نیز در بخشی از جنوب شرق استان وجود دارد و ۲/۴ درصد از مساحت استان را در بر می‌گیرد. دمای نسبتاً بالا و رطوبت کم در این منطقه علت به وجود آمدن این اقلیم بوده است. همچنین رطوبت بسیار پایین و اختلاف دمای زیاد بین شب و روز که مختص مناطق کویری است در جنوب غرب استان دیده می‌شود که ۲/۲۴ درصد از مساحت استان را تشکیل می‌دهد.

آنچه که از روش‌های طبقه‌بندی اقلیمی خراسان استنباط می‌شود، حاکی از آن است که بخش وسیعی از خراسان رضوی دارای آب و هوای خشک بیابانی و نیمه خشک است که میزان بارندگی سالیانه آن کمتر از تبخیر و تعرق پتانسیل است. پس می‌توان اذعان داشت شاخصه اصلی اقلیم استان بارش کم و تبخیر بالا است و با توجه به اقلیم و توسعه یافتگی استان، بدیهی است که بالا رفتن دما و کاهش بارش در اثر خشکسالی تبعات منفی زیادی را بر روی منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی به همراه خواهد داشت.

نقشه ۵- اقليم استان خراسان رضوی

۳-۲-۱- بارش

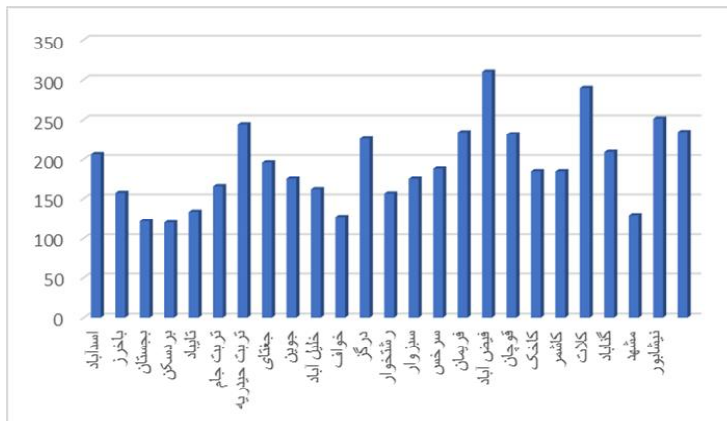
بطور کلی توده های هوایی که ریزش های جوی ایران ناشی از فعالیت آنهاست، شامل توده های زمستانه (مهر تا خرداد) و توده های تابستانه (خرداد تا شهریور) است.

میانگین سالانه بارش استان برابر با ۱۹۲/۳ میلی متر است. بیشترین میانگین بارش در ایستگاه های استان مربوط به ایستگاه فیض آباد با ۳۰۹/۵ میلی متر و کمترین میانگین بارش سالانه مربوط به ایستگاه بردسکن با ۱۲۰ میلی متر

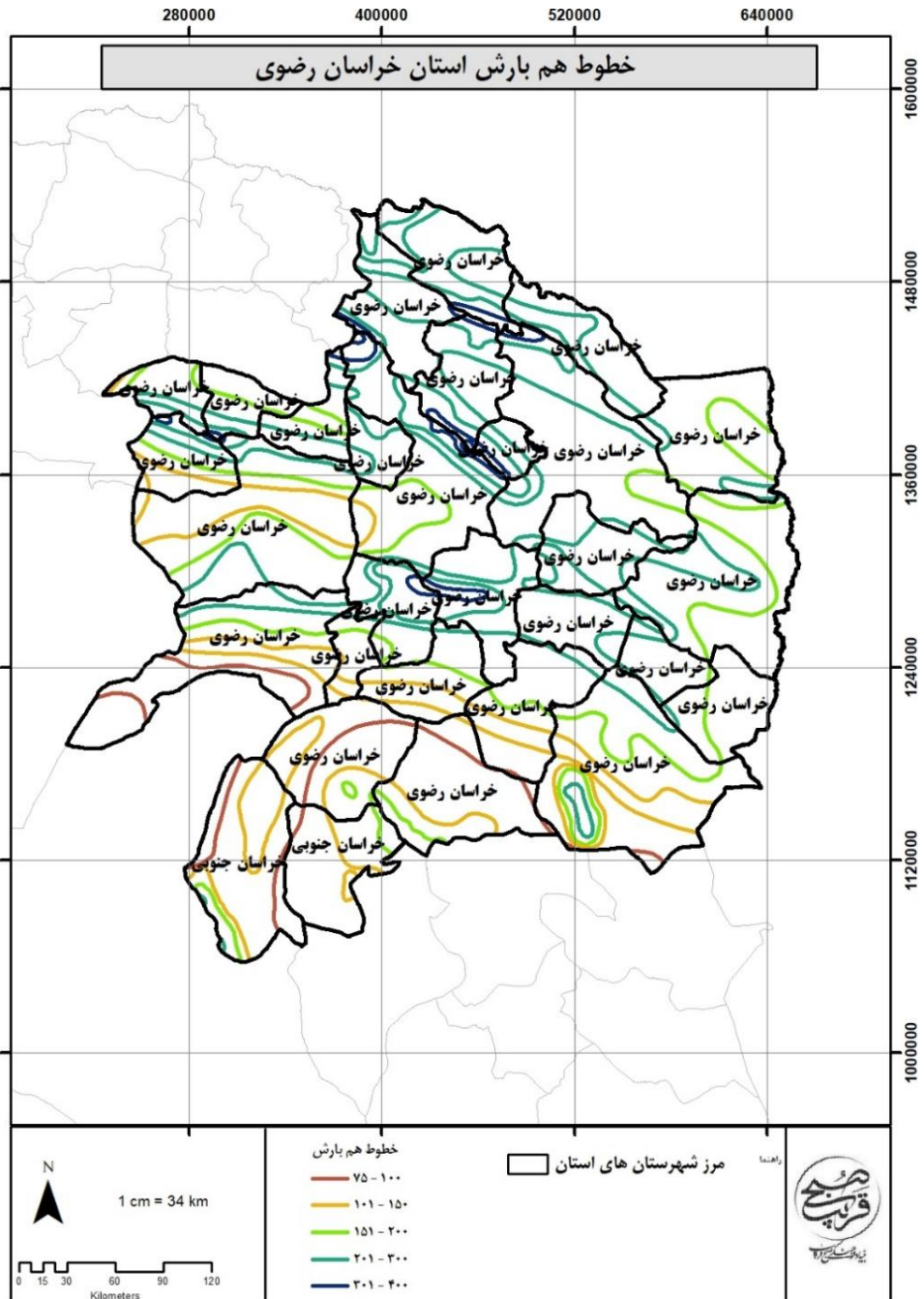
بارش است. تقریباً در تمام ایستگاه‌های استان، عمده بارش در فصل زمستان (۳۳ تا ۹۲ درصد) و سپس در فصل بهار (۲۲ تا ۴۴ درصد) است.

جدول ۱۰- میانگین بارندگی بلندمدت سالانه ایستگاه های هواشناسی استان

ردیف	ایستگاه	دما (سانتی گراد)	ردیف	ایستگاه	دما (سانتی گراد)
۱	اسدآباد	۲۰۶/۱	۱۵	سرخس	۱۸۸/۱
۲	باخرز	۱۵۶/۸	۱۶	فریمان	۲۳۴
۳	بجستان	۱۲۱/۶	۱۷	فیض آباد	۳۰۹/۵
۴	بردسکن	۱۲۰	۱۸	قوچان	۲۳۱/۵
۵	تایباد	۱۳۳/۸	۱۹	کاخک	۱۸۴/۷
۶	ترت جام	۱۶۵	۲۰	کاشمر	۱۸۴/۷
۷	ترت حیدریه	۲۴۴	۲۱	کلات	۲۸۹/۷
۸	جغتای	۱۹۵/۸	۲۲	کوهسرخ	-
۹	جوین	۱۷۴/۵	۲۳	گلمکان	۲۰۹
۱۰	خلیل آباد	۱۶۱/۴	۲۴	گناباد	۱۲۹/۴
۱۱	خواف	۱۲۷/۲	۲۵	مشهد	۲۵۱
۱۲	درگز	۲۲۵/۷	۲۶	نیشابور	۲۳۴/۵
۱۳	رشتخوار	۱۵۶/۱	میانگین استانی		۱۹۲/۳
۱۴	سبزوار	۱۷۴/۳			

نمودار ۱- میانگین بارندگی دراز مدت در استان

نقشه ۶- خطوط هم بارش استان خراسان رضوی

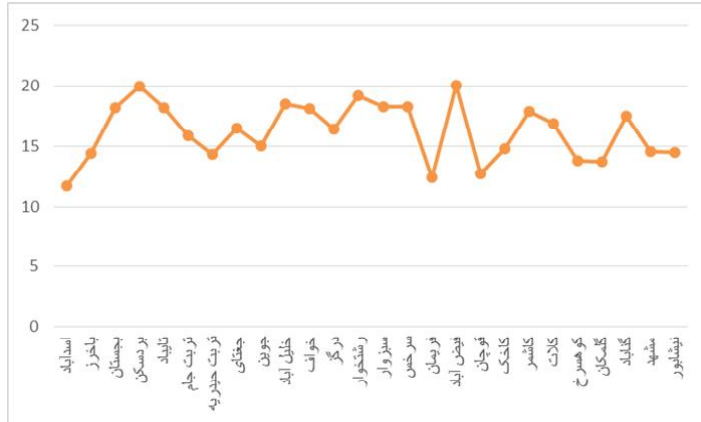
۳-۲-۲-۲-۵۵

با بررسی این نقشه ملاحظه می‌شود که بالاترین درجه حرارت متوسط سالانه در نواحی جنوب غربی استان با دمای حدود ۲۰ درجه سانتی گراد و پایین‌ترین آن مربوط به ارتفاعات مرکزی و شمالی استان با دمای حدود ۱۱ درجه سلسیوس است. در مقدار دمای سالانه استان عوامل بسیاری دخیل است. مهم‌ترین آن ارتفاع است که با کاهش ارتفاع از نواحی مرتفع کوهستان‌ها به سمت نواحی پست دشت‌ها، دما افزایش می‌یابد. همچنین تاثیر عرض جغرافیایی کمتر در دریافت تشعشع بیشتر و به تبع آن افزایش دما مشهود است. به طوری که هر چه از شمال استان به سمت جنوب نزدیک می‌شویم دمای متوسط سالانه افزایش می‌یابد. همچنین نزدیکی به کویر و مناطق پست و اثر عبور توده‌های هوای نیز در میانگین دما سالانه موثر است. مجموعه این عوامل سبب می‌شود که در ارتفاعات مناطق جنوبی استان، دمای متوسط سالانه بالاتر از همان ارتفاع در شمال استان باشد. همچنین مقادیر دمایی بالا در منطقه سرخس نیز مشاهده می‌شود که می‌توان علت آن را به بیابانی بودن و مناطق پست در این منطقه مرتبط دانست. متوسط دمای سالانه استان ۱۶/۲ درجه سلسیوس است. دمای بالاتر از ۱۵ درجه سانتی گراد وسعت زیادی از استان را در شرق، جنوب شرق و شمال شرق دربر گرفته، در حالی که دمای کمتر از ۱۵ درجه سانتی گراد در شمال و مرکز استان وسعت کمی را به خود اختصاص داده است.

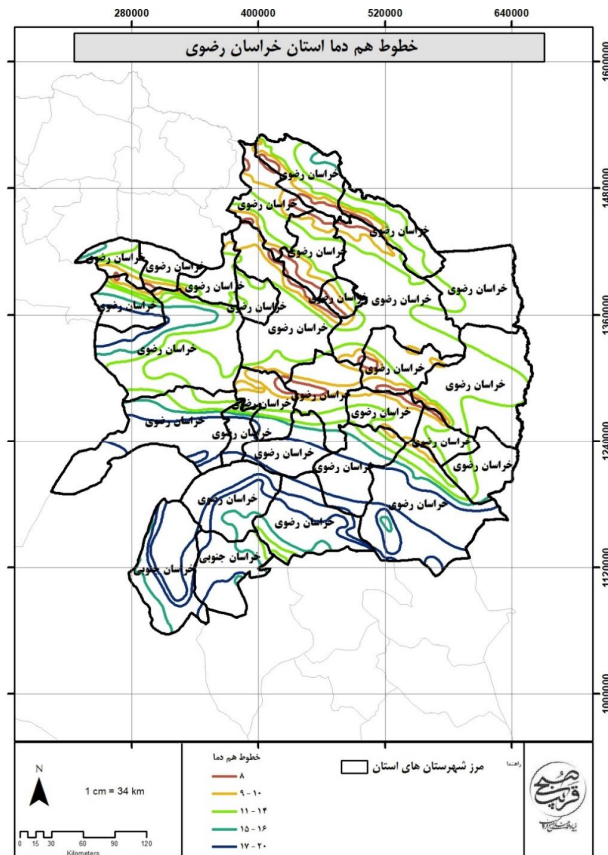
جدول ۱۱- میانگین دما بلندمدت سالانه ایستگاه‌های هواشناسی استان

ردیف	ایستگاه	دما (سانتی‌گراد)	ردیف	ایستگاه	دما (سانتی‌گراد)
۱	اسدآباد	۱۱/۷	۱۵	سرخس	۱۸/۳
۲	باخرز	۱۴/۴	۱۶	فریمان	۱۲/۴
۳	بجستان	۱۸/۲	۱۷	فیض آباد	۲۰/۱
۴	بردسکن	۲۰	۱۸	قوچان	۱۲/۷
۵	تایباد	۱۸/۲	۱۹	کاخک	۱۴/۸
۶	ترت جام	۱۵/۹	۲۰	کاشمر	۱۷/۹
۷	ترت حیدریه	۱۴/۳	۲۱	کلات	۱۶/۹
۸	جغتای	۱۶/۵	۲۲	کوهسرخ	۱۳/۸
۹	جوین	۱۵	۲۳	گلمکان	۱۳/۷
۱۰	خلیل آباد	۱۸/۵	۲۴	گناباد	۱۷/۵
۱۱	خواف	۱۸/۱	۲۵	مشهد	۱۴/۶
۱۲	درگز	۱۶/۴	۲۶	نیشابور	۱۴/۵
۱۳	رشتخوار	۱۹/۲	میانگین استانی		
۱۴	سبزوار	۱۸/۳			

نمودار ۲- میانگین دراز مدت دما در استان

نقشه ۲- خطوط هم دما استان خراسان رضوی

۳-۲-۲-۳- رطوبت هوا

بر اساس بررسی‌های آماری در بین ایستگاه‌های مورد بررسی، ایستگاه ینگچه کم‌ترین دامنه تغییرات رطوبت نسبی را داشته و متوسط رطوبت نسبی آن در طی سال بین ۹۲ درصد (در مرداد) تا ۷۸ درصد (در بهمن) تغییر می‌کند. بیشترین دامنه تغییرات رطوبت نسبی نیز در ایستگاه گناباد مشاهده شده که متوسط رطوبت نسبی آن در طی سال بین ۲۵ درصد (در ماه‌های خرداد تا مرداد) تا ۹۸ درصد (در ماه دی) بوده است. دامنه تغییرات رطوبت نسبی در استان بین ۱۷ درصد در ماه‌های خرداد تا شهریور (ایستگاه گناباد) تا ۸۴ درصد در فصل زمستان (ایستگاه شمخال) است. به طور کلی بیشترین دامنه تغییرات رطوبت نسبی استان بین ایستگاه‌های مورد بررسی در مهر (بین ۲۰ تا ۷۰ درصد) و کمترین دامنه تغییرات رطوبت نسبی در دی (تقریباً بین ۵۰ تا ۸۴ درصد) مشاهده می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که رطوبت نسبی در ایستگاه‌های استان رابطه معنی داری با ارتفاع ندارد.

جدول ۱۲- میانگین رطوبت نسبی در ایستگاه‌های مختلف استان

ردیف	ایستگاه	رطوبت نسبی (درصد)
۱	شمخال	۵۱
۲	ینگچه آبشار	۶۳
۳	زشک خراسان	۴۶
۴	بازاربه	۳۴
۵	صنوبر	۴۸
۶	فرهادگرد	۴۲
۷	بزنگان	۴۵
۸	باغستانگان	۴۲
۹	مزدوران	۳۶
۱۰	گناباد	۲۵
۱۱	پل خاتون	۴۳
۱۲	سرخس	۴۱
۴۳	میانگین استانی	۴۳

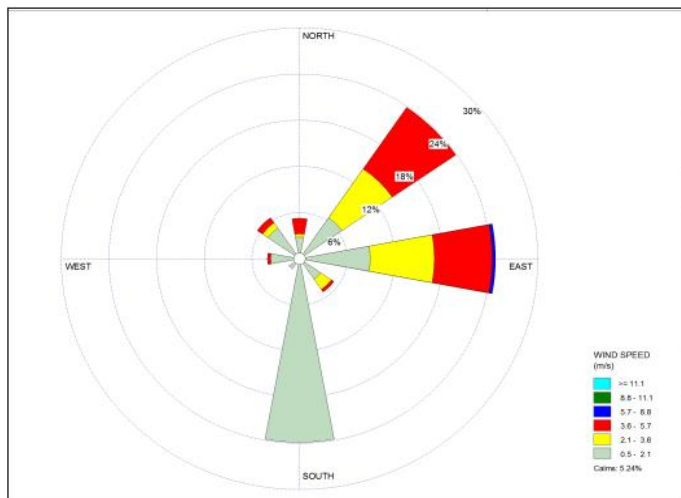
۳-۲-۲-۴- جریان وزش بادها

استان خراسان رضوی از مستعدترین مناطقی است که قابلیت استفاده از انواع انرژی باد و خورشیدی را دارد. وجود آثار باقی مانده از آسیاب‌های بادی در روستاهای نشیمن، برآباد و خرگرد در منطقه خواف، مبین وجود پتانسیل بسیار غنی باد در این استان است. نتایج اولیه اندازه‌گیری موجودیت باد در سه ناحیه دیزباد، خواف و سیزوار نشان می‌دهد که سرعت متوسط سالیانه باد قابل توجه‌ای در این مناطق به خصوص در ناحیه دست دیزباد

موجود است. شناخت و استفاده از انرژی باد در منطقه دیزباد می تواند کمک بزرگی به تأمین حداقل بخشی از انرژی مورد نیاز استان باشد.

باد محلی دیزباد از جمله بادهای مهم در استان خراسان رضوی است که در قسمت‌هایی از شهرستان‌های نیشابور و مشهد می‌وزد و با توجه به شرایط مناسبی که دارد، یک باد اقتصادی محسوب می‌گردد. این باد با گسترش تفکر استفاده از انرژی‌های نو در سطح جهان و کشور به عنوان کانون تأمین انرژی آینده منطقه مد نظر قرار گرفته است. بیشترین سرعت باد غالب مربوط به ایستگاه تربت جام به میزان ۵/۵۵ متر بر ثانیه است که در ۲۳ درصد ایام سال جریان دارد. اما از نظر درصد وجود شرایط باد غالب در ایستگاه سبزوار، ۳۰ درصد مواقع باد غالب با سرعت متوسط ۶/۹ متر بر ثانیه می‌وزد. در سطح جهان، بادی اقتصادی تلقی می‌شود که حدود ۶ متر در ثانیه سرعت داشته و در دو سوم ایام سال جریان و جهت نسبتاً ثابتی داشته باشد. در نتیجه با بررسی بیشتر در دو منطقه تربت جام و سبزوار احتمالاً در این دو منطقه پتانسیل استفاده از انرژی بادی مهیا خواهد بود. همچنین در تمام ایستگاه‌ها، سرعت باد در فصل تابستان بیشتر از سایر فصول است.

بطور کلی با استفاده از آمار ایستگاه‌های سینوپتیک استان، می‌توان گفت مناطق شرقی و غربی استان خراسان رضوی، بادهای شدید بیشتری را تجربه می‌کنند، درحالی‌که مناطق مرکزی و شمالی استان که دارای ارتفاعات بیشتری بوده و پوشش گیاهی آنجا نسبت به غرب و شرق استان بیشتر است، از روزهای با سرعت باد کمتری برخوردارند.

شکل ۱- گلباد ایستگاه مشهد

۳-۲-۵- تبخیر

به طور کلی می توان گفت در شمال و مرکز استان که نواحی مرتفع تر استان به شمار می روند، درصد تبخیر باران کمتر بوده و بالعکس در نواحی پست و کم ارتفاع حاشیه کویر و شرق استان درصد تبخیر بسیار بالا است، به طوریکه تخمین ها نشان می دهد در محدوده های مطالعاتی زوزن، درونه، گنبدلی، صالح آباد-جنت آباد، آق دربند، بجستان - یونسی، گیسور و محولات - فیض آباد بیش از ۸۵ درصد از بارش تبخیر شده و از دسترس خارج می شود.

۳-۲-۶- ساعات آفتابی

بر اساس جدول میانگین ساعات آفتابی، به ترتیب در ایستگاه های گناباد، تربت حیدریه، کاشمر و تربت جام طولانی ترین ساعات آفتابی ثبت شده است. ایستگاه های نیشابور و سبزوار بعد از این ایستگاه ها بیشترین ساعات آفتابی را دارند. به عبارتی ایستگاه های واقع در جنوب استان ساعات آفتابی بیشتری دارند. همچنین می توان گفت نیمه جنوبی استان به دلیلی ابرناکی کمتر، ساعات آفتابی بیشتری دارد که به تبع آن تابش بیشتری نسبت به مناطق شمالی دریافت می کند. به نظر می رسد قسمت های عمده ای از استان خراسان رضوی (عمدتا در جنوب استان برای استفاده از انرژی های نو آفتاب) مهیا بوده و از طرف دیگر تبخیر از سطوح و مخصوصا مزارع زیاد است که با استفاده از روش های بهینه در کشاورزی و انتقال آب و نوع کشت، می توان مصرف آب را مدیریت کرد.

جدول ۱۳- میانگین ساعات آفتابی در ایستگاه های مختلف استان

ردیف	ایستگاه	ساعات آفتابی
۱	قوچان	۲۸۰۹
۲	مشهد	۲۸۷۸
۳	سرخس	۲۹۰۴
۴	گلمکان	۲۹۰۷
۵	سبزوار	۳۰۶۲
۶	نیشابور	۳۱۰۲
۷	تربت جام	۳۱۵۹
۸	کاشمر	۳۲۰۸
۹	تربت حیدریه	۳۲۱۱
۱۰	گناباد	۳۲۴۴
	میانگین استانی	۳۰۴۸/۴

۳-۲-۳- منابع آب

استان خراسان رضوی، شامل ۴ حوضه آبریز اصلی است که عبارت‌اند از اترک، قره قوم، کویر مرکزی و نمکزار خواف. حوضه آبریز قره قوم با کشورهای افغانستان و ترکمنستان و حوضه آبریز نمک زار خواف با کشور افغانستان هم‌جوار است. سایر حوضه‌های آبریز مشترک با استان‌های هم‌جوار است، به طوری که قسمت اعظم حوضه آبریز اترک در خراسان شمالی قرار دارد. حوضه آبریز کویر مرکزی با استان‌های سمنان، یزد و حوضه آبریز نمکزار خواف نیز با استان خراسان جنوبی مشترک است.

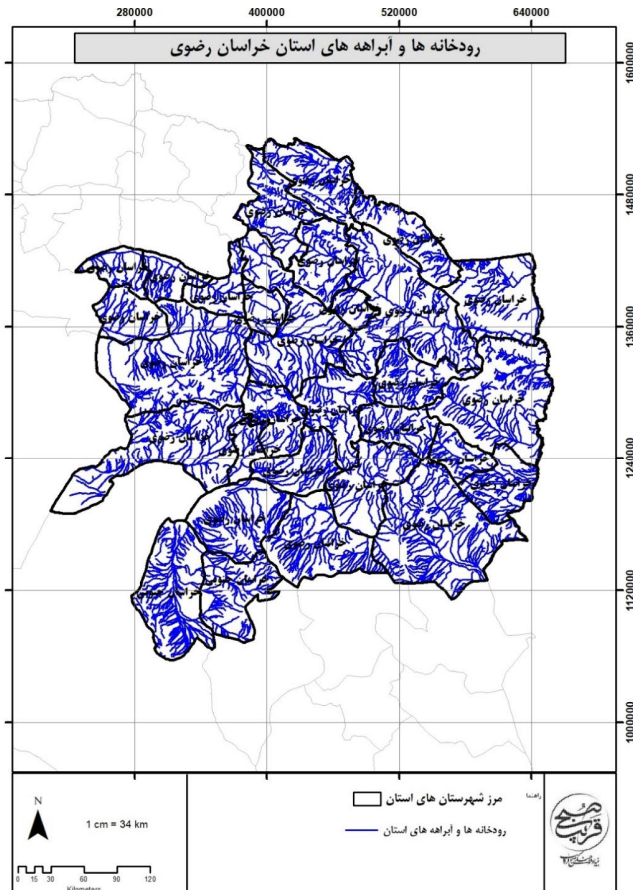
حوضه‌های آبریز اصلی استان، براساس تقسیمات وزارت نیرو هر کدام دارای زیرحوضه‌هایی است، به طوری که حوضه آبریز اترک دارای ۱ زیر حوضه و حوضه‌های نمکزار خواف، قره قوم و کویر مرکزی به ترتیب شامل ۳، ۱۳ و ۲۰ زیرحوضه هستند. به طور طبیعی در استان خراسان رضوی، جهت جریان آب زیرزمینی مشابه جهت جریان آب سطحی از سمت حوضه‌های بالادست به پایین دست است. اما برداشت بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی در سال‌های اخیر منجر به افت سطح آب زیرزمینی و برهم خوردن ارتباط طبیعی آبخوان‌ها شده است. فروافتادن آبخوان به خودی خود منجر به کاهش (و یا حتی قطع) تخلیه طبیعی حوضه می‌گردد و نتیجه درازمدت آن افزایش شوری آب زیرزمینی دشت است. از آن جا که استان خراسان رضوی در منطقه خشک و نیمه خشک واقع شده، لذا میزان بارندگی کم و جریان‌های سطحی استان قابل توجه نبوده‌است، در نتیجه رودخانه‌ها غالباً تناوبی / فصلی است. از سوی دیگر رژیم جریان سطحی به طور کلی به تبع بارندگی زمستانه - بهاره است. هم‌چنین توزیع مکانی رواناب نیز به تبع از میزان بارندگی و ژئومورفولوژی استان نابرابر و ناهمگون است، به طوری که بیشتر رودخانه‌ها در دامنه‌های جنوبی و شمالی ارتفاعات بینالود و هزارمسجد - کپه داغ جاری است. بنابراین با حرکت از شمال به جنوب و جنوب شرقی استان از میزان (دبی، دوام) منابع آب‌های سطحی کاسته می‌شود. علاوه بر این که اغلب رودخانه‌ها به صورت طغیانی عمل کرده (کوتاه مدت، شدید). لذا برای بهره‌برداری از این جریانات احتیاج به سازه‌های مهندسی برای تنظیم جریان است.

جدول ۱۴- منابع آب زیرزمینی موجود

نوع منبع	تعداد	تخلیه (میلیون مترمکعب)
چاه	عمیق	۱۳۷۹۱
	نیمه عمیق	۹۷۲۹
قنات	۶۸۰۰	۴۵۷
چشمه	۶۳۷۲	۳۰۸
جمع	۳۶۶۹۲	۵۰۱۸

نمودار ۳- مصرف آب‌های زیرزمینی در بخش‌های مخلف

نقشه ۸- رودخانه‌ها و آبراهه‌های استان خراسان رضوی

۴-۲-۳- پایداری منابع آب

استان خراسان رضوی در دو حوزه آبریز اصلی مازندران، مرکزی، قره قوم، مرزی شرق قرار دارد. حجم کل منابع آب تجدیدشونده برابر با ۵۶۱۷ میلیون مترمکعب در سال است که از این مقدار ۴/۳۴۴۴ میلیون مترمکعب مربوط به آب‌های زیرزمینی و ۲۱۷۲ میلیون مترمکعب برای آب‌های سطحی است.

جدول ۱۵- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان خراسان رضوی

مشخصات جغرافیایی و اقلیمی		
عنوان	واحد	مقدار
نوع اقلیم	-	نیمه خشک
مساحت	کیلومتر مربع	۱۱۷۳۳۰
جمعیت	نفر	
تعداد و نام حوضه‌های آبریز اصلی	حوضه	۴ مازندران، مرکزی، قره‌قوم، مرزی شرق
تعداد و نام حوضه‌های آبریز فرعی	حوضه	۵ اترک، پترگان-خواف، قره‌قوم، مرکزی، لوت
میانگین سالانه نزولات جوی	میلیمتر	۲۲۳
متوسط سالانه حجم نزولات جوی	میلیون مترمکعب	۲۶۲۲۰
حجم کل منابع آب تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۵۶۱۷
منابع آب سطحی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۲۱۷۲
تعداد رودخانه‌های مهم	رودخانه	۳۲
تعداد رودخانه‌های مرزی	رودخانه	۱۰
حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی	میلیون مترمکعب	۱/۲۲۵
حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان یا ورودی به دریاچه ها، کفه ها و کویرها)	میلیون مترمکعب	۱۹۰
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون مترمکعب	۵۰۰
منابع آب زیرزمینی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۳۴۴۴
تعداد چاه‌ها	حلقه	۳۴۶۱۰
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون مترمکعب	۵۴۶۹
تعداد چشمه‌ها	دهنه	۶۳۴۹
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون مترمکعب	۳۵۰
تعداد قنوت‌ها	رشته	۶۷۸۰

حجم سالانه تخلیه از قنوات		میلیون مترمکعب	۵۷۶
میزان کل برداشت و مصارف			
عنوان	واحد	مقدار	
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۷/۶۲۴۷	
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۱۱۴۳	
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون مترمکعب	۷/۶۵۲	
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون مترمکعب	۳/۶۹۰۰	
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون مترمکعب	۳/۶۳۰۰	
مصارف سالانه شرب	میلیون مترمکعب	۳/۵۳۸	
مصارف سالانه صنعت	میلیون مترمکعب	۷/۶۱	

شاخص فالکن مارک

فالکن مارک دانشمند سوئدی در مطالعات خود بحران آب را بر اساس مقدار سرانه منابع آب تجدیدپذیر سالانه هر کشور تعریف کرده است. فالکن مارک میزان سرانه آب ۱۷۰۰ مترمکعب در سال را به عنوان شاخص کمبود معرفی کرده است. بر این اساس کشورهایی که دارای سرانه منابع آب سالانه تجدیدپذیر بیش از ۱۷۰۰ مترمکعب هستند، مشکل بحران آب ندارند و کشورهایی که دارای سرانه منابع آب تجدیدپذیر بین ۱۰۰۰ تا ۱۷۰۰ مترمکعب هستند جزء کشورهای با تنش آبی محسوب می شوند و کشورهایی که دارای سرانه آب تجدیدپذیر کمتر از ۱۰۰۰ مترمکعب در سال هستند جزء کشورهای با کمبود آب هستند و سرانه آب کمتر از ۵۰۰ مترمکعب در سال، فشار بسیار شدیدی به آن کشور تحمیل می کند. با توجه به جمعیت کشور، در حال حاضر سرانه آب تجدیدپذیر ایران از مرز ۱۷۰۰ مترمکعب عبور کرده و کشور وارد دوره تنش آبی شده است. با توجه به تقسیم حجم آب تجدیدشونده استان خراسان رضوی بر جمعیت در سال ۱۳۹۸ (۶۴۳۴۵۰۱ نفر) عدد ۷۸۲ به دست آمد. از این رو استان خراسان رضوی در محدوده بدون کم آبی قرار دارد.

جدول ۱۶- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان خراسان رضوی و ایران

تعیین وضعیت/دسته بندی	شاخص (سرانه/مترمکعب)	عدد شاخص برای ایران و استان خراسان رضوی
بدون تنش	بالاتر از ۱۷۰۰	-
تنش آبی	۱۷۰۰-۱۰۰۰	ایران
کم آبی	۱۰۰۰-۵۰۰	خراسان رضوی
کم آبی مطلق	کمتر از ۵۰۰	-

شاخص سازمان ملل

بنیاد کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل، میزان درصد برداشت از منابع آب تجدیدپذیر در هر کشور را به عنوان شاخص اندازه گیری بحران آب معرفی کرده است. براساس شاخص مذکور، هرگاه میزان برداشت آب یک کشور بیشتر از ۴۰ درصد کل منابع آب تجدیدپذیر آن باشد، این کشور با بحران شدید آب مواجه است و اگر این مقدار در حدها ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد بحران در وضعیت متوسط و چنانچه این شاخص بین ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد، بحران در حد متعادل و کمتر از ۱۰ درصد بدون بحران تلقی می شود. با توجه به اینکه در ایران هم اکنون ۷۰ درصد کل آب تجدیدپذیر کشور مورد استفاده قرار می گیرد، ایران در وضعیت بحران شدید آبی قرار دارد.

جدول ۱۷- شاخص سازمان ملل برای بحران آب

محدوده بحرانی	شاخص ها
بدون بحران	کمتر از ۱۰ درصد
بحران در حد متعادل	بین ۱ تا ۲۰ درصد
بحران در وضعیت متوسط	بین ۲۰ تا ۴۰ درصد
بحران شدید آب	بیشتر از ۴۰ درصد

حجم آب تجدیدشونده استان خراسان رضوی برابر با ۵۶۱۷ میلیون متر مکعب است و حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی) ۶۹۰۰ میلیون مترمکعب است. از این رو برداشت از منابع تجدیدپذیر استان خراسان رضوی برابر با ۱/۲۲ درصد است. بنابراین طبق این شاخص، استان در وضعیت بحران شدید آب قرار دارد.

شاخص نسبت بحرانی

به منظور مقایسه سطح کم آبی در حوضه های آبریز متفاوت، می توان از شاخص نسبت بحرانی استفاده کرد. آلکان و همکاران (۲۰۰۰) این شاخص را نسبت میزان آب برداشت شده برای استفاده های انسانی به کل منابع آب تجدیدپذیر تعریف نموده اند. هرچه نسبت بحرانی عدد بزرگتری باشد. فشار بیشتری بر منابع آب وارد می شود و به همان میزان هم کیفیت آب مصرف کننده گان پایین دست کاهش می یابد.

$$CR = W/WA$$

W = آب برداشت شده

WA = منابع آب در دسترس (منابع آبی تجدیدپذیر)

جدول ۱۸- شاخص نسبت بحرانی و محدوده های آن

شاخص ها	محدوده بحرانی
بدون تنش	۰/۱-۰
تنش آبی کم	۰/۲-۰/۱
تنش آبی متوسط	۰/۴-۰/۲
تنش آبی زیاد	۰/۸-۰/۴

محاسبه شاخص نسبت بحرانی برای منابع آب استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۸

کل منابع آبی استان (سطحی زیرزمینی) $CR=6247/5617=1/22$ تنش آبی زیاد

منابع آب سطحی استان $CR=652/5617=0/116$ بدون تنش آبی

منابع آب زیرزمینی استان $CR=6247/5617=1/112$ تنش آبی زیاد

با توجه به نتایج به دست آمده از شاخص های ارائه شده در این قسمت مشخص شد که استان خراسان رضوی در مرحله بحران شدید آب قرار ندارد. شایان ذکر است که این استان در مرحله بحران آب قرار دارد چراکه با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحرانی استان خراسان رضوی در محدوده بحرانی قرار دارد.

۳-۲-۵- کشاورزی استان

از کل اراضی کشاورزی استان ۵۴/۹۵ درصد، اراضی کشاورزی آبی، با میانگین ۳/۴۸ هکتار برای هر بهره برداری دارای اراضی آبی و مابقی اراضی کشاورزی دیم با میانگین ۸/۴ هکتار برای هر بهره برداری دارای اراضی دیم است. تعداد ۶۷۴ بهره برداری کشاورزی با گلخانه هایی به مساحت ۱۴۶ هکتار به فعالیت کشت محصولات گلخانه ای نظیر گل و گیاهان زینتی و انواع محصولات سالانه و دائمی مشغول بوده اند.

جدول ۱۹- میزان تولید و مساحت زیر کشت دارای اراضی زراعی ۹۸-۱۳۹۷

نوع بهره‌برداری	میزان تولید(تن)	مساحت(هکتار)
آبی	۴۵۵۸۳۹۴	۴۰۸۰۰۷
دیم	۲۰۶۵۴۸	۲۲۵۴۰۵
کل	۴۷۹۴۹۴۲	۶۳۳۴۱۲

استان خراسان رضوی در سال زراعی ۹۸-۱۳۹۷ رتبه ۸ کشوری در سطح برداشت محصولات زراعی و رتبه ۳ میزان تولید محصولات زراعی را به خود اختصاص داده است.

جدول ۲۰- محصولات عمده کشاورزی استان

تولید(تن)	سطح کشت(هکتار)	محصول
۶۹۱۲۵۱	۲۲۹۳۲۰۵	گندم
۴۱۵۳۴۰	۱۴۱۵۵۲	جو
۴۹۴۳	۲۱۰۰	شلتوک
۳۷۵	۷۵	ذرت دانه‌ای
۴۷۶۴	۸۳۲۴	نخود
۹۹۶	۷۰۱	لوبیا
۸۸۰	۱۹۲۱	عدس
۲۵۸	۱۰۵	سایر حبوبات
۵۶۶۸۴۱	۲۸۲۴۸	خریزه
۱۸۱۰۶۴	۷۴۰۱	هندوانه
۳۹۳۷۸	۱۷۵۳	خیار
۲۴۶۷۹	۱۶۰۴	سایر محصولات جالیزی
۱۶۳۱۵۱	۴۹۷۹	سیب زمینی
۹۴۶۴۰	۲۰۵۳	پیاز
۵۳۴۸۷۱	۱۳۷۹۸	گوچه فرنگی
۴۴۲۰۲	۳۶۱۶	سایر سبزیجات
۶۱۵۴۵	۲۴۵۲۰	پنبه
۴۶۷	۲۶	توتون و تنباکو
۶۵۰۵۳۰	۱۱۷۹۹	چغندر قند
۲۴۶۳	۱۱۵۱۰	کنجد
۱۵۹	۲۸۵	گلرنگ
۱۲۷	۹۱	آفتابگردان روغنی
۸۰۱۲	۳۶۱۱	کلزا
۱۴۵۶	۵۹۲	آفتابگردان آجیلی
۲۷۲۴۲۲	۲۸۹۲۶	یونجه
۱۳۸۰	۱۸۶	شیدر
۹۰۵۷۴۰	۱۷۴۷۱	ذرت علوفه ای
۱۰۹۸۵۵	۳۸۷۲	سایر نیاتات علوفه ای
۱۳۱۵۳	۱۸۸۷۹	سایر محصولات
۴۷۹۴۹۴۲	۶۳۳۴۱۲	جمع کل استان

بر اساس نتایج این سرشماری بیش از ۸۰ هزار بهره برداری به پرورش طیور به روش سنتی، ۱۴۳۳ بهره برداری به پرورش زنبور عسل و ۱۶۳۱ بهره برداری به پرورش کرم ابریشم مشغول بوده اند.

در سال ۱۳۹۶ بیش از ۳۴ هزار از بهره برداری های کشاورزی استان دارای فعالیت پرورش گاو و گوساله بودند که تعداد گاو و گوساله در این بهره برداری ها حدود ۲۶۰ هزار رأس بوده است.

همچنین در سال ۱۳۹۷ مقدار تولید آبی پروری حدود ۱۰/۷ هزار تن گزارش شده است که حدود ۲/۳ هزار تن به مزارع پرورش ماهی گرمابی و ۷/۸ هزار تن به مزارع پرورش ماهی سردابی تعلق داشته است.

۳-۲-۶- پوشش گیاهی

مساحت وسیعی از شمال استان خراسان رضوی در شهرستان های قوچان، شمال نیشابور، درگز، چناران و بخشی از شمال غرب مشهد تحت تأثیر اقلیم معتدل مرطوب است که گونه های درختی منحصر به فردی از قبیل ارس را در پناه خود دارد. در این مناطق جنگل های متراکم، نیمه متراکم و تنک وجود دارد که به دلیل حذف پوشش جنگلی به شدت متأثر از بهره برداری های غیر متعارف و تخریب زیستگاه های حیات وحش است.

در صورت مدیریت صحیح منابع طبیعی می توان علاوه بر بهره برداری از منابع موجود، به توسعه منابع جنگلی پرداخت.

جدول ۲۱- مساحت پارک های جنگلی طبیعی، فضاهای سبز و ذخیره گاه های جنگلی استان در پایان سال ۹۸

پوشش گیاهی	مساحت (هکتار)
پارک های جنگلی طبیعی	۹۹
فضاهای سبز	۶۷۵
ذخیره گاه های جنگلی	۲۶۴۴۱۴
جمع کل عرصه های جنگلی	۹۹۶۱۵۶

مرتفع، اراضی با پوشش نباتات طبیعی خودرو غالباً متشکل از گیاهان علفی چند ساله، بوته ای، بعضی درختچه ای و به ندرت دارای درختان پراکنده است. معمولاً برای تعلیف دام در فصل چرا مورد استفاده قرار می گیرد. این اراضی که ۷/۷ درصد از کل مراتع کشور را داراست، کارکردهای متعددی از قبیل حفظ خاک و تأمین غذای دام اهلی و وحوش دارد.

جدول ۲۲- مساحت جنگل ها ، مراتع و پدیده های بیابانی تا سال ۱۳۹۸

مساحت (هکتار)		شرح	
۹۹۶۱۵۶		جنگل	
۶۵۶۶۰۲۸	۳۰۵۹۰۰	خوب (پرتراکم)	مرتع
	۲۱۴۹۸۲۶	متوسط (نیمه تراکم)	
	۴۱۱۰۳۰۲	فقیر (تراکم کم)	
۵۹۴۰۷۴		بیابان	

گیاهان غالب این عرصه‌ها، گراس‌های چند ساله (آگروپایرون و فسترکا) در ترکیب با گونه‌های چند ساله دو لبه چون اسپرس، ماشک و درمنه پرمش است.

در این عرصه وجود گونه‌های بالشتکی (چریک و کلاه میر حسن) آن هم در اراضی با شیب‌های بیش از ۱۵ درصد با کنترل فرسایش آبی و بادی باعث حفظ غنای گونه‌ای در طبیعت بکر می‌شود. با توجه به این که گونه‌های مذکور به دلیل خاردار بودن از خوش خوراکی نامناسبی برخوردارند، لیکن در سال‌های خشک و بدون علوفه، برای تعلیف دام و وحوش استفاده می‌شوند.

۳-۲-۷- وضعیت کانسارهای معدنی

استان خراسان رضوی به دلیل جایگاه ویژه مکانی که محل برخورد پدیده‌های مهم و متفاوت زمین شناختی است، جایگاه مناسبی از لحاظ گنجایش و گوناگونی ذخایر معدنی دارد.

عمده‌ترین معادن فلزی استان از نوع آنتیموان، کروم، مس، طلا و منگنز است. سنگ آهک، باریت، بنتونیت، سولفات سدیم، سیلیس، فلدسپات، فلورین، فیروزه، کانتزلی و خاک‌های صنعتی از ذخایر غیر فلزی استان هستند. در زمینه‌ی سنگ‌های تزئینی، نما و مصالح ساختمانی نیز معادن مرمریت، مرمر، گرانیت، گچ خاکی، سنگ لاشه، سنگ گچ، سنگ آهک، پوزولان و بازالت استخراج و بهره‌برداری می‌شود.

بخش زیادی از فلززایی شمال شرقی ایران (کمر بند فلززایی کویر سبزوار) در این استان واقع شده است. در کمر بند کویر سبزوار در پیکره‌ی افیولیتی کانی‌سازی گسترده، ولی پراکنده‌ای از کرومیت تشکیل شده است. از مهم‌ترین آن‌ها که تاکنون کشف شده، کاتارگفت و فرومد است. شواهد کانی‌سازی‌های شناخته شده در پیکره‌های اولتراما فیک افیولیت‌های سبزوار، گویای پتانسیل زیاد و کرومیت‌های پر عیار است. علاوه بر این

امکان وجود عناصر ارزشمندی چون کبالت (Co)، نیکل (Ni) و پلاتین (Pt) به همراه ذخایر معدنی کرومیت اهمیت اکتشافات معدنی را در گستره فوق الذکر جدی تر می نماید. در سنگ های آتشفشانی زون کویر سبزوار، کانی سازی طلا، مس، سرب، روی و ... بیشتر از نوع رگه ای دیده شده، ولی تاکنون شواهدی از کانی سازی مس پورفیری در این کمربند دیده نشده است.

جدول ۲۳- مشخصات عمومی معادن در حال بهره برداری بر حسب نوع استخراج در سال ۹۷

تعداد شاغلین	تعداد معادن		جمع کل	نوع استخراج
	نحوه مدیریت			
	عمومی	خصوصی		
۶۸	۰	۱	۱	استخراج زغال سنگ خشک
۲۸۵۲	۱	۲۷	۲۸	استخراج سنگ آهن
۸۶	۰	۴	۴	استخراج سنگ طلا
۱۳۵	۰	۴	۴	استخراج سنگ مس
۲۱۴	۰	۱۹	۱۹	استخراج سنگ کرومیت
۷۸	۰	۷	۷	استخراج سنگ منگنز
۹	۰	۱	۱	استخراج سنگ نیکل، آنتیمون و تیتانیوم
۷۷۶	۱۱	۱۲۶	۱۳۷	استخراج شن و ماسه
۳۳۸	۰	۲۷	۲۷	استخراج سنگهای تزئینی
۲۵۰	۱	۶۵	۶۶	استخراج سنگ لاشه
۱۱	۰	۱	۱	استخراج سنگ بالاست
۳۰۷	۰	۲۹	۲۹	استخراج سنگ آهک
۸۰	۰	۲۰	۲۰	استخراج سنگ گچ
۱۸۹	۰	۲۴	۲۴	استخراج کائولن و خاک نسوز
۵	۰	۱	۱	استخراج دولومیت
۴۶	۰	۵	۵	استخراج باریت
۵	۰	۱	۱	استخراج فلورین
۲۴	۰	۴	۴	استخراج نمک
۴۳	۰	۸	۸	استخراج سیلیس
۱۳	۰	۳	۳	استخراج پوکه معدنی
۸	۰	۲	۲	استخراج فلدسپات
۱۰	۰	۳	۳	استخراج تالک
۳	۰	۱	۱	استخراج منیزیت و گل سفید
۱۵۵۵	۰	۲	۲	استخراج سنگ های قیمتی و نیمه قیمتی
۷۰۵	۱۳	۳۸۵	۳۹۸	کل

۳-۲-۸- مخاطرات محیطی

۳-۲-۸-۱- زلزله

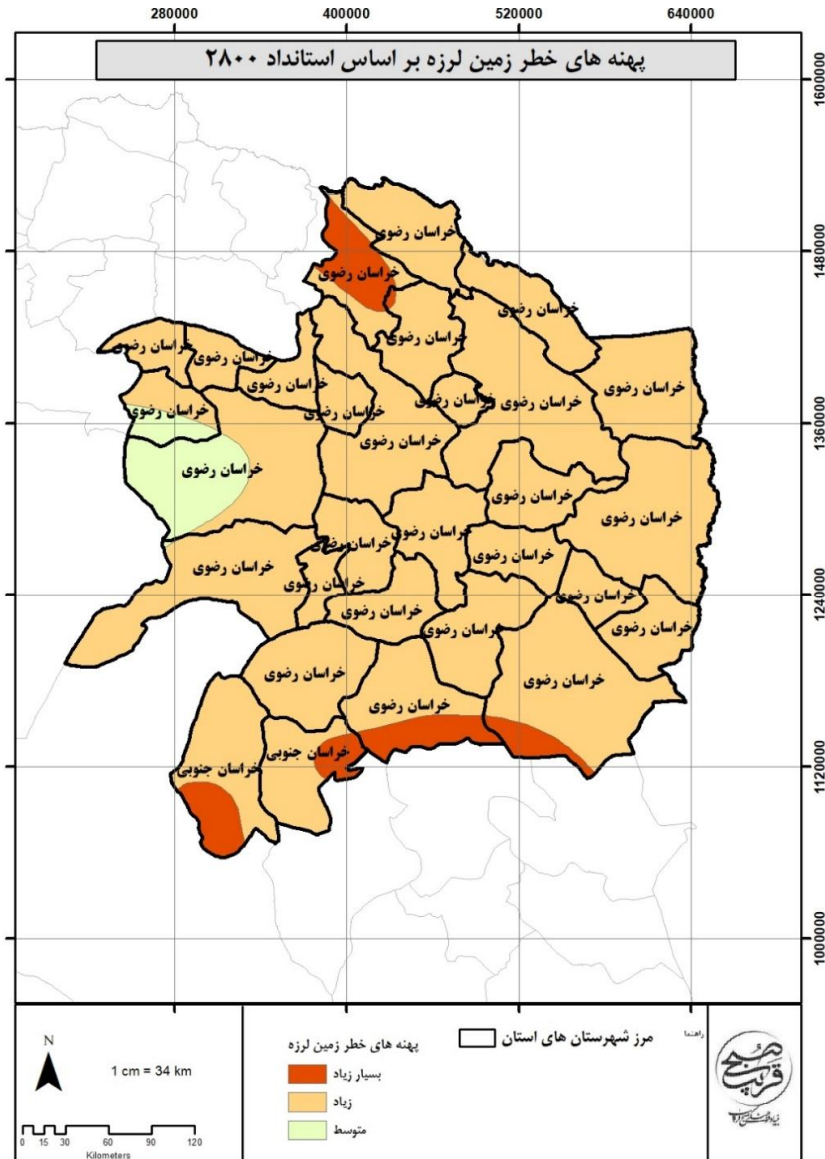
زلزله یکی از مهم‌ترین بلایای طبیعی حاکم در محیط زیست می‌باشد. با توجه به این که هر ساله در بخش‌های مختلف کره زمین به دلیل مکان‌یابی نادرست شهرها، تلفات جانی و مالی فراوانی در نتیجه رخداد زمین لرزه رخ می‌دهد، لذا لزوم شناخت کامل واکنش محیط در مقابل زلزله می‌تواند در راهنمایی مدیران در خصوص اتخاذ تصمیمات محیط در زمینه برنامه‌ریزی شهری کمک نماید.

۷۱ درصد از مساحت استان خراسان رضوی در پهنه با خطر متوسط تا بالا قرار گرفته است. زمین لرزه‌های تاریخی و سده بیستم در گستره‌ی شمال شرقی کشور موجب خسارت‌های فراوانی در این منطقه شده است. به طور کلی در نواحی شمالی استان خراسان رضوی و خراسان شمالی، لرزه خیزی در نواحی شیروان، بجنورد، نیشابور، مشهد، اسفراین و جاجرم تحت تأثیر روندهای شمال غربی و جنوب - شرقی سیستم کپه داغ، هم چنین محل برخورد این روندها با روندهای شرق شمال شرقی، غرب جنوب - غربی در بخش شرقی البرز است. این مسئله موجب لرزه خیزی بالای نواحی قوچان، نیشابور در سبزوار شده است.

با این دیدگاه احتمال رویداد زمین لرزه‌های مخرب در این شهرها، هم چنین شهر مشهد را نمی‌توان از نظر دور داشت، زیرا که مهم‌ترین زمین لرزه تاریخی در مشهد در سال ۱۰۵۲ ه.ش روی داده است و از آن هنگام تاکنون این شهر در مرکز زمین لرزه مخربی نبوده است. بر این اساس احتمالاً نبود لرزه ای حدود ۳۳۳ ساله در پهنه وجود دارد که با در نظر گرفتن پرتکاپو بودن این ناحیه لزوم برخوردی محافظه کارانه با مسئله خطر زمین لرزه در ناحیه مشهد و نیشابور پیشنهاد می‌شود.

در بخش‌های مرکزی استان وجود گسل درونه و مجاورت این گسل با شهرهای کاشمر (که در زمین - لرزه ۱۲۸۳ ویران شده و تربت حیدریه (که در زمین لرزه ۱۳۰۲ شمسی کاج درخت متحمل خسارت گردیده) قابل توجه است. این شهرها به علاوه شهرهای تربت جام، خواف، رشتخوار، خلیل آباد و بردسکن که در پهنه‌ی همین گسل واقع اند تحت تأثیر جنبانی گسل درونه قرار دارند.

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت بیشتر قسمت‌های شهر مشهد در صورت وقوع زلزله خسارات فراوانی متحمل خواهند شد و با توجه به شرایط فعلی شهر آنچه که از اهمیت فراوانی برخوردار است. در صورت وقوع چنین حادثه ای علاوه بر آثار اولیه زلزله که همان ریزش ساختمان‌ها می‌باشد، خسارات و تلفات جانی و مالی ناشی از آثار بعدی زلزله شکسته شدن لوله‌های گاز، آتش سوزی، صدمه دیدن زیرساخت‌های شهری و مانند آن قابل ملاحظه خواهد بود.

نقشه ۹- پهنه های خطر زمین لرزه بر اساس استاندارد ۲۸۰۰

حجم آب خروجی از رودخانه‌های استان به استان‌های همجوار ۲۶ میلیون متر مکعب و حجم آب خروجی از رودخانه‌های استان به مرزهای بین‌المللی ۱۲۷ میلیون متر مکعب و حجم آب ورودی به مرزها سهم ایران از هریرود ۵۰۸ میلیون متر مکعب است. بخشی از آب‌های سطحی که مربوط به جریان‌های سیلابی است، توسط بندها و سدها مهار می‌شود. پهنه بندی سیل خیزی استان، نشان می‌دهد ۱۵ درصد استان از نظر سیل خیزی در رده‌ی سیل خیزی با پتانسیل زیاد، ۶۴ درصد در رده‌ی سیل خیزی با پتانسیل متوسط تا زیاد و ۱۶ درصد با پتانسیل سیل خیزی متوسط قرار دارد. با توجه به پهنه‌بندی خطر سیلاب روستاهای منطقه فریمان، نیشابور، قوچان، چناران، تربت حیدریه، درگز، کلات، سبزوار و سرخس دارای پتانسیل سیل خیزی بالا، روستاهای منطقه کاشمر، خلیل‌آباد، بردسکن و تایباد دارای پتانسیل سیل خیزی متوسط و مابقی دارای پتانسیل سیل خیزی کم است. در مجموع از نظر سیل خیزی و تراکم جمعیت، بیشتر شهرستان‌های استان در معرض خطر سیل قرار دارند.

۳-۲-۹- مناطق حفاظت شده

بر اساس گزارش اداره کل حفاظت محیط زیست استان خراسان رضوی مناطق تحت مدیریت استان شامل ۱۸ منطقه حفاظت شده (۶۸۸۸۵۰ هکتار)، ۴ اثر طبیعی-ملی (۴۵۳۳۳ هکتار)، ۱۲ منطقه شکار ممنوع (۹۱۷۴۷۰ هکتار) و هم‌چنین ۳ پناهگاه حیات وحش (۹۵۴۱۰ هکتار) است.

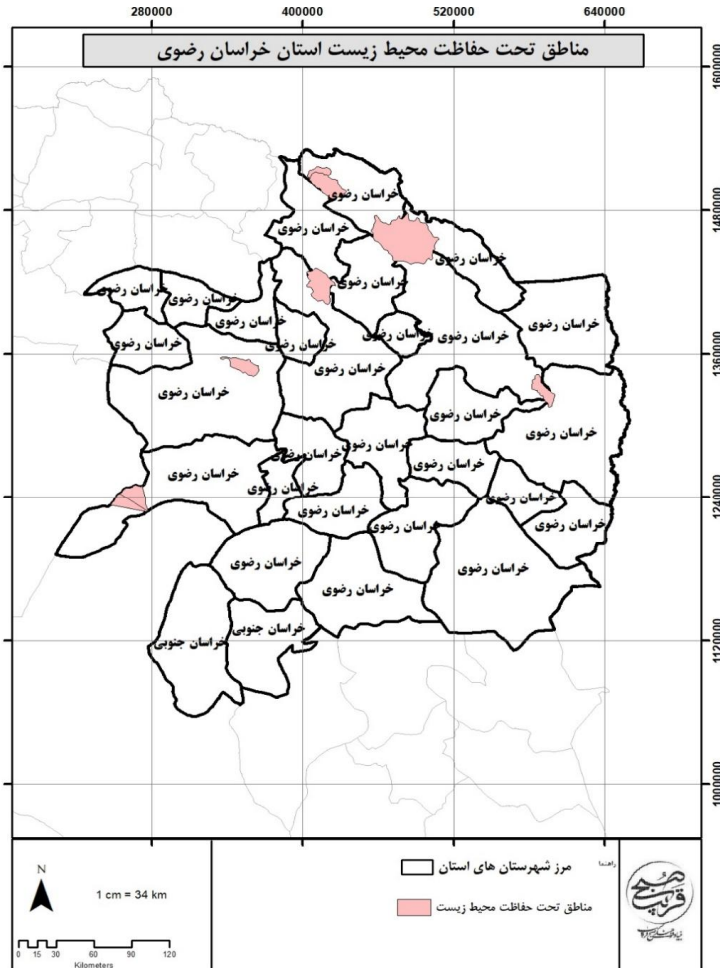
جدول ۲۴- موقعیت و مساحت مناطق حفاظت شده استان

موقعیت	مساحت (هکتار)	منطقه حفاظت شده
شهرستان‌های سرخس و مشهد	۱۸۹۹۰	منطقه حفاظت شده تخت سلطان
در شمال استان خراسان رضوی	۳۳۶۳۸	منطقه حفاظت شده دربادام
در جنوب شهرستان نیشابور	۷۱۴۳	منطقه حفاظت شده رئیسی
۲۵ کیلومتری شهر سنگان	۵۴۳۲۸	منطقه حفاظت شده سیرخون
۲ کیلومتری شهردرگز	۳۲۸۲۵	منطقه حفاظت شده زرین کوه
۷ کیلومتری چاپشلو	۳۶۴۰۰	منطقه حفاظت شده ... اکبر
۱۵ کیلومتری شهرمزدآوند	۱۱۸۳۵	منطقه حفاظت شده گرمی
در فاصله ۱۵ کیلومتری غرب شهر باجگیران	۳۳۰۳۷	منطقه حفاظت شده قرچغه
۵ کیلومتری شهرمزدآوند	۷۳۴۸۳	منطقه حفاظت شده کوه بزنگان
۳ کیلومتری شهر گناباد	۶۳۴۹۵	منطقه حفاظت شده هلالی
در فاصله ۳۰ کیلومتری شهر بردسکن	۷۱۶۷۹	منطقه حفاظت شده درونه

منطقه حفاظت شده هنگام	۳۳۷۱۰	در جنوب شرق شهرستان گناباد
منطقه حفاظت شده جنگلی باغ کشمیر	۲۰۲۹۹	در ۵۹ کیلومتری شمال شهرستان تربت جام
منطقه حفاظت شده تندوره	۹۲۵۰	در غرب دره گز
منطقه حفاظت شده جنگل خواجه	۳۷۵۵۲	۷۰ کیلومتری شهرستان سرخس
منطقه حفاظت شده پروند	۱۶۹۰۰	در فاصله ۷۵ کیلومتری جنوب غربی شهرستان سبزوار
منطقه حفاظت شده افتخاری	۶۶۸۸۰	در فاصله ۲۵ کیلومتری شهر بجستان
منطقه حفاظت شده بینالود	۶۷۴۰۶	در شهرستان‌های نیشابور و مشهد
رودخانه حفاظت شده کشف رود	۱۲۳۶۰	شهرستان‌های قوچان، چناران و مشهد
اثر طبیعی ملی قلل بینالود	۷۶۹۴	بین دو شهرستان طرقبه شاندیز و نیشابور
پارک ملی تندوره	۳۵۵۴۰	واقع در غرب دره گز
اثر طبیعی ملی چشمه گراب	۱۶۹۹	در مجاورت شهر ملک آباد
اثر طبیعی ملی دریاچه بزنگان	۴۰۰	۷۵ کیلومتری جنوب غربی شهر سرخس

جدول ۲۵- موقعیت و مساحت مناطق شکارممنوع استان

موقعیت	مساحت (هکتار)	منطقه شکارممنوع
۳۵۰ کیلومتری شهر مشهد	۴۷۰۰۰	منطقه شکار و تیراندازی ممنوع سیدمرتضی کاشمر
شهرستان سبزوار	۳۳۸۳۰	منطقه شکار ممنوع کمر قلعه
در جنوب و غرب شهرستان مه ولات	۱۷۰۲۳۸	منطقه شکار ممنوع نوبهار
در شرق شهرستان گناباد	۷۵۲۴۲	منطقه شکار ممنوع هنگام
در ۱۵ کیلومتری شهر فریمان	۴۱۰۰۰	منطقه شکار ممنوع کلیلاق
در شمال شهرستان خواف	۱۰۵۶۴۸	منطقه شکار ممنوع سده
در جنوب استان خراسان رضوی	۱۷۷۷۱۱	منطقه شکار ممنوع سه کوهک
در جنوب شهرستان فریمان	۵۸۸۱۳	منطقه شکار ممنوع ژرف
در ۲۵ کیلومتری جنوب شرق شهرستان نیشابور	۵۳۰۰۰	منطقه شکار ممنوع رئیسی
در فاصله ۳۵ کیلومتری غرب شهرستان سبزوار	۷۵۱۰۸	منطقه شکار ممنوع ریوند
در ۲۰ کیلومتری جنوب شرق تربت حیدریه	۳۷۰۰۰	منطقه شکارممنوع بزما
۲۰ کیلومتری شهر تربت جام	۴۲۸۸۰	منطقه شکار ممنوع بزد
در غرب و شمال غرب رشته کوه بینالود	۴۶۳۵۰	پناهگاه حیات وحش حیدری
در جنوب شرقی شهرستان سبزوار	۲۲۸۴۷	پناهگاه حیات وحش شیراحمد
۵۳ کیلومتری شهر انابد	۲۶۲۱۳	پناهگاه حیات وحش دشت لاغری
در شهرستان سرخس	۲۶۷۰	رودخانه حفاظت شده تجن

نقشه ۱۰- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان خراسان رضوی

۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی

۱-۳-۳- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان خراسان رضوی

۱-۱-۳-۳- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان خراسان رضوی

توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال،

آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت است. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، یک حوزه میان رشته‌ای و میان بخشی در جست و جوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌شود. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تاکید می‌ورزد و بر آنها تمرکز می‌نماید. امروز طرح رویکرد اجتماع محور در فرایند مدیریت و برنامه‌ریزی سبب شده که سنجش میزان توسعه یافتگی بر مبنای شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی بخش مهمی از جریان تحقیق در راستای رفع نابرابری‌های منطقه‌ای به حساب آید (سرور و خلیجی، ۱۳۹۴). به طور کلی در مسیر رسیدن به توسعه عواملی وجود دارد که مانع و عواملی نیز پیشبرنده توسعه است که پژوهشگران نیز در صدد شناخت این عوامل هستند؛ شناسایی عوامل مانع و یا پیشبرنده توسعه این امکان را فراهم می‌نماید که در شناخت و تحلیل روند تغییرات نیروهای پیشران توسعه در استان به یک چارچوب مشخص دست یافت. در واقع هدف از شناخت عوامل و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی، در نهایت دستیابی به چارچوبی جامع از این عوامل در ارتباط با توسعه استان است؛ اینکه روند تغییرات شاخص‌ها و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی استانی به طور کلی در راستای توسعه و به عنوان بستر ساز و محرک عمل می‌کنند یا اینکه مغل فرایند توسعه‌اند (گزارش آمایش استان گیلان، ۱۳۹۷).

۳-۱-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه

در بخش فرهنگی و اجتماعی، مثبت بودن برخی از مؤلفه‌های فرهنگ کار، ضمن اینکه وضعیت مطلوب کنونی در سطح استان در زمینه کار را بازگو می‌کند، بدون تردید اثری از پیشینه معیشت ساکنان این استان در گذشته را نیز نشان خواهد داد. اعتقاد به اینکه کار ارزشمند است و در زندگی فردی و جمعی تاثیر گذار است، از جمله مؤلفه‌های فرهنگی است که زمینه ساز هر نوع برنامه‌ریزی در جهت توسعه اقتصادی است. به طور کلی، فرهنگ کار بالا در استان خراسان رضوی یکی از عوامل فرهنگی محرک توسعه به شمار می‌رود. از دیگر عوامل اجتماعی و فرهنگی در توسعه استان، می‌توان به حرم مطهر امام رضا(ع) اشاره کرد، زیرا آستان قدس در استان خراسان رضوی باعث توسعه گردشگری -چه داخلی و چه خارجی شده و استان خراسان و به ویژه شهر مشهد را تبدیل به قطب گردشگری ایران کرده است. این قابلیت، باعث رشد هرچه بیشتر صنعت گردشگری و جذب گردشگر بوده و از سوی دیگر مشاغل مرتبط با گردشگری، تولید شغل و درآمدزایی در استان را افزایش خواهد داد و امکان توسعه اجتماعی استان را تسهیل خواهد کرد. از دیگر عوامل مهم در توسعه استان می‌توان به میزان بالای رضایت از زندگی در استان اشاره کرد که با افزایش نارضایتی‌ها و نابرابری‌ها در استان و همچنین

افزایش آسیب‌های اجتماعی باید شاهد کاهش میزان آن و در ادامه کاهش میزان کلیه عوامل محرک توسعه باشیم.

۳-۱-۳- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه

از موانع مهم فرهنگی و اجتماعی در استان خراسان رضوی وجود سطح بالای تعارض بین مردم استان است. میزان بالای تعارضات در بین ساکنان استان و همچنین اعتماد پایین نسبت به یکدیگر، می‌تواند در حوزه اجتماعی پیامدهای زیان‌بار و غیرقابل جبرانی را به دنبال داشته باشد. کاهش انسجام اجتماعی، افزایش آسیب‌های اجتماعی، میزان بالای بی‌اعتمادی در بین مردم و مسئولین و همچنین سازمان‌ها می‌تواند از مهم‌ترین پیامدهای تعارض و احساس بی‌عدالتی و نابرابری در استان خراسان رضوی باشد که از موانع توسعه است. استان خراسان رضوی از جمله استان‌هایی است که کمترین میزان سرمایه اجتماعی در هر سه بعد و شاخص اصلی را داراست؛ پایین بودن سرمایه اجتماعی در استان خراسان رضوی یکی دیگر از عوامل مهم مانع توسعه استان است. پایین بودن اعتماد، پایین بودن عرق ملی، گسترش ویژگی‌های اخلاقی منفی، ارزیابی منفی نسبت به وضعیت آینده، مشارکت پایین و همچنین افزایش نگران‌کننده آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق، اعتیاد، سرقت و ... از دیگر موانع اجتماعی در جهت پیشبرد توسعه استان است که این امکان نیز وجود دارد که نه تنها مردم در توسعه استان همکاری نکنند بلکه به دلیل عدم اعتماد از کارآمد بودن برنامه‌ها، از آن نیز جلوگیری کنند.

۳-۱-۴- وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان خراسان رضوی

مسائل و مشکلات اجتماعی

بیکاری

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر تا سال ۱۳۹۷ استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود، نرخ بیکاری در استان یک روند سینوسی داشته است. همچنین نرخ بیکاری در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ کاهش پیدا کرده، به گونه‌ای که از ۱۳/۲ در سال ۱۳۹۵ به ۱۰/۷ در سال ۱۳۹۷ رسیده است. نرخ بیکاری در همه سال‌های بررسی شده به جز ۱۳۹۵ به نسبت کل کشور پایین‌تر بوده است.

جدول ۲۶- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر

استان	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷
خراسان رضوی	۹/۱	۸/۶	۹/۱	۱۳/۲	۱۰/۷
کل کشور	۱۴/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۲/۴	۱۲

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول، نرخ بیکاری در استان خراسان رضوی در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بالاتر بوده است. همچنین همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در مناطق شهری استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۸ برابر ۹/۵ درصد و در مناطق روستایی ۴/۸ درصد بوده که در مقایسه با نرخ بیکاری کل کشور در مناطق شهری و روستایی، وضعیت بهتری داشته است.

جدول ۲۷- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی

سال	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ
۱۳۹۴	۵	۱۳/۳	۷	۱۴/۸	۹	۹/۷
	-	۱۱	-	۱۲/۲	-	۸/۱
۱۳۹۵	۸	۱۳/۲	۱۰	۱۴/۴	۶	۱۰/۲
	-	۱۲/۴	-	۱۳/۷	-	۸/۹
۱۳۹۶	۱۶	۱۱/۴	۱۹	۱۲/۸	۱۷	۷/۴
	-	۱۲/۱	-	۱۳/۴	-	۸/۲
۱۳۹۷	۲۰	۱۰/۷	۲۰	۱۲	۱۷	۷/۵
	-	۱۲	-	۱۳/۵	-	۷/۹
۱۳۹۸	۲۵	۸/۳	۲۶	۹/۵	۲۹	۴/۸
	-	۱۰/۶	-	۱۱/۸	-	۷/۳

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری زنان در همه سال‌های مورد بررسی نسبت

به بیکاری مردان بیشتر بوده است؛ همچنین نرخ بیکاری زنان در مقایسه با کل کشور از سال ۱۳۹۶ به بعد کمتر بوده است.

جدول ۲۸- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت

نرخ بیکاری زنان		نرخ بیکاری مردان		سال	
رتبه	نرخ	رتبه	نرخ		
۱۶	۲۰/۱	۵	۱۱/۷	خراسان رضوی	۱۳۹۴
-	۱۹/۴	-	۹/۳	کل کشور	
۱۴	۲۲	۱۱	۱۰/۹	خراسان رضوی	۱۳۹۵
-	۲۰/۷	-	۱۰/۵	کل کشور	
۱۹	۱۸/۴	۲۱	۹/۳	خراسان رضوی	۱۳۹۶
-	۱۹/۸	-	۱۰/۲	کل کشور	
۲۳	۱۴/۳	۱۷	۹/۷	خراسان رضوی	۱۳۹۷
-	۱۸/۹	-	۱۰/۴	کل کشور	
۲۰	۱۳/۴	۲۷	۷	خراسان رضوی	۱۳۹۸
-	۱۷/۵	-	۹	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

طلاق

جدول زیر تعداد طلاق و ازدواج را به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر، میزان طلاق در تمام سال‌های مورد بررسی افزایش داشته و میزان ازدواج نیز روندی کاهشی را دنبال کرده است.

جدول ۲۹- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان خراسان رضوی

نقاط روستایی		نقاط شهری		جمع		سال
طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۳۹۰
۹۴۱	۶۰۶۹	۱۵۷۴۹	۵۳۳۸۶	۱۶۶۹۰	۵۹۴۵۵	۱۳۹۵
۹۹۵	۴۷۹۸	۱۷۱۹۶	۴۴۲۵۱	۱۸۱۹۱	۴۹۰۴۹	۱۳۹۷
۱۱۴۹۰	۶۳۹۰۴	۱۶۴۱۲۴	۴۸۶۶۶۱	۱۷۵۶۱۴	۵۵۰۵۶۵	۱۳۹۷ کل کشور

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است، نسبت طلاق به ازدواج طی سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ افزایش یافته به گونه‌ای که از ۲۸/۰۷ در سال

۱۳۹۵ به ۳۷/۰۹ در سال ۱۳۹۷ رسیده است. باید توجه داشت که نسبت طلاق به ازدواج در استان، به نسبت کل کشور بالاتر بوده است.

جدول ۳۰- نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان رضوی

سال	۱۳۹۵	۱۳۹۷	۱۳۹۷ کل کشور
تعداد طلاق به ازای هر ۱۰۰ ازدواج	۲۸/۰۷	۳۷/۰۹	۳۱/۹۰

بهبودی و تأمین اجتماعی

جدول زیر تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر در سال ۱۳۹۷، ۷۵۴۳۹ نفر در ۱۰۷ مرکز آسیب‌های اجتماعی هستند که این تعداد نسبت به سال ۱۳۹۵ در تعداد افراد تحت پوشش و تعداد مراکز افزایش داشته‌است؛ همچنین در سال ۱۳۹۷، ۱۹۷۹۰ نفر در ۱۰۷ مرکز نگهداری کودکان تحت پوشش هستند که نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است.

جدول ۳۱- تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده

سال	نگهداری کودکان بی‌سرپرست		آسیب‌های اجتماعی ^۶	
	تعداد مراکز	تعداد افراد	تعداد مراکز	تعداد افراد
۱۳۸۰	۲۱	۱۱۰۸	۱۰	۵۰۶۷
۱۳۸۵	۵۳	۱۲۰۹	۲۳	۱۴۳۷۴
۱۳۹۰	۷۵	۲۰۹۹	۳۸	۲۲۵۷۸
۱۳۹۵	۹۶	۱۹۲۹	۶۳	۴۸۹۶۱
۱۳۹۷	۱۰۷	۱۹۷۹۰	۱۰۷	۷۵۴۳۹

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

۶. شامل فعالیت واحدهای بازپروری زنان و دختران آسیب دیده اجتماعی، خانه سلامت، ساماندهی کودکان خیابانی، مداخله در بحران‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی، مداخله به منظور کاهش طلاق، مهمانسرای سلامت کودک و طرح تلفن کودک است که در سال ۱۳۹۰ اطلاعات پایگاه خدمات اجتماعی، اسکان موقت، خدمات سیار اورژانس اجتماعی و حمایت از مبتلایان به اختلال هویت جنسی را نیز شامل می‌شود.

جدول زیر میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشخص است، استان خراسان رضوی در نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی رتبه ۲۷، در نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی‌سرپرست رتبه ۲۰، در تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور رتبه ۲ و در تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی رتبه ۴ را داشته است. استان خراسان رضوی در رابطه با نسبت تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور، دومین استانی است که تعداد بالایی داشته است.

جدول ۳۲- میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۲۷	۰/۱۲	خراسان رضوی	نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی به تعداد افراد دارای آسیب اجتماعی
-	۰/۱۸	کل کشور	
۲۰	۲/۵	خراسان رضوی	نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی‌سرپرست به تعداد کودکان بی‌سرپرست
-	۲/۶۰	کل کشور	
۲	۱۴۷۶۵۲	خراسان رضوی	تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور
-	۱۷۱۰۴۷۵	کل کشور	
۴	۷۵۴۱۸	خراسان رضوی	تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی
-	۹۴۵۳۹۴	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول ذیل موارد مرتبط در خصوص کمیته امداد امام خمینی استان خراسان رضوی را در مقایسه با کل کشور نشان می‌دهد؛ همان‌طور که مشاهده می‌شود استان خراسان رضوی در تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی رتبه ۲، در تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی رتبه ۳ و در سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی رتبه ۵ را دارد.

جدول ۳۳- میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۲	۵۴	خراسان رضوی	تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی
-	۸۳۲	کل کشور	
۳	۳۲۸۲۹۵	خراسان رضوی	تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی
-	۴۷۸۳۶۸۱	کل کشور	
۵	۳۳	خراسان رضوی	سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی
-	۲۵/۱	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در مجموع ۴۳/۳۳ درصد مردم در استان بیمه‌شده و مستمری‌بگیر هستند که این درصد از درصد کل کشور بسیار پایین‌تر است. در استان خراسان رضوی ۳۷/۳۲ درصد بیمه‌شده و ۶/۰۱ درصد مستمری‌بگیر هستند که این درصد در کل کشور برابر با ۴۵/۶۱ درصد بیمه‌شده و ۸/۱۵ درصد مستمری‌بگیر است.

جدول ۳۴- درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی

سال ۱۳۹۷			استان
مستمری‌بگیران	بیمه‌شدگان	مجموع	
۶/۰۱	۳۷/۳۲	۴۳/۳۳	خراسان رضوی
۸/۱۵	۴۵/۶۱	۵۳/۷۶	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت در سال ۱۳۹۷ در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در استان خراسان رضوی درصد افرادی که تحت پوشش بیمه سلامت ایران‌اند برابر با ۶۲/۳۸ درصد بوده که از درصد بیمه‌شدگان پوشش سازمان بیمه سلامت در کل کشور (۵۱/۶۳ درصد) بالاتر است.

جدول ۳۵- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران^۷

سال ۱۳۹۷	استان
۶۲/۳۸	خراسان رضوی
۵۱/۶۳	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

آسیب‌های اجتماعی

اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

جدول زیر مربوط به انواع موادمخدر و روان‌گردان‌های کشف‌شده در استان خراسان رضوی است؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است، بیشترین موادمخدر کشف‌شده مربوط به تریاک و شیره تریاک بوده است.

^۷ از تاریخ ۱۳۹۱/۷/۱ سازمان بیمه خدمات درمانی به سازمان بیمه سلامت ایران تغییر نام پیدا کرده است.

همچنین در سایر موادمخدر نیز بالاترین میزان کشف به آمپول قرص‌های روانگردان مربوط است. باید توجه داشت میزان مواد کشف‌شده در استان در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ در اکثر موارد افزایش داشته است.

جدول ۳۶- انواع موادمخدر و روان‌گردان‌های کشف شده

سال					موادمخدر (کیلوگرم)	
۱۳۹۷	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۸۰		
۲۲۶۱	۲۱۹۰	۳۵۱۷	۳۴۹۵	...	مواد افیونی	هروئین (هروئین، کراک، کریستال)
۴۰۸	۹۲۸	۱۴۳	۲۳۰۹	...		مرفین
۲۳۵۳۸	۲۲۰۵۰	۱۲۹۵۷	۳۱۸۱۵	...		تریاک و شیره تریاک
...	...	...	...	...		سایر
۴۰۷۲	۳۸۶۷	۹۴۲	۲۵۵۰	...	کانابیس	حشیش
۷۴۵	۷۱۱	۳۲۱	...	...		گراس
۲۳۱	۲۵۳	۴۳	...	...	محرك‌ها	شیشه (متا آمفتامین)
۲۹۴	۱۴۰	۱۵	...	...	سایر موارد	
۸۴۲۰۲۶	۳۲۴۷۸۲	۱۴۱۶۰	۲۶	...	سایر موارد	آمپول و قرص‌های روان‌گردان
۳۱۲۴۶	۱۳۴۹۱	۰	...	...		مواد پیش‌ساز (لیتر)

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر مربوط به دستگیرشدگان در ارتباط با انواع موادمخدر کشف‌شده به تفکیک نوع جرم است. همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، تعداد دستگیرشدگان در ارتباط با موادمخدر کشف‌شده در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است.

جدول ۳۷- دستگیر شدگان در ارتباط با انواع موادمخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم

سال	جمع کل	قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده	معتاد و مصرف کننده	اتباع بیگانه
۱۳۸۰	...	...	...	...
۱۳۸۵	۶۳۷۴	۶۳۷۴	...	...
۱۳۹۰	۱۷۷۲۷	۱۷۳۶۴	...	...
۱۳۹۵	۲۲۵۰۳	۱۴۱۵۶	...	...
۱۳۹۷	۲۶۹۴۷	۱۱۹۴۹	۱۴۸۲۶	۱۷۲

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت متوسط مقدار موادمخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) در استان خراسان رضوی را نشان می دهد؛ همان طور که در جدول مشخص است این نسبت در سال ۱۳۹۸ در استان برابر با ۵۰/۳۹ و در کل کشور ۱۱۴/۴۴ بوده که این مسئله نشان از میزان متوسط موادمخدر کشف شده در استان در مقایسه با کل کشور است. استان در این مورد رتبه ۱۲ را دارد.

جدول ۳۸- نسبت متوسط مقدار موادمخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۲	۵۰/۳۹	خراسان رضوی
-	۱۱۴/۴۴	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نسبت دستگیرشدگان موادمخدر به کل جمعیت در استان خراسان رضوی را در سال ۱۳۹۸ نشان می دهد؛ همان طور که در جدول مشخص است این نسبت در استان برابر با ۳۸/۹۳ و در کل کشور ۵۰/۲۵ بوده و میزان متوسط رو به پایین توانایی در دستگیری قاچاقچیان مواد را نشان می دهد. استان خراسان رضوی در این رابطه رتبه ۱۷ را در بین استان های دیگر داشته است.

جدول ۳۹- نسبت دستگیرشدگان موادمخدر به کل جمعیت (در هر ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۷	۳۸/۹۳	خراسان رضوی
-	۵۰/۲۵	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

سرقت

جدول ذیل سرقت های عادی بر حسب نوع را در استان خراسان رضوی نشان می دهد؛ همان طور که در جدول زیر مشاهده می شود، میزان سرقت عادی در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ در همه موارد به جز سرقت اتومبیل افزایش پیدا کرده است. میزان سرقت در سال ۱۳۹۷ از اماکن خصوصی ۱۳۹۸۵، اماکن دولتی ۱۰۲۲، منزل ۱۶۹۳۷ و مغازه ۴۳۴۵ مورد گزارش شده است.

جدول ۴۰- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد)

احشام	سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن			سرقت از اماکن				Σ
	لوازم خودرو یا وسایل داخل آن	موتورسیکلت	اتومبیل	مغازه	منزل	اماکن دولتی	اماکن خصوصی	
...	...	...	...	...	...	...	...	۱۳۸۰
۴۰۴	۱۳۶۹	۵۷۲۴	۱۴۸۵	۹۴۳	۲۳۱۳	۲۲۴	...	۱۳۸۵
۱۱۰۹	۱۴۷۷۰	۹۷۲۵	۷۳۳۰	۲۱۸۹	۶۳۷۲	۱۹۴	...	۱۳۹۰
۱۹۳۵	۲۵۳۴۱	۷۵۴۵	۹۹۵۱	۳۹۸۰	۱۲۲۱۷	۴۶۶	...	۱۳۹۵
۲۴۲۹	۴۰۶۰۳	۸۰۸۷	۷۹۶۹	۴۳۴۵	۱۶۹۳۷	۱۰۲۲	۱۳۹۸۵	۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت را در هر ده هزار نفر نشان می‌دهد که این نسبت در استان خراسان رضوی برابر با ۵۸/۷۸ در ده هزار نفر است که به نسبت کل کشور (۴۲/۸۲) بالاتر است. استان در این مورد رتبه ۳ را دارد.

جدول ۴۱- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت (در ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۳	۵۸/۷۸	خراسان رضوی
-	۴۲/۸۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جرایم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران

طبق اطلاعات سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۷، میزان جرایم واقع شده در استان در هیچ یک از موارد ذکر شده بالاتر از کل کشور نبوده و وضعیت استان خراسان رضوی در همه موارد به نسبت کل کشور بهتر بوده است.

جدول ۴۲- جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع (در صد هزار نفر)

سال ۱۳۹۷									
استان	قتل	مرگ‌های مشکوک		نزاع و درگیری		شرارت			
		خودکشی	سایر	فردی	دسته جمعی	زورگیری و باج‌گیری (اخاذی)	چاقو و قمه کشی	سایر شرارت‌ها	دستگیرشدگان
خراسان رضوی	۲/۰۲	۳/۳۷	۱۶/۸۲	۹۰۱/۶۶	۶/۷۰	۰/۰۵	۰/۴۰	۱/۶۹	۴/۸۰
کل کشور	۲/۲۵	۵/۳۰	۲۸/۵۳	۹۴۳/۳۴	۸/۰۴	۰/۱۵	۷/۶۵	۲/۱۸	۹/۰۰

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

جدول زیر مربوط به نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر، نسبت دستگیرشدگان در این مورد ۶/۳۷ در صد هزار نفر است که به نسبت کل کشور (۷/۵۲) وضعیت متوسطی داشته و در بین استان‌هایی قرار گرفته که بیشترین نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم را داشته‌اند.

جدول ۴۳- نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۸	۶/۳۷	خراسان رضوی
-	۷/۵۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان

سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی مفهوم جدیدی نیست بلکه صرفاً مفهومی قدیمی در بسته‌بندی جدید است (شارع‌پور، ۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی جزئی جدانشدنی از مجموعه داشته‌های یک جامعه است که نقش اساسی در توسعه پایدار و متوازن دارد. در این بخش از گزارش، به مطالعه و بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در سطوح کلان میانی و خرد و همچنین شاخص سرمایه اجتماعی کل بر اساس نتایج آخرین گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳ پرداخته شده است.

سرمایه اجتماعی سطح کلان

بر اساس گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳، سنجش سرمایه اجتماعی در سطح کلان از ترکیب ۴ مؤلفه زیر ساخته می‌شود که میانگین هر کدام از این مؤلفه‌ها در تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان و کل کشور حائز اهمیت است.

۱. پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات
۲. پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف
۳. پنداشت نسبت به نکویی جامعه
  - مطلوب بودن جامعه
  - وجود عدالت و برابری
۴. ارزیابی نسبت به آینده

میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان رضوی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ همانطور که در جدول مشخص است در همه متغیرها، میانگین استان خراسان رضوی پایین‌تر از میانگین کل کشور است که سطح پایین استان نسبت به کل کشور در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کلان را نشان می‌دهد؛ هم‌چنین استان خراسان رضوی در متغیرهای پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف، پنداشت نسبت به نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه و وجود عدالت و برابری) و ارزیابی نسبت به آینده جزء ۵ استانی بوده که پایین‌ترین میانگین را در کشور داشته‌اند.

جدول ۴۴- میانگین مولفه های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه ها
۷	۲۲,۲۶	خراسان رضوی	پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۳/۶۴	کل کشور	
۵	۲۷,۹۴	خراسان رضوی	پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۹/۳	کل کشور	
۴	۲۰,۷۶	خراسان رضوی	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه) (میانگین طیف ۲۴)
-	۲۱/۹۱	کل کشور	
۴	۲۰,۶۶	خراسان رضوی	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (وجود عدالت و برابری) (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۲/۰۸	کل کشور	
۲	۱۶,۰۱	خراسان رضوی	ارزیابی نسبت به آینده (میانگین طیف ۲۱)
-	۱۸/۸۲	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر نشان‌دهنده شاخص سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان خراسان رضوی و همچنین کل کشور است؛ با توجه به اطلاعات جدول میانگین استان خراسان رضوی در شاخص سرمایه اجتماعی سطح کلان برابر با ۱۲/۲۲ است که از میانگین کل کشور با میانگین ۱۳/۱۸ و میانگین طیف اصلی پایین تر بوده است. همچنین استان خراسان رضوی جزء ۳ استانی است که شاخص سرمایه اجتماعی کلان در آن به نسبت کل کشور پایین تر بوده است.

جدول ۴۵- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۱۵)	استان	مورد
۳	۱۲,۲۲	خراسان رضوی	سرمایه اجتماعی در سطح کلان
-	۱۳/۱۸	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح میانی

سرمایه اجتماعی در سطح میانی از ترکیب ۸ متغیر زیر ساخته می‌شود که مبتنی بر نظر پاسخگویان نسبت به نهاد ها و سازمان‌ها است. این ۸ متغیر عبارت‌اند از:

۱. اعتماد سازمانی
۲. کیفیت خدمات سازمانی
۳. عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها
۴. آمادگی مشارکت و کمک به سازمان‌ها در صورت نیاز
۵. اعتماد تعمیم‌یافته (اعتماد به گروه‌های شغلی و حرفه‌ای)
۶. دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۷. عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۸. ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولین

متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی در جدول زیر قابل مشاهده است؛ میانگین متغیرهای استان خراسان رضوی نسبت به کل کشور در همه متغیرها به جز ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین پایین تر بوده و در اکثر متغیرها جزء ۵ استانی بوده است که کمترین میانگین را داشته‌اند. همچنین استان در خصوص ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین رتبه ۳۱ را دارد که بالاترین میانگین را در کشور به خود اختصاص داده است.

جدول ۴۶- میانگین مولفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مولفه ها
۴	۶۱٫۲۶	خراسان رضوی	اعتماد سازمانی (میانگین طیف ۶۹)
-	۶۴٫۳۴	کل کشور	
۱۰	۵۴٫۹۸	خراسان رضوی	کیفیت خدمات سازمانی (میانگین طیف ۶۰)
-	۵۵٫۶۱	کل کشور	
۶	۵۰٫۷۱	خراسان رضوی	عملکرد و پاسخگویی سازمان ها به نیازها (میانگین طیف ۵۴)
-	۵۲٫۲۶	کل کشور	
۴	۴۲٫۶۷	خراسان رضوی	آمادگی مشارکت و کمک به سازمان ها در صورت نیاز (میانگین طیف ۴۸)
-	۴۵٫۵۴	کل کشور	
۴	۳۸٫۱۲	خراسان رضوی	اعتماد تعمیم یافته (اعتماد به گروه های شغلی و حرفه ای) (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹٫۴۹	کل کشور	
۴	۳۸٫۲۱	خراسان رضوی	دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه شناسی گروههای شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹٫۷۵	کل کشور	
۵	۳۶٫۹۵	خراسان رضوی	عام گرایی گروههای شغلی و حرفه ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۸	کل کشور	
۳۱	۲۱٫۷۲	خراسان رضوی	ویژگی ها و ارزش های اخلاقی منفی مسئولین (میانگین طیف ۱۸)
-	۱۹٫۹۷	کل کشور	
۳	۱۲٫۲۵	خراسان رضوی	ویژگی ها و ارزش های اخلاقی مثبت مسئولین (میانگین طیف ۱۵)
-	۱۳	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان رضوی و کل کشور نشان می‌دهد؛ که استان خراسان رضوی با میانگین ۲۵/۱۶ کمتر از میانگین کل کشور با میانگین ۲۶/۳۶ بوده و دومین استانی است که دارای کمترین میانگین در رابطه با سرمایه اجتماعی در سطح میانی است.

جدول ۴۷- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۲۷)	استان	مورد
۲	۲۵٫۱۶	خراسان رضوی	سرمایه اجتماعی در سطح میانی
-	۲۶٫۳۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح خرد

سرمایه اجتماعی در سطح خرد با ۸ مؤلفه زیر تعریف می‌شود که از مجموع این مؤلفه، شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد ساخته می‌شود. این ۸ مؤلفه عبارت‌اند از:

۱. اعتماد عمومی
۲. ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی
۳. عام‌گرایی اجتماعی (شعاع اعتماد و تعاملات نزدیک و دور؛ از اعضای خانواده تا غریبه‌ها)
۴. مشارکت اجتماعی
۵. بده‌بستان اجتماعی
۶. تعلق و عرق ملی
۷. رضایت از زندگی
۸. احساس امنیت

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول، میانگین استان خراسان رضوی در همه متغیرها به جزء ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی منفی پایین‌تر از میانگین کل کشور بوده است. استان خراسان رضوی در متغیر ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی منفی دارای رتبه ۱ و در متغیرهای عام‌گرایی اجتماعی - شعاع اعتماد و تعاملات با همسایه‌ها و آشنایان و عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با غیرهمشهری و غریبه‌ها - رتبه ۲ را دارد که وضعیت نامناسبی به نسبت کل کشور داشته است.

جدول ۴۸- میانگین مولفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان رضوی و کل کشور

کشور

رتبه	میانگین	استان	مولفه‌ها
۱	۲۶٫۸۰	خراسان رضوی	ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی منفی (میانگین طیف ۲۱)
-	۲۴٫۹	کل کشور	
۲۹	۲۲٫۱۵	خراسان رضوی	ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی مثبت (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۳٫۷۶	کل کشور	
۷	۲۴٫۷۳	خراسان رضوی	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با اعضای خانواده
-	۲۵٫۱۱	کل کشور	
۲	۱۷٫۴۰	خراسان رضوی	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با همسایه‌ها و آشنایان
-	۱۹٫۱۱	کل کشور	
۲	۱۳٫۱۸	خراسان رضوی	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با غیرهمشهری و غریبه‌ها
-	۱۵٫۱۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

اعتماد عمومی

قابل اعتماد بودن مردم

توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم از نظر پاسخگویان در استان خراسان رضوی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۴۶/۹ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی میزان قابل اعتماد بودن مردم را متوسط ارزیابی کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۴۷/۱ درصد بوده است. همچنین باید توجه داشت که ۴۳/۳ درصد پاسخگویان میزان قابل اعتماد بودن مردم در استان را کم و خیلی کم و ۹/۷ درصد نیز زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند. استان خراسان رضوی در رابطه با ارزیابی کم از این متغیر، رتبه ۴ را در بین استان‌های دیگر داشته و در بین ۵ استانی قرار دارد که کمترین میزان قابل اعتماد بودن مردم را در کشور داشته است.

جدول ۴۹- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۴	۱/۴	۸/۳	۴۶/۹	۳۱/۵	۱۱/۸	خراسان رضوی
-	۲/۵	۱۴/۹	۴۷/۱	۲۳/۱	۱۲/۵	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت)

جدول زیر توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۶۴/۲ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی این میزان را کم و خیلی کم و ۱۳/۱ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۵۵/۸ و ۱۸/۲ درصد بوده است. استان خراسان رضوی در مقایسه با استان‌های دیگر در این خصوص رتبه ۸ را دارد و جزاً استان‌هایی است که کمترین ارزیابی را نسبت به این متغیر داشته‌اند.

جدول ۵۰- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان

مسافرت) در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۸	۱/۸	۱۱/۳	۲۲/۷	۳۲/۱	۳۲/۱	خراسان رضوی
-	۲/۸	۱۵/۴	۲۶	۲۴/۴	۳۱/۴	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

مشارکت اجتماعی مشارکت در فعالیت داوطلبانه

توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان رضوی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۷۰/۹ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی میزان مشارکت در فعالیت داوطلبانه خود را کم و خیلی کم و ۹/۴ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۵۱/۳ و ۱۴/۱ درصد بوده است. با توجه به رتبه استان (۱) در ارتباط با مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه، استان خراسان رضوی دارای پایین‌ترین میانگین در این مورد بوده است.

جدول ۵۱- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۱	۲/۴	۷	۱۹/۸	۳۳/۷	۳۷/۲	خراسان رضوی
-	۳/۳	۱۰/۸	۳۴/۶	۲۷/۴	۲۳/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تعلق و عرق ملی

افتخار به ایرانی بودن

توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان رضوی و کل کشور در جدول زیر قابل مشاهده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۷۳/۵ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی، میزان افتخار به ایرانی بودن خود را زیاد و خیلی زیاد و ۱۰/۱ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۷۵/۵ و ۸/۸ درصد بوده است؛ استان خراسان رضوی در رابطه با این موضوع رتبه ۹ را داشته است. این رتبه به این معنی است که استان خراسان رضوی در رابطه با این شاخص نهمین استانی است که پاسخگویان، کمترین افتخار را به ایرانی بودن خود دارند.

جدول ۵۲- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۹	۳۲/۳	۴۱/۲	۱۶/۴	۶/۱	۴	خراسان رضوی
-	۴۵	۳۰/۵	۱۵/۸	۵/۸	۳	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تمایل به مهاجرت

جدول زیر توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول زیر ۵۸/۸ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی تمایل به مهاجرت خود را کم و خیلی کم و ۲۳/۱ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۵۶/۹ و ۲۳/۱ درصد بوده است؛ با توجه به رتبه استان خراسان رضوی (۱۹) ارزیابی پاسخگویان این استان در خصوص تمایل به مهاجرت به خارج از کشور در حد متوسط رو به بالا بوده است.

جدول ۵۳- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۹	۱۲/۸	۱۰/۳	۱۸/۱	۲۹/۵	۲۹/۳	خراسان رضوی
-	۹/۹	۱۳/۲	۲۰	۲۲	۳۴/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

رضایت از زندگی

توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان رضوی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است ۲۱/۷ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی میزان رضایت از زندگی خود را کم و خیلی کم و ۳۹/۳ زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۲۵/۹ درصد کم و خیلی کم و ۳۳/۶ درصد زیاد و خیلی زیاد بوده است. با توجه به رتبه استان (۲۵) نیز می‌توان عنوان کرد که استان خراسان رضوی در میزان رضایت از زندگی در بین ۱۰ استانی است که دارای بیشترین رضایت از زندگی بوده است.

جدول ۵۴- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۵	۵/۸	۳۳/۵	۳۹	۱۵/۶	۶/۱	خراسان رضوی
-	۷/۳	۲۶/۳	۴۰/۵	۱۷/۲	۸/۷	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احساس امنیت

جدول زیر توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان رضوی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است ۳۱/۴ درصد از پاسخگویان استان خراسان رضوی میزان احساس امنیت خود را زیاد و خیلی زیاد و ۳۶/۵ درصد کم و خیلی کم بیان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر ۳۳/۹ و ۳۴/۴ درصد بوده است. استان خراسان رضوی در این شاخص رتبه ۱۲ را داشته و ارزیابی پاسخگویان استان در این رابطه در حد متوسط رو به پایینی بوده است.

جدول ۵۵- توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۲	۷	۲۴/۴	۳۲/۱	۲۱/۳	۱۵/۲	خراسان رضوی
-	۷	۲۶/۹	۳۱/۷	۲۰/۲	۱۴/۲	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد استان خراسان رضوی (۲۴/۴۲) پایین‌تر از میانگین کل کشور (۲۵/۲۳) بوده و در بین استان‌های کشور، پنجمین استانی است که کمترین میانگین را داشته است.

جدول ۵۶- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۲۲)	استان	مورد
۵	۲۴/۴۲	خراسان رضوی	سرمایه اجتماعی در سطح خرد
-	۲۵/۲۳	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی کل

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی را در استان و کل کشور نشان می‌دهد با توجه به جدول، میانگین سرمایه اجتماعی استان خراسان رضوی (۲/۶۵) پایین‌تر از میانگین کل کشور (۲/۷۹) است و میزان سرمایه اجتماعی در استان با توجه به میانگین اصلی طیف خیلی پایین بوده است. رتبه استان در رابطه با این شاخص ۴

بوده که این موضوع نشان می‌دهد استان خراسان رضوی جزء ۵ استانی است که کمترین میانگین سرمایه اجتماعی را دارد.

جدول ۵۷- میانگین سرمایه اجتماعی در استان خراسان رضوی و کل کشور

رتبه	میانگین (۱ تا ۵)	استان	مورد
۴	۲,۶۵	خراسان رضوی	سرمایه اجتماعی کل
-	۲,۷۹	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

وضعیت سلامت و درمان استان خراسان رضوی

دو جدول زیر تعداد و سرانه (در هر صد هزار نفر) پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی، بر حسب نوع رشته و نوع تخصص را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول، در سال ۱۳۹۷ سرانه مجموع پزشکان شاغل در استان ۵۲/۴ در هر صد هزار نفر بوده که در مقایسه با کل کشور ۶۱/۰۶ پایین‌تر و به نسبت کل کشور در وضعیت نامناسبی است. استان خراسان رضوی در رابطه با پزشکان در همه سرانه‌ها به جز دکترای علوم آزمایشگاهی، وضعیت پایین‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۵۸- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر

حسب نوع رشته و نوع تخصص

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشکی	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق تخصص	دکترای تخصصی
۱۳۹۷ کل کشور	۴۸۸۰۶	۱۶۱۳۰	۵۲۲۲	۳۴۰	۲۴۰۶	۱۶۵۳۰	۲۶۲۶	۵۵۵۲
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	۷۳۸	۱۷۲	...	۷۵	۱۰۸۱	...	...
۱۳۹۰	...	۱۱۴۳	۱۷۱	...	۱۳۰	۱۱۶۲	۱۴۲	۵۰
۱۳۹۵	...	۱۱۰۵	۲۳۰	۱۵	۱۸۸	۱۰۲۷	۱۷۸	۲۷۰
۱۳۹۷	۳۳۷۲	۱۱۷۰	۳۴۸	۴۵	۱۶۵	۱۰۹۷	۱۹۴	۳۵۳

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۵۹- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی
بر حسب نوع رشته و نوع تخصص (صدهزار نفر)^۸

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشکی	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
کل کشور	۶۱۰۰۶	۲۰/۱۸	۶/۵۳	۰/۴۳	۳/۰۱	۲۰/۶۸	۳/۲۹	۶/۹۵
۱۳۸۵	۰۰۰	۱۳/۱۹	۳/۰۸	۰۰۰	۱/۳۴	۱۹/۳۳	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۰	۰۰۰	۱۹/۰۷	۲/۸۵	۰۰۰	۲/۱۷	۱۹/۳۸	۲/۳۷	۰/۸۳
۱۳۹۵	۰۰۰	۱۷/۱۷	۳/۵۷	۰/۲۳	۲/۹۲	۱۵/۹۶	۲/۷۷	۴/۲۰
۱۳۹۷	۵۲/۴۰	۱۸/۱۸	۵/۴۱	۰/۷۰	۲/۵۶	۱۷/۰۵	۳/۰۱	۵/۴۹

دو جدول زیر تعداد و سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی در هر صدهزار نفر را نشان می‌دهد. سرانه بیمارستان‌های فعال استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ برابر با ۱/۰۴ بوده که از سرانه کل کشور پایین‌تر بوده است. همچنین در تخت‌های فعال و مصوب نیز وضعیت استان (۱۲۷/۴۳) در هر صد هزار نفر) در مقایسه با کل کشور (۲۰۸/۳۷) در هر هزار نفر) وضعیت نامناسبی داشته است.

جدول ۶۰- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی

سال و شهرستان	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر	
	بیمارستان فعال	تخت مصوب	تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خیریه		خصوصی		سایر	
			بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب
کل کشور	۱۰۱۶	۱۶۶۵۴۳	۷۵	۱۲۷۵۶	۶۹	۱۱۵۳۳	۳۵	۵۳۳۸	۱۷۴	۱۸۷۰۳	۲	۱۱۱۴
۱۳۸۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۸۵	۶۶	۸۶۱۹	۲۵	۲۳۵۷	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۶	۵۶۱	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۰	۶۹	۸۵۶۳	۳۵	۱۸۶۴	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۰	۴۸۷	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۵	۶۶	۱۳۳۰۹	۴۴	۵۳۹	۴	۳۲۳	۷	۱۰۵۷	۸	۱۰۹۹	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۷	۶۷	۱۲۷۴۳	۴۳	۶۸۸	۴	۳۷۰	۷	۱۱۵۲	۸	۷۱۴	۱	۳۲۰

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

^۸ . سرانه سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) محاسبه شده است.

جدول ۶۱- سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صدهزار نفر)

سال	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر			
	بیمارستان فعال	تخت مصوب	دانشگاه علوم پزشکی		تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خبریه		خصوصی			
			بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب		
کل کشور	۱/۲۷	۲۰۸/۳۷	۰/۷۹	۱۴۰/۹۸	۰/۰۹	۱۵/۹۶	۰/۱۳	۱۹/۹۵	۰/۰۴	۶/۶۸	۰/۲۲	۲۳/۴۰	۰/۰۰	۱/۳۹
۱۳۸۵	۱/۱۸	۱۵۴/۱۰	۰/۶۳	۱۰۱/۹۳	۰/۴۵	۴۲/۱۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۱۱	۱۰۰/۰۳	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۰	۱/۱۵	۱۴۲/۸۵	۰/۵۸	۱۰۳/۶۳	۰/۴۰	۳۱/۱۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۱۷	۸/۱۲	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱/۰۳	۲۰۶/۸۴	۰/۶۸	۱۵۹/۹۳	۰/۰۵	۸/۳۸	۰/۰۶	۵/۰۲	۰/۱۱	۱۶/۴۳	۰/۱۲	۱۷/۰۸	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۷	۱/۰۴	۱۹۸/۰۴	۰/۶۷	۱۵۱/۸۲	۰/۰۵	۱۰/۶۹	۰/۰۶	۵/۷۵	۰/۱۱	۱۷/۹۰	۰/۱۲	۱۱/۱۰	۰/۰۲	۴/۹۷

دو جدول زیر تعداد و سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول، سرانه مجموع تخت‌های فعال در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ برابر ۱۴۴/۰۴ در هر صد هزار نفر است که نسبت به کل کشور پایین‌تر است. استان خراسان رضوی در تخت‌های فعال بیمارستانی فقط در تخت‌های روانی و مراقبت نوزادان بالاتر از سرانه کل کشور بوده و در دیگر تخت‌ها سرانه پایین‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۶۲- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۳۸۱۱۷	۱۰۲۴۷	۹۲۱	۸۹۲۹	۵۹۳۰	۳۲۶۲	۱۰۸۸۲۸
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۰	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۵	۶۲۰۱	۸۹۸	۵۹	۴۰۶	۱۸۸	۱۴۶	۴۵۰۴
۱۳۹۷	۹۲۶۸	۹۲۴	۵۱	۶۰۴	۳۱۰	۲۹۱	۷۶۳۹

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۳- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صدهزار نفر)

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۷۲/۸۱	۱۲/۸۲	۱/۱۵	۱۱/۱۷	۷/۴۲	۴/۰۸	۱۳۶/۱۶
۱۳۹۰	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۵	۹۶/۳۷	۱۳/۹۶	۰/۹۲	۶/۳۱	۲/۹۲	۲/۲۷	۷۰/۰۰
۱۳۹۷	۱۴۴/۰۴	۱۴/۳۶	۰/۷۹	۹/۳۹	۴/۸۲	۴/۵۲	۱۱۸/۷۲

دو جدول زیر تعداد و سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی در هر صد هزار نفر را نشان می دهد. با توجه به اطلاعات جدول، سرانه مجموع مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ برابر ۳۵/۴۸ است که نسبت به کل کشور پایین تر بوده و وضعیت استان تقریباً در همه موارد مورد بررسی به نسبت کل کشور نامناسب تر بوده است.

جدول ۶۴- مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی

پایگاه مراقبت بهداشتی مرزی	تسهیلات زایمانی	خانه های بهداشت فعال	پایگاه بهداشت		مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				مجموع	سال
			شهری	روستایی	شبانه روزی	شهری روستایی	روستایی	شهری		
۹۲	۲۱۴	۱۷۷۴۶	۵۲۶۵	۳۲۴	۵۶۱	۱۰۵۹	۲۶۴۵	۱۵۵۹	۲۹۴۶۵	۱۳۹۷ کل کشور
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۳۸۰
۰	۰	۱۲۷۲	۰	۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۶۷	۵۵۲	۱۹۹۱	۱۳۸۵
۰	۰	۱۳۸۰	۰	۰	۰۰۰	۰۰۰	۱۷۶	۶۰۶	۲۱۶۲	۱۳۹۰
۰	۱۱	۱۳۸۲	۴۵۲	۳۷	۰۰۰	۰۰۰	۱۹۶	۲۱۹	۲۲۹۷	۱۳۹۵
۱۵	۹	۱۴۱۹	۳۹۱	۲۵	۳۹	۶۰	۲۱۲	۱۱۳	۲۲۸۳	۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۷

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۵- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی (صدهزار نفر)

پایگاه مراقبت بهداشتی مرزی	تسهیلات زایمانی	خانه های بهداشت فعال	پایگاه بهداشت		مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				مجموع	سال و شهرستان
			شهری	روستایی	شبانه روزی	شهری روستایی	روستایی	شهری		
۰/۱۲	۰/۲۷	۲۲/۲۰	۶/۵۹	۰/۴۱	۰/۷۰	۱/۳۲	۳/۳۱	۱/۹۵	۳۶/۸۷	۱۳۹۷ کل کشور
۰/۰۰	۰/۰۰	۲۲/۷۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۲/۹۹	۹/۸۷	۳۵/۶۰	۱۳۸۵
۰/۰۰	۰/۰۰	۲۳/۰۲	۰/۰۰	۰/۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۲/۹۴	۱۰/۱۱	۳۶/۰۷	۱۳۹۰
۰/۰۰	۰/۱۷	۲۱/۴۸	۷/۰۲	۰/۵۸	۰۰۰	۰۰۰	۳/۰۵	۳/۴۰	۳۵/۷۰	۱۳۹۵
۰/۲۳	۰/۱۴	۲۲/۰۵	۶/۰۸	۰/۳۹	۰/۶۱	۰/۹۳	۳/۲۹	۱/۷۶	۳۵/۴۸	۱۳۹۷

دو جدول زیر تعداد و سرانه پایگاه های اورژانس در هر صد هزار نفر را نشان می دهد. با توجه به اطلاعات جدول، سرانه مجموع پایگاه های اورژانس در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۷ برابر ۳/۵ است که نسبت به

کل کشور بالاتر است. باید توجه داشت که سرانه پایگاه‌های اورژانس در نقاط شهری بالاتر و در نقاط جاده‌ای پایین‌تر از سرانه کل کشور بوده است.

جدول ۶۶- تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

سال ۱۳۹۷	مجموع	شهری	جاده‌ای
خراسان رضوی	۲۲۵	۱۰۲	۱۲۳
کل کشور	۲۵۳۶	۹۶۷	۱۵۶۹

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۷- سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

سال ۱۳۹۷	مجموع	شهری	جاده‌ای
خراسان رضوی	۳/۵۰	۱/۵۹	۱/۹۱
کل کشور	۳/۱۷	۱/۲۱	۱/۹۶

۳-۲- فقر و محرومیت

محوریت موضوع فقر و محرومیت از جمله مهم‌ترین مسائل کشور به خصوص در دوره پس از انقلاب اسلامی بوده است. فقر با تعابیری چون فقر مطلق (تعریف معیشتی و حداقلی) و فقر نسبی (به مثابه محرومیت نسبی) همواره مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و متخصصان کشور بوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به دلیل پشتوانه ایدئولوژیک انقلاب در بسط عدالت اجتماعی، اشتیاق برای تساهل، توازن و تعادل بین همه مناطق کشور و تعدیل شکاف میان شهر و روستا، دیدگاه‌های محرومیت‌زدایی رونق یافت. تلاش برای محرومیت‌زدایی و توسعه مناطق محروم و دورافتاده کشور در دستور کار نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. پس از آن برنامه‌های اول تا ششم توسعه نیز گواه اهمیت این موضوع در دولت‌های مختلف بوده است.

درواقع کاهش محرومیت و نابرابری منطقه‌ای به دلیل تبعات اقتصادی و سیاسی، موضوع مهمی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه است. کیفیت زندگی افراد دستخوش نابرابری‌های منطقه‌ای عظیمی است که در بسیاری موارد به سرعت در حال افزایش است. زیرا هرچقدر تفاوت‌های منطقه‌ای از ابعاد مختلف بیش‌تر باشد، منجر به حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب‌های پرجاذبه می‌گردد.

در ایران یکی از اهداف مهم در برنامه‌های اقتصادی-اجتماعی پس از انقلاب، کاهش محرومیت و رفع نابرابری میان مناطق بوده است. توسعه منطقه‌ای در ایران در طول دهه اول بعد از انقلاب اسلامی، با توجه ویژه به مناطق محروم در کل کشور مورد توجه قرار گرفت. در دهه دوم بعد از انقلاب، جهت‌گیری جدیدی در برنامه‌ریزی

منطقه‌ای ایجاد گردید؛ تغییر جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای از سطوح ملی و بین منطقه‌ای به سطوح منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، توجه به سازماندهی طرح‌های مناطق روستایی و توجه به شناسایی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های مناطق برای حصول توسعه از آن جمله است.

با این وجود علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته در برنامه‌ها و سیاست‌ها، در حال حاضر نابرابری‌های مشهودی میان مناطق مختلف کشور به لحاظ شاخص‌های توسعه و سطوح محرومیت موجود است. از این رو پژوهش‌های متفاوتی در راستای شناسایی و طبقه‌بندی مناطق محروم کشور و برنامه‌ریزی به منظور اتخاذ سیاست‌های مناسب جهت ارتقای وضعیت موجود صورت گرفته است.

۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم

طرح مطالعاتی «نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران» توسط دفتر مطالعات رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (براساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۱)؛ «شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور» زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶-۱۳۸۵) و «اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق» توسط بنیاد برکت (۱۳۹۶) از جمله مطالعاتی است که در زمینه شناسایی مناطق محروم کشور در سطوح شهرستان، بخش و دهستان در سطح ملی صورت گرفته است.

الف) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی به بررسی فقر چندبعدی در ایران پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از فایل خام داده‌های طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی سال ۱۳۹۱ مرکز آمار ایران، محاسبات شاخص فقر چندبعدی انجام شده است.

بدین منظور ۵ شاخص سلامت، آموزش، مسکن، استانداردهای زندگی و اشتغال به عنوان مشخصه‌های فقر چندبعدی در نظر گرفته شده و سپس با استفاده از وزن‌دهی به شاخص‌ها و مؤلفه‌های هریک، میزان اهمیت آن‌ها تعیین شده است.

جدول ۶۸- شاخص ها و ابعاد فقر چندبعدی

وزن مولفه‌ها	مولفه	وزن شاخص	شاخص
۱۰	سوء تغذیه	۲۰	سلامت
۱۰	عدم برخورداری از بیمه درمان		
۱۰	خانوارهای دارای عضو کمتر از ۵ سال تحصیل		
۱۰	خانوارهای دارای کودک ۶ تا ۱۸ سال کمتر از ۸ کلاس سواد (متناسب با سن)	۲۰	آموزش
۱۰	مصالح بی‌دوام		
۱۰	سطح زیربنای کمتر از ۱۶ مترمربع		
۴	سطح دسترسی به آشپزخانه	۲۰	استاندارهای زندگی
۴	عدم دسترسی به آب و برق		
۴	نداشتن حمام		
۴	نداشتن دارایی مانند اتومبیل، دوچرخه و...		
۴	نوع سوخت خانوار برای پخت و پز		
۱۰	سرپرست بیکار	۲۰	اشتغال
۱۰	عدم برخورداری از بیمه اجتماعی		

شاخص‌های مذکور درصد خانوارهایی را که دچار فقر چندبعدی هستند به تفکیک استان نشان می‌دهد. بر این اساس ۱۶ درصد از خانوارهای مناطق شهری استان خراسان رضوی دچار فقر شهری هستند. همچنین ۳۵ درصد از خانوارهای مناطق روستایی دچار فقر چندبعدی هستند. در این گزارش میانگین محرومیت هر استان نیز مشخص شده‌است. میانگین محرومیت در مناطق شهری استان خراسان رضوی برابر با ۳۴/۴ و در مناطق روستایی برابر با ۳۸/۶ است. مقدار عددی این شاخص هرچه بیشتر باشد به معنی فاصله زیاد خانوارهای دچار فقر چند بعدی از آستانه فقر است. این شاخص در واقع معادل شاخص شکاف فقر در محاسبه فقر درآمدی است.

علاوه بر این، براساس مطالعات انجام‌شده، ۵ اولویت اول هر استان جهت برنامه‌ریزی به تفکیک مناطق شهری و روستایی مشخص شده‌است.

۵ اولویت اول استان خراسان رضوی در مناطق شهری عبارت است از سلامت، اشتغال، استاندارد زندگی، مسکن و آموزش. اولویت‌های استان خراسان رضوی به تفکیک مناطق روستایی نیز عبارت است از: سلامت، اشتغال، استانداردهای زندگی، مسکن و آموزش (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، بی‌تا).

ب) طرح مطالعاتی شناسایی مناطق کمتر توسعه‌یافته کشور با هدف شناسایی مناطق کمتر توسعه‌یافته و تهیه نقشه مرکب آن‌ها (چگالی شاخص، بیکاری، بی‌سوادی، کمبود امکانات سکونتی، ارتباطی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی و ...) به منظور حمایت و تقویت توان منطقه‌ای صورت گرفته‌است.

در این پژوهش پس از انجام مطالعات اولیه و بحث و بررسی مراجع صاحب نظر ۲۵ شاخص به منظور سنجش میزان محرومیت در سطوح شهرستان، بخش و دهستان استفاده شده‌است. لازم به ذکر است برخی از شاخص‌ها به تناسب سطوح مورد بررسی (شهرستان، بخش و دهستان) متفاوت بوده‌است.

شاخص‌هایی نظیر نرخ بیکاری، نرخ بی‌سوادی (به دلیل وجود رابطه مستقیم و شدید با محرومیت)، تراکم خانوار در واحد مسکونی (پایین بودن این نرخ بیانگر بهبود وضعیت اقتصاد و توسعه‌ای هر جامعه‌ای است)، نرخ مهاجرت (نشانگر عدم رضایت از مکان زندگی و بازتاب توزیع نامتوازن امکانات)، بار تکفل شغلی (بیانگر نسبت جمعیت شاغل به کل جمعیت)، نسبت مراکز بهداشتی و درمانی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت آموزشگاه متوسطه به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت تأسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای برخوردار از گاز، نسبت روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم به کل روستاها (از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی و اجتماعی که عدم برخورداری از آن سهم تعیین‌کننده‌ای در تشخیص محرومیت دارد)، نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت، چگالی جمعیت (نشانگر رابطه میان جمعیت و مساحت شهرستان، بخش و دهستان است)، فاصله مرکز شهرستان از مرکز (به منظور دسترسی یا عدم دسترسی مردم منطقه به خدمات مرکزی استان)، فاصله مرکز شهرستان از نزدیک‌ترین فرودگاه، فاصله مرکز شهرستان به ایستگاه راه‌آهن، نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفاتر پستی به تعداد روستا، نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا، نسبت شعب بانک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت کتابخانه‌های عمومی یا کانون پرورش فکری و ... در سه سطح شهرستان، بخش و دهستان مورد ارزیابی قرار گرفت.

درواقع شاخص‌ها ترکیبی از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی و از سوی دیگر متغیرهای اقتصادی و زیرساختی بوده‌است. اهمیت شاخص‌های مذکور در میزان محرومیت و قابل سنجش بودن؛ در انتخاب آن‌ها نقش اساسی داشته‌است.

سنجش میزان محرومیت: در این طرح به دلیل محدودیت‌های موجود در دستیابی به شاخص‌های مذکور در محدوده‌های شهرستان، بخش و دهستان؛ از نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ استفاده شده‌است. در طی جلساتی با مسئولین استانداری‌ها و معاونین و همین‌طور متخصصین امر، فرآیند وزن‌دهی شاخص‌ها انجام شده‌است.

براساس روش ضریب همبستگی، میانگین وزن هر یک از شاخص‌ها مشخص شده و برپایه آن پهنه‌بندی و سطح‌بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده‌است. از این رو با رتبه‌بندی شاخص‌ها از طریق وزن‌دهی جایگاه هر شهرستان، بخش و دهستان به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده‌است. بر این اساس مناطق محروم استان خراسان رضوی به شرح جدول زیر است:

جدول ۶۹- مناطق کمتر توسعه یافته استان خراسان رضوی

تابعیت تقسیماتی			ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
بخش	شهرستان	استان		
مرکزی	بجستان	خراسان رضوی	۶	جزین
مرکزی	بجستان	خراسان رضوی	۶	بجستان
انابد	بردسکن	خراسان رضوی	۶	درونه
انابد	بردسکن	خراسان رضوی	۶	صحرا
شهرآباد	بردسکن	خراسان رضوی	۶	جلگه
شهرآباد	بردسکن	خراسان رضوی	۶	شهرآباد
مرکزی	بردسکن	خراسان رضوی	۶	کوهپایه
باخرز	تایباد	خراسان رضوی	۸	باخرز
باخرز	تایباد	خراسان رضوی	۸	بالا ولایت
مرکزی	تایباد	خراسان رضوی	۸	پایین ولایت
مرکزی	تایباد	خراسان رضوی	۸	کرات
میان ولایت	تایباد	خراسان رضوی	۸	دشت تایباد
میان ولایت	تایباد	خراسان رضوی	۸	کوهسنگی
طاغنکوه	تخت جلگه	خراسان رضوی	۶	طاغنکوه جنوبی
طاغنکوه	تخت جلگه	خراسان رضوی	۶	طاغنکوه شمالی
مرکزی	تخت جلگه	خراسان رضوی	۶	تخت جلگه
مرکزی	تخت جلگه	خراسان رضوی	۶	فیروزه
بوزگان	ترت جام	خراسان رضوی	۷	دشت جام
بوزگان	ترت جام	خراسان رضوی	۸	هریرود
پائین جام	ترت جام	خراسان رضوی	۸	زام
پائین جام	ترت جام	خراسان رضوی	۸	گل بانو
صالح آباد	ترت جام	خراسان رضوی	۷	باغ کشمیر
صالح آباد	ترت جام	خراسان رضوی	۷	قلعه حمام
صالح آباد	ترت جام	خراسان رضوی	۸	جنت آباد
صالح آباد	ترت جام	خراسان رضوی	۸	صالح آباد
مرکزی	ترت جام	خراسان رضوی	۷	جامرود
مرکزی	ترت جام	خراسان رضوی	۷	جلگه موسی آباد
مرکزی	ترت جام	خراسان رضوی	۷	میان جام
نصرآباد	ترت جام	خراسان رضوی	۶	بالاجام
نصرآباد	ترت جام	خراسان رضوی	۶	کاریزان
بایک	ترت حیدریه	خراسان رضوی	۶	بایک
جلگه رخ	ترت حیدریه	خراسان رضوی	۶	بالارخ
جلگه رخ	ترت حیدریه	خراسان رضوی	۶	پایین رخ
جلگه رخ	ترت حیدریه	خراسان رضوی	۶	میان رخ

تابعیت تقسیماتی			ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
بخش	شهرستان	استان		
کدکن	تربت حیدریه	خراسان رضوی	۷	رقیچه
کدکن	تربت حیدریه	خراسان رضوی	۷	کدکن
مرکزی	تربت حیدریه	خراسان رضوی	۶	بالا ولایت
مرکزی	جغتای	خراسان رضوی	۶	جغتای
مرکزی	جغتای	خراسان رضوی	۷	دستوران
هلالی	جغتای	خراسان رضوی	۷	پایین جوبین
هلالی	جغتای	خراسان رضوی	۶	میان جوبین
عطاملک	جوبین	خراسان رضوی	۶	حکم آباد
عطاملک	جوبین	خراسان رضوی	۶	زرین
مرکزی	جوبین	خراسان رضوی	۶	پیراکوه
مرکزی	جوبین	خراسان رضوی	۶	بالا جوبین
گلپه‌هار	چناران	خراسان رضوی	۶	گل‌مکان
گلپه‌هار	چناران	خراسان رضوی	۶	بیزکی
مرکزی	چناران	خراسان رضوی	۶	بقمج
مرکزی	چناران	خراسان رضوی	۶	چناران
مرکزی	چناران	خراسان رضوی	۶	رادکان
چلگه زوزن	خواف	خراسان رضوی	۸	کییر
چلگه زوزن	خواف	خراسان رضوی	۷	زوزن
سلامی	خواف	خراسان رضوی	۶	بالا خواف
سلامی	خواف	خراسان رضوی	۶	سلامی
سنگان	خواف	خراسان رضوی	۸	بستان
سنگان	خواف	خراسان رضوی	۸	پایین خواف
مرکزی	خواف	خراسان رضوی	۶	میان خواف
مرکزی	خواف	خراسان رضوی	۸	نشتیفان
چاپشلو	درگز	خراسان رضوی	۶	قره باشلو
چاپشلو	درگز	خراسان رضوی	۷	میانکوه
لطف آباد	درگز	خراسان رضوی	۶	زنگلاتلو
لطف آباد	درگز	خراسان رضوی	۶	دیباج
مرکزی	درگز	خراسان رضوی	۶	تکاب
نوخندان	درگز	خراسان رضوی	۸	درونگر
نوخندان	درگز	خراسان رضوی	۸	شهرستانه
جنگل	رشتخوار	خراسان رضوی	۷	شعبه
جنگل	رشتخوار	خراسان رضوی	۷	جنگل
مرکزی	رشتخوار	خراسان رضوی	۶	رشتخوار
سلیمان	زاوه	خراسان رضوی	۷	ساق

بخش	تابعیت تقسیماتی		ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
	شهرستان	استان		
سلیمان	زاوه	خراسان رضوی	۷	سلیمان
مرکزی	زاوه	خراسان رضوی	۶	صفائیه
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	۶	سلطان آباد
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	۶	طیس
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	۷	دره پام
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	۶	رباط جز
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	۷	خواشد
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	۷	کوه همائی
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	۶	فروغن
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	۶	بیبهق
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	۷	تکاب کوه میش
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	۷	ربع شامات
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	۷	شامکان
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	۶	گل بی بی
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	۶	مرزداران
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	۷	پل خاتون
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	۷	تجن
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	۶	خانگیران
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	۶	سرخس
مرکزی	فریمان	خراسان رضوی	۶	بالابند
مرکزی	فریمان	خراسان رضوی	۶	سنگ بست
باجگیران	قوچان	خراسان رضوی	۷	دولتخانه
مرکزی	قوچان	خراسان رضوی	۶	سودلانه
مرکزی	قوچان	خراسان رضوی	۶	شیرین دره
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	۶	بررود
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	۷	برکوه
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	۷	تکاب
زاوین	کلات	خراسان رضوی	۷	پساکوه
زاوین	کلات	خراسان رضوی	۷	زاوین
مرکزی	کلات	خراسان رضوی	۸	هزار مسجد
مرکزی	کلات	خراسان رضوی	۷	کبود گنبد
کاخک	گناباد	خراسان رضوی	۶	زبید
کاخک	گناباد	خراسان رضوی	۶	کاخک
مرکزی	گناباد	خراسان رضوی	۶	پس کلوت
احمدآباد	مشهد	خراسان رضوی	۶	پیوه ژن

تابعیت تقسیماتی			ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
بخش	شهرستان	استان		
احمدآباد	مشهد	خراسان رضوی	۶	سرجام
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	۶	آبروان
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	۶	میامی
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	۶	پایین ولایت
مرکزی	مشهد	خراسان رضوی	۶	درزآب
مرکزی	مشهد	خراسان رضوی	۶	کارده
سرولایت	نیشابور	خراسان رضوی	۶	برزنون
سرولایت	نیشابور	خراسان رضوی	۶	سرولایت
مرکزی	نیشابور	خراسان رضوی	۶	بینالود
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	۶	عشق آباد
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	۷	بلهرات
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	۶	غزالی

(شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور، ریاست جمهوری، ۱۳۸۶)

بر اساس مطالعات مذکور، ۱۵/۵ درصد از دهستان‌های استان خراسان رضوی محرومیت بالا (ضریب ۸) داشته، ۲۶/۷ درصد دارای محرومیت متوسط (ضریب ۷) و ۵۷/۸ درصد نیز محرومیت پایین (ضریب ۶) داشته‌است. شایان ذکر است، ضرایب بر اساس ۵ تا ۹ تعیین شده و ضریب ۵ به معنی محرومیت کمتر و ضریب ۹ به معنی محرومیت بیش تر است.

ج) پژوهش دیگر مربوط به اطلس مناطق محروم کشور است که سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق توسط بنیاد برکت انجام گرفته‌است. در این طرح ۵۴ شاخص به منظور سنجش سطح محرومیت مورد استفاده قرار گرفته شده‌است.

سنجش میزان محرومیت: براساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی) میانگین وزن هریک از شاخص‌ها مشخص شده و برپایه آن پهنه‌بندی و سطح‌بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده‌است. از این رو با رتبه‌بندی شاخص‌ها از طریق وزن‌دهی جایگاه هر استان، شهرستان و بخش به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده‌است. شاخص‌های مذکور به شرح جدول زیر است:

جدول ۷۰- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی)

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۱	نرخ اشتغال (درصد)	۰/۰۸۳۵
۲	نرخ اشتغال زنان (درصد)	۰/۱۱۴۸
۳	نرخ فعالیت (درصد)	۰/۱۴۰۷
۴	بار تکفل شغلی (نفر به ازای هر نفر شاغل)	۰/۱۶۴۳
۵	نسبت شاغلان بخش کشاورزی به کل شاغلان (درصد)	۰/۱۹۱۶
۶	نسبت شاغلان بخش صنعت به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۲۲۳
۷	نسبت شاغلان بخش خدمات به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۴۳۳
۸	نسبت مساحت اراضی راعی به کل مساحت بخش	۰/۲۷۴۵
۹	نسبت مساحت اراضی زراعی آبی به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۰۲۳
۱۰	نسبت مساحت اراضی زراعی دیم به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۲۵۱
۱۱	نسبت مساحت اراضی باغی به کل اراضی (درصد)	۰/۳۵۸۸
۱۲	سرايه دام سنگين خانوار (راس)	۰/۳۹۳۰
۱۳	سرايه دام سبک خانوار (راس)	۰/۴۱۹۵
۱۴	تراکم تراکتور در هر ۱۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۵۰۲
۱۵	تراکم کمباین در هر ۱۰۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۸۱۵
۱۶	نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۰۲۷
۱۸	نسبت روستاهای بهره مند از گاز به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۳۶۰
۱۹	نسبت شعب بانک به ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۵۵۴
۲۰	فاصله مرکز بخش از مرکز شهرستان (Km)	۰/۵۸۵۹
۲۱	فاصله مرکز بخش از مرکز استان (Km)	۰/۶۰۳۷
۲۲	شدت فرسایش	۰/۶۳۷۴
۲۳	قابلیت اراضی	۰/۶۶۸۹
۲۴	ارتفاع	۰/۶۹۳۴
۲۵	کلاس شیب	۰/۷۲۳۲
۲۶	میزان بارش	۰/۷۴۶۲
۳۱	دما	۰/۷۶۹۱
۳۲	اقلیم	۰/۷۹۹۸
۳۳	منابع آب	۰/۸۲۷۱
۳۴	تعداد معدن	۰/۸۵۵۵
۳۵	پتانسیل زلزله	۰/۸۷۹۴
۳۶	پتانسیل سیل	۰/۹۰۵۹
۳۷	بعد خانوار	۰/۹۳۰۰
۳۸	نرخ رشد جمعیت (درصد)	۰/۹۵۸۹
۳۹	نسبت جنسی (درصد)	۰/۹۸۵۰
۴۰	تراکم جمعیت	۱/۰۱۰۸
۴۱	نسبت شهرنشینی (درصد)	۱/۰۴۴۰
۴۲	نرخ باسوادی (درصد)	۱/۰۶۷۸

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۴۳	نرخ باسوادی زنان (درصد)	۱/۰۹۸۱
۴۴	نسبت باسوادان با تحصیلات عالی به کل باسوادان (درصد)	۱/۱۲۲۸
۴۵	نسبت مراکز بهداشتی درمانی و خانه بهداشت به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۴۶۵
۴۶	نسبت پزشک به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۸۲۲
۴۷	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۰۴۲
۴۸	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۳۰۶
۴۹	نسبت کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۵۸۸
۵۰	نسبت تاسیسات ورزشی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۹۰۰
۵۱	نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم (درصد)	۱/۳۱۳۳
۵۲	نسبت روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا (درصد)	۱/۳۳۷۲
۵۳	نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت (درصد)	۱/۳۶۱۱
۵۴	نسبت روستاهای خالی از سکنه به کل روستاها (درصد)	۰/۰۳۴۶

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

جدول ۲۱- مناطق کم تر توسعه یافته استان خراسان رضوی

ردیف	استان	شهرستان	بخش
۱	خراسان رضوی	بردسکن	انابد
۲	خراسان رضوی	بردسکن	شهرآباد
۳	خراسان رضوی	تربت حیدریه	بابک
۴	خراسان رضوی	تربت حیدریه	چلگه رخ
۵	خراسان رضوی	تربت حیدریه	کدکن
۶	خراسان رضوی	چناران	گلبهار
۷	خراسان رضوی	رشتخوار	جنگل
۸	خراسان رضوی	خوشاب	مرکزی
۹	خراسان رضوی	خوشاب	مشکان
۱۰	خراسان رضوی	سبزوار	روداب
۱۱	خراسان رضوی	سبزوار	ششتمد
۱۲	خراسان رضوی	قوچان	باجگیران
۱۳	خراسان رضوی	کاشمر	کوهسرخ
۱۴	خراسان رضوی	گناباد	کاخک
۱۵	خراسان رضوی	مشهد	احمدآباد
۱۶	خراسان رضوی	مشهد	رضویه
۱۷	خراسان رضوی	نیشابور	سرولایت
۱۸	خراسان رضوی	نیشابور	میان چلگه
۱۹	خراسان رضوی	تایباد	مرکزی
۲۰	خراسان رضوی	تایباد	میان ولایت
۲۱	خراسان رضوی	باخرز	مرکزی

۲۲	خراسان رضوی	باخرز	بالا ولایت
۲۳	خراسان رضوی	فیروزه (تخت جلگه)	طاشکوه
۲۴	خراسان رضوی	فیروزه (تخت جلگه)	مرکزی
۲۵	خراسان رضوی	ترت جام	مرکزی
۲۶	خراسان رضوی	ترت جام	پوزگان
۲۷	خراسان رضوی	ترت جام	پابین جام
۲۸	خراسان رضوی	ترت جام	صالح آباد
۲۹	خراسان رضوی	ترت جام	نصر آباد
۳۰	خراسان رضوی	جغتای	هلالی
۳۱	خراسان رضوی	جغتای	مرکزی
۳۲	خراسان رضوی	جوین	عطاملک
۳۳	خراسان رضوی	جوین	مرکزی
۳۴	خراسان رضوی	خواف	مرکزی
۳۵	خراسان رضوی	خواف	جلگه زوزن
۳۶	خراسان رضوی	خواف	سلامی
۳۷	خراسان رضوی	خواف	سنگان
۳۸	خراسان رضوی	درگز	مرکزی
۳۹	خراسان رضوی	درگز	چاپشلو
۴۰	خراسان رضوی	درگز	لطف آباد
۴۱	خراسان رضوی	درگز	نوخندان
۴۲	خراسان رضوی	سرخس	مرکزی
۴۳	خراسان رضوی	سرخس	مرزداران
۴۴	خراسان رضوی	کلات	مرکزی
۴۵	خراسان رضوی	کلات	زاونی
۴۶	خراسان رضوی	زاوه (جلگه زاوه)	سلیمان
۴۷	خراسان رضوی	زاوه (جلگه زاوه)	مرکزی

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که در مجموع، ۵۶۴ بخش و شهرستان محروم در استان‌های مختلف کشور مورد سنجش قرار گرفته است. در این میان استان خراسان رضوی دارای دارای ۲۲ شهرستان و ۴۷ بخش محروم است. شهرستان‌های سبزوار (بخش روداب)، گناباد (بخش کاخک)، خوشاب (بخش مشکان)، سبزوار (بخش ششتمد)، زاوه (بخش سلیمان)، تربت حیدریه (بخش بایک)، تربت جام (بخش صالح آباد)، درگز (بخش چاپشلو) در ردیف ۹۲، ۱۳۷، ۱۵۲، ۱۷۷، ۱۸۳، ۱۸۶، ۱۸۹ و ۲۰۴ مناطق محروم کشور به حساب آمدند. بدیهی است رفع محرومیت مناطق مذکور، مستلزم شناخت کافی از امکانات و پتانسیل‌های منطقه‌ای و بهره‌گیری از آن‌ها در جهت رفع محرومیت و دستیابی به توسعه پایدار است. مزیت‌های نسبی مناطق محروم استان خراسان رضوی در سه بخش عمده اقتصادی یعنی کشاورزی، صنعت و خدمات و زیربخش‌های آن به شرح زیر است:

الف) کشاورزی:

- ۱- مزیت نسبی در تولید محصولات باغی به ترتیب شامل پسته، بادام دیم، انگور آبی، سیب، بادام آبی، انار، انگور دیم، آلو، گردو، گیلان و زردآلو، توت درختی و زرشک (انار و انگور و انجیر در بخش‌های محروم شهرستان بردسکن، باخرز، جغتای و جوین و زاوه. گردو و بادام بیش‌تر در بخش‌های محروم شهرستان خوشاب، انگور بیشتر در بخش‌های محروم شهرستان‌های کاشمر، قوچان، گناباد، پسته در بخش‌های محروم شهرستان بردسکن، تربت حیدریه، گناباد، جغتای، جوین و زرشک بیش‌تر در بخش‌های محروم شهرستان گناباد)
- ۲- مزیت نسبی در تولید محصولات زراعی نظیر گندم، جو، پنبه، خربزه، یونجه، ذرت علوفه‌ای، چغندرقدند، هندوانه، گوجه فرنگی و نخود و زعفران و برنج و زیره سبز و سیاه (خربزه بیش‌تر در بخش‌های محروم شهرستان تربت جام، برنج نیز در سطح کم در شهرستان کلات، زیره سبز بیشتر در بخش‌های محروم شهرستان گناباد و جوین کشت می‌شوند)
- ۳- مزیت نسبی در تولید محصول زعفران در بخش‌های محروم شهرستان‌های زاوه، گناباد، بردسکن، تربت حیدریه، رشتخوار، کاشمر، باخرز و جغتای. (شهرستان زاوه با دو بخش محروم مرکزی و سلیمان رتبه اول سطح زیر کشت و تولید زعفران در کشور و جهان را دارد).
- ۴- مزیت نسبی در تولید و صادرات گیاه کاکتوس در بخش‌های محروم شهرستان سرخس
- ۵- مزیت نسبی در دامداری و دامپروری و پرورش دام سبک در کلیه بخش‌های محروم استان (پرورش گوسفند نژاد قره‌گل و بلوچی در شمال شهرستان سرخس)
- ۶- مزیت نسبی در پرورش دام سنگین و به تبع آن پتانسیل تولید چرم خصوصاً در بخش جلگه رخ شهرستان تربت حیدریه، بخش گل بهار شهرستان چناران، بخش کاحک شهرستان گناباد، بخش رضویه شهرستان مشهد، بخش مرکزی شهرستان تربت جام، بخش هلالی و مرزی شهرستان جغتای، بخش مرکزی شهرستان سرخس، بخش مرکزی و زاوین شهرستان کلات و بخش مرکزی شهرستان زاوه
- ۷- مزیت نسبی در تولید تخم پنبه دانه در بخش‌های محروم شهرستان کاشمر - که به استان کشور جهت کاشت صادر می‌شود.

۸- مزیت نسبی در پرورش کرم ابریشم مخصوصا در بخش های محروم بایک، جلگه رخ و کدکن شهرستان تربت حیدریه، بخش های محروم مرکزی و بالاولایت شهرستان باخرز، بخش های محروم هلالی و مرکزی شهرستان جغتای و بخش محروم زاوین شهرستان کلات

۹- مزیت نسبی در پرورش طیور در بخش های محروم شهرستان جوین و شهرستان زاوه

۱۰- مزیت نسبی در پرورش زنبور عسل و تولید عسل به ویژه در بخش هایی که سطح باغات و مراتع با وجود گیاهان دارویی شرایط مناسب پرورش را ایجاد کرده است.

۱۱- مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی و صنعتی با توجه به تنوع گیاهان دارویی در شهرستان های استان

۱۲- مزیت نسبی در آبرزی پروری و جود استخرهای پرورش ماهی با توجه به وجود چشمه ها و رودخانه های دائمی در بخش های محروم

ب) صنعت:

۱. وجود شهرک صنعتی بینالود در بخش احمدآباد شهرستان مشهد
۲. وجود شهرک صنعتی مشهد (چرمشهر قزقان) در بخش رضویه شهرستان مشهد
۳. وجود شهرک صنعتی تایباد در بخش مرکزی شهرستان تایباد
۴. وجود ناحیه صنعتی چهارطاق (باخرز) در بخش مرکزی شهرستان باخرز
۵. وجود شهرک صنعتی تربت جام در بخش مرکزی شهرستان تربت جام
۶. وجود ناحیه صنعتی نصرآباد در بخش نصرآباد شهرستان تربت جام
۷. وجود شهرک صنعتی جوین در بخش مرکزی شهرستان جوین
۸. وجود شهرک صنعتی مشهد (گلپهارد نو) در بخش گلپهارد شهرستان چناران
۹. وجود شهرک صنعتی درگز در بخش چاپشلو شهرستان درگز
۱۰. وجود ناحیه صنعتی کاخک در بخش کاخک شهرستان گناباد
۱۱. وجود ناحیه صنعتی جغتای در بخش مرکزی شهرستان جغتای
۱۲. وجود ناحیه صنعتی خردگرد در بخش مرکزی شهرستان خواف
۱۳. وجود ناحیه صنعتی خوشاب در بخش مرکزی شهرستان خوشاب
۱۴. وجود ناحیه صنعتی دولت آباد زاوه در بخش مرکزی شهرستان زاوه

۱۵. وجود شهرک صنعتی رباط سنگ در بخش جلگه رخ شهرستان تربت حیدریه
۱۶. وجود ناحیه صنعتی رشتخوار در بخش مرکزی شهرستان رشتخوار
۱۷. وجود ناحیه صنعتی زاوین در بخش زاوین شهرستان کلات
۱۸. وجود ناحیه صنعتی کمال آباد در بخش مرکزی شهرستان فیروزه (تحت جلگه)
۱۹. وجود شهرک صنعتی سرخس در بخش مرکزی شهرستان سرخس
۲۰. مزیت نسبی در وجود ظرفیت های معدنی و معادن مس، سرب و روی، باریت، پوکه معدنی (پومیس)، سنگ آهن، هماتیت، زغال سنگ، سنگ چینی، آنتیموان، گرانیت، مرمیت، سنگ نمک، منیزیت، نمک آبی، کرومیت، گچ خاکی، سنگ لاشه مرمیتی، تالک، سنگ گچ، منگنز، سنگ لاشه موزائیکی، خاک صنعتی، کائولن، سنگ فیروزه، سنگ تزئینی، فلدسپات و خاک نسوز در بخش های محروم
۲۱. مزیت نسبی در تولید صنایع دستی نظیر بافت قالی و قالیچه و گلیم در بخش های محروم شهرستان های خوشاب، تربت حیدریه، بردسکن، سبزوار، مشهد، باخرز، تربت جام، خواف، سرخس و کلات.
۲۲. مزیت نسبی در ایجاد واحد های فرآوری کرم ابریشم و صنایع تبدیلی وابسته آن.
۲۳. مزیت نسبی در ایجاد واحد های بسته بندی و صنایع تبدیلی وابسته به زعفران در بخش های محروم شهرستان های زاوه، گناباد، بردسکن، تربت حیدریه، رشتخوار، کاشمر، باخرز و جغتای و واحد های بسته بندی و صنایع تبدیلی وابسته به زرشک در بخش های محروم شهرستان گناباد
۲۴. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ایجاد واحدهای پشم ریزی و پنبه پاک کنی با توجه به تولید بالای این دو محصول در بین محصولات دامی و زراعی (شهرستان های سرخس، سبزوار، کاشمر، تایباد، باخرز، جغتای و جوین مراکز عمده تولید پنبه استان هستند).
۲۵. مزیت نسبی در وجود بزرگترین و مشهورترین معدن سنگ فیروزه جهان در بخش مرکزی شهرستان فیروزه (تخت جلگه)
۲۶. مزیت نسبی در وجود کارخانه قند و همچنین عظیمترین سیلوی ۲۸۰۰۰ تنی ذخیره گندم که شهر فیروزه را به یکی از قطب های صنعتی، کشاورزی استان تبدیل کرده است.
۲۷. مزیت نسبی در وجود پالایشگاه گاز خانگیران و استخراج گاز شیرین و ترش و لوله کشی به نواحی مصرف که در بخش محروم مرکزی شهرستان سرخس واقع شده است.

۲۸. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی (صنایع لبنی) وابسته به دامداری و دامپروری در تمامی بخش های محروم استان

ج) خدمات:

۱. مزیت نسبی در وجود حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) به عنوان آرامگاه هشتمین امام شیعیان در شهر مقدس مشهد و هم چنین به عنوان یکی از مهم ترین جاذبه مذهبی کشور که نقش مهمی در رونق اقتصادی شهر و مناطق محروم استان دارد.
۲. مزیت نسبی در وجود جاذبه های تاریخی فرهنگی گردشگری و فعالیت های مرتبط با گردشگری در بخش های محروم استان
۳. مزیت نسبی در وجود جاذبه های طبیعی و کوه های مرتفع هزارمسجد در شهرستان کلات و سرخس که این منطقه را به قطب کوهنوردی تبدیل کرده است. (حاشیه های رودخانه تجن یا هریرود در مرز بین ایران و ترکمنستان جاذبه های طبیعی برای جذب گردشگران را پدید آورده است).
۴. مزیت نسبی در وجود مراکز آموزشی فنی و حرفه ای در شهرستان های استان و ارائه خدمات آموزشی فنی و حرفه ای جهت توانمندسازی ساکنین بخش های محروم استان در حرفه های متناسب با توانمندی ها و پتانسیل های استان
۵. مزیت نسبی در ویژگی خاص ژئوپلیتیکی با وجود مرز مشترک این استان با کشور ترکمنستان و افغانستان
۶. مزیت نسبی در وجود ۵ گمرک فعال در استان جهت فعالیت های تجاری، صادرات، واردات و ... شامل گمرک مشهد، گمرک باجگیران، گمرک لطف آباد، گمرک سرخس و گمرک دوغارون که به غیر از گمرک مشهد، مابقی در بخش های محروم استان واقع شده اند.
۷. مزیت نسبی در وجود منطقه ویژه اقتصادی سرخس در بخش مرکزی شهرستان سرخس به عنوان مکمل منطقه آزاد تجاری چابهار در سند توسعه محور شرق کشور
۸. مزیت نسبی در وجود منطقه ویژه اقتصادی دوغارون در بخش مرکزی شهرستان تایباد
۹. مزیت نسبی در وجود بازارچه مرزی دوغارون در بخش مرکزی شهرستان تایباد
۱۰. مزیت نسبی در وجود بازارچه مرزی باجگیران در بخش مرکزی شهرستان سرخس
۱۱. مزیت نسبی در وجود بازارچه مرزی سنگان در بخش سنگان شهرستان خواف

۱۲. مزیت نسبی در وجود منطقه ویژه اقتصادی سبزوار در بخش مرکزی شهرستان سبزوار - که بخش مرکزی سبزوار محروم نبوده اما در مجاورت بخش های محروم واقع شده و بر آن ها تاثیر گذار خواهد بود.
۱۳. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان و افغانستان در بخش مرکزی شهرستان سرخس
۱۴. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش لطف آباد شهرستان دره گز
۱۵. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش نوخندان شهرستان دره گز
۱۶. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش مرکزی شهرستان کلات
۱۷. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش زاوین شهرستان کلات
۱۸. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور افغانستان در بخش صالح آباد شهرستان تربت جام
۱۹. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور افغانستان در بخش پایین جام شهرستان تربت جام
۲۰. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور افغانستان در بخش بوژگان شهرستان تربت جام
۲۱. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور افغانستان در بخش مرکزی شهرستان تایباد
۲۲. مزیت نسبی و وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور افغانستان در بخش سنگان شهرستان خواف
۲۳. مزیت نسبی و وجود پتانسیل راه آهن مشهد - سرخس - تجن در شهرستان سرخس جهت حمل و نقل و تجارت با جمهوری ترکمنستان
۲۴. مزیت نسبی عبور راه آهن سراسری تهران - مشهد از بخش محروم مرکزی شهرستان جویین که موقعیت آن را جهت حمل و نقل و تجارت ممتاز کرده است.

۲۵. مزیت نسبی در بهره مندی از دو فرودگاه در استان (فرودگاه بین المللی مشهد و فرودگاه سبزوار)
۲۶. مزیت نسبی در اتصال راه آهن مشهد - بجنورد - گرگان به عشق آباد تاجیکستان از طریق بخش لطف آباد شهرستان درگز که باعث اتصال از این طریق به ترکمنستان و آسیای میانه و روسیه می گردد (اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶).

۳-۲-۳- شاخص های جمعیتی دهستان های محروم استان خراسان رضوی

بر اساس داده های سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان خراسان رضوی برابر با ۱,۰۱۲,۲۲۱ نفر (۱۵,۷ درصد از جمعیت استان) است. از این تعداد ۴۹۶,۷۲۸ نفر زن و ۵۱۵,۴۹۳ نفر مرد هستند. تعداد خانوار ساکن در این مناطق برابر با ۲۹۸,۶۵۵ است. میانگین بعد خانوار برابر با ۳/۳ و میانگین نسبت جنسی در این مناطق برابر با ۱۰۳/۱ است. نسبت جنسی در مناطق محروم این استان نزدیک به متوسط نسبت جنسی در کل کشور (۱۰۳) است. بعد خانوار این مناطق بالاتر از متوسط بعد خانوار در کل کشور است (متوسط بعد خانوار کل کشور در سرشماری ۱۳۹۵ برابر با ۳/۳ بوده است). بالاترین نسبت جنسی مربوط به دهستان رادکان شهرستان چناران با نسبت ۱۶۳/۵ است. پس از آن دهستان های بالا ولایت، تکاب و درزآب در شهرستان های تایباد، درگز و مشهد با نسبت ۱۱۴/۳، ۱۱۳/۲ و ۱۱۱/۳ بالاترین نسبت جنسی را داشته اند.

بالاترین میزان بعد خانوار نیز مربوط به دهستان رادکان شهرستان چناران با نسبت ۴/۴ است. بعد خانوار در دهستان های دشت تایباد شهرستان تایباد، سلامی، بستان و میان خواف شهرستان خواف، کوهسنگی شهرستان تایباد، جنت آباد و میان جام شهرستان تربت جام، پایین خواف شهرستان خواف و دهستان کرات شهرستان تایباد با ۴/۱، ۴/۴، ۴/۹، ۳/۹، ۳/۹، ۳/۹ و ۳/۹ بیشترین میزان است.

جدول ۲۲- شاخص های جمعیتی مناطق محروم استان خراسان رضوی

شهر	ناحیه	استان	دهستان کثیرتوسه یاقله	سرشماری سال ۹۵					
				بعد خانوار	نسبت جنسی	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
مرکزی	بجستان	خراسان رضوی	جزین	□□□	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□
مرکزی	بجستان	خراسان رضوی	بجستان	□□□	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□
انابد	بردسکن	خراسان رضوی	درونه	□□□	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□ □	□□□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	شهرستان	استان	کلیه شهرستانها یا قله	بند خانوار	جنسی نسبت	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
	انابد	خراسان رضوی	صحرا	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	شهرآباد	خراسان رضوی	جلگه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	شهرآباد	خراسان رضوی	شهرآباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	کوهپایه	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	باخرز	خراسان رضوی	بالاویلت	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	پایین ویلت	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	کرات	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
	میان ویلت	خراسان رضوی	دشت تایباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	میان ویلت	خراسان رضوی	کوهسنگی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	طاغنگوه	خراسان رضوی	طاغنگوه جنوبی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	طاغنگوه	خراسان رضوی	طاغنگوه شمالی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	تخت جلگه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	فیروزه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
	بوژگان	خراسان رضوی	هریرود	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	پاین جام	خراسان رضوی	زام	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
	پاین جام	خراسان رضوی	گل بانو	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	صالح آباد	خراسان رضوی	باغ کشمیر	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
	صالح آباد	خراسان رضوی	قلعه حمام	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	صالح آباد	خراسان رضوی	جنت آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	صالح آباد	خراسان رضوی	صالح آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
	مرکزی	خراسان	جامرود	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	بخش	استان	دهستان یا قبه کهنه	بند خانوار	جنسی نسبت	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
		رضوی							
مرکزی	تربت جام	خراسان رضوی	جلگه موسی آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
مرکزی	تربت جام	خراسان رضوی	میان جام	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□
نصرآباد	تربت جام	خراسان رضوی	بالاجام	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
نصرآباد	تربت جام	خراسان رضوی	کاریزان	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□
بایک	تربت حیدریه	خراسان رضوی	بایک	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
جلگه رخ	تربت حیدریه	خراسان رضوی	بالارخ	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
جلگه رخ	تربت حیدریه	خراسان رضوی	پایین رخ	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
جلگه رخ	تربت حیدریه	خراسان رضوی	میان رخ	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
کدکن	تربت حیدریه	خراسان رضوی	رقیچه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
کدکن	تربت حیدریه	خراسان رضوی	کدکن	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
مرکزی	تربت حیدریه	خراسان رضوی	بالاولایت	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
مرکزی	جغتای	خراسان رضوی	جغتای	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
مرکزی	جغتای	خراسان رضوی	دستوران	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
هلالی	جغتای	خراسان رضوی	پایین جوین	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
هلالی	جغتای	خراسان رضوی	میان جوین	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
عظاملک	جوین	خراسان رضوی	حکم آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
عظاملک	جوین	خراسان رضوی	زرین	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
مرکزی	جوین	خراسان رضوی	پیراکوه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□
مرکزی	جوین	خراسان رضوی	بالا جوین	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□
گلپهار	چناران	خراسان رضوی	گلمکان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	نام شهرستان	استان	دهستان کثیرنوسه یاقبه	بعد خانوار	جنسی نسبت	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
	گلپهارد	خراسان رضوی	بیزکی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	بتمج	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	چناران	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	رادکان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
	جلگه زوزن	خراسان رضوی	کبیر	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	جلگه زوزن	خراسان رضوی	زوزن	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	سلامی	خراسان رضوی	بالاخواف	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□□
	سلامی	خراسان رضوی	سلامی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	سنگان	خراسان رضوی	بستان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	سنگان	خراسان رضوی	پایین خواف	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	میان خواف	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	نشتیفان	□□□	□□□□ □	□□□	□□□	□□□□ □	□□□
	چاپشلو	خراسان رضوی	قره باشلو	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	چاپشلو	خراسان رضوی	میانکوه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	لطف آباد	خراسان رضوی	زنگلاشو	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	لطف آباد	خراسان رضوی	دیباج	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
	مرکزی	خراسان رضوی	تکاب	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	نوخندان	خراسان رضوی	درونگر	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
	نوخندان	خراسان رضوی	شهرستانه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
	جنگل	خراسان رضوی	شعبه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	بخش	استان	دهستان کثیر توسعه یافته	بعد خانوار	جنسی نسبت	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
		رضوی							
مرکزی	رشتخوار	خراسان رضوی	رشتخوار	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
سلیمان	زاوه	خراسان رضوی	ساق	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
سلیمان	زاوه	خراسان رضوی	سلیمان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
مرکزی	زاوه	خراسان رضوی	صفائیه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	سلطان آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	طیس	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	دره پام	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
خوشاب	سبزوار	خراسان رضوی	رباط جز	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	خواشد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	کوه همانی	□□□	□□□□ □	□□□	□□□	□□□□ □	□□□
روداب	سبزوار	خراسان رضوی	فروغن	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	بییق	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	تکاب کوه میش	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	ربع شامات	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
ششتمد	سبزوار	خراسان رضوی	شامکان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	گل بی بی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	مرزداران	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
مرزداران	سرخس	خراسان رضوی	پل خاتون	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	تجن	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	خانگیران	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	شماره استان	شماره شهرستان	نام شهر یا قه	تعداد خانوار	نسبت جنسی	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
مرکزی	سرخس	خراسان رضوی	سرخس	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
مرکزی	فریمان	خراسان رضوی	بالابند	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
مرکزی	فریمان	خراسان رضوی	سنگ بست	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
باجگیران	قوچان	خراسان رضوی	دولتخانه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
مرکزی	قوچان	خراسان رضوی	سودلانه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
مرکزی	قوچان	خراسان رضوی	شیرین دره	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	بررود	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	برکوه	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
کوهسرخ	کاشمر	خراسان رضوی	نکاب	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
زاوین	کلات	خراسان رضوی	پساکوه	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□
زاوین	کلات	خراسان رضوی	زاوین	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
مرکزی	کلات	خراسان رضوی	هزار مسجد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
مرکزی	کلات	خراسان رضوی	کیود گنبد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
کاخک	گناباد	خراسان رضوی	زبید	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
کاخک	گناباد	خراسان رضوی	کاخک	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
مرکزی	گناباد	خراسان رضوی	پس کلوت	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
احمدآباد	مشهد	خراسان رضوی	پیوه زن	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□□□
احمدآباد	مشهد	خراسان رضوی	سرجام	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□□
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	آبروان	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	میامی	□□□	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□□□
رضویه	مشهد	خراسان رضوی	پایین ولایت	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□□

تابعیت تقسیماتی				سرشماری سال ۹۵					
ردیف	شهرستان	استان	دهستان کثیرنوسه	بند خانوار	جنسی نسبت	تعداد زنان	تعداد مردان	جمعیت	خانوار
		خراسان رضوی							
مرکزی	مشهد	خراسان رضوی	درزآب	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
مرکزی	مشهد	خراسان رضوی	کارده	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
سرولایت	نیشابور	خراسان رضوی	برزنون	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
سرولایت	نیشابور	خراسان رضوی	سرولایت	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
مرکزی	نیشابور	خراسان رضوی	بینالود	□□□	□□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	عشق آباد	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	بلهرات	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□□
میان جلگه	نیشابور	خراسان رضوی	غزالی	□□□	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□ □	□□□□□
جمع میانگین				3.3	□□□□ □	□□□□ □□	□□□□ □□	□□□□ □□□□ □	□□□□□ □□

(داده‌های سرشماری مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

۳-۳-۲-۳- جمع بندی

استان خراسان رضوی دارای مساحت ۱۱۶,۴۸۶ کیلومتر مربع (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی) و جمعیت ۶,۴۳۴,۵۰۱ نفر در سال ۹۵ بوده است (مرکز آمار ایران). این استان از شمال و شمال شرق به طول ۵۳۱ کیلومتر با کشور ترکمنستان، از غرب با استان‌های خراسان شمالی و سمنان، از جنوب با استان‌های خراسان جنوبی و یزد و از شرق به طول ۳۰۲ کیلومتر با کشور افغانستان مرز مشترک دارد.

استان خراسان رضوی یکی از مهم‌ترین استان‌های کشور از حیث مذهبی به دلیل وجود مرقد امام هشتم شیعیان است. از مزیت‌های عمده استان خراسان رضوی موقعیت ممتاز جغرافیایی (ژئوپولوتیکی)، سابقه غنی فرهنگی-تاریخی، روابط فرهنگی و قومی با افغانستان و آسیای مرکزی، تنوع اقلیمی و مراکز علمی-آموزشی و تحقیقاتی است.

علی‌رغم منابع محدود آبی، استان خراسان رضوی دارای مقام اول تولید جو در کشور، مقام اول تولید پنبه در کشور، مقاوم دوم تولید چغندر قند در کشور، مقام چهارم تولید هندوانه و مقام اول تولید خربزه در کشور است (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار (تکاپو) استان خراسان رضوی، ۱۳۹۶: ۹). به دلیل قرارگیری در مسیرهای ترانزیتی و مرز مشترک با کشورهای ترکمنستان و افغانستان، فرصت‌های بی‌شمار اقتصادی در این استان به‌وجود آمده‌است. رشد صنایع و وجود معادن غنی از دیگر ویژگی‌های این استان به‌شمار می‌رود.

با وجود تمامی فرصت‌ها و پتانسیل‌های مذکور، براساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، در رابطه با سنجش فقر ایران در سال ۱۳۹۵؛ نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان خراسان رضوی برابر با ۱۲/۱۱ بوده‌است. تعداد فقرا ۹۱۴،۱۳۸ نفر و تعداد خانوارهای فقیر ۲۴۴،۵۳۲ گزارش شده‌است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷: ۳۱).

درواقع شرایط اقلیمی، خشکسالی‌های پایبی، فقدان مدیریت یکپارچه، کاهش بهره‌وری کشاورزی، عدم تناسب محصولات زیرکشت با شرایط خاص استان و کم‌آبی، عدم به‌کارگیری فنون نوین کشاورزی، توسعه نیافتگی صنایع، بیکاری و ... منجر به تشدید فقر در استان خراسان رضوی شده‌است. از این رو بهره‌مندی از پتانسیل‌ها و فرصت‌های این استان در جهت برون‌رفت از فقر اهمیتی اساسی می‌یابد.

۳-۳-۳- سکونتگاه‌های غیر رسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه یکی از پیامدها و ویژگی‌های بارز شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران بوده‌است. این سکونتگاه‌ها یکی از عوامل تهدیدکننده کیفیت زندگی و برهم زنده تعادل اجتماعی در شهرها به حساب می‌آیند. اسکان غیررسمی در شهرها به طور اساسی ناشی از عوامل متعددی است. بخشی از آن سبب توسعه ناهمگون و نابرابر مناطق شهری و تفاوت‌های مکانی- فضایی (افتراق مکانی) نسبت به امکانات و تسهیلات موجود است.

تعاریف متعددی از سکونتگاه‌ها ارائه شده که هر یک بر ملاک‌ها و معیارهای خاصی مانند کالبد، جغرافیا، اقتصاد، روابط اجتماعی و ویژگی‌های روانی تأکید کرده‌اند. برخی از نظر «بوم‌شناسی شهری» بر عواملی مانند نحوه استفاده از زمین، کمبود مسکن، قیمت و اجاره زمین توجه کرده و عده‌ای دیگر از چشم‌انداز «فقر شهری» و مسائلی مانند نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و «تبعیض» نگریسته‌اند.

این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها در قالب محله‌هایی با عناوین زاغه، آلونک‌نشینی، حاشیه‌نشینی، سکونتگاه‌های خودرو و سکونتگاه‌های غیرمجاز، سکونتگاه‌های برنامه‌ریزی نشده و ... مشاهده می‌شود. فقدان مالکیت بر زمین، قرارگیری در اراضی نامناسب (حریم خطوط راه آهن و بزرگراه‌ها و ...)، در دسترس نبودن امکانات پایه زندگی، بی‌نظمی و نابسامانی کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، وجود فضاهای بی‌دفاع، گم و بدون نظارت؛ از ویژگی‌های این سکونتگاه‌هاست.

مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، روند شتابان جمعیت شهری و عدم توسعه زیرساخت‌های ضروری، مهاجرت گسترده اعم از روستا به شهر و مهاجرت افراد از هسته داخلی شهر به حواشی آن، سطح پایین درآمد خانوار و بالا بودن بهای زمین و همچنین هزینه ساخت‌وساز رسمی، فقدان منطقه‌بندی و کاربری نامناسب زمین، ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه دولت‌ها، برنامه‌ریزی از بالا به پایین، توزیع ناعادلانه خدمات و امکانات بوده است.

۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی

به دنبال شهرنشینی شتابان معاصر در کشورهای درحال توسعه و از جمله ایران، سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه جلوه‌ای کالبدی از فقر شهری در درون یا پیرامون شهرها شکل گرفته‌اند. بنا به شرایط تاریخی و جغرافیایی و با توجه به مکاتب اقتصادی و سیاسی حاکم، از این پدیده برداشت‌های متفاوتی شکل گرفت و برای حل آن نیز رویکردهای متفاوتی اتخاذ گردید. از نادیده انگاشتن تا توانمندسازی، طیفی از اقدامات و سیاست‌ها را در برمی‌گیرد که به فراخور شرایط تاریخی و جغرافیایی مورد توجه قرار گرفته‌اند. این سیاست‌ها تحت تأثیر مکاتب، نظام‌های سیاسی و اجرایی یا سازمان‌های بین‌المللی ترویج شده و کمابیش در بیش‌تر این کشورها تجربه شده‌اند. سیاست‌هایی چون نادیده گرفتن، تخریب و تخلیه اجباری، مسکن عمومی، بهسازی و توانمندسازی و ... نتایج متفاوتی را در کشورهای مختلف به همراه داشته‌است.

از اوایل سده بیستم که مسئله فقر و سکونتگاه‌های فقیرنشین مورد توجه جدی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفت؛ تمرکز بر سیاست‌های اقتصادی کلان از جمله سیاست‌های فقرزدایی و سیاست‌هایی برای افزایش متوسط درآمد و نیز ایجاد عدالت اجتماعی، همواره به مثابه راه‌حل ریشه‌ای فقر و محلات فقیرنشین مورد توجه بوده‌است.

جدول ۲۳- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

تکات اصلی	دوره رواج و تسلط	رویکرد
با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد. مشکل ساختاری است و با برنامه‌ریزی محلی حل نخواهد شد.	تا دهه ۱۹۶۰	نادیده گرفتن
سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند.	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تاکنون	حذف و تخلیه اجباری
بهره‌گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل	۱۹۷۰ و ۱۹۸۰	خودداری
دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است. نیاز به پارانه‌های هدف‌دار مسکن	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	مسکن عمومی (اجتماعی)
تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه حل است.	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	مکان - خدمات
تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها با بهره‌گیری از وضع موجود	۱۹۸۰ تاکنون	ارتقای بخشی (بهبودی)
ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محیطی استفاده از ظرفیت‌های درونی اجتماعات محل توسعه اقتصادی و اجتماعی	۱۹۹۰ تاکنون	توانمندسازی
با ترکیبی از توانمندسازی و تأکید بر حکمروایی شایسته (به ویژه حق نگاهداشت مسکن) محور، اجتماع محلی دانسته شد.	از ۲۰۰۰	اجتماع محوری (تام)

(ایراندوست، ۱۳۸۹: ۱۳۹)

۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و بطور خاص استان خراسان رضوی

ایران از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای محسوب می‌شود که با مشکل وجود سکونتگاه‌های غیررسمی روبه‌روست. سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران پیش از سال ۱۳۳۰ به صورت محدود در چند شهر به وجود آمد. با این وجود تا قبل از اصلاحات ارضی، روندی بسیار آرام و کند داشته است. اما بعد از اصلاحات ارضی ۱۳۴۲ همراه با رشد مهاجرت، حاشیه نشینی نیز ابعاد وسیع‌تری پیدا کرد. چراکه اکثر خوش‌نشینانی که صاحب نسق نبوده و در نتیجه زمینی به آن‌ها واگذار نشد، همچنین کشاورزانی که مقدار ناچیزی زمین به آن‌ها رسیده بود مهاجرت نموده و در محلات فقیرنشین و حاشیه شهرها سکنی گزیدند. نکته قابل ذکر آن است که وجه اشتراک تمامی انواع سکونتگاه‌های غیررسمی دستیابی محدود و یا عدم دسترسی به امکانات و خدمات اساسی و زیرساختی است. اما در ایران سکونتگاه‌های غیررسمی به گونه‌ای متفاوت از سایر کشورهای شکل گرفته است. به طوری که در غالب سکونتگاه‌های ایران، تصرف و مالکیت به صورت ملکی است و شکل تصرف عدوانی و غصبی بسیار نادر است. ساکنان این سکونتگاه‌ها مسکن را خود بر روی زمینی که تملک کرده ساخته‌اند اما ضوابط و مقررات رسمی را رعایت نکرده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها بدون برنامه ایجاد شده‌است. از این رو سکونتگاه‌های بی‌ضابطه با سکونتگاه‌های ایران قرابت معنایی بیش‌تری دارد. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد از جمعیت کشورمان در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند. متأسفانه این پدیده به سرعت در حال رشد و

گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست محیطی فراوانی را در اغلب شهرهای ایران به وجود آورده است. استان خراسان رضوی از جمله استان‌هایی است که به لحاظ میزان سکونتگاه‌های غیررسمی در رتبه‌های اول کشور قرار دارد.

بنابر مطالعات انجام شده در سال ۱۳۹۰ جمعیت حاشیه‌نشین استان خراسان رضوی ۹۱۲,۱۰۳ نفر برآورد شده که در ۹۹ محله در شهرهای مشهد، سبزوار، تربت حیدریه و نیشابور استقرار داشته‌اند. بنابر آخرین اظهارنظرهای صورت گرفته از سوی مسئولین استانی و گزارش اتاق فکر استان خراسان رضوی، جمعیت حاشیه‌نشین شهر مشهد به تنهایی در شرایط کنونی بیش از ۱,۲۰۰,۰۰۰ نفر برآورد می‌شود که روند رو به رشد قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد. مطالعات حاکی از آن است که شهر مشهد (۱۵/۲ درصد حاشیه‌نشین) نزدیک به دو برابر میانگین کشوری (۸/۵ درصد) حاشیه‌نشین دارد (مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵: ۵). به گفته نماینده خراسان رضوی در شورای عالی استان‌ها، کلان‌شهر مشهد در سال ۹۷، حدود ۱,۳۰۰,۰۰۰ نفر جمعیت حاشیه‌نشین دارد (قدس آنلاین؛ ۹۷، ۶، ۳۱)، بر اساس آمار اداره کل راه و شهرسازی خراسان رضوی، این استان ۵/۴۷۷ هکتار سکونتگاه غیررسمی دارد که از این تعداد ۳/۸۹۴ هکتار آن مربوط به شهر مشهد است (روزنامه خراسان؛ ۹۹، ۱۰، ۲۲).

از مهم‌ترین محلات حاشیه‌نشین شهر مشهد می‌توان به گلشهر، شهرک شهید رجایی، بازه شیخ، ۵ تن سیدی، دوست آباد و دروی اشاره کرد (مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵: ۵). بر اساس پژوهش تطبیقی رهنما و توانگر در سال ۱۳۸۷، شهرهای سبزوار، نیشابور، تربت حیدریه و گناباد در استان خراسان رضوی به طور گسترده‌ای درگیر سکونت غیررسمی هستند (رهنما و توانگر، ۱۳۸۷).

وجود بارگاه مقدس امام رضا (ع)، گردشگری دینی و به تبع آن رونق فعالیت‌های بازرگانی، صنعتی بودن این استان و دارا بودن جایگاه سوم اشتغال پس از تهران و اصفهان، امکان فعالیت‌های بازرگانی و صادرات به واسطه وجود مرزهای مشترک با کشورهای ترکمنستان و افغانستان، وجود معادن غنی شامل کارخانه‌های فرآوری کننده سنگ‌های تزئینی، خاک‌های صنعتی، کارخانجات سیمان، طلا، کروم سنگ گچ، گچ خاکی، آهک و بتونیت، تمرکز امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها به خصوص در شهر مشهد، قرارگیری در کریدورهای ترانزیتی و ... از جمله عوامل جذب روستائینان به شهرها و همچنین مهاجرت افراد جویای کار از سایر استان‌ها به خراسان رضوی بوده است.

بنابراین استان خراسان رضوی به یکی از استان‌های مهاجرپذیر کشور تبدیل شده است. این موضوع می‌تواند تهدیدی برای استان به شمار آید؛ زیرا افزایش جمعیت بدون فراهم نمودن امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز مشکلات بسیاری چون حاشیه‌نشینی، رشد آسیب‌های اجتماعی و مشکلات محیط زیستی را ایجاد خواهد کرد.

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت شهرنشین این استان نیز برابر با ۷۳/۱ درصد بوده است. نابرابری‌های شدید در این استان و عدم توازن امکانات بر رشد سکونتگاه‌های غیررسمی این استان افزوده است.

وجود رکود اقتصادی حاکم بر کشور در طی سال‌های اخیر (و به موجب آن سخت‌تر شدن شرایط برای تولید) و روند نزولی دو بخش کشاورزی و صنعت، تخلیه روستاها به دلیل بحران آب، تحریم‌های اقتصادی، کاهش رقابت‌پذیری بنگاه‌های کوچک و متوسط، افزایش نرخ بیکاری و ... از دیگر عوامل گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در این استان بوده است (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار استان خراسان رضوی، ۱۳۹۶: ۹). بررسی کریدورهای ترانزیتی کشور نیز حاکی از آن است که از مجموع ۵ کریدور اصلی کشور، استان خراسان رضوی در مسیر سه کریدور ترانزیتی قرار گرفته است (مطالعات آمایش استان خراسان رضوی، بی‌تا).

به‌طور کلی تمرکز امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها در شهرهایی چون مشهد و بی‌توجهی به توان اکولوژیک استان در زمینه بارگذاری‌های صنعتی، جمعیتی و کشاورزی سبب شده که با بحرانی‌تر شدن وضعیت منابع آب و افزایش شکاف بین امکانات و فرصت‌ها، مهاجرت‌ها به برخی از شهرستان‌ها از جمله شهر مشهد به شدت افزایش یابد. کسب رتبه‌های نخست از نظر جمعیت حاشیه‌نشین در شهر مشهد در مقایسه با سایر نقاط کشور نتیجه این امر است (مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵: ۲۴).

۳-۳-۳- جمع‌بندی

علی‌رغم وجود فرصت‌ها و پتانسیل‌های بسیار در استان خراسان رضوی؛ افزایش میزان تورم اقتصادی، خشکسالی، مهاجرت روستاییان به شهر به واسطه سیاست‌های نامناسب اتخاذ شده در مناطق روستایی، مهاجرت‌های کنترل‌نشده به واسطه انباشت امکانات در شهر مشهد، فقر و کاهش سطح درآمد مردم در کنار افزایش اجاره‌بهای واحدهای مسکونی، اقدامات سوداگران زمین و عدم همکاری آستان قدس رضوی با شهرداری مشهد با وجود مالکیت نزدیک به ۴۳ درصد از اراضی مشهد، از مهم‌ترین عوامل رشد حاشیه‌نشینی در

استان خراسان رضوی و خصوصاً شهر مشهد بوده است (مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵: ۵).

حوادث و اتفاقات زیر نیز به لحاظ تاریخی بر شکل‌گیری و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان خراسان رضوی و به خصوص شهر مشهد تأثیرگذار بوده است:

۱. زمین لرزه‌های خانمان‌براننداز قسمت‌های جنوبی خراسان مانند زلزله کاخک، زلزله طبس، دشت بیاض، زلزله فردوس، قائن و یا زلزله‌های دیگر نقاط خراسان مانند قوچان و شیروان و مهاجرت‌های پس از آن به شهر مشهد.

۲. خشکسالی‌های جنوب شرقی ایران و همچنین جنوب خراسان به ویژه در سال ۱۳۵۱ کشاورزی منطقه را تحت‌الشعاع خود قرار داد و عامل مهاجرت مردم به شهر مشهد گردید.

۳. مکانیزه شدن کشت در روستاها، نامتعادل بود میزان دستمزد و همچنین افزایش فعالیت‌های ساختمانی و کمبود نیروی کار از دیگر عوامل افزایش روند مهاجرت به شمار می‌آید.

۴. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران؛ مهاجرت ساکنان مناطق جنگی در دوران هشت ساله دفاع مقدس به مشهد که در آن زمان از نظر جنگی شهری امن و کاملاً آرام به شما می‌آمد، موجب عدم تعادل میان عرضه و تقاضای مسکن در این شهر شد.

۵. جنگ‌های داخلی افغانستان هم به نوبه خود از دیگر عوامل مهاجرت به این استان به شمار می‌رود. مهاجرت قابل توجه افغان‌ها به مشهد به پیامدهایی مانند گسترش حاشیه‌نشینی در این شهر دامن زد تا جایی که تمام زاغه‌نشینان ساکن در «گود حاجی تقی» در جاده همت آباد (شمال شرق مشهد) از مهاجران افغان بودند (نطاق پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۵).

علاوه بر شهر مشهد، ۱۰/۷ درصد از جمعیت شهر سبزوار، ۱۱/۹ درصد از جمعیت شهر نیشابور، ۱۶/۵ درصد از جمعیت شهر تربت حیدریه و ۲۱ درصد از جمعیت شهر گناباد نیز درگیر پدیده سکونتگاه‌های غیررسمی است. نواحی حاشیه‌نشین در بسیاری از این شهرها خاستگاه روستایی داشته و در واقع روستاهای چسبیده به شهر بوده‌اند. روستاهای بهاباد، قنبرآباد، دلویی، مند و باغ آسیا که در جنوب، غرب و شمال شهر گناباد؛ محدوده صالح آباد و کلاته سیفر دارای منشأ روستایی و محدوده شرق گال عیدگاه و غرب نیروگاه از مناطق شهری سبزوار؛ محدوده شهرک بهداشت، روستای آغویه، حیدرآباد، قاسم آباد و دیزقند در شمال شهر، حاشیه بلوار امام رضا، کوی امام در شرق و روستای رباط پایین در جنوب شهر تربت حیدریه از محدوده‌های حاشیه‌نشین شهر تربت حیدریه محسوب می‌شوند.

محدوده‌های حاشیه‌نشین شهر نیشابور نیز در چهار سوی آن قرار گرفته، این محدوده‌ها عبارتند از شهرک فرهنگیان در شمال شهر، بیمارستان تأمین اجتماعی و کوی مهران در شرق شهر، روستای سرآب کوشک در غرب و محدوده ایستگاه راه آهن در جنوب غرب شهر نیشابور (رهنما و توانگر، ۱۳۸۷: ۱۰۷-۱۰۳).

مجموعاً در شهرهای مورد مطالعه ۲۳ محله حاشیه‌نشین با جمعیت حدود ۷۵،۸۲۵ نفر (۱۵ درصد جمعیت شهرهای نمونه) شناسایی شدند (رهنما و توانگر، ۱۳۸۷: ۱۰۷).

در مجموع با توجه به جمعیت و گستره بالای سکونتگاه‌های غیررسمی در استان خراسان رضوی، لزوم به روزرسانی اطلاعات در این سکونتگاه‌ها و انجام اقدامات توانمندسازی جهت برون رفت از این وضعیت دوچندان می‌شود.

۳-۳-۴- بررسی ویژگی‌های جمعیتی

در برنامه‌ریزی‌هایی که در راستای پیشرفت و آبادانی یک منطقه صورت می‌گیرد، شناخت وضعیت گذشته آن منطقه یک اصل پذیرفته شده‌است و به طور معمول بخش قابل توجهی از مطالعات پشتیبان، این نوع برنامه‌ریزی‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از سوی دیگر در شرایطی که هدف‌گذاری‌های کمی در چارچوب یک برنامه‌ریزی لحاظ شوند، شناسایی روندها و ساختار تحولات متغیرهای مورد نظر، اهمیتی مضاعف خواهند یافت. به طور طبیعی در یک برنامه‌ریزی مرتبط با توسعه، تحولات جمعیتی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که وضعیت گذشته آن، باید مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین یکی از پیش‌نیازهای اساسی برنامه‌ریزی‌های ملی و منطقه‌ای آگاهی از تحولات و ساختار جمعیت فعلی و آینده است. این آگاهی از یک‌سو وضعیت و کیفیت منابع انسانی را روشن می‌کند و از سوی دیگر سطح نیازهای جامعه را برای سال‌های آتی مشخص می‌سازد.

عدم توجه به شاخص‌های جمعیتی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی، موجب می‌گردد که توان منطقه و سرزمین با جمعیت آن تناسب نداشته و مشکلات بسیاری را جهت دستیابی به توسعه متوازن در سطح ملی بوجود آورد.

گزارش حاضر با استفاده از روش اسنادی و بهره‌گیری از منابع آماری از قبیل آمارهای توصیفی، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، سالنامه‌های سازمان ثبت احوال و ...، با تمرکز بر ساختمان جمعیت استان خراسان رضوی و مقایسه شاخص‌های مربوطه با میانگین‌های کشوری در صدد است که تصویری روشن از منابع انسانی استان را جهت دستیابی به توسعه عادلانه و متوازن ارائه دهد.

۳-۳-۴-۱- تغییرات تعداد جمعیت

جمعیت استان خراسان رضوی از ۲۵۲۴۲۳۱ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۴۷۷۸۲۴۲ نفر در سال ۱۳۷۵ و سپس به ۶۴۳۴۵۰۱ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. این ارقام بیانگر آن است که طی ۴۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هر ساله به طور میانگین ۲/۳ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۲/۱ درصدی کل کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل کشور، بیشتر بوده است. برآوردها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۹ نیز جمعیت استان نسبت به سال ۱۳۹۵ با رشد متوسط ۱/۷ درصد، به حدود ۶۸۷۱۰۰۰ نفر رسیده است.

با وجود افزایش مستمر تعداد جمعیت در دوره مورد بررسی، شتاب این افزایش در سطح استان کاهش یافته است. با مشاهده تغییرات افزایش نسبی جمعیت در جداول ذیل به خوبی می‌توان به کاهش این شتاب پی برد. افزایش نسبی جمعیت از ۶۳/۹ درصد در دوره ۶۵-۱۳۵۵ به ۷/۳ درصد در دوره ۹۵-۱۳۹۰ رسیده است.

لازم به ذکر است که همسو با تغییرات جمعیت نقاط شهری و روستایی کشور، در استان خراسان رضوی نیز تعداد جمعیت نقاط شهری همواره با افزایش و تعداد جمعیت نقاط روستایی با کاهش مواجه شده است. شتاب کاهش جمعیت روستایی استان خراسان رضوی تا سال ۱۳۹۰ از جمعیت روستایی کشور، بیشتر بوده است، در سال ۱۳۹۵ تغییر نسبی جمعیت نقاط روستایی استان خراسان رضوی مثبت بوده است.

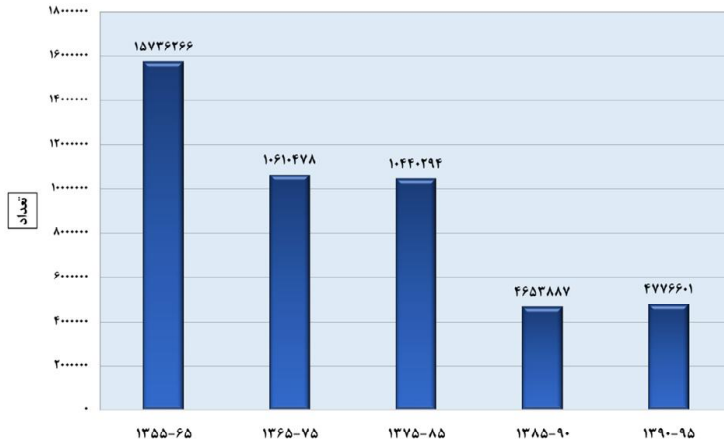
جدول ۲۴- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	-	-	۱۵۸۵۴۶۸۰	-	-	۱۷۸۵۴۰۶۴	-	-
۱۳۶۵	۴۹۴۵۰۱۰	۱۵۷۳۶۲۶۶	۴۶/۷	۲۶۸۴۵۶۱	۱۰۹۸۹۸۸۱	۶۹/۳	۲۲۶۰۰۴۴۹	۴۷۶۶۳۸۵	۲۶/۶
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۶۱۰۴۷۸	۲۱/۵	۳۶۸۱۷۷۸۹	۹۹۷۲۲۲۸	۳۷/۲	۲۳۲۳۶۹۹	۶۳۷۲۵۰	۲/۸
۱۳۸۵	۷۰۰۹۵۷۸۲	۱۰۴۰۲۹۴	۱۷/۴	۴۸۲۵۹۹۶۴	۱۱۴۴۲۱۷۵	۳۱/۱	۲۲۳۵۸۱۸	۱۰۰۱۸۸۱-	۴/۳-
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۴۶۵۳۸۸۷	۶/۶	۵۳۶۶۶۶۶۱	۵۳۸۶۶۹۷	۱۱/۲	۲۱۵۰۲۰۰۸	۷۳۲۸۱۰-	۳/۳-
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶۲۷۰	۴۷۷۶۶۰۱	۶/۴	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۵۰۰۱۸۶	۱۰/۳	۲۰۷۷۹۴۲۳	۷۲۳۵۸۵-	۳/۴-

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

طی بازه زمانی ۹۵-۱۳۵۵، بیشترین افزایش تعداد جمعیت کشور مربوط به ده ساله‌ی ۶۵-۱۳۵۵ و کمترین افزایش نیز مربوط به دوره ۹۰-۱۳۸۵ است. با لحاظ کردن کاهش دوره‌های سرشماری باز هم می‌توان گفت

که ده‌ساله‌ی ۹۵-۱۳۸۵ کمترین میزان افزایش جمعیت را در سطح کشور داشته‌ایم و طی این دوره ۹۴۳۰۴۸۸ نفر به جمعیت کشور اضافه شده است.

نمودار ۴- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

جدول ۷۵- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان رضوی به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۲۵٬۲۴۲٬۳۱۱	-	-	۱٬۰۷۶٬۶۹۷	-	-	۱٬۴۴۷٬۵۳۴	-	-
۱۳۶۵	۴۱٬۳۷۰٬۱۲	۱۶٬۱۲۷٬۸۱	۶۳/۹	۲٬۱۹۴٬۵۳۲	۱۱۱۷٬۸۳۵	۱۰۳/۸	۱۹۴۲٬۴۸۰	۴۹۴۹۴۶	۳۴/۲
۱۳۷۵	۴۷٬۸۲۴٬۲	۶٬۴۱۲٬۳۰	۱۵/۵	۲٬۸۹۳٬۶۰۷	۶۹۹۰۰۷۵	۳۱/۹	۱٬۸۴۶٬۳۳۵	۵۷۸۴۵-	۳/۰-
۱۳۸۵	۵۵٬۹۳۰٬۷۹	۸٬۱۴۸٬۳۷	۱۷/۱	۳٬۸۱۱٬۹۰۰	۹۱۸٬۲۹۳	۳۱/۷	۱٬۷۸۱۱٬۷۹	۱۰۳۴۵۶-	۵/۵-
۱۳۹۰	۵۹٬۴۴۰٬۲	۴۰٬۱۲۳۳	۷/۲	۴۳۱۱٬۲۱۰	۴۹۹۳۱۰	۱۳/۱	۱٬۶۸۳۱٬۹۲	۹۷۹۸۷-	۵/۵-
۱۳۹۵	۶۴٬۳۴۵۰۱	۴۴۰۰۹۹	۷/۳	۴۷۰۰۹۲۴	۳۸۹۷۱۴	۹/۰	۱٬۷۳۳۵۷۷	۵۰۳۸۵	۳/۰

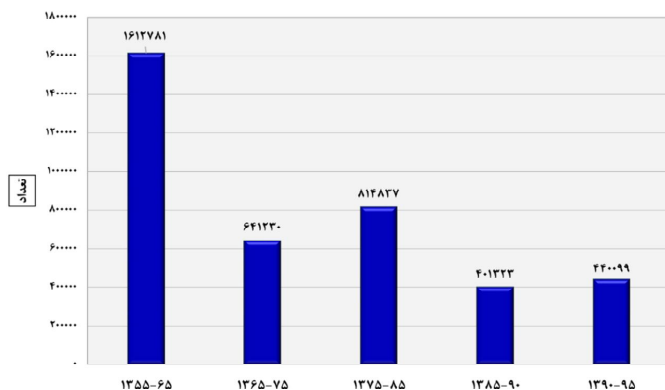
مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار خطی زیر نشان می‌دهد که طی ۴۰ ساله‌ی مورد بررسی شتاب تغییر جمعیت استان خراسان رضوی سریع بوده است. از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ فقط ۳۹۱۰۲۷۰ نفر (حدود ۱۰۰ هزار نفر به ازای هر یک سال) به جمعیت استان اضافه شده است.

نمودار ۵- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان رضوی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

تغییر تعداد مطلق جمعیت استان خراسان رضوی در نمودار زیر گویاتر است؛ بیشترین افزایش تعداد جمعیت استان، مربوط به دوره ۶۵-۱۳۵۵ و کمترین آن نیز مربوط به دوره ۹۰-۱۳۸۵ است. در آخرین دوره سرشماری (دوره ۹۵-۱۳۹۰) شاهد افزایش تعداد جمعیت استان نسبت به دوره قبل هستیم. تغییر مثبت تعداد جمعیت استان در دوره ۹۵-۱۳۹۰ نسبت به دوره ۹۰-۱۳۸۵ به دلیل گشتاور جمعیتی اتفاق افتاده است.

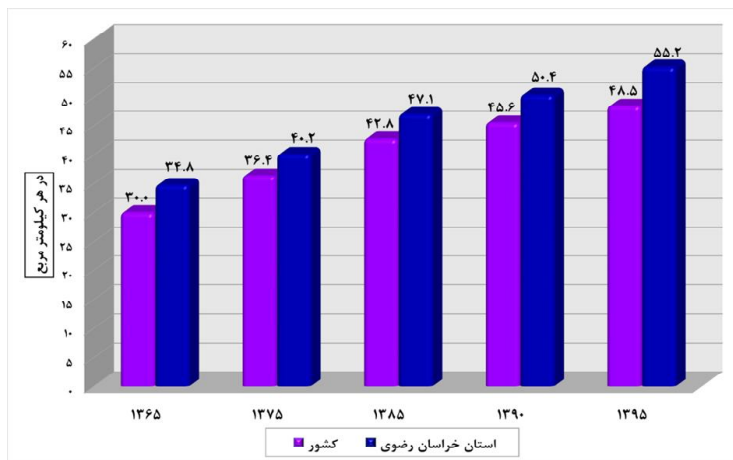

نمودار ۶- تغییرات تعداد مطلق جمعیت استان خراسان رضوی، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

۳-۳-۲- تراکم جمعیت

جمعیت هر منطقه براساس عوامل متعددی نظیر آب و هوا، امکانات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سطح آن منطقه پخش و توزیع می‌شود. تراکم جمعیت را در اصطلاح عامیانه می‌توان به پرازدحام و کم ازدحام بودن هر سرزمینی تعبیر کرد که از تقسیم جمعیت به مساحت، برحسب کیلومتر مربع بدست می‌آید. در کشور ایران تراکم حسابی جمعیت در سرشماری‌های متعدد رو به افزایش است و علت آن ثابت بودن مساحت کشور و افزایش روزافزون جمعیت است.

در سال ۱۳۶۵ تراکم جمعیت در کل استان ۳۴/۸ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است و این در حالی است که تراکم جمعیت در همان سال در کل کشور ۳۰ نفر در هر کیلومتر مربع است. براساس محاسبات به عمل آمده؛ طی ۳۰ سال بعد (۱۳۹۵) میزان تراکم جمعیت استان به ۵۵/۲ نفر در هر کیلومتر مربع افزایش یافته است. تراکم جمعیتی استان حدود ۷ واحد از میانگین تراکم جمعیت در کل کشور کمتر بوده است. در سال ۱۳۹۵، رتبه استان خراسان رضوی به لحاظ شاخص تراکم جمعیت ۱۷ است، به عبارتی در رده استان‌های با تراکم متوسط در سطح کشور محسوب می‌شود.

نمودار ۲- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان خراسان رضوی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

در جدول زیر تراکم جمعیت شهرستان‌های استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۵ نمایش داده شده است. ملاحظه می‌شود که شهرستان مشهد دارای میزان تراکم جمعیت بسیار بالاتری نسبت به سایر شهرستان‌های استان است. همچنین در ۲۵ شهرستان استان، تراکم جمعیت، پایین‌تر از میانگین استانی بدست آمده است.

جدول ۲۶- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۹۵

شهرستان	تعداد جمعیت	مساحت	تراکم جمعیت (در هر کیلومتر مربع)
باخرز	۵۴۶۱۵	۱۸۸۹	۲۸/۹
بجستان	۳۱۲۰۷	۳۷۹۲	۸/۲
بردسکن	۷۵۶۳۱	۷۱۲۶	۱۰/۶
بینالود	۶۹۶۴۰	۱۱۵۸	۶۰/۱
تایباد	۱۱۷۵۶۴	۲۹۲۹	۴۰/۱
ترت جام	۲۲۴۲۴۵	۴۹۶۷	۴۵/۲
ترت حیدریه	۲۲۴۶۲۶	۳۶۸۱	۶۱/۰
جغتای	۴۹۱۷۵	۱۷۱۶	۲۸/۷
جوین	۵۴۴۸۸	۱۶۵۳	۳۳/۰
چناران	۱۵۵۰۱۳	۳۰۷۹	۵۰/۳
خلیل آباد	۵۱۷۰۱	۱۱۲۱	۴۶/۱
خواف	۱۳۸۹۷۲	۹۸۲۷	۱۴/۱
خوشاب	۳۷۱۸۱	۱۸۶۹	۱۹/۹
داورزن	۲۱۹۱۱	۲۴۲۰	۹/۱
درگز	۷۲۳۵۵	۳۷۷۷	۱۹/۲
رشتخوار	۶۰۶۸۹	۳۵۹۸	۱۶/۹
زاوه	۶۷۶۹۵	۲۵۷۵	۲۶/۳
سبزوار	۳۰۶۳۱۰	۱۰۱۵۴	۳۰/۲
سرخس	۹۷۵۱۹	۵۳۹۷	۱۸/۱
صالح آباد	۴۳۴۲۶	۳۱۸۳	۱۳/۶
فریمان	۹۹۰۰۱	۳۳۵۶	۲۹/۵
فیروزه	۳۷۵۳۹	۱۴۹۰	۲۵/۲
قوچان	۱۷۴۴۹۵	۳۸۴۸	۴۵/۳
کاشمر	۱۶۸۶۶۴	۳۳۵۲	۵۰/۳
کلات	۳۶۲۳۷	۳۵۰۳	۱۰/۳
گناباد	۸۸۷۵۳	۵۷۸۹	۱۵/۳
مشهد	۳۳۷۲۶۶۰	۹۱۶۹	۳۶۷/۹
مه ولات	۵۱۴۰۹	۳۳۱۷	۱۵/۵
نیشابور	۴۵۱۷۸۰	۶۷۵۵	۶۶/۹
استان خراسان رضوی	۶۴۳۴۵۰۱	۱۱۶۴۸۷	۵۵/۲

مأخذ: محاسبه شده براساس اطلاعات مرکز آمار ایران و سالنامه آماری استان خراسان رضوی

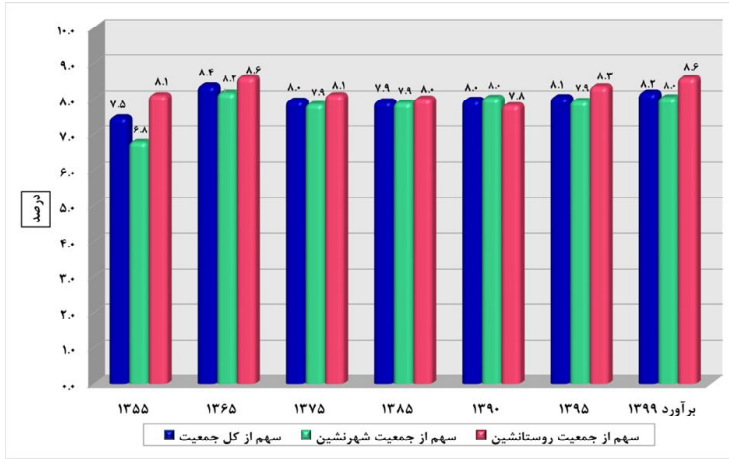
۳-۳-۴-۳- سهم جمعیت استان از کشور

با توجه به تفاوت تعداد جمعیت استان‌ها و نیز تأثیر تفاوت سهم جمعیتی مناطق بر میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر کل کشور، سهم جمعیتی استان از کل کشور طی ۶ دوره سرشماری و همچنین برآورد سال ۱۳۹۹ به تفکیک وضع سکونت مورد بررسی قرار گرفته است. ملاحظه می‌شود که در طول سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ سهم جمعیت استان خراسان رضوی از جمعیت کشور با روندی آرام و سینوسی، افزایش یافته است. همچنین برآورد مرکز آمار ایران حاکی از افزایش نسبی در روند سهم جمعیت استان از جمعیت کشور در سال‌های آتی دارد. لازم به ذکر است که رتبه جمعیتی استان خراسان رضوی در میان استان‌های کشور، ۲ است، به عبارتی این استان بعد از استان تهران، پرجمعیت‌ترین استان کشور محسوب می‌شود.

جدول ۷۷- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

سال							شوح	
برآورد ۱۳۹۹	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵		
۸۴۰۳۸۰۰۰	۷۹۹۲۶۲۷۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۰۴۹۵۷۸۲	۶۰۰۵۵۴۸۸	۴۹۴۴۵۰۱۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	کشور	تعداد کل جمعیت
۶۸۷۱۰۰۰	۶۴۴۴۵۰۱	۵۹۹۴۴۰۲	۵۵۹۳۰۷۹	۴۷۷۸۲۴۲	۴۱۳۷۰۱۲	۲۵۲۴۲۳۱	استان خراسان رضوی	
۸/۲	۸/۱	۸/۰	۷/۹	۸/۰	۸/۴	۷/۵	سهم از کشور (درصد)	
۶۳۳۹۰۰۰۰	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۳۶۴۶۶۶۱	۴۸۲۵۹۹۶۴	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۵۸۵۴۶۸۰	کشور	تعداد جمعیت شهرنشین
۵۱۰۰۰۰۰	۴۷۰۰۹۲۴	۴۳۱۱۲۱۰	۳۸۱۱۹۰۰	۲۸۹۳۶۰۷	۲۱۹۴۵۳۲	۱۰۷۶۶۹۷	استان خراسان رضوی	
۸/۰	۷/۹	۸/۰	۷/۹	۷/۹	۸/۲	۶/۸	سهم از کشور (درصد)	
۲۰۶۴۸۰۰۰	۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۱۵۳۰۰۸	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۶۰۰۴۴۹	۱۷۸۵۴۰۶۴	کشور	تعداد جمعیت روستائین
۱۷۷۱۰۰۰	۱۷۳۳۵۷۷	۱۶۸۳۱۹۲	۱۷۸۱۱۷۹	۱۸۸۴۶۳۵	۱۹۴۲۴۸۰	۱۴۴۷۵۳۴	استان خراسان رضوی	
۸/۶	۸/۳	۷/۸	۸/۰	۸/۱	۸/۶	۸/۱	سهم از کشور (درصد)	

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۸- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۳-۴- میزان شهرنشینی و روستائینی

میزان شهرنشینی و روستائینی به نسبتی از جمعیت یک محدوده اطلاق می‌شود که در نقاط شهری یا روستایی سکونت دارند. در طرح ریزی کالبدی مناطق، نه تنها تعداد جمعیت، بلکه ساخت و توزیع آن نیز مدنظر قرار می‌گیرد که با گذشت زمان بر اثر افزایش سریع جمعیت در پهنه سرزمین و گسترش شهرها، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. در همین راستا توجه به توزیع جمعیت در دو منطقه روستایی و شهری به لحاظ تبعات و مشکلاتی که ایجاد می‌کند، یکی از مهم‌ترین خصوصیات جمعیتی خواهد بود. لذا تلاش شده است که این تغییرات جمعیتی در سطح مناطق شهری و روستایی استان نیز مورد مطالعه قرار گیرد؛ که حاصل آن در جدول زیر نشان داده شده است.

براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، نسبت جمعیت شهرنشین کشور ۷۴ درصد و نسبت جمعیت روستائین برابر با ۲۶ درصد بوده و در نتیجه میزان جمعیت شهرنشین در کشور در این سال، حدود ۳ برابر میزان جمعیت روستائین بوده است.

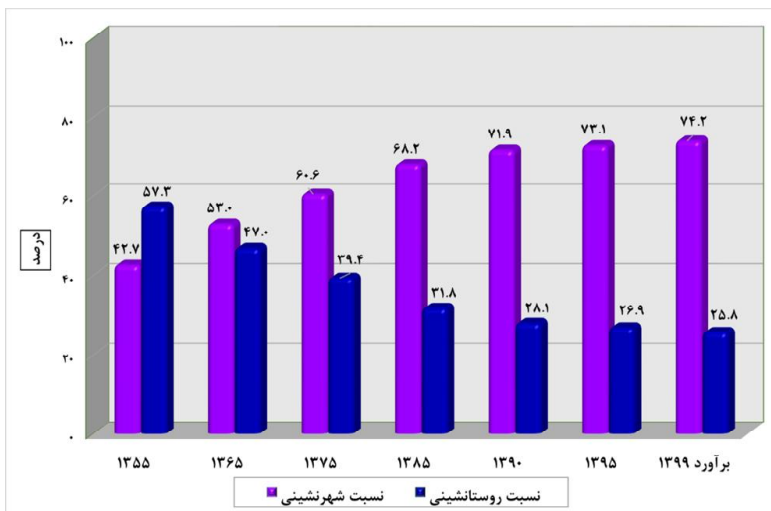
با توجه به نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران می‌توان اذعان داشت که شتاب شهرنشینی در استان خراسان رضوی با شتاب شهرنشینی در سطح کشور، نسبتاً همگام پیش رفته است. همانطور که ملاحظه می‌شود از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۹ میزان شهرنشینی استان خراسان رضوی، ۱/۷ برابر شده و از ۴۲/۷

درصد در سال ۱۳۵۵ به ۷۴/۲ درصد در سال ۱۳۹۹ رسیده است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، استان خراسان رضوی در رده استان‌های با میزان شهرنشینی بالا قرار دارد (رتبه‌ی این استان به لحاظ میزان شهرنشینی ۱۱ و به لحاظ میزان روستانشینی ۲۱ بوده است).

جدول ۲۸- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان رضوی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

سال							شرح	
برآورد ۱۳۹۹	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	کشور	نسبت شهرنشینی
۷۵/۴	۷۴/۰	۷۱/۴	۶۸/۵	۶۱/۳	۵۴/۳	۴۷/۰		
۲۴/۶	۲۶/۰	۲۸/۶	۳۱/۵	۳۸/۷	۴۵/۷	۵۳/۰	کشور	نسبت روستانشینی
۲۵/۸	۲۶/۹	۲۸/۱	۳۱/۸	۳۹/۴	۴۷/۰	۵۷/۳	استان خراسان رضوی	

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۹- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان رضوی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۴-۵- متوسط رشد سالانه جمعیت

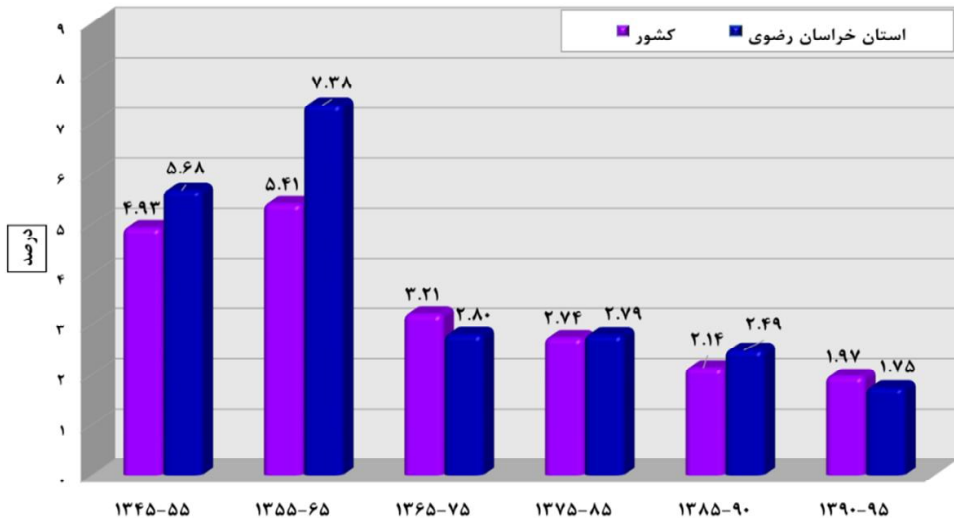
طی ۶ دوره مابین سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ رشد سالانه جمعیت استان خراسان رضوی در مناطق شهری و روستایی نوسانات قابل توجه‌ای را پشت سر نهاده و از الگوی مشخصی پیروی نکرده است. نرخ رشد جمعیت این استان در دوره ۶۵-۱۳۵۵ تحت تأثیر سیاست‌های جمعیتی کشور بسیار بالا بوده است و رقم قابل توجه ۵/۰۶ درصد را به خود اختصاص داده است. اما از دوره ۷۵-۱۳۶۵ به بعد نرخ رشد جمعیت استان روند کاهشی را طی کرده است، به طوری که نرخ رشد در این استان در تمام دوره‌های مورد بررسی پایین‌تر از نرخ جانشینی (۲/۱) و همچنین کمی بالاتر از میانگین کشوری بوده است. کاهش نرخ رشد جمعیت در استان خراسان رضوی با توجه به میزان باروری مطلوب در این استان بدلیل مهاجرت فرستی شدید استان رخ داده است. گفتمنی است که نرخ رشد جمعیت استان در دوره‌ی ۹۵-۱۳۹۰ نسبت به دوره ۵۵-۱۳۴۵ کاهش ۴۳ درصدی را تجربه کرده است (در دوره ۵۵-۱۳۴۵ درصد رشد سالانه استان برابر با ۲/۹۴ درصد بوده که در دوره آخر به ۱/۴۳ رسیده است). همچنین نرخ رشد سالانه جمعیت به تفکک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد که در تمامی دوره‌های مورد بررسی، نرخ رشد نقاط شهری بسیار بالاتر از نرخ رشد نقاط روستایی بوده است. با توجه به بالاتر بودن میزان باروری مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری، نرخ رشد بالای مناطق شهری بدلیل مهاجرت‌های روستا به شهر رخ داده است. لازم به ذکر است که نرخ رشد سالانه جمعیت در مناطق شهری و روستایی در دوره‌های مورد بررسی، همسو با یکدیگر و همچنین همسو با روند کشوری، روندی کاهشی را طی کرده‌اند. همانطور که در جدول زیر نیز نمایش داده شده، نرخ رشد مناطق شهری استان با سرعت بیشتری نسبت به مناطق روستایی تغییر یافته است. نرخ رشد مناطق شهری در دوره‌ی ۹۵-۱۳۹۰ نسبت به دوره ۵۵-۱۳۴۵ کاهش قابل توجه ۷۶ درصدی را تجربه کرده، در حالی که مناطق روستایی کاهش ۴۱ درصدی داشته است.

در دوره ۹۵-۱۳۹۰، رتبه استان خراسان رضوی به لحاظ درصد رشد سالانه جمعیت، ۱۰ بوده است، همچنین در مناطق شهری و روستایی نیز رتبه درصد رشد سالانه جمعیت استان به ترتیب برابر با ۲۰ و ۴ است. به عبارتی خراسان رضوی، از لحاظ رشد مناطق شهری در رده استان‌های با رشد پایین و از لحاظ رشد مناطق روستایی در رده استان‌های با رشد بالا قرار گرفته است.

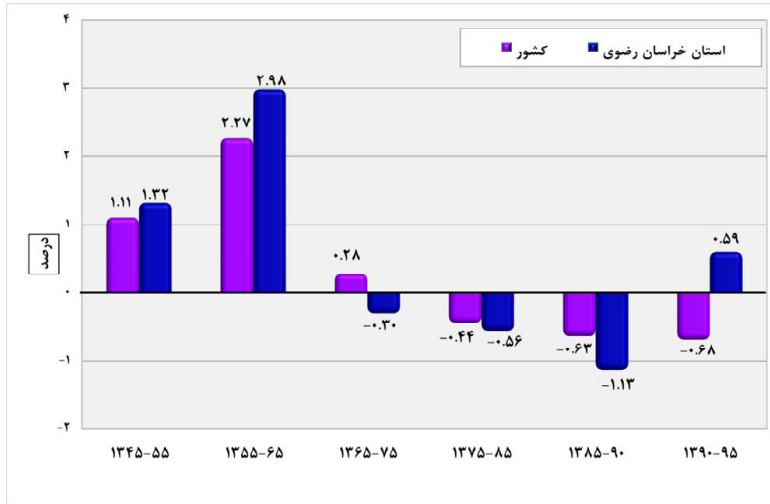
جدول ۷۹- درصد رشد سالانه جمعیت استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵

دوره سرشماری						شرح	وضع سکونت
۹۵-۱۳۹۰	۹۰-۱۳۸۵	۸۵-۱۳۷۵	۷۵-۱۳۶۵	۶۵-۱۳۵۵	۵۵-۱۳۴۵		
۱/۲۴	۱/۲۹	۱/۶۲	۱/۹۶	۳/۹۱	۲/۷۱	کشور	کل
۱/۴۳	۱/۴۰	۱/۵۹	۱/۴۵	۵/۰۶	۲/۹۴	استان خراسان رضوی	
۱/۹۷	۲/۱۴	۲/۷۴	۳/۲۱	۵/۴۱	۴/۹۳	کشور	نقاط شهری
۱/۷۵	۲/۴۹	۲/۷۹	۲/۸۰	۷/۳۸	۵/۶۸	استان خراسان رضوی	
-۰/۶۸	-۰/۶۳	-۰/۴۴	-۰/۲۸	۲/۲۷	۱/۱۱	کشور	نقاط روستایی
۰/۵۹	-۱/۱۳	-۰/۵۶	-۰/۳۰	۲/۹۸	۱/۳۲	استان خراسان رضوی	

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۰- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان خراسان رضوی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۴۵

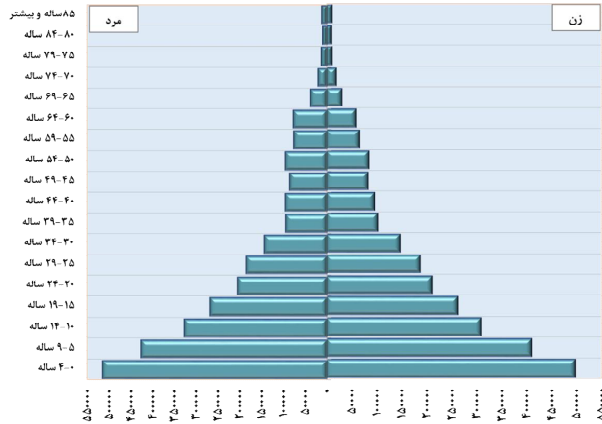

نمودار ۱۱- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان خراسان رضوی و کشور، طی سرشماری‌های ۱۳۴۵-۹۵

۳-۳-۴-۶- هرم سنی جنسی جمعیت

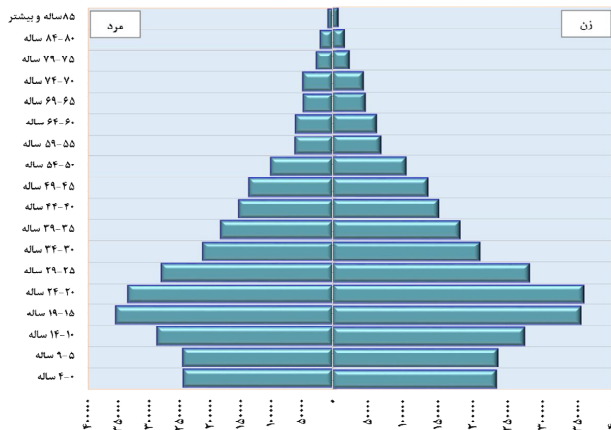
ترکیب سنی جمعیت به صورت توزیع سنی و به تفکیک جنس با هرم سنی نشان داده می‌شود و به عبارت دیگر نمایش هندسی توزیع جمعیت برحسب سن و جنس با هرم سنی امکان‌پذیر است. شکل هرم سنی جنسی یک منطقه به سه عامل بستگی دارد: تعداد موالید در هر یک از نسل‌ها، تقلیل تعداد افراد در اثر مرگ و میر، مهاجرت به یک منطقه یا مهاجرت از آن منطقه.

مقایسه هرم‌های سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی در سال ۱۳۶۵ نشان می‌دهد که حجم قابل توجهی از جمعیت در قاعده هرم (گروه‌های سنی ۱۴-۰ ساله) قرار داشته‌اند، دوره‌ای که در هر خانواده به طور میانگین ۵ نفر زندگی می‌کرده‌اند و عمدتاً شامل فرزندان کمتر از ۱۸ سال بوده‌اند، بنابراین ساختار جمعیتی استان بسیار جوان بوده است. همچنین این هرم نشان می‌دهد که تعداد جمعیت مردان و زنان از سن ۵۰ سال به بالا، به شدت نابرابر شده و نسبت جمعیت سالمند از کل جمعیت بسیار کم بوده است.

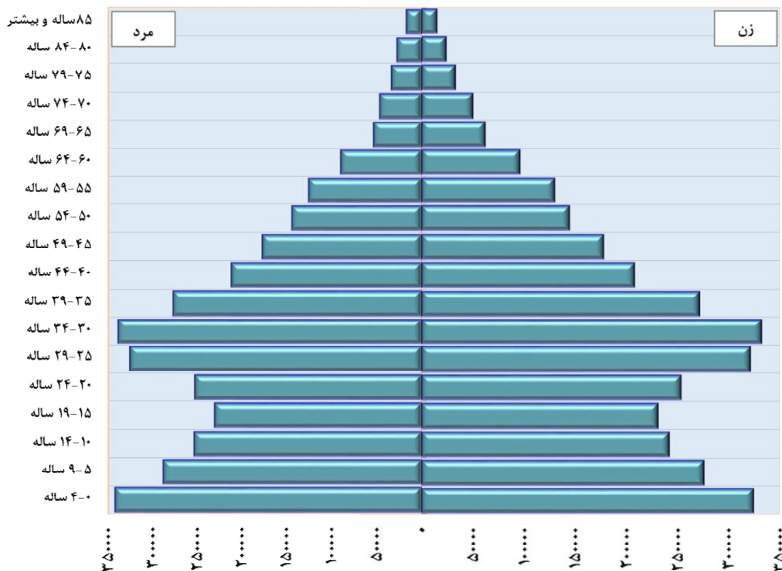
نمودار ۱۲- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۶۵

مشاهده هرم سنی جنسی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد که حجم جمعیت در گروه‌های سنی ۱۵-۱۹ ساله و ۲۰-۲۴ ساله، بیشتر از سایر گروه‌های سنی است. این امر به خوبی نماینگر ورود متولدین دهه ۶۰ به سنین جوانی، در هرم سنی جنسی سال ۱۳۸۵ است، همچنین نابرابری تعداد مردان و زنان در گروه‌های سنی ۱۵ تا ۲۹ ساله به شدت وجود دارد، بنابراین می‌توان گفت که مهاجرت باعث برهم خوردن توازن جنسی جمعیت گروه‌های سنی مذکور شده است. قاعده هرم نیز نشان می‌دهد که حجم باروری مانند بیست سال گذشته استان نیست و میزان باروری کاهش یافته است.

نمودار ۱۳- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۸۵

با توجه به هرم سنی جنسی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، می‌توان اذعان نمود که تعداد موالید این استان از سال ۱۳۹۰ رو به افزایش گذاشته است. در واقع متولدین دهه ۶۰ که اکنون به سن بزرگسالی و فعالیت رسیده‌اند، بیشترین تعداد جمعیت را نشان می‌دهند. بنابراین با توجه به این هرم باید گفت که گذار سنی جمعیت، همگام با سایر گذارهای جمعیتی در این استان اتفاق افتاده است (تغییر از وضعیتی که جمعیت این استان بسیار جوان (شرایط دهه ۶۰) به وضعیت امروزی که سهم بزرگی از جمعیت را جوانان و بزرگسالان تشکیل می‌دهند). به این ترتیب در هرم‌های ذیل افزایش گروه‌های سنی ۲۴-۲۰ ساله، ۲۵-۲۹ ساله و ۳۰-۳۴ ساله نسبت به دوره‌های قبل کاملاً نمایان است. اقتصاددانان این وضعیت را فرصت طلایی اطلاق می‌کنند. همچنین افزایش جمعیت در گروه‌های سنی مذکور بر روی میزان زادولد کنونی که به گشتاور جمعیتی معروف است، تأثیر بسزایی گذاشته است. ملاحظه می‌شود که در هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۰، جمعیت گروه سنی ۰-۴ ساله بیش از جمعیت ۵-۹ ساله و جمعیت گروه سنی ۵-۹ ساله بیش از ۱۰-۱۴ ساله است (پدیده گشتاور جمعیتی). البته افزایش تعداد موالید یک پدیده مقطعی و موقتی است، چرا که با ورود جمعیت ۲۵-۳۴ ساله‌ها به سنین بزرگسالی، این پدیده نیز متوقف خواهد شد. با توجه به رأس هرم نیز باید گفت که استان خراسان رضوی هنوز به مرحله سالمندی جمعیت نرسیده است.

نمودار ۱۴- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۹۵

۳-۳-۴-۷- گروه عمده سنی جمعیت

در مطالعات جمعیتی برای داشتن تصویری کلی از ساخت جمعیت، ساختار سنی جمعیت را می‌توان در سه گروه عمده سنی بررسی کرد: جمعیت ۱۴-۰ سال، جمعیت ۶۴-۱۵ سال و جمعیت ۶۵ سال و بیشتر. این سه طبقه‌بندی بیانگر جوانی، میانسالی و سالمندی جمعیت یک منطقه است.

براساس نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن؛ جمعیت ۱۴-۰ ساله استان از ۴۷/۱ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۲۶/۹ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. جمعیت ۶۴-۱۵ سال (جمعیت در سنین فعالیت) حدود ۱/۴ برابر شده و از ۴۹/۶ درصد به ۶۷/۵ درصد و جمعیت ۶۵ سال و بیشتر (جمعیت سالمند) از ۳/۳ درصد به ۵/۶ درصد افزایش یافته است.

در سال ۱۳۹۵، رتبه استان خراسان رضوی به لحاظ نسبت جمعیت بالقوه فعال (جمعیت ۶۴-۱۵ ساله)، ۲۶ است، یعنی در رده استان‌های دارای جمعیت پایین‌تر، در گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله، قرار دارد. با این حال، بدیهی است از جمله ویژگی‌های مربوط به جمعیت استان، افزایش جمعیت بالقوه فعال (۶۴-۱۵ سال) است و در صورت بهره‌برداری مناسب و بهینه از این ظرفیت، می‌توان بر سرعت توسعه‌ی استان افزود.

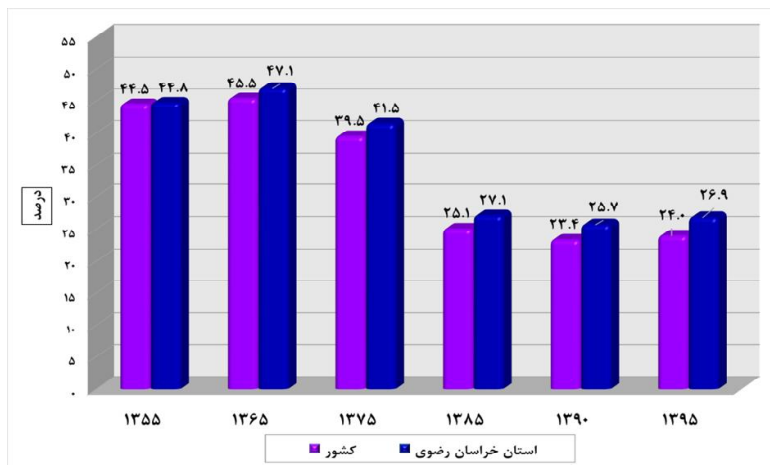
اهمیت این موضوع تا حدی است که برخی از صاحب نظران علوم اجتماعی و اقتصادی از این شرایط جمعیتی به عنوان «پنجره جمعیتی فرصت‌ها»^۹ نام می‌برند. در واقع در این زمان می‌توان با برنامه‌ریزی مناسب و استفاده بهینه از نیروی انسانی موجود، به سوی شکوفایی و توسعه اقتصادی گام برداشت. افزایش نسبت جمعیت سالمند نیز بیانگر افزایش میزان امید زندگی در نتیجه‌ی افزایش سطح بهداشت عمومی و تغییرات اساسی در نگرش و سبک زندگی افراد است.

۹. بخش جمعیت سازمان ملل، پنجره جمعیتی را به عنوان دوره‌ای تعریف می‌کند که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ ساله کمتر از ۳۰ درصد می‌شود؛ در حالی که نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز زیر ۱۵ درصد است. تعریف عملیاتی دیگری؛ دوره‌ای که در آن نسبت وابستگی کل کمتر از ۰٫۵ درصد باشد (سرای، ۱۳۸۸).

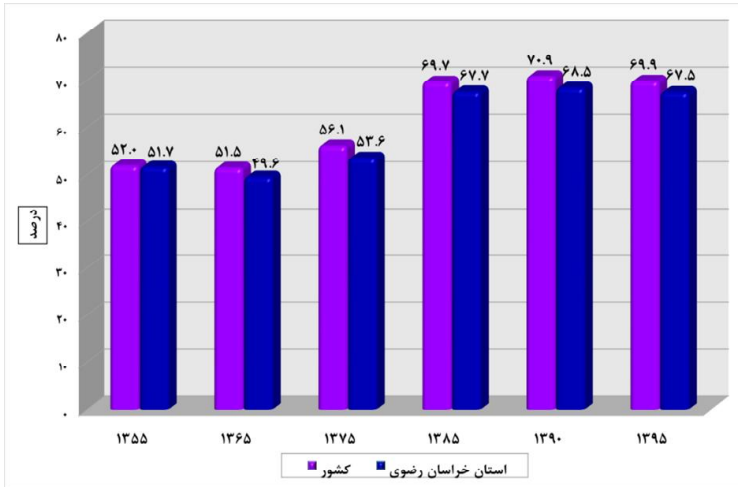
جدول ۸۰- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان خراسان رضوی و کشور بر حسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

شرح	سال	تعداد			توزیع درصد		
		۱۴-۰ ساله	۱۵-۶۴ ساله	جمع	بیشتر ۶۵ ساله و	جمع	۱۴-۰ ساله
کشور	۱۳۵۵	۱۵۰۰۹۳۶۳	۱۷۵۱۲۹۱۱	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۱۸۶۷۰	۴۴/۵	۵۲/۰
	۱۳۶۵	۲۲۴۷۰۱۷	۲۵۴۴۵۵۶۲	۴۹۴۲۱۲۹۷	۱۵۰۱۷۱۸	۴۵/۵	۵۱/۵
	۱۳۷۵	۲۳۷۲۵۵۴۵	۳۳۷۰۲۴۰۶	۶۰۰۲۳۱۳۲	۲۵۹۵۱۸۱	۳۹/۵	۵۶/۱
	۱۳۸۵	۱۷۶۸۱۶۲۹	۴۹۱۵۷۵۶۲	۷۰۴۹۵۷۸۲	۳۶۵۶۵۹۱	۲۵/۱	۶۹/۷
	۱۳۹۰	۱۷۵۶۱۷۷۸	۵۳۲۴۸۰۰	۷۵۱۰۳۳۴۷	۴۲۹۶۷۶۹	۲۳/۴	۷۰/۹
	۱۳۹۵	۱۹۱۹۲۶۶۵	۵۵۸۶۲۰۸۷	۷۹۹۲۶۲۷۰	۴۸۷۱۵۱۸	۲۴/۰	۶۹/۹
استان خراسان رضوی	۱۳۵۵	۱۱۳۰۰۳۲	۱۳۰۴۲۸۷	۲۵۲۴۳۱	۸۹۹۱۲	۴۴/۸	۵۱/۷
	۱۳۶۵	۱۹۴۸۵۳۳	۲۰۵۱۹۵۸	۴۱۳۷۰۱۲	۱۳۶۵۲۱	۴۷/۱	۴۹/۶
	۱۳۷۵	۱۹۸۲۹۷۰	۲۵۶۱۱۳۸	۴۷۷۸۲۴۲	۲۱۰۲۴۳	۴۱/۵	۵۳/۶
	۱۳۸۵	۱۵۱۷۴۰۷	۳۷۸۴۵۱۰	۵۵۹۳۰۷۹	۲۹۱۱۶۲	۲۷/۱	۶۷/۷
	۱۳۹۰	۱۵۴۳۴۰۳	۴۱۰۴۹۱۲	۵۹۹۴۴۰۲	۳۴۶۰۸۷	۲۵/۷	۶۸/۵
	۱۳۹۵	۱۷۲۸۵۶۲	۴۳۴۶۱۹۶	۶۴۳۴۵۰۱	۳۵۹۷۴۳	۲۶/۹	۶۷/۵

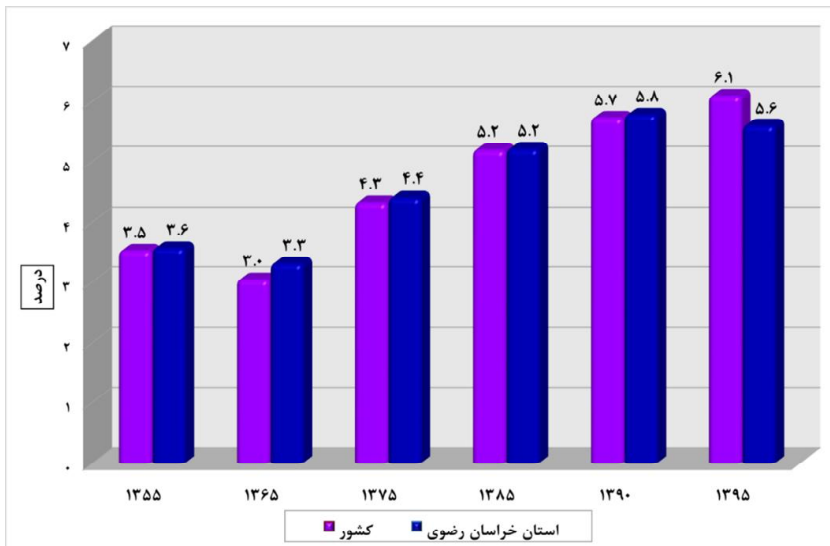
مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۵- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان خراسان رضوی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۱۶- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان خراسان رضوی و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۱۷- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان خراسان رضوی و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

۳-۳-۴-۸- نسبت جنسی جمعیت

نسبت جنسی عبارت است از نسبت تعداد مردان به زنان در یک جمعیت که در عدد صد ضرب می‌شود. نسبت جنسی به طور ساده نشان می‌دهد که در مقابل هر صد نفر زن چند نفر مرد در جمعیت وجود دارد. در صورتی که این شاخص از ۱۰۰ کمتر شد، تعداد زنان بیشتر است و اگر بیشتر از ۱۰۰ شد، تعداد مردان بیشتر خواهد بود. افزایش یا کاهش نسبت جنسی جمعیت می‌تواند تبعات و آثار بسیاری را در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی جامعه داشته باشد. اطلاعات درباره جنس در برنامه‌ریزی‌های مختلف و به ویژه برنامه‌ریزی خدمات بهداشتی مورد نیاز است. وقایع جمعیتی عموماً بر حسب جنس به‌طور متفاوت رخ می‌دهند. نسبت جنسی می‌تواند بواسطه مهاجرت یا مرگ و میر شدید یک جنس تحت تاثیر قرار گیرد و از محدوده معمول فراتر رود.

با توجه به اطلاعات ارائه شده از سوی مرکز آمار ایران و همانگونه که در جدول ذیل نمایش داده شده است، طی ۴ دوره مورد بررسی، شاخص نسبت جنسی جمعیت در استان خراسان رضوی از الگوی یکسانی پیروی نکرده و به استناد آمار سال ۱۳۹۵ این شاخص در این سال در حالت متعادل‌تری قرار داشته است. به طور کلی در تمامی سال‌های مورد بررسی به استثنای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۹۰، تعداد مردان بیشتر از تعداد زنان بوده است.

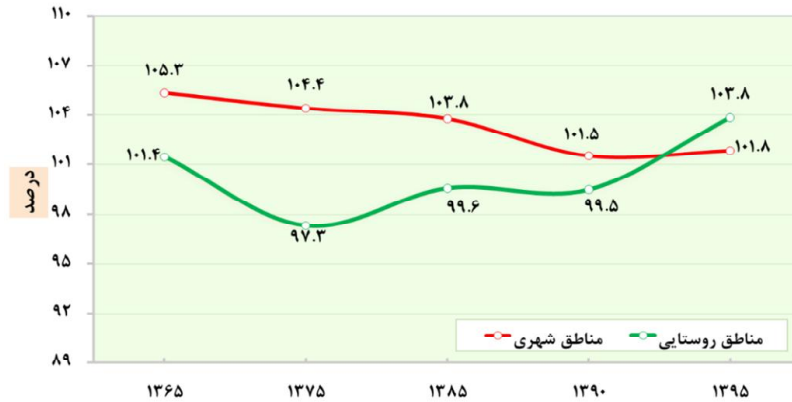
پایین بودن نسبت جنسی در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۹۰ در مقایسه با سایر سرشماری‌های مورد بررسی، می‌تواند ناشی از مهاجرفرستی استان در این سال‌ها باشد. در سال ۱۳۹۵؛ رتبه استان خراسان رضوی به لحاظ شاخص نسبت جنسی ۲۶ بوده است، به‌عبارتی در رده استان‌های با نسبت جنسی پایین قرار داشته که این امر بیانگر تعادل در توزیع تعداد مردان و زنان در سطح استان است.

جدول ۸۱- نسبت جنسی جمعیت استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت،
در سال های ۹۵-۱۳۶۵

سال					شرح	شرح	وضع سکونت	
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵				
۴۰۴۹۸۴۴۲	۳۷۹۰۵۶۶۹	۳۵۸۶۶۳۶۲	۳۰۵۱۵۱۵۹	۲۵۲۸۰۹۶۱	مرد	کشور	کل	
۳۹۴۲۷۸۲۸	۳۷۲۴۴۰۰۰	۳۴۶۲۹۴۲۰	۲۹۵۴۰۳۲۹	۲۴۱۶۴۰۴۹	زن			
۱۰۲/۷	۱۰۱/۸	۱۰۳/۶	۱۰۳/۳	۱۰۴/۶	نسبت جنسی			
۳۲۴۵۱۸۵	۲۹۹۹۵۲۹	۲۸۰۹۴۰۳	۲۳۹۵۲۱۷	۲۱۰۰۸۰۳	مرد	استان خراسان رضوی		
۳۱۸۹۳۱۶	۲۹۹۴۸۷۳	۲۷۸۳۶۷۶	۲۳۸۳۰۲۵	۲۰۳۶۲۰۹	زن			
۱۰۱/۸	۱۰۰/۲	۱۰۰/۹	۱۰۰/۵	۱۰۳/۲	نسبت جنسی			
۲۹۸۴۱۴۱۴	۲۷۰۲۳۶۳۸	۲۴۵۷۶۴۴۲	۱۸۸۰۵۰۲۳	۱۳۷۶۹۶۱۷	مرد	کشور		نقاط شهری
۲۹۳۰۵۴۳۳	۲۶۶۲۳۰۲۳	۲۳۶۸۳۵۲۲	۱۸۰۱۲۷۶۶	۱۳۰۷۴۹۴۴	زن			
۱۰۱/۸	۱۰۱/۵	۱۰۳/۸	۱۰۴/۴	۱۰۵/۳	نسبت جنسی			
۲۳۶۲۰۹۷	۲۱۶۰۱۵۳	۱۹۲۰۷۷۴	۱۴۶۵۶۷۵	۱۱۲۲۵۷۵	مرد	استان خراسان رضوی		
۲۳۳۸۸۲۷	۲۱۵۱۰۵۷	۱۸۹۱۱۲۶	۱۴۲۷۹۳۲	۱۰۷۱۹۵۷	زن			
۱۰۱/۰	۱۰۰/۴	۱۰۱/۶	۱۰۲/۶	۱۰۴/۷	نسبت جنسی			
۱۰۶۵۷۰۲۸	۱۰۸۸۲۰۳۱	۱۱۲۸۹۹۲۰	۱۱۷۱۰۱۳۶	۱۱۵۱۱۳۴۴	مرد	کشور	نقاط روستایی	
۱۰۱۲۲۳۹۵	۱۰۶۲۰۹۷۷	۱۰۹۴۵۸۹۸	۱۱۵۲۷۵۶۳	۱۱۰۸۹۱۰۵	زن			
۱۰۵/۳	۱۰۲/۵	۱۰۳/۱	۱۰۱/۶	۱۰۳/۸	نسبت جنسی			
۸۸۳۰۸۸	۸۳۹۳۷۶	۸۸۸۶۲۹	۹۳۹۵۴۲	۹۷۸۲۲۸	مرد	استان خراسان رضوی		
۸۵۰۴۸۹	۸۴۳۸۱۶	۸۹۲۵۵۰	۹۵۵۰۹۳	۹۶۴۲۵۲	زن			
۱۰۳/۸	۹۹/۵	۹۹/۶	۹۷/۳	۱۰۱/۴	نسبت جنسی			

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار زیر نشان می دهد که نسبت جنسی در نقاط شهری تا سرشماری سال ۱۳۹۰، بیشتر از نقاط روستایی بوده اما در سرشماری سال ۱۳۹۵، نسبت جنسی نقاط روستایی از نسبت جنسی نقاط شهری پیشی گرفته است. به لحاظ جمعیت شناختی پیشی گرفتن نسبت جنسی مناطق روستایی از مناطق شهری، می تواند متأثر از مهاجرت معکوس (بازگشت مهاجران از نقاط شهری به نقاط روستایی) در این استان باشد.

نمودار ۱۸- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۹- متوسط بعد خانوار

خانوار کوچکترین واحد اجتماعی است و از این جهت که اعضای یک خانوار لزوماً با یکدیگر نسبت خویشاوندی ندارند، از خانواده متمایز می‌شود. بعد خانوار شاخصی است که نسبت جمعیت را به تعداد خانوارها نشان می‌دهد؛ بدین معنا که در هر خانواری به طور متوسط چند نفر زندگی می‌کنند. در خانواده‌های هسته‌ای امروزی، افراد اصلی تشکیل دهنده خانوار همان پدر، مادر و فرزندان (با تعداد کم) هستند اما در مناطق فقیر با فرهنگ سنتی، هم تعداد فرزندان بالاتر است و هم ممکن است کسان دیگری در کنار اعضای خانواده زندگی کنند و به همین دلیل بعد خانوارها بالا می‌رود. بعد خانوار می‌تواند تحت تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی تغییر و همچنین تبعاتی را نیز در زمینه‌های مختلف ایجاد کند. لذا بررسی آن و روند تغییرات آن یکی از مهم‌ترین عوامل جمعیتی مورد بررسی خواهد بود.

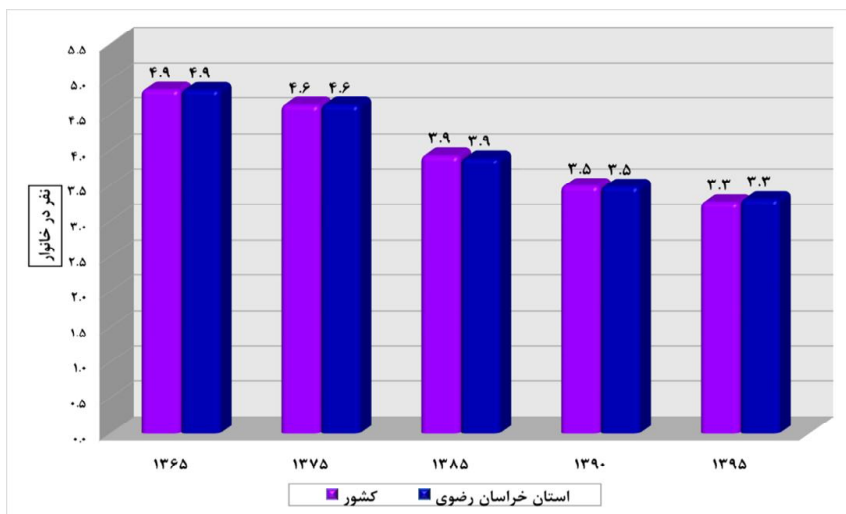
براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۶۵، متوسط بعد خانوارهای شهری و روستایی استان خراسان رضوی به ترتیب برابر با ۴/۹ و ۵ نفر به ازای هر خانوار بوده که براساس نتایج سرشماری‌های بعدی به سرعت روند نزولی طی کرده و به ۳/۳ نفر در خانوارهای شهری و ۳/۴ نفر در خانوارهای روستایی در سال ۱۳۹۵ رسیده است. بررسی تغییرات بعد خانوارها نشان می‌دهد که در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، به طور میانگین ۱/۵ نفر از بعد خانوارهای شهری و ۱/۶ نفر از بعد خانوارهای روستایی کم شده است. متوسط بعد خانوار استان خراسان

رضوی و کشور، نسبتاً برابر است. رتبه استان به لحاظ شاخص متوسط بعد خانوار، رتبه ۲۰ است و استان در رده استان‌های با خانوار کم جمعیت قرار دارد. گفتنی است که براساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۳/۴ درصد از خانوارهای استان زن سرپرست بوده‌اند و رتبه این استان به لحاظ این شاخص، ۹ است و استان در رده استان‌های دارای نسبت بالای خانوار زن سرپرست قرار دارد. ۴۶ درصد از خانوارهای زن سرپرست استان خراسان رضوی، خانوارهای یک‌نفره (خودسرپرست) بوده‌اند و نزدیک به ۸۱ درصد از آن‌ها، در گروه‌های سنی بالاتر از ۵۰ سال قرار دارند، به بیانی دیگر، ۸۱ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک‌نفره، یا به سنین سالمندی رسیده یا نزدیک به سن سالمندی هستند و به صورت تنها زندگی می‌کنند. حجم خانوارهای زن سرپرست و به مثابه آن حجم زنان خودسرپرست یا تنها، در سطح استان خراسان رضوی، توجه ویژه به این قشر از جامعه‌ی استان را ضروری می‌سازد.

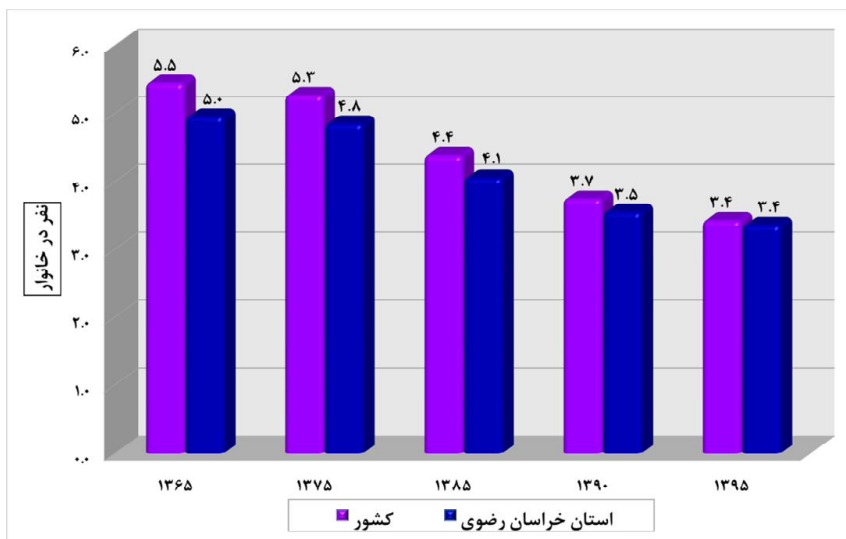
جدول ۸۲- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

تعداد خانوار						
شرح	جنس	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	کل	۹۶۷۲۴۷۷	۱۲۳۸۷۳۴۵	۱۷۳۵۲۶۸۶	۲۱۱۱۰۴۸۱	۲۴۱۹۶۰۳۵
	نقاط شهری	۵۵۲۷۴۷۵	۷۹۴۳۱۸۹	۱۲۲۸۲۹۲۶	۱۵۳۶۵۸۹۲	۱۸۱۲۵۴۸۸
	نقاط روستایی	۴۱۴۵۰۰۲	۴۴۰۵۸۱۴	۵۰۶۹۷۶۰	۵۷۴۴۵۸۹	۶۰۰۷۵۴۷
استان خراسان رضوی	کل	۸۴۴۲۳۰	۱۰۱۲۸۷۲	۱۴۱۹۴۶۱	۱۷۱۳۴۰۸	۱۹۳۸۷۰۳
	نقاط شهری	۴۵۲۱۲۱	۶۲۴۰۲۸	۹۸۰۵۳۳	۱۲۳۸۹۰۴	۱۴۲۲۱۰۹
	نقاط روستایی	۳۹۲۱۰۹	۳۸۸۸۴۴	۴۳۸۹۲۸	۴۷۴۵۰۴	۵۱۶۵۹۴
متوسط بعد خانوار						
کشور	کل	۵/۱	۴/۸	۴/۱	۳/۶	۳/۳
	نقاط شهری	۴/۹	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط روستایی	۵/۵	۵/۳	۴/۴	۳/۷	۳/۴
استان خراسان رضوی	کل	۴/۹	۴/۷	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط شهری	۴/۹	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط روستایی	۵/۰	۴/۸	۴/۱	۳/۵	۳/۴

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۹- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان خراسان رضوی و کشور، سال های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۲۰- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان خراسان رضوی و کشور، سال های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۱۰- موازنه مهاجرتی

مهاجرت به عنوان یکی از عوامل اصلی پویایی جمعیت، سبب تغییر در ساختار سنی و جنسی و متوسط رشد سالانه جمعیت و تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدأ و مقصد می گردد. خالص مهاجرت از تفاضل مهاجرت به یک منطقه (مهاجرپذیری) و مهاجرت از همان منطقه (مهاجرفرستی) به دست می آید. به عبارت دیگر، میزان خالص مهاجرت براساس تفاوت بین آنهایی که به یک جمعیت می پیوندند و آنهایی که آن جمعیت را ترک می کنند، محاسبه می شود.

مطابق با نتایج سرشماری های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، تراز مهاجرتی استان خراسان رضوی^{۱۰} طی ۲۰ سال منتهی به جزء دوره ۹۰-۱۳۸۵، مثبت بوده است. نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده در طول ۵ ساله ۹۵-۱۳۹۰ نشان می دهد که به طور متوسط به ازای هر ۱۰۰ نفری که از استان خارج شده، حدود ۱۰۴ نفر به استان وارد شده که این رقم نسبت به دوره ی قبل افزایشی بوده است.

جدول ۸۳- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان خراسان رضوی، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۷۵

نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده (درصد)	نسبت خالص مهاجرت به جمعیت استان (درصد)	خالص مهاجرت	مهاجران خارج شده	مهاجران وارد شده	دوره
۱۱۱/۲	۰/۶	۳۰۸۵۴	۲۷۴۴۵۱	۳۰۵۳۰۵	۸۵-۱۳۷۵
۹۴/۶	۰/۱-	۶۱۹۴-	۱۱۵۰۲۱	۱۰۸۸۲۷	۹۰-۱۳۸۵
۱۰۳/۹	۰/۱	۴۲۴۱	۱۰۷۷۸۶	۱۱۲۰۲۷	۹۵-۱۳۹۰

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۱۰. خالص مهاجرت با کسر جابه جایی های درون استانی، محاسبه شده است.

نمودار ۲۱- خالص مهاجرت استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

در پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ تعداد مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی^{۱۱} ۳۱۴۸۵۹ نفر بوده که ۲۴۲۳۳۶ نفر از آن‌ها در نقاط شهری و ۷۲۵۲۳ نفر باقی‌مانده نیز در نقاط روستایی استان سکونت گزیده‌اند. به عبارت دیگر طی دوره مورد بررسی، ۵/۲ درصد از جمعیت ساکن در نقاط شهری و ۴/۲ درصد از جمعیت ساکن در نقاط روستایی استان مهاجر بوده‌اند.

گفتنی است که میزان مهاجرپذیری استان در دوره ۹۵-۱۳۹۰، در مقایسه با دوره‌ی قبل افت داشته است. بالاترین میزان مهاجرپذیری مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده که ۱۷/۸ درصد از جمعیت نقاط شهری و ۱۳/۷ درصد از جمعیت نقاط روستایی، مهاجر بوده‌اند.

مطابق با آخرین اطلاعات در دسترس، عمده‌ترین انگیزه مهاجران برای ورود به استان خراسان رضوی به ترتیب پیروی از خانوار (۴۶/۷ درصد)، تحصیل (۱۵/۱ درصد)، مهاجرت‌های شغلی^{۱۲} (۱۵/۹ درصد) و دستیابی به مسکن مناسب‌تر (۷/۷ درصد) عنوان شده‌است، بنابراین انگیزه‌های شغلی جزء اولویت‌های مهاجرت به این استان، قرار دارد.

۱۱. جابه‌جایی‌های درون استانی نیز در نظر گرفته شده است.

۱۲. مهاجرت‌های شغلی شامل مهاجرت‌های به علت جستجوی کار، جستجوی کار بهتر و انتقال شغلی است.

جدول ۸۴- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره	شرح	تعداد			نسبت مهاجرپذیری (به ازای صد نفر جمعیت کل/شهری/روستایی)	
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط روستایی
۸۵-۱۳۷۵	کشور	۱۲۱۴۸۱۴۸	۸۹۹۹۷۰۹	۳۱۴۸۴۳۹	۱۷/۲	۱۸/۶
	استان خراسان رضوی	۹۲۴۶۷۴	۶۷۹۹۶۱	۲۴۴۷۱۳	۱۶/۵	۱۷/۸
۹۰-۱۳۸۵	کشور	۵۵۳۴۶۶۶	۴۳۰۲۰۸۶	۱۲۳۲۵۸۰	۷/۴	۸/۰
	استان خراسان رضوی	۴۰۷۶۸۰	۲۹۷۹۹۲	۱۰۹۶۸۸	۶/۸	۶/۹
۹۵-۱۳۹۰	کشور	۴۳۰۰۹۸۸	۳۵۶۴۷۳۵	۷۳۶۲۵۳	۵/۴	۶/۰
	استان خراسان رضوی	۳۱۴۸۵۹	۲۴۲۳۳۶	۷۲۵۲۳	۴/۹	۵/۲

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران

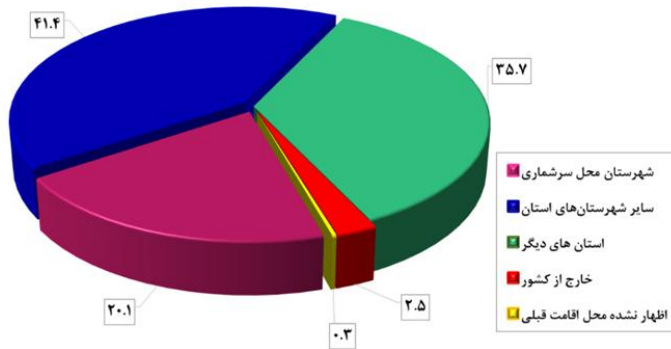
مهاجرت‌های داخلی خود به انواع مختلفی از قبیل مهاجرت‌های شهر به شهر، روستا به شهر، روستا به روستا، شهر به روستا، بین‌استانی، داخل استانی و ... قابل تقسیم هستند که هر کدام از منظر خاصی به موضوع مهاجرت می‌پردازند. در این بخش از گزارش، مهاجران استان گیلان برحسب محل اقامت قبلی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و علت پرداختن به این موضوع آگاهی از حجم مهاجرت‌های درون‌استانی و برون‌استانی است. آگاهی از سهم مهاجرت‌های بین‌استانی و درون‌استانی می‌تواند نقش عمده‌ای در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و مهاجرتی یک منطقه داشته باشد.

مطابق با نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ از کل مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی؛ مبدأ اقامت ۴۱/۴ درصد از آن‌ها، مهاجران درون‌استانی (سایر شهرستان‌های استان) بوده‌است. مهاجران مربوط به استان‌های دیگر با ۳۵/۷ درصد در مرتبه دوم قرار گرفته‌اند. به علاوه مبدأ اقامت ۲۰/۱ درصد از مهاجران نیز شهرستان محل

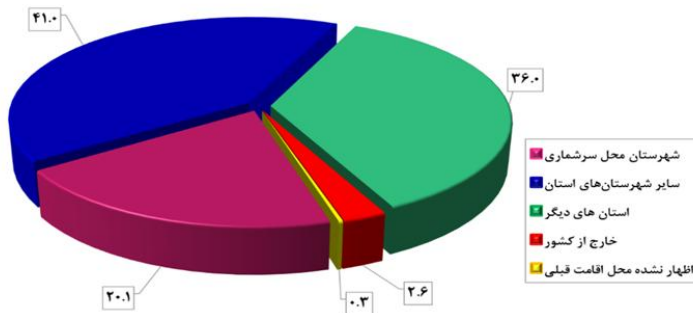

سرشماری (درون شهرستانی) بوده است. سهم مهاجران غیرایرانی در این استان، ۲/۵ درصد از کل مهاجران است.

لازم به ذکر است که مهاجرانی که از استان‌های دیگر به استان خراسان رضوی وارد شده‌اند، عمدتاً از استان‌های تهران، خراسان جنوبی و سیستان و بلوچستان بوده‌اند. نسبت بالایی از مهاجران خارجی این استان نیز مربوط به کشور افغانستان است.

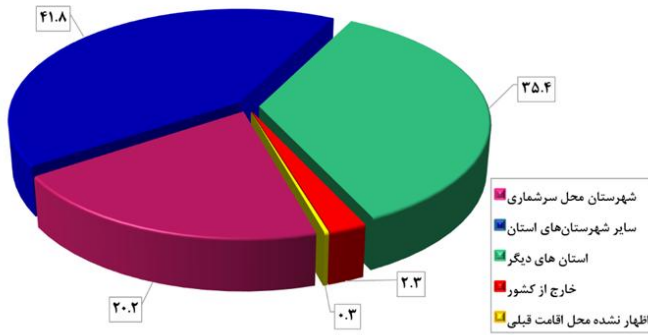

نمودار ۲۲- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۳- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-

۱۳۹۰

نمودار ۲۴- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان خراسان رضوی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

۳-۳-۴-۱۲- الگوی مهاجرت

بررسی آمار و اطلاعات مهاجرتی طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ نشان می‌دهد حجم قابل توجهی از مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی، مبدأ اقامت قبلی شان شهر بوده و به شهرهای استان نیز وارد شده‌اند (۶۱/۵ درصد از کل مهاجران). حجم مهاجرت‌های شهر به روستا با ۱۶/۵ درصد از کل مهاجران نیز رقم قابل توجهی است، با توجه به ساختار سنی این دسته از مهاجران (حدود ۶۵ درصد از مهاجران شهر به روستای استان در گروه سنی ۱۵ تا ۳۹ سال قرار دارند)، این موضوع را می‌توان به بازگشت مهاجران روستایی از شهر قلمداد نمود که بیشتر سربازان، محصلان، دانشجویان، کارگران فصلی و تا حدودی افراد سالخورده و بازنشسته را شامل می‌شود.

جدول ۸۵- تعداد و توزیع درصد مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی برحسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

شرح	الگوی مهاجرت					
	شهر به شهر	روستا به شهر	روستا به روستا	شهر به روستا	خارج از کشور	اظهار نشده محل اقامت قبلی
تعداد	۱۹۳۶۶۱	۴۰۶۳۰	۱۹۹۷۶	۵۱۹۹۷	۷۷۶۰	۸۳۵
توزیع درصد	۶۱/۵	۱۲/۹	۶/۳	۱۶/۵	۲/۵	۰/۳
جمع	۳۱۴۸۵۹					

مأخذ: محاسبه شده براساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۳- ولادت‌های ثبت شده

زادولد یکی از مهم‌ترین رویدادهای جمعیتی است که در حرکات طبیعی جمعیت اثرگذار است و عامل منحصر بفرد افزایش جمعیت می‌باشد. بنابراین رویداد ولادت از جمله آمارهای حیاتی است که افزایش آن در هر جامعه‌ای تأثیر مستقیمی بر رشد جمعیت می‌گذارد. در سال ۱۳۸۵ تعداد ۱۱۱۸۷۳ ولادت برای استان خراسان رضوی ثبت شده بود که این رقم به ۱۴۸۵۰۰ ولادت در سال ۱۳۹۵ افزایش و طی دو سال بعد (۱۳۹۷) به ۱۳۲۳۹۰ ولادت کاهش یافته است. همانطور که در جدول ملاحظه می‌شود در تمامی دوره‌های مورد بررسی، میزان خام ولادت‌های ثبت شده به ویژه در نقاط شهری استان، با اختلاف بالاتر از متوسط کشوری بدست آمده است. افزایش تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ را می‌توان به موالید مربوط به دهه ۶۰ دانست که در این بازه زمانی به سن ازدواج و فرزندآوری رسیده‌اند. گفتنی است میزان باروری نقاط روستایی استان از سال ۱۳۹۵ به بعد، به شدت از میانگین باروری نقاط شهری استان فاصله گرفته و برای نقاط روستایی استان، کم‌تر گزارش شده است، این امر بدلیل مهاجرت‌های روستا به شهر - که اکثریت خانوارهای جوان هستند و در نتیجه تغییر ساختار سنی جمعیت روستایی استان، صورت پذیرفته است.

جدول ۸۶- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

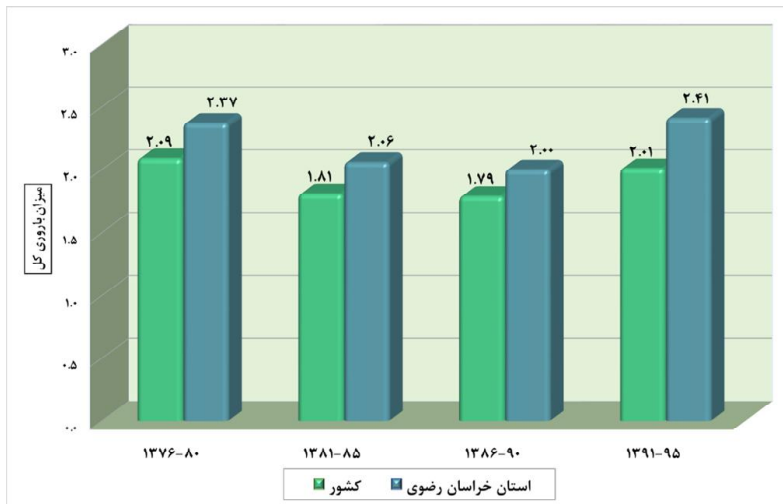
سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل شهری/روستایی		
		جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی	جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۱۲۵۳۹۱۲	۸۴۵۰۵۰	۴۰۸۸۶۲	۱۷/۸	۱۷/۵	۱۸/۴
	استان خراسان رضوی	۱۱۱۸۷۳	۷۸۱۶۴	۳۳۷۰۹	۲۰/۰	۲۰/۵	۱۸/۹
۱۳۹۰	کشور	۱۳۸۲۲۲۹	۱۰۸۷۹۸۸	۲۹۴۲۴۱	۱۸/۴	۲۰/۳	۱۳/۷
	استان خراسان رضوی	۱۲۷۰۷۴	۹۳۸۶۷	۳۳۲۰۷	۲۱/۲	۲۱/۸	۱۹/۷
۱۳۹۵	کشور	۱۵۲۸۰۵۳	۱۱۷۶۰۳۲	۳۵۲۰۲۱	۱۹/۱	۱۹/۹	۱۶/۹
	استان خراسان رضوی	۱۴۸۵۰۰	۱۱۴۰۸۸	۳۴۴۱۲	۲۳/۱	۲۴/۳	۱۹/۹
۱۳۹۷	کشور	۱۳۶۶۵۱۹	۱۰۴۷۹۲۵	۳۱۸۵۹۴	۱۶/۶	۱۷/۱	۱۵/۴
	استان خراسان رضوی	۱۳۲۳۹۰	۱۰۱۵۶۶	۳۰۸۲۴	۱۹/۹	۲۰/۷	۱۷/۶

مأخذ: محاسبه شده براساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۴-۱۴- میزان باروری کل

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های باروری، میزان کل باروری است. میزان کل باروری عبارت است از شمار فرزندانانی که یک زن در طول دوران باروری خود با توجه به سن باروری (۴۹-۱۵ سال)، بدون به شمار آوردن مرگ و میرهای فرزندان به دنیا می‌آورد.

تغییرات میزان باروری کل استان خراسان رضوی و کشور برحسب دوره‌های ۵ ساله، از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۵ در نمودار ذیل نمایش داده شده است. همانطور که مشاهده می‌شود روند باروری هم در کشور و هم در استان خراسان رضوی از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰، روندی کاهشی بوده و در دوره ۹۵-۱۳۹۱ نسبت به دوره‌های قبل، اندکی افزایش یافته است. در تمامی مقاطع مورد بررسی، میزان باروری کل در سطح استان بالاتر از متوسط کشوری بدست آمده است. در دوره ۹۵-۱۳۹۱ رتبه استان خراسان رضوی به لحاظ این شاخص برابر با ۶ بوده است. به عبارتی در رده استان‌های با میزان باروری بالا قرار گرفته است. افزایش میزان باروری کل در دوره ۹۵-۱۳۹۱ در بسیاری از مناطق کشور، متأثر از پدیده گشتاور جمعیتی است و این امر در سال‌های آینده و در صورت نداشتن سیاست‌های منظم حمایتی در راستای افزایش زادولد، متوقف خواهد شد.

نمودار ۲۵- میزان باروری کل استان خراسان رضوی و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶

۳-۳-۴-۱۵- مرگ و میرهای ثبت شده

مرگ و میر یکی از دو پدیده ذاتی جمعیت است که ثبات یا تغییر آن سبب تغییر در حجم، توزیع یا ترکیب جمعیت خواهد شد. بنابراین دسترسی به آمار دقیق، صحیح و به روز این رویداد بسیار حائز اهمیت است. شمار مرگ و میرها نیز مانند بسیاری از پدیده‌های جمعیتی ممکن است در مناطق مختلف، در نقاط شهری و روستایی و حتی در نواحی مختلف یک شهر متفاوت باشد. این تفاوت بیش از هر چیز به تغذیه، ویژگی‌های زیست محیطی، سطح توسعه و بهداشت، تفاوت‌های قومی و نژادی، سطح فرهنگ، آگاهی‌های اجتماعی و عوامل متعدد دیگری مربوط است که هر یک از آنها می‌تواند مطالعات مرگ و میر را به جهت خاصی سوق دهد. منبع اصلی آمارهای مرگ و میر ثبت وقایع حیاتی یا نظام ثبت احوال است. میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای استان خراسان رضوی در سال ۱۳۸۵ برابر با ۵/۶ مرگ به ازای هزار نفر جمعیت بوده که طی سال‌های بعد با روندی نزولی به ۴/۵ مرگ کاهش یافته است. در سال ۱۳۹۷ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده استان، کمی پایین‌تر از متوسط کشوری گزارش شده است. از سال ۱۳۹۰ به بعد میزان خام مرگ و میر نقاط روستایی استان، بالاتر از نقاط شهری گزارش شده است. تفاوت سطح توسعه یافتگی در مناطق شهری و روستایی و میزان دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی از یک‌سو و تفاوت ساختار سنی جمعیت در مناطق شهری و روستایی استان از سوی دیگر، از جمله عوامل اثرگذار بر میزان مرگ و میرهای ثبت شده است.

جدول ۸۷- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان خراسان رضوی و کشور به تفکیک

وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل شهری/روستایی		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۴۰۸۵۶۶	۲۵۷۴۳۶	۱۵۱۱۳۰	۵/۸	۵/۳	۶/۸
	استان خراسان رضوی	۳۱۴۰۴	۲۲۳۶۲	۹۰۴۲	۵/۶	۵/۹	۵/۱
۱۳۹۰	کشور	۴۲۲۱۲۳	۳۰۵۴۷۵	۱۰۹۶۲۸	۵/۶	۵/۷	۵/۱
	استان خراسان رضوی	۳۱۴۶۷	۲۱۹۸۲	۹۴۸۵	۵/۲	۵/۱	۵/۶
۱۳۹۵	کشور	۳۶۹۷۵۱	۲۷۴۸۷۰	۹۴۷۸۸	۴/۶	۴/۶	۴/۶
	استان خراسان رضوی	۳۰۵۴۲	۲۱۷۰۸	۸۸۳۴	۴/۷	۴/۶	۵/۱
۱۳۹۷	کشور	۳۷۷۲۴۵	۲۷۹۵۲۵	۹۷۶۶۸	۴/۶	۴/۶	۴/۷
	استان خراسان رضوی	۳۰۲۶۴	۲۱۴۹۹	۸۷۶۵	۴/۵	۴/۴	۵/۰

مأخذ: محاسبه شده براساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۳-۴-۱۶- امید به زندگی

امید به زندگی به عنوان یکی از اندازه‌های خلاصه سلامت جمعیت، به همراه سایر شاخص‌های بهداشتی، نتیجه عملکردهای نظام سلامت را جهت تعیین اولویت‌ها، تخصیص منابع و ارزشیابی برنامه‌های سلامت مشخص می‌کند. بررسی مقادیر امید به زندگی یک جمعیت در طول زمان یا در مکان‌های مختلف با زمان‌های مشابه، امکان مقایسه برآیند نهایی عوامل خطر منتهی به مرگ و عوامل پیشگیری‌کننده از مرگ و میر را فراهم می‌سازد. به همین جهت یکی از بخش‌های اصلی مورد بررسی در استان خراسان رضوی، میزان امید به زندگی آن در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ است. همراه با افزایش خدمات پزشکی و امکانات بهداشتی و ظهور درمان‌های نوین، روند افزایشی در میزان امید به زندگی رخ داده است. این روند تغییر شاخص امید به زندگی هم در سطح کشور و هم در سطح استان دارای نوسان بوده است. در سال ۱۳۹۵ امید به زندگی برای زنان استان ۷۶/۲ و برای مردان ۷۲/۱ سال بوده است، بنابراین امید به زندگی زنان استان با اختلاف، بیشتر از امید به زندگی مردان است. ملاحظه می‌شود که در سال ۱۳۹۵، میزان امید به زندگی در میان زنان استان، بالاتر از زنان کشور بوده است. به طور کلی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، امید به زندگی زنان و مردان استان خراسان رضوی، روندی سینوسی طی کرده و به امید به زندگی مردان حدود ۲/۶ سال و به امید به زندگی زنان حدود ۴/۲ سال افزوده شده است.

جدول ۸۸- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان خراسان رضوی به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ (سال)

سال	کل کشور		استان خراسان رضوی	
	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۸۵	۷۱/۷	۷۳/۶	۶۹/۵	۷۲
۱۳۹۰	۷۱/۵	۷۴	۶۸/۶	۷۰/۹
۱۳۹۵	۷۲/۵	۷۵/۵	۷۲/۱	۷۶/۲

مأخذ: براساس اطلاعات مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۷- پیش بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵

در مطالعات جمعیت‌شناسی آهنگ رشد جمعیت از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. به این ترتیب که آهنگ رشد جمعیت اگر متعادل باشد، یک فرصت است و در صورتی که غیرمتعادل باشد یک تهدید محسوب

می‌شود. برای دستیابی به تجزیه و تحلیل مناسب در این زمینه، ناگزیر به پیش‌بینی جمعیت هستیم. برای انجام پیش‌بینی از روش «ترکیبی پیش‌بینی جمعیت» بهره گرفته شده است. این روش که متداول‌ترین روش پیش‌بینی جمعیت است، بر اساس عملکرد مجموعه عوامل موثر بر تغییر و تحولات جمعیت یعنی باروری، مرگ و میر، مهاجرت و ترکیب سنی و جنسی جمعیت است.

براساس پیش‌بینی مرکز آمار ایران، جمعیت استان خراسان رضوی تا سال ۱۴۱۵ به ۸ میلیون و ۲۳۷ هزار نفر خواهد رسید. همچنین براساس پیش‌بینی‌های بدست آمده در طول ۲۰ سال آینده^{۱۳} بیش از ۷۸ درصد از جمعیت استان ساکن نقاط شهری و حدود ۲۸ درصد جمعیت استان ساکن نقاط روستایی خواهند بود. گفتنی است طی بازه زمانی مورد پیش‌بینی (۱۳۹۵-۱۴۱۵) سالانه بیش از ۹۰ هزار نفر به جمعیت استان افزوده می‌شود.

جدول ۸۹- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان خراسان رضوی، براساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵

سال	شرح	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
		مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن
۱۴۰۰	کشور	۸۴۹۷۱۰۰۰	۴۲۹۳۷۰۰۰	۴۲۰۳۴۰۰۰	۶۴۳۹۷۰۰۰	۳۲۵۳۶۰۰۰	۳۱۸۶۱۰۰۰	۲۰۵۷۵۰۰۰	۱۰۴۰۱۰۰۰	۱۰۱۷۳۰۰۰
	استان خراسان رضوی	۶۹۷۲۰۰۰	۳۵۰۶۰۰۰	۳۴۶۶۰۰۰	۵۱۹۴۰۰۰	۲۶۱۲۰۰۰	۲۵۸۲۰۰۰	۱۷۷۸۰۰۰	۸۹۴۰۰۰	۸۸۴۰۰۰
۱۴۰۵	کشور	۸۹۱۲۱۰۰۰	۴۴۹۵۰۰۰۰	۴۴۱۷۱۰۰۰	۶۸۹۸۲۰۰۰	۳۴۷۸۸۰۰۰	۳۴۱۹۵۰۰۰	۲۰۱۳۹۰۰۰	۱۰۱۶۳۰۰۰	۹۹۷۶۰۰۰
	استان خراسان رضوی	۷۴۴۰۰۰۰	۳۷۳۵۰۰۰	۳۷۰۵۰۰۰	۵۶۱۷۰۰۰	۲۸۲۰۰۰۰	۲۷۹۷۰۰۰	۱۸۲۳۰۰۰	۹۱۵۰۰۰	۹۰۸۰۰۰
۱۴۱۰	کشور	۹۲۴۶۰۰۰۰	۴۶۵۶۲۰۰۰	۴۵۸۹۸۰۰۰	۷۲۸۷۷۰۰۰	۳۶۶۹۴۰۰۰	۳۶۱۸۳۰۰۰	۱۹۵۸۳۰۰۰	۹۸۶۸۰۰۰	۹۷۱۵۰۰۰
	استان خراسان رضوی	۷۸۵۲۰۰۰	۳۹۳۶۰۰۰	۳۹۱۶۰۰۰	۶۰۰۷۰۰۰	۳۰۱۱۰۰۰	۲۹۹۵۰۰۰	۱۸۴۵۰۰۰	۹۲۵۰۰۰	۹۲۰۰۰۰
۱۴۱۵	کشور	۹۵۲۷۸۰۰۰	۴۷۹۰۸۰۰۰	۴۷۳۷۰۰۰۰	۷۶۳۳۷۰۰۰	۳۸۳۸۱۰۰۰	۳۷۹۶۵۰۰۰	۱۸۹۳۲۰۰۰	۹۵۲۷۰۰۰	۹۴۰۵۰۰۰
	استان خراسان رضوی	۸۲۳۷۰۰۰	۴۱۲۵۰۰۰	۴۱۱۲۰۰۰۰	۶۴۲۵۰۰۰	۳۲۱۷۰۰۰	۳۲۰۷۰۰۰	۱۸۱۲۰۰۰	۹۰۷۰۰۰	۹۰۵۰۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

^{۱۳} . مبنای پیش‌بینی؛ جمعیت سال ۱۳۹۵ است.

۳-۳-۴-۱۸- جمع بندی

- ✓ استان خراسان رضوی با جمعیتی ۶ میلیون و ۸۷۱ هزار نفر (برآورد مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۹۹)، ۸/۲ درصد از جمعیت کشور را شامل می‌شود. از جمله شاخص‌های قابل توجه در این استان، بالا بودن نسبت جمعیت شهرنشین است. بطوریکه براساس برآورد مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۹، بیش از ۷۴ درصد جمعیت استان را شهرنشینان تشکیل می‌دهند.
- ✓ استان خراسان رضوی دومین استان پرجمعیت کشور محسوب می‌شود.
- ✓ ساختار سنی جمعیت کنونی استان خراسان رضوی نماینگر قرار گرفتن سهم قابل توجهی از جمعیت در سنین جوانی و میانسالی (فعال بالقوه) است. میانگین سنی جمعیت (۲۹/۷ سال) و بالا بودن سهم جمعیت ۶۴-۱۵ ساله (۶۷/۵ درصد از کل جمعیت) گواه این مطلب است. همچنین درصد رشد سالانه جمعیت استان طی دوره ۹۵-۱۳۹۰، بالاتر از میانگین رشد سالانه کشور بدست آمده است.
- ✓ در خصوص شاخص نسبت جنسی، این استان در رده استان‌های دارای نسبت جنسی متعادل قرار دارد و عدم توازن جمعیت مردان و زنان در این استان مشاهده نمی‌شود.
- ✓ تراکم جمعیتی در استان همواره بالاتر از کشور بوده است.
- ✓ آمار مهاجرت استان (با کسر مهاجرت‌های داخل استانی) نشان می‌دهد که جمعیت مهاجر وارد شده به استان (طی دوره ۹۵-۱۳۹۰) کمتر از یک درصد جمعیت از استان را شامل می‌شود که این امر دلالت بر مهاجرپذیری بالای استان نیست. در طول ده ساله ۹۵-۱۳۸۵ حدود ۲۲۰۸۵۴ نفر به استان خراسان رضوی وارد و ۲۲۲۸۰۷ نفر از استان خراسان رضوی خارج شده‌اند، بنابراین خالص مهاجرت استان منفی شده است.
- ✓ الگوی مهاجرت استان بیانگر برتری میزان مهاجران شهر به شهر در مقایسه با سایر الگوهاست.
- ✓ ۳۵/۷ درصد از مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی، مهاجران برون استانی اند و عمده‌ترین انگیزه مهاجران برای ورود به استان خراسان رضوی به ترتیب پیروی از خانوار (۴۶/۷ درصد)، تحصیل (۱۵/۱ درصد)، مهاجرت‌های شغلی (۱۵/۹ درصد) و دستیابی به مسکن مناسب‌تر (۷/۷ درصد) عنوان شده است، بنابراین انگیزه‌های شغلی جزء اولویت‌های مهاجرت به این استان، قرار دارد.
- ✓ در خصوص متوسط بعد خانوارهای ساکن در این استان باید گفت که بعد خانوار استان با میانگین کشوری نسبتاً برابر گزارش شده است.
- ✓ براساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۳/۴ درصد از خانوارهای استان زن سرپرست بوده‌اند و رتبه این استان به لحاظ این شاخص ۹ است، به عبارتی در رده استان‌های دارای

- نسبت بالای خانوار زن سرپرست قرار دارد. ۴۶ درصد از خانوارهای زن سرپرست استان خراسان رضوی، خانوارهای یک‌نفره (خودسرپرست) بوده‌اند. نزدیک به ۸۱ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک‌نفره، در گروه‌های سنی بالاتر از ۵۰ سال قرار دارند
- ✓ براساس آمار سال ۱۳۹۷ سازمان ثبت احوال، میزان خام ولادت در استان بالاتر از میانگین کشوری است و باروی کل در استان برابر با ۲/۴۱ بوده که بیشتر از کل کشور است.
  - ✓ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای سال ۱۳۹۷ در استان کمی پایین‌تر از میانگین کشوری گزارش شده است.

۳-۳-۵- وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی - عمومی

۳-۳-۵-۱- تعلیم و تربیت رسمی - عمومی

آموزش عمومی شامل دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای است و مسئولیت اجرای آن با وزارت آموزش و پرورش است. شایان ذکر است که از سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ با تغییر نظام آموزش عمومی، مقاطع تحصیلی شامل ابتدایی، متوسطه دوره اول و متوسطه دوره دوم است. در این بخش تلاش خواهد شد، در ابتدا آمار بخش تعلیم و تربیت رسمی عمومی با تمرکز بر استان خراسان رضوی ارائه شود و در نهایت ضمن احصاء مهم‌ترین مسائل و چالش‌های آموزش عمومی راهکارهایی برای بهبود این وضعیت پیشنهاد خواهد شد.

۳-۳-۵-۱-۱- آمار و اطلاعات

- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ از مجموع ۱۳۵۷۵۳۳ دانش‌آموز مشغول به تحصیل در سطح استان، ۸۳۵۳ نفر در دوره آموزش استثنایی (۶۱/۰ درصد و ۳/۵ درصد دانش‌آموزان استثنایی کشور)، ۵۳۲۶۲ نفر در دوره پیش‌دبستانی (۹۲/۳ درصد دانش‌آموزان)؛ ۷۵۶۰۱۹ نفر در دوره ابتدایی (۶۹/۵۵ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۶/۵۴ درصد)، ۲۹۹۷۵۵ نفر در دوره متوسطه اول (۰۸/۲۲ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۷/۲۲ درصد)، ۲۱۵۴۹۰ نفر در دوره متوسطه دوم (۸۷/۱۵ درصد و پایین‌تر از متوسط کشوری با ۱۸ درصد) و ۲۴۶۵۴ دانش‌آموز در دوره بزرگسال (۸۱/۱ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
- از کل دانش‌آموزان استان ۴۴/۵۱ درصد را پسران و ۵۶/۴۸ درصد را دختران تشکیل می‌دهند.

- نرخ پوشش تحصیلی در استان خراسان رضوی در دوره ابتدایی ۹۹ درصد است. نرخ پوشش تحصیلی در دوره متوسطه اول و دوم به ترتیب ۹۲ و ۷۴ درصد است. بر اساس آمارهای ارائه شده حدود ۴۰ هزار بازمانده از تحصیل در مقاطع مختلف تحصیلی در استان خراسان رضوی شناسایی شده‌اند. کرونا، کودک همسری، عدم دسترسی به مدرسه، فقر، مشکلات خانوادگی، مهاجرت و بیماری، موجب بازماندگی از تحصیل دانش‌آموزان می‌شود.
- بر اساس آمار سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس کشور، سرانه مطلوب فضای آموزشی در کشور ۸/۴ متر مربع است. سرانه متوسط فضای آموزشی در کشور نیز ۵/۱۸ متر مربع است.^{۱۴} در استان خراسان رضوی سرانه فضای آموزشی ۴/۵ متر است و پایین‌تر از میانگین کشوری است. در خصوص حاشیه شهرها وضعیت به مراتب بدتر است، به طوری که این سرانه به حد ۲/۵ متر نزول پیدا می‌کند.
- بر اساس آمار حدود ۳۰ درصد از مدارس استان خراسان رضوی نیازمند تعمیر و مقاوم‌سازی هستند.
- بر اساس اطلاعات سالنامه آماری سال ۱۳۹۸ استان خراسان رضوی حدود ۹۰ هزار نفر شاغل در آموزش و پرورش هستند که شامل گروه معلمان (آموزگار، دبیر، هنرآموز و استادکار)، گروه مدیریت (مدیر، معاون پرورشی، معاون فناوری، معاون اجرایی، معاون امور عمومی و معاون آموزشی) و گروه کیفیت‌بخشی (شامل مشاور، مربی امور تربیتی پرورشی، مراقبت سلامت، سرپرست بخش، سرپرست آموزش، سرپرست شبانه‌روزی، مسئول سوادآموزی مجتمع، مسئول توانبخشی و متصدی سایت رایانه) است. با این وجود، استان خراسان رضوی با کمبود حدود ۲۳ هزار نیرو روبه‌رو است.
- بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش استان، حدود ۲۱ درصد از دانش‌آموزان (۲۹۰ هزار دانش‌آموز) استان به خصوص در بخش روستایی و عشایری به دلایلی مانند نبود اینترنت و گوشی هوشمند از دسترسی سامانه شاد محروم هستند. آن دسته از دانش‌آموزانی که به شبکه شاد دسترسی ندارند. تعدادی در کلاس‌های حضوری (دانش‌آموزان روستایی)، تعدادی از آموزش‌های تلویزیونی و تعدادی نیز از درسنامه‌ها و محتوای درسی تولید شده از سوی مدارس، استفاده می‌کنند.
- استان خراسان رضوی حدود ۷۸۳۰ دانش‌آموز عشایر دارد که در ۲۳۳ مدرسه مشغول به تحصیل اند. حدود ۶۵۲ معلم نیز مسئولیت آموزش این دانش‌آموزان را بر عهده دارند.

^{۱۴} در فضای آموزش شهری سرانه ۴/۹۶ متر مربع و در فضاهای آموزش روستایی سرانه ۵/۸۱ متر مربع است.

جدول ۹۰- آمار و اطلاعات بخش آموزش و پرورش استان خراسان رضوی

سال و مقطع تحصیلی	جمع	پسر	دختر	معلم	مدیریت و کیفیت بخشی	تعداد آموزشگاه	تعداد کلاس درس
۹۹-۱۳۹۸	۱۳۵۷۵۳۳	۶۹۸۳۴۸	۶۵۹۱۸۵	۴۸۲۸۶	۱۵۹۵۸	۱۱۶۲۶	۷۳۹۷۹
آموزش استثنایی	۸۳۵۳	۵۲۶۴	۳۰۸۹	۱۴۲۵	۶۲۳	۳۱۳	۱۸۴۵
پیش دبستانی	۵۳۲۶۲	۲۶۹۰۷	۲۶۳۵۵			۱۷۳۳	۴۲۷۰
ابتدایی	۷۵۶۰۱۹	۳۸۷۵۳۶	۳۶۸۴۸۳	۲۵۰۴۷	۵۸۹۹	۵۲۲۱	۳۰۹۱۷
متوسطه دوره اول	۲۹۹۷۵۵	۱۵۴۴۶۴	۱۴۵۲۹۱	۸۸۷۲	۲۸۷۷	۲۲۶۰	۱۲۰۳۴
متوسطه دوره دوم	۲۱۵۴۹۰	۱۱۰۰۷۴	۱۰۵۴۱۶	۱۲۷۸۴	۶۴۶۱	۱۴۵۶	۱۰۷۹۹
بزرگ سال (دوره اول متوسطه)	۲۴۱۳	۱۴۱۳	۱۰۰۰	۰	۰	۱۱۷	۱۸۴
بزرگ سال (دوره دوم متوسطه)	۲۲۲۴۱	۱۲۶۹۰	۹۵۵۱	۰	۰	۵۲۶	۲۳۰۴

۳-۱-۵-۲- مهم ترین مسائل آموزش و پرورش استان خراسان رضوی

۱. نرخ بالای ترک تحصیل و بازماندگی از تحصیل؛
۲. کمبود نیروی انسانی (۲۳ هزار معلم)؛
۳. فرسوده و غیراستاندارد بودن ۳۰ درصد از مدارس استان؛
۴. عدم دسترسی حدود ۲۱ درصد دانش آموزان شهری و روستایی و عشایری به سامانه شاد به دلیل در دسترس نبودن اینترنت و گوشی های هوشمند؛
۵. کمبود فضای آموزشی و پایین بودن سرانه آن؛

۳-۱-۵-۳- راهکارهای پیشنهادی

- به منظور بهبود وضعیت تشریح شده در بالا و انجام اقدامات مقتضی در خصوص مسایل احصائی راهکارهای زیر ارائه می گردد:
۱. رصد، احصاء و شناسایی افراد بازمانده از تحصیل در سطح استان و کاربست برنامه آبا(آشتی با آموزش) به منظور بازگرداندن این افراد به چرخه آموزش؛
  ۲. تأمین نیروی انسانی از طریق دانشگاه فرهنگیان، تبدیل وضعیت نیروهای حق التدریس و .....

۳. تأمین، تجهیز و نوسازی فضای آموزشی در سطح استان؛

۴. بهبود وضعیت دسترسی به آموزش های مجازی (سامانه شاد) از طریق ایجاد زیرساخت ها و .....؟

۳-۵-۲- وضعیت سواد در استان خراسان رضوی

وضع سواد در بین افراد جامعه یکی از معیارهای مهم در تعیین میزان توسعه یافتگی کشورها به شمار می آید و بررسی روند تغییرات آن بیانگر چگونگی پیشرفت و توسعه نیروی انسانی در آن جامعه است. یکی از مهم ترین شاخص ها در این زمینه میزان باسوادی است. به طور کلی، بررسی این شاخص در سال های بعد از انقلاب حاکی از روند افزایشی آن و توجه به مسئله آموزش عمومی در برنامه ریزی ها و سیاست های کشور است. با این مقدمه کوتاه، در این بخش تلاش خواهد شد تا وضعیت سواد در استان خراسان رضوی مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت دلالت های این مطالعه برای تدوین برنامه های راهبردی استان استخراج شود.

جدول ۹۱- وضعیت نرخ باسوادی در استان خراسان رضوی

نرخ باسوادی (درصد)	جنس / سکونت گاه
۹۱/۹	مردان
۸۶/۲	زنان
۹۲/۰	شهری
۸۱/۱	روستایی
۸۹/۱	نرخ کلی سواد

۳-۵-۳-۱- آمار و اطلاعات

- بر اساس نتایج سرشماری های عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ نرخ باسوادی استان به ترتیب برابر ۵۶/۴ درصد، ۷۱/۷ درصد، ۸۲/۳ درصد، ۸۶/۲ درصد، ۸۶/۳ درصد و ۸۹/۱ درصد بوده است.
- بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ میزان باسوادی مردان و زنان ۶ ساله و بیشتر استان به ترتیب معادل ۹۱/۹ درصد (بالاتر از متوسط کشوری با ۹۱ درصد) و ۸۶/۲ (بالاتر از متوسط کشوری با ۸۴/۲) بوده است. میزان باسوادی در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۹۲/۰ درصد (بالاتر از متوسط کشوری با ۹۰/۸) و ۸۱/۱ درصد (بالاتر از متوسط کشوری با ۷۸/۵) درصد بوده است. فاصله باسوادی مردان و زنان در سطح استان حدود ۶ درصد و فاصله باسوادی در نقاط شهری و روستایی حدود ۱۱ درصد است. به طور کلی

استان خراسان رضوی در شاخص‌های چهارگانه از سطح متوسط کشوری بالاتر است. به طور کلی بر اساس شاخص‌های کلی سواد، خراسان رضوی در جایگاه هشتم کشوری قرار می‌گیرد.

- بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ شهرستان مشهد با ۹۲/۳ درصد و شهرستان داورزن با ۷۴/۹ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان باسوادی را در استان خراسان رضوی دارند.
- از کل جمعیت ۱۰ تا ۴۹ سال استان، ۹۶ درصد (سه میلیون و ۹۴۷ هزار و ۷۶۴ نفر) باسواداند. میزان باسوادی در جمعیت مردان برابر ۹۷ درصد و در جمعیت زنان ۹۵/۲ درصد بوده است. تعداد بی سوادان گروه سنی ۱۰ تا ۴۹ سال ۱۵۹ هزار و ۸۲۸ نفر بوده است که از این رقم تعداد ۶۲ هزار و ۳۲۱ نفر (۳۹ درصد) به مردان و ۹۷ هزار و ۵۰۷ نفر (۶۱ درصد) به زنان تعلق گرفته است. از سال ۹۵ تا ۹۸، حدود ۵۰ هزار نفر به جامعه باسوادان استان اضافه شده است و مجموع باقی مانده جمعیت بی سواد استان هم اکنون، ۱۰۵ هزار نفر است که جامعه هدف سوادآموزی در استان را تشکیل می‌دهد. در سال ۱۳۹۸ نیز حدود ۲۷۵۰۰ نفر در دوره‌های سه گانه سوادآموزی، تحکیم و انتقال شرکت کرده‌اند.
- بر اساس آخرین آمار معاونت سوادآموزی اداره کل آموزش و پرورش خراسان رضوی، حدود ۱۰۶ مرکز یادگیری محلی در استان وجود دارد که در کنار آموزش سواد پایه به سوادآموزان این استان، حرفه‌آموزی و ایجاد اشتغال و تولید نیز جزء فعالیت آن‌ها است. براساس آمار سازمان نهضت سوادآموزی حدود ۵۱۲ مرکز یادگیری محلی در کشور وجود دارد که سهم استان خراسان رضوی حدود ۲۰/۷۰ درصد است. استان خراسان رضوی بیشترین مراکز یادگیری محلی کشور را دارد. حدود ۴ هزار آموزشیار مسئولیت سوادآموزی در سطح استان را بر عهده دارند.

۳-۳-۲-۲-۲- مهم‌ترین مسائل سوادآموزی

۱. پایین بودن تقاضای اجتماعی به دلیل نبودن انگیزه برای دریافت خدمات سوادآموزی و در نتیجه پایداری وضعیت بی سواد؛
۲. پایداری بی سواد به خصوص در مناطق روستایی، عشایری و حاشیه شهرها؛
۳. بازگشت به بی سواد؛
۴. نبود امنیت شغلی، دستمزد پایین آموزش دهنده‌ها، مشکلات بیمه آموزشیاران و در نتیجه کاسته شدن از انگیزه حرفه‌ای آنها؛
۵. نبود اطلاعات دقیق و درست از بی سوادان استان؛

۳-۳-۵-۲-۳- راهکارهای پیشنهادی

- ۱- انجام اقدامات فرهنگی مانند ارایه مشاوره به افراد و توجیه ایشان در خصوص اهمیت و مزایای سوادآموزی برای آن‌ها؛
- ۲- تخصیص غالب امکانات با بخش‌های محروم مانند مناطق روستایی، عشایری و حاشیه شهرها؛
- ۳- جلوگیری از بازگشت به بی‌سوادی با برگزار جلسات آموزشی و استفاده از امکانات فضای مجازی و تلفن همراه؛
- ۴- تعیین تکلیف در خصوص وضعیت استخدامی و بیمه آموزشیاران به منظور ایجاد انگیزه بیشتر در نیروهای انسانی؛
- ۵- ایجاد سامانه یکپارچه شناسایی افراد بی‌سواد با استفاده از همه ظرفیت‌های موجود؛

۳-۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان خراسان رضوی

۳-۳-۵-۱- آمار و اطلاعات

- در حوزه آموزش عالی با توجه به تقسیم‌بندی‌های صورت گرفته مبتنی بر سیاست‌ها و ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۱۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی)، استان خراسان رضوی در منطقه ۳ جایابی شده است:
- منطقه ۹ شامل استان‌های خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی و سمنان و دانشگاه‌های دامغان، شاهرود، گرمسار، سمنان، بجنورد، فردوسی مشهد، نیشابور، فنی و مهندسی فناوری‌های نوین قوچان، تربت حیدریه، حکیم سبزواری، بیرجند، صنعتی بیرجند، کوثر بجنورد، بزرگمهر قائنات، دانشکده فنی و مهندسی گلپهار، دانشکده کشاورزی و دامپروری تربت جام، دانشکده کشاورزی شیروان، فرزندگان سمنان (ویژه دختران) و دانشکده فنی و مهندسی (فناوری‌های نوین) سبزوار است.
- در سال ۹۹-۹۸ تعداد کل دانشجویان استان برابر ۲۲۴۱۵۱ نفر بوده است که ۱۱۲۷۴۷ نفر (۵۰/۲۹) درصد مرد و ۱۱۱۴۰۴ نفر (۴۹/۷۱) درصد زن بوده‌اند.
- از کل دانشجویان ۱۳/۴۶ درصد در مقطع کاردانی (۳۰۱۷۱ دانشجو)، ۶۳/۸۵ درصد در مقطع کارشناسی (۱۴۳۱۳۸ دانشجو)، ۱۵/۹۴ درصد در مقطع کارشناسی ارشد (۳۵۷۵۰ دانشجو)، ۶/۷۳ درصد در دکتری حرفه‌ای و تخصصی (۱۵۰۹۲ دانشجو) تحصیل می‌کنند.

- بر اساس آمار، از تعداد کل دانشجویان استان:
    ۱. ۷/۸ درصد (۱۷۶۴۶ دانشجو) در گروه پزشکی (بالاتر از متوسط کشوری با ۷/۲۶ درصد)؛
    ۲. ۵۰/۳۸ درصد (۱۱۲۹۳۷ دانشجو) در گروه علوم انسانی (بالاتر از متوسط کشوری با ۴۸/۵ درصد)؛
    ۳. ۶/۵۴ درصد (۱۴۶۶۷ دانشجو) در گروه علوم پایه (بالاتر از متوسط کشوری با ۶/۲ درصد)؛
    ۴. ۲۳/۹۸ درصد (۵۳۷۶۷ دانشجو) در گروه فنی مهندسی (بالاتر از متوسط کشوری با ۲۶/۵)؛
    ۵. ۴/۰۰ درصد (۸۹۷۸ دانشجو) در گروه کشاورزی و دامپزشکی (بالاتر از متوسط کشوری با ۳/۷۶ درصد)؛
    ۶. ۷/۲ درصد (۱۶۳۵۵ دانشجو) در گروه هنر (بالاتر از متوسط کشوری با ۳/۳۷ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
  - دانش‌آموختگان دوره‌های تحصیلی مختلف در سال ۹۸-۱۳۹۷، ۴۲۶۷۸ نفر بوده‌اند که از این تعداد:
    ۱. ۲۴/۸۶ درصد مربوط به دوره کاردانی (۱۰۶۱۰ نفر)؛
    ۲. ۵۴/۲۹ درصد مربوط به دوره کارشناسی (۲۳۱۷۲ نفر)؛
    ۳. ۱۷/۸۱ درصد مربوط به دوره کارشناسی ارشد (۷۶۰۳ نفر)؛
    ۴. ۱/۰۳ درصد مربوط به دکتری حرفه‌ای (۴۴۳ نفر)؛
    ۵. ۱/۹۹ درصد مربوط به دکتری تخصصی (۸۵۰ نفر)؛
- بر اساس آمار ارایه شده در سال ۱۳۹۵ در استان خراسان رضوی ۱۸۶ موسسه آموزش عالی وجود دارد (۶/۴) از موسسات آموزش عالی کشور) که شامل ۱۱ واحد دولتی (وزارت عتف)، ۲۹ واحد دانشگاه پیام‌نور، ۶۴ واحد علمی - کاربردی، ۶ واحد دانشگاه فرهنگیان، ۱۱ موسسه فنی و حرفه‌ای، ۶ واحد وزارت بهداشت، ۳۲ موسسه غیردولتی - غیرانتفاعی و ۲۵ واحد دانشگاه آزاد است. استان خراسان رضوی بعد از استان تهران و استان فارس بیشترین موسسات آموزش عالی در کشور را دارد. مضاف بر این، خراسان رضوی بعد از استان مازندران دارای بیشترین موسسات آموزش عالی غیردولتی است.
- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸، تعداد آموزشگران دانشگاهی تمام‌وقت مؤسسات آموزش عالی، ۴۸۳۹ نفر بوده است. ۷۳ درصد (۳۵۳۶) از آموزشگران مرد و ۲۷ درصد (۱۳۰۳) زن بوده‌اند.
- نسبت دانشجو به استاد، بر اساس آمار وزارت عتف حدود ۵۹/۰۳ است که نسبت به متوسط کشوری که ۴۹/۷ نفر است در سطح بالاتری قرار دارد.

بر اساس آمار آمایش آموزش عالی سهم شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان استان حدود ۱۶/۹۵ درصد و سهم شاغلان با تحصیلات عالی استان به کل شاغلان عالی کشور ۶/۸۷ درصد است.

۳-۳-۵-۲- مهم ترین مسائل آموزش عالی

براساس گزارشات و تحلیل های ارایه شده مهم ترین مسائل آموزش عالی استان به شرح زیر است:

۱. ضعف بین المللی سازی موسسات آموزش عالی در استان خراسان رضوی؛
۲. عدم تناسب رشته ها با نیازهای بازار کار، شرایط بومی منطقه و مزیت های نسبی موجود در استان خراسان رضوی به دلیل فقدان آمایش آموزش عالی؛
۳. مشکلات زیرساختی و ضعف دسترسی به آموزش در دوران کرونا؛
۴. مدرک گرایی صرف و کم مهارت بودن فارغ التحصیلان دانشگاهی و در نتیجه افزایش بیکاری؛
۵. عدم تناسب پژوهش های دانشگاهی با مسائل زیست بوم؛
۶. مشکلات مربوط به دانشگاه فرهنگیان (کمبود اعتبارات، کمبود هیات علمی و فرسوده بودن فضاهای آموزشی)

۳-۳-۵-۳- راهکارهای پیشنهادی

۱. استفاده از ظرفیت های استان به منظور ارتقای وجه بین المللی آموزش عالی استان؛
۲. انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش ها و پژوهش های دانشگاهی با نیازها و مزیت های استان؛
۳. بهبود وضعیت آموزش های مجازی از طریق تقویت زیرساخت ها و آموزش مدرسان و دانشجویان؛
۴. ماموریت گرایی و مهارت محور نمودن رشته های علمی و استفاده از راهکار تغییر از عرضه محوری به تقاضا محوری به منظور کاهش بیکاری؛
۵. جهت دهی به پژوهش های دانشگاهی در جهت حل مسائل و پاسخ دهی به نیازهای زیست بوم و جامعه؛
۶. حل مسائل و مشکلات مربوط به دانشگاه فرهنگیان؛

۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید

۳-۴-۱- نمای کلی اقتصاد استان خراسان رضوی

براساس آمارهای سرشماری سال ۱۳۹۵ استان خراسان رضوی به لحاظ جمعیت، رتبه دوم بعد از استان تهران را دارد. بیش از ۸ درصد از جمعیت کل کشور در این استان قرار دارد. نسبت جنسی در این استان ۱۰۲ است.

متوسط بعد خانوار در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۵ برابر با ۳/۳ است. همچنین بیش از ۷۳ درصد از جمعیت استان را جمعیت شهری تشکیل می‌دهد. میانگین سنی جمعیت در استان خراسان رضوی نیز ۲۹/۷ سال است. بررسی جمعیت بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که نرخ رشد متوسط جمعیت در استان برابر با ۱/۴۳ درصد در فاصله ۵ ساله است، در حالی که نرخ رشد کشور برابر با ۱/۲۴ درصد بوده است. بالاتر بودن نرخ جمعیت استان نسبت به کشور مرهون بالاتر بودن نرخ مولید استان است. نرخ بالای شهرنشینی در استان خراسان رضوی به دلیل مهاجرت‌های ناچار روستاییان، تبدیل نقاط روستایی به شهری و ادغام روستاها در شهرها است بنابراین نمی‌توان رشد شهرنشینی در این استان را عاملی در جهت توسعه یافتگی آن قلمداد کرد. در سال ۱۳۹۷ براساس نتایج طرح آمارگیری از نیروی کار ۴۳/۱ درصد جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر در استان از نظر اقتصادی فعال محسوب می‌شوند که نرخ بیکاری در میان این گروه جمعیتی ۱۰/۷ درصد و نرخ بیکاری مردان ۹/۷ درصد و زنان ۱۴/۳ درصد بوده است. نرخ بیکاری کل در سال ۱۳۹۸ برابر با ۸/۳ است که در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۹/۵ درصد و ۴/۸ درصد بوده است. در سال ۱۳۹۷ توزیع نسبی شاغلان ۱۰ ساله و بیش تر در سه بخش عمده فعالیت های اقتصادی عبارت است از ۱۹/۳ درصد در بخش کشاورزی، ۳۳/۶ درصد در بخش صنعت و ۴۷/۱ درصد در بخش خدمات برآورد شده است. بررسی نرخ بیکاری استان نشان می‌دهد، خراسان رضوی از نظر بیکاری در مناطق روستایی بعد از زنجان و همدان پایین ترین نرخ بیکاری مناطق روستایی در کشور را دارد. استان در مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی، نرخ بیکاری بالاتری را تجربه کرده است. به طور کلی نرخ بیکاری در مناطق شهری و روستایی در سال ۹۸ که احتساب سن ۱۵ سال به بالا را در نظر گرفته ۸/۳ درصد است و استان در رتبه ششم نرخ بیکاری پایین در کشور قرار گرفته است. بررسی میزان درآمد سالانه خانوار شهری و روستایی در کشور نشان می‌دهد که این موضوع به ویژه در مناطق روستایی با چالش اساسی رو به رو است. بررسی میزان درآمد سالانه مناطق روستایی نشان می‌دهد که استان خراسان رضوی بعد از استان‌های سیستان و بلوچستان، خراسان جنوبی و کرمان در رتبه چهارم قرار دارد. بررسی ضریب جینی در استان نیز نشان می‌دهد که ضریب جینی در مناطق شهری بالاتر از مناطق روستایی استان است. این بدین معنی است که اختلاف درآمدی در مناطق شهری بالاتر از مناطق روستایی است که زمینه اختلاف طبقاتی در زمینه اجتماعی و اقتصادی را فراهم کرده است. اما به دلیل موقعیت جغرافیایی استان و هم مرزی با کشور افغانستان، موجب جذب زیاد نیروی کار به این استان گردیده است. این امر موجب شده است که نرخ مشارکت اقتصادی استان خراسان رضوی در سطح بالا و رتبه استان از نظر نرخ مشارکت اقتصادی در مناطق شهری کشور، سوم باشد. عمده نیروی کار مهاجر در مناطق شهری مشغول به فعالیت می‌شوند. بنابراین مناطق شهری استان، نرخ مشارکت اقتصادی بالاتری را نشان می‌دهند. در بخش جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، استان خراسان

رضوی در رتبه ۸ استان‌های کشور قرار دارد که با توجه به ظرفیت‌های بالایی که در این استان وجود دارد و همچنین سهم بیش از ۸ درصدی از جمعیت کشور، این میزان از سرمایه‌گذاری خارجی کافی نیست و لازم است در این زمینه سیاست‌گذاران با شناساندن ظرفیت‌های استان و همچنین فراهم آوردن شرایط برای سرمایه‌گذاری به جذب سرمایه‌گذار خارجی اقدام کنند. یکی از چالش‌های استان، بهره‌وری پایین نیروی انسانی استان است. این امر در میزان تولید سرانه ناخالص داخلی استان هویدا است. به عبارتی بررسی سرانه تولید ناخالص داخلی استان نشان می‌دهد علی‌رغم وجود ظرفیت گردشگری، صنعتی، کشاورزی و معدنی؛ سرانه تولید در سطح پایینی قرار دارد که از سال ۹۱ به بعد این روند نزولی بوده است

جدول ۹۲- نمای کلی وضعیت استان خراسان رضوی در مقایسه با کشور در سال ۹۸

رتبه در کشور	کشور	خراسان رضوی	بخش	شاخص
۲	۱۰۰	۸/۱	سهم جمعیتی (۱۳۹۵)	اندازه بازار خانگی
۲	۱۰۰	۷/۹	سهم جمعیت شهری (۱۳۹۵)	
۱	۱۰۰	۸/۴	سهم جمعیت روستایی (۱۳۹۵)	
۱۶	۵۱	۵۷	تراکم نسبی جمعیت (نفر در کیلومتر مربع)	
۱۱	۷۵/۱	۷۳/۹	میزان شهرنشینی	نرخ اشتغال
-	۸۸/۲	۹۰/۵	مناطق شهری	
-	۹۲/۷	۹۵/۲	مناطق روستایی	سهم اشتغال
-	۱۷/۷۵	۱۹/۳	کشاورزی	
-	۳۱/۹۵	۳۳/۶	صنعت	
-	۵۰/۲۵	۴۷/۱	خدمات	
۲۵	۱۰/۶	۸/۳	جمعیت کل	نرخ بیکاری
۲۶	۱۱/۸	۹/۵	مناطق شهری	
۲۹	۷/۳	۴/۸	مناطق روستایی	
۱۹	۲/۰۹	۲/۰۲	مناطق شهری	بار تکفل خالص
۲۱	۲/۷۱	۲/۵۷	مناطق شهری	بار تکفل ناخالص
۱۹	۵۴۱۰۰۷	۴۳۴۴۶۵	متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری	درآمد
۲۸	۲۹۷۰۲۲	۲۲۴۹۵۶	متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی	
۱۰	۰/۳۸۲۸	۰/۳۳۱۱	مناطق شهری	ضرب جینی
۱۶	۰/۳۵۲۹	۰/۳۱۴۵	مناطق روستایی	
۱۰	۳۹/۹	۴۲/۲	جمعیت کل	نرخ مشارکت اقتصادی
۳	۳۹/۲	۴۱/۹	مناطق شهری	
۱۳	۴۲/۳	۴۳/۲	مناطق روستایی	
۸	۵۱۰۴۶۴۲	۱۸۶۵۳۸	میزان جذب سرمایه (هزار دلار) (۱۳۹۷)	سرمایه‌گذاری خارجی
۲۸	۳۱/۴	۲۹/۸	-	نرخ رشد سپرده‌های بانکی
۱۹	۱۸۴۵۸۴	۱۳۳۲۷۹	هزار ریال به نفر (۱۳۹۶)	سرانه تولید ناخالص داخلی استان

تولید ناخالص داخلی

بررسی تولید ناخالص داخلی استان خراسان رضوی نشان می‌دهد که به طور متوسط این استان تقریباً ۵ درصد از تولید ناخالص داخلی ایران را از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۷ داشته است (قبل از ۱۳۸۳ استان‌های خراسان شمالی و خراسان جنوبی به همراه استان خراسان رضوی استان واحد خراسان را تشکیل می‌دادند، لذا آمار از سال ۱۳۸۳ که این استان‌ها از هم تفکیک شده‌اند ارائه شده است). بررسی این شاخص در تولید ناخالص داخلی بدون نفت که وضعیت اقتصادی استان را بهتر نمایش می‌دهد، نشان داد که در تمامی سال‌های مورد بررسی سهم تولید ناخالص داخلی بدون نفت استان خراسان رضوی بیش از ۶ درصد بوده است. موضوع مهم دیگر این است که روند تولید ناخالص داخلی استان نشان می‌دهد که سهم تولید ناخالص داخلی (با و بدون نفت) استان از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۹ روند صعودی داشته اما از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ به دلیل تحریم‌های ظالمانه، سهم استان خراسان نیز از تولید ناخالص داخلی کشور کاهش پیدا کرده است و سپس روند سهم تولید ناخالص داخلی تا سال ۱۳۹۶ صعودی شده اما در سال ۱۳۹۷ به دلیل اعمال دوباره تحریم‌ها تغییر کرده است.

جدول ۹۳- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال)

سال	تولید ناخالص داخلی		تولید ناخالص داخلی بدون نفت	
	کل کشور	خراسان رضوی	خراسان رضوی	کل کشور
۱۳۷۹	۶۳۰۰۳۸۲۳	۳۹۱۲۹۶۳۷	*	*
۱۳۸۰	۷۳۳۹۰۸۹۸۲	۴۶۲۷۰۵۰۰	*	۴۶۱۲۳۳۶۵
۱۳۸۱	۹۵۴۲۴۰۲۷۳	۵۷۹۵۶۵۱۷	*	۵۷۷۵۴۶۷۱
۱۳۸۲	۱۱۸۹۲۸۶۷۹	۷۲۲۶۳۳۸۳	*	۷۱۸۸۷۴۰۲
۱۳۸۳	۱۵۵۴۸۱۰۸۹۴	۷۶۴۸۰۳۵۶	۴.۹۲	۷۶۰۷۲۳۶۷
۱۳۸۴	۱۹۴۱۱۸۷۵۸۴	۹۲۹۶۹۳۴۹	۴.۷۹	۹۲۵۳۸۱۸۱
۱۳۸۵	۲۳۸۲۶۷۴۸۱۸	۱۱۵۶۸۹۴۴	۴.۸۵	۱۱۵۲۸۱۴۵۴
۱۳۸۶	۳۰۷۲۶۱۵۴۳۹	۱۴۸۰۳۷۰۲۶	۴.۸۲	۱۴۷۵۵۸۰۲۶
۱۳۸۷	۳۶۵۵۱۹۵۴۷۲	۱۷۴۵۲۵۲۱۹	۴.۷۷	۱۷۴۱۶۴۹۸۶
۱۳۸۸	۳۸۹۴۲۳۷۷۸	۲۰۷۹۹۷۷۷۶	۵.۳۴	۲۰۷۶۱۳۱۹۶
۱۳۸۹	۴۸۵۵۸۶۲۳۱۱	۳۵۴۸۴۱۳۱۰	۵.۳۵	۳۵۳۴۰۳۷۷۳
۱۳۹۰	۶۸۶۶۸۱۱۱۴۷	۳۱۴۷۶۳۲۰۱	۴.۵۸	۳۱۳۸۹۵۶۰۱
۱۳۹۱	۸۵۳۳۹۱۸۲۰	۳۹۵۳۵۳۳۳۲	۴.۶۳	۳۹۴۹۸۹۳۲۵
۱۳۹۲	۱۱۸۰۴۸۸۶۲۶۵	۵۴۷۳۳۲۵۹۴	۴.۶۴	۵۴۵۹۷۹۶۷۱
۱۳۹۳	۱۲۵۰۹۶۰۰۲۶	۶۴۹۰۵۱۳۴۰	۵.۱۷	۶۴۷۲۳۳۳۵
۱۳۹۴	۱۲۱۸۰۰۱۶۱۲۹	۶۹۶۷۸۶۸۷۶	۵.۷۲	۶۹۵۲۶۶۳۷
۱۳۹۵	۱۴۹۰۶۲۵۷۵۳۴	۷۸۱۰۹۸۳۷۸	۵.۲۴	۷۷۸۸۵۱۰۶
۱۳۹۶	۱۷۹۷۱۸۷۱۱۵۳	۸۹۶۷۵۴۲۸۴	۴.۹۹	۸۹۲۰۰۰۳۶۱
۱۳۹۷	۲۵۸۲۹۷۱۴۲۴۶	۱۲۴۳۰۶۹۵۰۳	۴.۸۱	۱۲۳۸۳۹۸۵۴۱

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده به تفکیک بخش‌های اقتصادی استان خراسان رضوی در مقایسه با کشور

بخش کشاورزی و معدن

بررسی ارزش افزوده بخش کشاورزی نشان می‌دهد که سهم ارزش افزوده استان در بخش کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری کمی کمتر از ۸ درصد از کل کشور بوده است. به عبارتی استان رتبه چهارم تولید ارزش افزوده بخش کشاورزی در کشور را دارد. بررسی زیربخش‌های بخش کشاورزی نشان می‌دهد که مزیت نسبی استان در بخش گاوآردی صنعتی است. این بخش به طور متوسط ۱۳/۷۱ درصد از ارزش افزوده کشور را در بازه زمانی مورد بررسی شامل می‌شود. همچنین دیگر بخش‌ها مانند زراعت و باغداری، پرورش حیوانات و دام سنتی هم به طور متوسط سهم ارزش افزوده ۶/۵ تا ۷/۵ درصد از ارزش افزوده کشور در این بخش‌ها را دارند که نسبت به بخش‌هایی مانند جنگلداری، پرورش زنبور عسل ... و ماهیگیری وضعیت بهتری دارد. همچنین سهم ارزش افزوده استان در بخش مرغداری نیز روند صعودی داشته است، به طوری که از ۳/۰۵ درصد از سال ۱۳۹۰ به ۶/۰۳ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده و حاکی از وجود ظرفیت‌های مناسب در این زمینه برای استان است. در واقع بخش کشاورزی از جمله مزیت نسبی استان محسوب می‌شود. سهم استان از ارزش افزوده استخراج سایر معادن کمی بیش از ۳ درصد است. اگر چه روند سهم ارزش افزوده بخش معادن استان نسبت به ارزش افزوده بخش معادن کشور نوساناتی داشته است و از سال ۱۳۹۳ به بعد کاهش یافته و به ۱/۲۸ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است. لذا لازم است به این بخش توجه شود و با پیدا کردن دلایل کاهش یافته بودن این روند، شرایط بهبود وضعیت معادن در استان فراهم شود. سهم استان از ارزش افزوده بخش معدن نسبتاً پایین است و رتبه استان در سال‌های مورد بررسی یازدهم است.

جدول ۹۴- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن استان خراسان رضوی از کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری	۶۳۷	۷۱۰	۶۶۵	۶۶۸	۷۳۴	۶۷۱	۶۵۴	۷۴۲
زراعت و باغداری	۶۵۷	۷۸۳	۷۱۷	۷۳۶	۷۸۷	۷۱۲	۶۸۵	۸۱۹
پرورش حیوانات	۷۰۴	۶۶۶	۶۳۷	۶۰۶	۷۴۴	۷۲۱	۷۲۶	۶۹۷
گاوآردی صنعتی	۱۱۱۶	۱۱۱۱	۱۱۶۲	۱۱۵۸	۱۶۱۰	۱۶۴۷	۱۵۴۶	۱۶۱۶
دام سنتی	۷۴۶	۶۸۳	۶۸۱	۵۹۷	۶۹۲	۶۳۴	۶۳۶	۵۶۶
مرغداری	۳۰۵	۳۷۹	۲۰۳	۳۶۷	۵۱۰	۵۳۱	۶۲۱	۶۰۳
پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی	۱۰۷	۱۰۵	۱۵۱	۱۰۳	۱۳۳	۱۳۰	۱۱۸	۱۰۴
جنگلداری	۴۳۷	۴۴۲	۴۳۰	۴۹۷	۴۴۴	۴۴۷	۴۶۷	۴۱۴
ماهیگیری	۰۶۲	۰۶۳	۰۶۸	۰۶۷	۰۸۶	۰۱۵	۰۲۰	۰۸۲
استخراج معدن	۳۹۰	۰۰۷	۰۱۰	۰۲۷	۰۲۵	۰۲۱	۰۲۰	۰۱۳
استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معادن	۰۰۱	۰۰۱	۰۰۱	۰۰۱	۰۰۴	۰۰۳	۰۰۸	۰۰۵
استخراج سایر معادن	۳۳۶	۱۵۲	۲۷۹	۶۳۹	۳۸۴	۳۱۴	۱۸۶	۱۲۸

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی زیر بخش‌های کشاورزی نشان می‌دهد که با توجه به مزیت نسبی استان در بخش‌های گاو‌داری صنعتی، پرورش حیوانات، دام سنتی و مرغداری، سرانه تولید گوشت قرمز استان بالاتر از متوسط کشور است و از این نظر رتبه ۲۱ کشور را دارد. اما مزیت اصلی استان در تولید سرانه شیر است که با تولید سرانه تقریباً ۱۵۸ کیلو شیر در رتبه ۱۰ تولید سرانه شیر در بین استان‌های کشور قرار دارد.

با توجه به سهم ۸ درصدی استان از جمعیت کشور می‌توان نتیجه گرفت که استان در تولید گوشت قرمز و شیر وضعیت مناسبی دارد. در زمینه تولید آبریان استان از متوسط کشوری بسیار پایین‌تر است و در بین استان‌های کشور، رتبه ۲۴ را دارد. لذا می‌توان گفت مزیت اصلی استان در بخش کشاورزی در تولید شیر و گوشت قرمز است. در بخش جنگل‌کاری با توجه به مساحت و مساحت جنگل، استان در رتبه ۲۷ کشور قرار گرفته و نیاز است در این زمینه توجه لازم شود.

استان خراسان رضوی در زمینه اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری فشار رتبه ۲ کشور را دارد که با توجه به ظرفیت این استان در زمینه زراعت و باغداری و کمبود منابع آب کشور، اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری استان از وضعیت مناسبی برخوردار است.

از سوی دیگر به دلیل شرایط آب و هوایی و سطح بالایی زیرکشت محصولات کشاورزی، سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور در رتبه ۳ استان‌های کشور قرار دارد. همانطور که سهم ارزش‌افزوده بخش استخراج سایر معدن استان خراسان رضوی در کشور از وضعیت خوبی برخوردار بود، سهم استان در معادن در حال بهره‌برداری در رتبه ۲ استان‌های کشور قرار دارد.

از طرف دیگر وضعیت استان در شاخص‌های نسبت تعداد شاغلان معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)، سرانه ارزش تولیدات معادن در حال بهره‌برداری (میلیون ریال به نفر)، سرانه ارزش‌افزوده معادن در حال بهره‌برداری (هزار ریال به نفر)، نسبت سرمایه‌گذاری (ارزش تغییرات اموال سرمایه‌ای)، معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (هزار ریال به نفر) و سهم استان از شاغلان معادن در حال بهره‌برداری نسبت به دیگر استان‌های کشور در وضعیت بسیار مناسبی قرار ندارد و رتبه‌های ۱۶ تا ۱۹ در بین تمامی استان‌های کشور را دارد. لذا می‌توان با هدف‌گذاری و سیاست‌گذاری درست، به بهبود وضعیت اشتغال در این بخش کمک کرد.

جدول ۹۵- وضعیت شاخص های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور

رتبه در کشور	کشور	خراسان رضوی	شاخص
۲۱	۱۰/۳۴	۱۱/۱۴	سرانه تولید گوشت قرمز (کیلوگرم به نفر)
۱۰	۱۳۲/۴۳	۱۵۷/۵۵	سرانه تولید شیر
۲۱	۳۲/۹۰	۲۸/۱۶	سرانه تولید گوشت مرغ
۲۴	۱۵/۴۴	۱/۸۲	سرانه تولید آبیژان
۳۱	۱/۱۱	۰/۲۰	نسبت تعداد شاغلان بخش شیلات (آبزی پروری) به کل جمعیت
۲۷	۰/۰۳	۰/۰۰	نسبت مساحت جنگل کاری به مساحت استان
۲	۱۰۰	۱۰/۳۹	سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار (۱۳۹۷)
۱۳	۱۰۰	۰/۶۰	سهم استان از اراضی تحت پوشش شبکه های آبیاری و زهکشی (۱۳۹۷)
۳	۱۰۰	۷/۲	سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور
۳	۱۰۰	۷/۳	سهم استان از آب مصرف شده در بخش کشاورزی
۱۷	۵/۹۹	۵/۸۸	نسبت تعداد معادن در حال بهره برداری به کل جمعیت (۱۳۹۷)
۲	۱۰۰	۷/۹۷	سهم استان از معادن در حال بهره برداری
۱۸	۱۲۱/۴۸	۷۱/۰۴	نسبت تعداد شاغلان معدن در حال بهره برداری به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)
۱۶	۴/۸۱	۰/۹۲	سرانه ارزش تولیدات معدن در حال بهره برداری (میلیون ریال به نفر)
۱۹	۳۷۵۲/۱۰	۵۶۴/۵۹	سرانه ارزش افزوده معدن در حال بهره برداری (هزار ریال به نفر)
۲۱	۲۳۷/۲۷	۶۴/۰۶	نسبت سرمایه گذاری (ارزش تغییرات اموال سرمایه ای) معادن در حال بهره برداری به کل جمعیت (هزار ریال به نفر)
۷	۱۰۰	۴/۷۵	سهم استان از شاغلان معدن در حال بهره برداری

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان ها در مقایسه با کشور

بخش صنعت و ساختمان

ارزش افزوده بخش صنعت استان خراسان رضوی به طور متوسط ۴/۱۵ درصد از ارزش افزوده بخش صنعت کشور را در دوره مورد بررسی تشکیل می دهد. رتبه استان به طور متوسط در تولید ارزش افزوده بخش صنعت کشور هفت است که بیانگر اهمیت بخش صنعت در توسعه اقتصادی استان است. بررسی زیربخش های بخش صنعت نشان می دهد که زیر بخش های تولید انواع آشامیدنی ها، آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت های تصفیه، تولید تجهیزات برقی، تولید منسوجات و بخش ساختمان از مهم ترین زیربخش های صنعتی استان هستند که سهم بیشتری از ارزش افزوده کشوری را به خود اختصاص می دهند و نشان دهنده این موضوع است که استان در این زیر بخش ها مزیت رقابتی بیشتری دارد. بعد از زیربخش های فوق، بخش های چاپ و تکثیر رسانه های ضبط شده، تولید محصولات غذایی، تولید سایر فرآورده های معدنی غیر فلزی و تولید کاغذ و فرآورده های کاغذی نیز در وضعیتی بهتری نسبت به دیگر زیر بخش های صنعت استان قرار دارند.

جدول ۹۶- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان خراسان رضوی از کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
صنعت	۴.۶۷	۳.۷۸	۳.۸۰	۴.۸۷	۴.۲۴	۳.۸۴	۴.۰۱	۴.۰۳
تولید محصولات غذایی	۶.۵۳	۶.۵۲	۶.۱۹	۶.۵۳	۶.۸۹	۶.۳۹	۷.۶۰	۶.۸۶
تولید انواع آشامیدنیها	۱۴.۸۲	۱۰.۶۵	۱۵.۴۲	۲۱.۱۵	۲۰.۷۸	۱۵.۳۴	۲۲.۲۷	۲۵.۳۳
تولید فرآوردهای توتون و تنباکو	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید منسوجات	۷.۸۱	۶.۲۴	۷.۶۸	۷.۵۳	۷.۳۲	۶.۹۳	۶.۹۳	۶.۴۹
تولید پوشاک	۴.۳۰	۴.۴۴	۴.۶۳	۴.۶۳	۴.۶۳	۴.۲۴	۴.۲۴	۴.۴۱
تولید چرم و فرآوردهای وابسته	۴.۱۳	۴.۰۴	۴.۱۴	۴.۹۱	۴.۷۲	۵.۲۵	۴.۹۳	۵.۲۸
تولید چوب و محصولات چوبی به جز میلپان، حصیر و مواد حصیر بافی	۵.۲۰	۵.۰۲	۴.۸۲	۴.۸۵	۴.۶۴	۴.۵۸	۴.۷۵	۴.۵۶
تولید کاغذ و فرآوردهای کاغذی	۴.۱۹	۳.۷۰	۴.۰۳	۴.۴۳	۴.۶۵	۳.۲۲	۳.۵۹	۳.۷۹
چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده	۴.۹۱	۸.۶۷	۵.۸۰	۷.۳۹	۵.۲۸	۵.۱۴	۴.۶۷	۴.۱۵
تولید کک، فرآوردهای حاصل از پالایش نفت	-۰.۶۸	-۰.۴۷	-۰.۳۰	-۰.۹۹	-۰.۲۴	-۰.۱۰	-۰.۲۶	-۰.۱۹
تولید مواد شیمیایی و فرآوردهای شیمیایی	۱.۱۵	۰.۶۱	۰.۷۱	۰.۶۶	۰.۵۸	۰.۵۷	۰.۵۰	۰.۶۰
تولید داروها و فرآوردهای دارویی و شیمیایی و گشایی	۳.۱۶	۲.۶۵	۲.۱۴	۴.۱۶	۳.۸۱	۲.۹۱	۳.۳۵	۳.۹۸
تولید فرآوردهای لاستیکی و پلاستیکی	۴.۸۰	۴.۴۷	۵.۰۶	۴.۵۹	۳.۹۹	۴.۷۲	۴.۹۱	۵.۶۷
تولید سایر فرآوردهای معدنی غیر فلزی	۷.۱۰	۷.۲۰	۷.۴۹	۷.۴۵	۷.۶۶	۷.۲۹	۵.۸۶	۶.۷۸
تولید فلزات پایه	۳.۳۸	۰.۸۵	۲.۷۱	۷.۲۸	۳.۱۹	۲.۵۶	۲.۱۷	۳.۲۲
تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین‌آلات و تجهیزات	۲.۹۳	۲.۴۷	۲.۵۳	۲.۷۲	۲.۲۲	۱.۸۹	۲.۵۱	۱.۵۶
تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری	۱.۶۳	۱.۸۳	۱.۳۶	۱.۳۲	۱.۰۲	۱.۴۰	۱.۹۳	۳.۷۸
تولید تجهیزات برقی	۹.۱۲	۱۰.۸۰	۹.۶۰	۱۰.۲۳	۹.۰۹	۸.۳۴	۹.۷۵	۷.۲۲
تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۳.۶۷	۳.۴۸	۳.۳۱	۴.۰۹	۳.۴۹	۳.۰۵	۳.۲۲	۴.۱۴
تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر	۸.۵۴	۶.۰۸	۳.۶۱	۴.۱۹	۴.۱۲	۳.۱۸	۴.۵۸	۹.۰۰
تولید سایر تجهیزات حمل و نقل	۲.۹۴	۳.۰۹	۲.۵۲	۳.۳۰	۱.۷۰	۰.۹۸	۰.۷۱	-۰.۵۲
تولید میلپان	۳.۱۸	۳.۳۹	۳.۳۷	۳.۲۴	۳.۰۰	۲.۵۲	۲.۶۷	۲.۹۲
تولید سایر مصنوعات	۲.۸۴	۲.۱۲	۲.۱۰	۲.۱۸	۲.۶۰	۳.۰۸	۲.۹۰	۲.۵۶
تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات	۳.۱۴	۳.۲۷	۳.۳۹	۳.۲۳	۳.۵۱	۳.۱۳	۲.۸۹	۳.۰۰
تأمین برقی، گاز، بخار و نپویه هوا	۵.۵۵	۴.۹۷	۴.۰۸	۴.۳۳	۴.۹۰	۳.۳۰	۳.۱۵	۳.۲۹
تولید، انتقال و توزیع برقی	۷.۷۳	۷.۱۵	۶.۹۹	۸.۴۹	۷.۲۴	۶.۷۷	۶.۴۷	۷.۲۵
تولید و توزیع گاز طبیعی	۵.۶۴	۴.۷۵	۳.۸۵	۳.۹۵	۴.۵۹	۲.۸۰	۲.۰۹	۱.۲۷
ارسلنی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه	۷.۹۱	۸.۵۲	۸.۷۴	۸.۶۶	۸.۴۶	۷.۸۰	۶.۲۶	۷.۲۲
ساختمان	۵.۱۳	۴.۳۳	۶.۱۹	۶.۶۲	۷.۳۵	۵.۵۷	۵.۵۴	۵.۸۷
ساختمان‌های مسکونی	۶.۹۴	۶.۹۵	۷.۴۳	۷.۶۴	۷.۵۳	۷.۲۲	۷.۲۲	۷.۳۰
سایر ساختمان‌ها	۴.۴۶	۳.۱۴	۵.۶۳	۶.۲۸	۷.۳۰	۵.۱۶	۵.۰۵	۵.۲۱

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

استان خراسان رضوی از نظر تعداد کارگاه‌های صنعتی نسبت به کل جمعیت در سطح پایین تری نسبت به متوسط کشور قرار دارد. از نظر این شاخص، در رتبه ۱۱ استان‌های کشور قرار دارد. نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی به کل جمعیت استان نیز از متوسط کل کشور کمتر و در رتبه ۱۱ قرار گرفته است. اما نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت، حاکی از این است که در این زمینه استان رتبه ۲۷ از استان‌های کشور را دارد. سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر ۶/۳۹ درصد در مقایسه با کل کشور است و رتبه ۳ در بین استان‌های کشور را دارد. همچنین آب مصرف شده در بخش صنعت حدود ۲/۶ درصد کشور است و در رتبه ۳ استان‌های کشور قرار دارد. سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر ۷/۱۳ درصد از کل کشور است و در رتبه ۳ استان‌های کشور قرار دارد. در مجمع

شاخص‌های صنعت استان وضعیت نسبتاً مناسبی دارند ولی با توجه به ظرفیت استان امکان بهبود و ارتقای این شاخص‌ها وجود دارد.

جدول ۹۷- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور

رتبه	کشور	خراسان رضوی	شاخص
۱۱	۳/۷۴	۳/۳۰	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۱۱	۳/۷۲	۳/۳۰	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی خصوصی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر)
۲۷	۲/۲۷	۰/۶۱	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۵)
۱۴	۲۱/۹۳	۱۷/۳۴	نسبت تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۲۱	۲۶/۷۰	۱۰/۴۴	سراجه ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (میلیون ریال به نفر) (۱۳۹۶)
۹	۱۰۰	۳/۶۴	سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی (۱۳۹۶)
۳	۱۰۰	۷/۱۳	سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۱۰	۱۰۰	۳/۶۰	سهم استان از ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۳	۱۰۰	۶/۳۹	سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر
۶	۱۰۰	۲/۶	سهم استان از آب مصرف شده در بخش صنعت

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش خدمات

استان خراسان رضوی یکی از مهم‌ترین استان‌های کشور از نظر تولید ارزش افزوده در بخش خدمات است. این استان بعد از استان تهران، رتبه دوم تولید ارزش افزوده بخش خدمات کشور را دارد. به طور متوسط سهم استان از تولید ارزش افزوده ۶/۹ درصد است که موجب شده جایگاه استان در سطح بالایی قرار داشته باشد. سهم زیربخش‌های خدمات استان نسبت به کشور حاکی از آن است که ارزش افزوده رشته فعالیت مربوط به تأمین جا (اقامتگاه‌ها) در استان سهم ۳۵ درصدی از ارزش افزوده کشور را دارد. این موضوع به گردشگری بودن استان خراسان رضوی و بویژه شهر مشهد مربوط می‌شود که هر سال گردشگران مذهبی زیادی از داخل و خارج کشور جذب می‌کند. همچنین بخش‌های حمل و نقل هوایی، حمل و نقل از طریق قطار بین شهری و فعالیت‌های خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا نیز سهم بالایی در ارزش افزوده کشور در این زیربخش‌ها دارند و همگی به سهم گردشگری در استان اشاره دارند. همچنین علاوه بر بخش‌های عمده فروشی و خرده فروشی و همچنین آموزش که در دیگر استان‌های نیز سهم زیادی از ارزش افزوده را به خود اختصاص می‌دادند، در استان خراسان

رضوی بخش‌های فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات و سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو، سهم زیادی از ارزش افزوده این زیربخش در کشور را به خود اختصاص می‌دهند.

جدول ۹۸- سهم استان خراسان رضوی از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۷.۴۰	۷.۴۲	۷.۴۳	۷.۴۳	۷.۴۰	۷.۳۸	۷.۳۹	۷.۳۹	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	۷.۲۹	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۹.۱۰	۹.۱۰	۹.۰۹	۹.۰۹	۹.۱۰	۹.۰۹	۹.۰۹	۹.۰۸	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۵.۹۰	۵.۸۷	۶.۳۵	۶.۴۹	۶.۶۰	۶.۵۲	۶.۴۲	۶.۱۷	حمل و نقل و انبارداری و پست
۶.۰۰	۵.۹۲	۶.۵۱	۶.۶۸	۶.۷۴	۶.۷۵	۶.۷۴	۶.۵۵	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
۱۲.۱۵	۱۱.۵۵	۸.۷۹	۱۳.۵۱	۸.۵۱	۹.۵۷	۱۰.۶۱	۹.۸۱	حمل و نقل از طریق راه‌آهن بین شهری
۵.۸۸	۵.۸۱	۶.۵۱	۶.۶۳	۶.۸۰	۶.۸۰	۶.۷۵	۶.۵۸	سایر حمل و نقل زمینی
۴.۸۴	۵.۰۷	۵.۰۸	۳.۷۲	۳.۶۰	۳.۶۹	۳.۷۶	۳.۶۴	حمل و نقل از طریق لوله
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل آبی
۱۸.۸۷	۱۸.۵۰	۱۹.۲۳	۱۸.۹۹	۱۸.۸۷	۱۷.۳۰	۱۵.۹۷	۱۴.۳۵	حمل و نقل هوایی
۲.۳۸	۲.۵۰	۲.۳۹	۱.۶۷	۱.۴۷	۱.۳۶	۱.۲۰	۱.۲۰	انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل
۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	فعالیت‌های پست و پیست
۱۲.۲۹	۱۲.۰۰	۱۱.۸۴	۱۲.۰۹	۱۱.۹۵	۱۲.۱۲	۱۲.۴۶	۱۳.۰۸	فعالیت خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا
۳۴.۵۱	۳۴.۴۹	۳۴.۵۴	۳۴.۵۳	۳۴.۵۲	۳۴.۵۳	۳۴.۵۸	۳۴.۵۹	تأمین جا(اقامتگاهها)
۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۱۹	۸.۲۰	فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشپزخانه‌ها(ستوران ها و...)
۱.۰۲	۰.۹۲	۰.۹۱	۰.۸۸	۰.۹۱	۰.۹۰	۰.۹۳	۰.۹۴	اطلاعات و ارتباطات
۰.۶۰	۰.۶۱	۰.۶۱	۰.۶۰	۰.۷۱	۰.۷۰	۰.۷۴	۰.۷۹	ارتباطات
۱.۵۸	۱.۳۸	۱.۴۷	۱.۵۲	۱.۵۶	۱.۶۲	۱.۶۳	۱.۵۴	سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات
۴.۱۶	۳.۷۴	۲.۷۷	۲.۷۳	۲.۷۴	۲.۹۹	۳.۵۱	۳.۱۸	فعالیت‌های مالی و بیمه
۳.۹۱	۳.۸۸	۲.۰۵	۲.۲۲	۲.۲۳	۲.۷۳	۳.۰۹	۳.۱۳	بانک و موسسات مالی
۶.۷۴	۵.۲۱	۵.۲۳	۵.۲۲	۵.۲۴	۵.۸۶	۵.۷۴	۵.۳۲	بیمه
۱.۲۹	۱.۲۹	۱.۳۱	۱.۲۰	۱.۱۱	۱.۶۵	۱.۳۳	۰.۹۲	سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه
۷.۲۸	۶.۸۸	۷.۵۷	۷.۵۶	۷.۴۷	۷.۵۶	۷.۰۱	۷.۰۲	املاک و مستغلات
۷.۲۳	۶.۵۳	۷.۶۲	۷.۶۲	۷.۷۶	۷.۳۸	۷.۲۲	۷.۲۲	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۷.۷۰	۷.۷۰	۷.۹۳	۷.۹۳	۷.۳۴	۸.۳۶	۶.۶۵	۶.۷۴	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	۶.۸۳	خدمات واحدهای غیرمسکونی
۵.۴۰	۵.۴۰	۵.۴۹	۵.۵۸	۵.۶۶	۶.۰۷	۶.۳۲	۶.۳۲	خدمات دلان مستغلات
۸.۶۲	۸.۴۴	۹.۰۷	۸.۳۴	۸.۳۶	۸.۱۰	۸.۱۶	۷.۸۹	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۱.۶۷	۱.۴۹	۲.۲۸	۱.۰۷	۱.۰۵	۱.۰۰	۱.۲۵	۱.۳۳	تحقیق و توسعه
۱.۰۰۷	۱.۰۰۶	۱.۰۲۳	۱.۰۰۵	۱.۰۰۹	۱.۰۰۷	۱.۰۰۶	۱.۰۱۰	سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۷.۰۴	۷.۱۰	۷.۰۷	۶.۸۸	۶.۶۰	۶.۹۴	۷.۰۴	۷.۰۱	فعالیت‌های دولتی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول سهم استان خراسان رضوی از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۶۶۱	۶۳۲	۶۳۴	۶۳۳	۶۴۱	۶۴۴	۶۴۷	۶۶۱	فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی
۶۱۹	۶۳۶	۶۳۹	۶۵۷	۵۶۰	۶۰۰۹	۶۳۷	۶۶۳	انزله امور عمومی، خدمات شهری و تأمین اجتماعی
۵۷۵	۶۱۳	۶۱۲	۶۵۷	۴۶۳	۵۵۸	۶۰۳	۶۵۸	امور عمومی و خدمات شهری
۳۸۴	۳۱۲	۲۸۸	۲۹۳	۲۰۲	۳۷۶	۴۱۱	۴۴۴	امور عمومی
۷۳۰	۷۷۴	۷۶۳	۸۲۰	۵۷۱	۶۴۲	۷۰۱	۷۹۴	خدمات شهری
۶۷۲	۶۷۱	۶۷۹	۶۷۴	۶۸۶	۶۸۱	۶۷۸	۶۷۴	امور دفاعی و نظامی
۶۰۲	۶۰۲	۶۰۲	۶۰۲	۶۰۱	۶۰۲	۶۰۲	۶۰۲	امور دفاعی
۸۲۰	۸۲۴	۸۲۴	۸۳۸	۸۴۵	۸۴۰	۸۵۰	۸۵۵	امور انتظامی
۵۲۱	۵۱۹	۵۰۷	۴۹۴	۴۷۸	۴۹۶	۵۱۴	۵۲۴	تأمین اجتماعی اجباری
۸۰۵	۷۹۳	۷۹۱	۷۳۰	۷۷۰	۷۹۰	۸۳۱	۷۷۱	آموزش
۹۲۰	۸۲۹	۸۳۹	۸۱۶	۸۲۷	۹۰۳	۸۹۹	۱۰۰۶	آموزش ابتدایی
۹۲۲	۸۲۶	۸۳۷	۸۱۲	۸۲۴	۹۰۴	۹۰۰	۱۰۰۹	آموزش ابتدایی دولتی
۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	۸۸۵	آموزش ابتدایی خصوصی
۸۴۹	۸۹۲	۸۷۸	۷۵۸	۸۷۲	۸۱۱	۸۴۵	۶۶۲	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای
۸۶۵	۹۳۶	۹۰۴	۷۸۵	۹۰۸	۸۴۴	۸۴۶	۶۶۴	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی
۶۶۷	۴۶۷	۴۵۷	۳۱۲	۳۸۹	۲۵۵	۸۱۲	۶۲۵	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی
۶۱۰	۶۲۲	۶۱۷	۶۰۹	۶۲۰	۶۸۶	۷۶۶	۷۱۰	آموزش عالی
۳۹۰	۴۰۳	۳۸۱	۳۹۶	۳۶۸	۳۸۳	۴۴۱	۴۳۰	آموزش عالی دولتی
۹۷۷	۹۳۴	۹۱۸	۹۱۶	۹۶۱	۱۱۰۳	۱۲۸۶	۱۱۹۰	آموزش عالی خصوصی
۸۱۰	۷۵۰	۷۶۷	۷۵۰	۷۰۵	۶۱۸	۶۷۴	۶۹۰	آموزش بزرگسالان
۴۲۱	۳۹۲	۴۸۵	۵۱۳	۴۹۴	۳۵۷	۵۲۷	۵۲۶	آموزش بزرگسالان دولتی
۱۰۵۹	۹۸۶	۹۷۵	۹۵۳	۹۱۹	۹۱۳	۸۲۹	۸۹۱	آموزش بزرگسالان خصوصی
۶۰۵	۵۸۲	۵۸۵	۵۹۱	۵۹۰	۵۸۶	۶۰۹	۵۷۸	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۶۰۰	۵۷۷	۵۷۹	۵۸۶	۵۸۲	۵۷۷	۵۹۹	۵۶۹	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۵۹۴	۶۰۵	۶۰۰	۵۷۹	۵۷۹	۵۲۲	۵۵۷	۵۰۶	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
۶۰۶	۵۵۵	۵۶۳	۵۹۰	۵۸۴	۶۰۱	۶۳۰	۶۴۳	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۷۱۹	۷۰۲	۷۰۱	۶۹۵	۷۲۹	۷۱۹	۷۳۴	۶۸۰	مددکاری اجتماعی
۹۸۸	۱۰۴۵	۱۰۹۶	۱۰۹۳	۱۰۷۲	۱۰۳۶	۱۰۵۹	۱۰۴۵	فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۱۲۸۷	۱۴۱۵	۱۵۸۷	۱۵۶۸	۱۵۶۰	۱۵۳۸	۱۶۰۵	۱۵۷۵	هنر، سرگرمی و تفریح
۱۲۳۵	۱۴۱۳	۱۲۴۴	۱۱۰۱	۹۸۱	۷۰۹	۷۵۵	۸۲۲	سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو
۷۵۰	۷۵۰	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۲	۷۵۲	۷۵۳	۷۴۴	تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی
۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	۵۹۶	سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی استان خراسان رضوی

بخش کشاورزی و معدن

به طور متوسط بخش کشاورزی در دوره مورد بررسی، ۱۱ درصد از ارزش افزوده استان را تشکیل داده است. بخش زراعت و باغداری ۸/۵ درصد از ارزش افزوده استان را به خود اختصاص می‌دهد و بخش‌های پرورش حیوانات و دام سنتی نیز از بخش‌های مهم دیگر در این زمینه هستند. بخش معدن به عنوان یکی از زیر بخش‌هایی مهم استان نیز به طور متوسط کمتر از ۰/۵ درصد از ارزش افزوده استان را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۹۹- ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱۳.۲۱	۱۱.۱۰	۱۱.۵۰	۱۲.۲۱	۱۰.۹۲	۱۱.۱۸	۱۰.۴۲	۷.۶۳	کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
۱۰.۴۲	۸.۴۱	۸.۹۶	۹.۵۰	۸.۶۲	۸.۷۲	۷.۷۸	۵.۵۵	زراعت و باغداری
۲.۶۴	۲.۵۴	۲.۴۷	۲.۶۶	۲.۱۶	۲.۳۵	۲.۵۳	۱.۹۸	پرورش حیوانات
۰.۷۸	۰.۶۴	۰.۶۶	۰.۶۶	۰.۴۷	۰.۴۸	۰.۵۰	۰.۳۷	گاوداری صنعتی
۱.۴۷	۱.۵۷	۱.۵۴	۱.۷۳	۱.۴۹	۱.۷۳	۱.۷۹	۱.۴۷	دام سنتی
۰.۳۸	۰.۳۲	۰.۲۶	۰.۲۴	۰.۱۸	۰.۱۲	۰.۲۲	۰.۱۳	مرغداری
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی
۰.۰۵	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	جنگلداری
۰.۱۰	۰.۰۸	۰.۰۱	۰.۰۸	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۳	ماهیگیری
۰.۴۹	۰.۶۳	۰.۵۴	۰.۵۰	۰.۹۵	۰.۵۱	۰.۳۵	۰.۵۶	استخراج معدن
۰.۱۹	۰.۲۴	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۳	استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معادن
۰.۳۰	۰.۳۹	۰.۲۶	۰.۴۳	۰.۹۲	۰.۴۷	۰.۳۰	۰.۵۳	استخراج سایر معادن

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش صنعت و ساختمان

بخش صنعت در استان خراسان رضوی سهم ۱۲/۴۳ درصد از ارزش افزوده کل استان را به خود اختصاص می‌دهد. زیربخش‌های مربوط به تولید محصولات غذایی، تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی و تولید فلزات پایه از زیربخش‌های مهم بخش صنعت استان خراسان رضوی هستند. با توجه به اینکه این زیربخش‌ها در مقایسه با زیربخش‌های دیگر سهم بیشتری در ارزش افزوده کشوری را نیز به خود اختصاص می‌دهند، لذا مزیت صنعتی استان در این زیربخش‌ها بیشتر است. همچنین بخش‌های تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا، تولید و توزیع گاز طبیعی و ساختمان نیز سهم زیادی از ارزش افزوده استان را به خود اختصاص می‌دهند. بنابراین رشد این بخش‌ها نیز می‌تواند به رشد بخش صنعت استان کمک کند.

جدول ۱۰۰- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان

صنعت	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷
تولید محصولات غذایی	۲۳۱	۲۳۰	۲۵۲	۲۶۱	۲۳۷	۲۳۵	۲۳۴
تولید انواع آدامس‌دینها	۰.۲۴	۰.۲۳	۰.۲۹	۰.۴۵	۰.۳۷	۰.۲۶	۰.۲۷
تولید فرآورده‌های توتون و تنباکو	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید منسوجات	۱.۰۳	۰.۷۸	۰.۹۲	۰.۷۸	۰.۷۰	۰.۷۱	۰.۷۴
تولید پوشاک	۰.۲۰	۰.۲۳	۰.۲۱	۰.۲۲	۰.۲۱	۰.۲۳	۰.۲۳
تولید چرم و فرآورده‌های وابسته	۰.۱۶	۰.۱۷	۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۶	۰.۱۸
تولید چوب و محصولات چوبی به جز میلمان، حصیر و مواد حصیر بافی	۰.۶۹	۰.۷۲	۰.۷۱	۰.۶۷	۰.۵۰	۰.۴۷	۰.۶۱
تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی	۰.۱۳	۰.۱۲	۰.۱۵	۰.۱۶	۰.۱۸	۰.۱۳	۰.۱۳
چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده	۰.۱۲	۰.۱۹	۰.۱۱	۰.۱۵	۰.۱۱	۰.۰۹	۰.۰۹
تولید کک، فرآورده‌های حاصل از پالایش نفت	۰.۱۲	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۱۰	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۴
تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی	۰.۵۲	۰.۲۳	۰.۴۰	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۲۴
تولید داروها و فرآورده‌های دارویی و شیمیایی و گیاهی	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۱	۰.۲۱	۰.۲۰	۰.۲۱	۰.۲۰
تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی	۰.۴۷	۰.۴۷	۰.۴۵	۰.۴۶	۰.۳۷	۰.۴۶	۰.۵۱
تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیر فلزی	۲.۶۵	۲.۷۸	۲.۵۵	۲.۲۴	۱.۷۵	۱.۶۶	۱.۴۱
تولید فلزات پایه	۱.۲۲	۰.۴۳	۱.۳۳	۲.۸۱	۰.۵۸	۰.۷۱	۰.۸۶
تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین‌آلات و تجهیزات	۰.۶۲	۰.۴۹	۰.۴۴	۰.۴۵	۰.۳۸	۰.۳۱	۰.۴۱
تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۵	۰.۰۸
تولید تجهیزات برقی	۰.۷۴	۰.۸۶	۰.۷۲	۰.۷۵	۰.۵۸	۰.۶۱	۰.۶۸
تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۰.۴۱	۰.۲۹	۰.۲۶	۰.۳۲	۰.۲۹	۰.۲۲	۰.۲۸
تولید وسایل نقلیه موتور، تریلر و نیم‌تریلر	۲.۲۷	۰.۶۹	۰.۴۴	۰.۸۶	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۹۱
تولید سایر تجهیزات حمل و نقل	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۱
تولید میلمان	۰.۱۵	۰.۱۳	۰.۱۲	۰.۱۱	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۷
تولید سایر مصنوعات	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۸
تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات	۰.۰۵	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۵
تأمین برق، گاز، بخار و تپه‌په هوا	۶.۴۴	۵.۱۳	۴.۷۴	۴.۵۷	۳.۶۶	۳.۷۵	۳.۱۶
تولید، انتقال و توزیع برق	۰.۸۳	۰.۶۹	۰.۵۹	۰.۷۵	۰.۶۳	۱.۲۷	۱.۷۱
تولید و توزیع گاز طبیعی	۵.۶۱	۴.۴۴	۴.۱۵	۳.۸۲	۳.۰۳	۲.۳۹	۱.۸۸
اُبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه	۰.۵۰	۰.۵۳	۰.۴۳	۰.۴۵	۰.۴۹	۰.۳۹	۰.۳۶
ساختمان	۵.۶۳	۴.۱۷	۵.۴۶	۵.۶۷	۵.۶۴	۴.۵۴	۴.۲۹
ساختمان‌های مسکونی	۲.۰۶	۲.۰۸	۲.۰۲	۱.۶۶	۱.۳۱	۱.۱۳	۱.۲۱
سایر ساختمان‌ها	۳.۵۷	۲.۰۹	۳.۴۴	۴.۰۰	۴.۳۳	۳.۴۱	۳.۰۸

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش خدمات

بخش عمده فروشی و خرده فروشی بیشترین ارزش افزوده را در بخش خدمات استان به خود اختصاص می‌دهد. این بخش در سایر استان‌های نیز سهم زیادی از ارزش افزوده بخش خدمات را دارد. بخش املاک و مستغلات به طور متوسط ۱۷ درصد ارزش افزوده استان را در دوره مورد بررسی به خود تخصیص می‌دهد. بخش‌های حمل و نقل، خدمات واحدهای مسکونی، اداره عمومی خدمات شهری، آموزش و مددکاری اجتماعی رتبه‌های بعدی بیشترین سهم از ارزش افزوده استان در بخش خدمات قرار دارند.

جدول ۱۰۱- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱۷.۵۲	۱۶.۸۹	۱۵.۵۶	۱۵.۳۱	۱۷.۰۵	۱۸.۶۳	۱۷.۶۴	۱۷.۲۹	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱۶.۱۸	۱۵.۴۴	۱۴.۱۰	۱۳.۹۱	۱۵.۸۳	۱۷.۴۷	۱۶.۴۶	۱۶.۰۶	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت
۱.۲۵	۱.۴۵	۱.۴۷	۱.۳۹	۱.۲۲	۱.۱۵	۱.۱۹	۱.۲۳	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت
۷.۴۱	۷.۹۰	۸.۶۲	۸.۶۶	۸.۵۲	۷.۷۹	۷.۹۶	۷.۰۸	حمل و نقل و انبارداری و پست
۶.۵۲	۶.۹۷	۷.۶۶	۷.۷۸	۷.۶۲	۷.۱۱	۷.۴۶	۶.۶۰	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
-۰.۳۰	-۰.۳۰	-۰.۱۹	-۰.۳۲	-۰.۱۸	-۰.۲۲	-۰.۲۹	-۰.۲۷	حمل و نقل از طریق راه آهن بین شهری
۶.۰۷	۶.۴۷	۷.۲۶	۷.۳۲	۷.۳۲	۶.۷۶	۷.۰۳	۶.۱۹	سایر حمل و نقل زمینی
-۰.۱۴	-۰.۱۹	-۰.۲۱	-۰.۱۴	-۰.۱۲	-۰.۱۳	-۰.۱۴	-۰.۱۴	حمل و نقل از طریق لوله
-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	-۰.۰۰	حمل و نقل آبی
-۰.۵۴	-۰.۵۶	-۰.۶۱	-۰.۶۴	-۰.۶۸	-۰.۴۸	-۰.۳۱	-۰.۲۸	حمل و نقل هوایی
-۰.۲۶	-۰.۲۶	-۰.۲۵	-۰.۱۵	-۰.۱۳	-۰.۱۲	-۰.۱۱	-۰.۱۲	انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل
-۰.۰۹	-۰.۱۲	-۰.۱۰	-۰.۰۹	-۰.۰۹	-۰.۰۸	-۰.۰۸	-۰.۰۸	فعالیت‌های پست و پییک
۲.۹۳	۲.۸۶	۲.۹۹	۳.۱۲	۲.۸۳	۲.۸۴	۲.۸۲	۲.۶۷	فعالیت خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا
۱.۲۸	۱.۱۹	۱.۲۱	۱.۳۲	۱.۱۷	۱.۲۱	۱.۳۶	۱.۳۱	تأمین جلا(اقامتگاه‌ها)
۱.۶۵	۱.۶۷	۱.۷۸	۱.۸۰	۱.۶۶	۱.۶۳	۱.۵۵	۱.۳۶	فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنی(ملازمتوران‌ها و...)
-۰.۳۵	-۰.۳۷	-۰.۳۵	-۰.۳۱	-۰.۳۱	-۰.۳۰	-۰.۳۰	-۰.۳۲	اطلاعات و ارتباطات
-۰.۱۲	-۰.۱۵	-۰.۱۵	-۰.۱۴	-۰.۱۸	-۰.۱۸	-۰.۱۹	-۰.۲۲	ارتباطات
-۰.۲۳	-۰.۲۲	-۰.۱۹	-۰.۱۶	-۰.۱۲	-۰.۱۲	-۰.۱۱	-۰.۱۱	سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات
۲.۰۹	۱.۳۵	۱.۰۶	۱.۰۶	۱.۰۷	۱.۵۹	۱.۸۷	۱.۷۹	فعالیت‌های مالی و بیمه
۱.۰۸	-۰.۷۸	-۰.۴۱	-۰.۴۹	-۰.۴۴	-۰.۶۳	۱.۰۱	۱.۲۱	بانک و موسسات مالی
-۰.۸۹	-۰.۴۸	-۰.۵۵	-۰.۴۸	-۰.۵۳	-۰.۶۵	-۰.۷۷	-۰.۵۱	بیمه
-۰.۱۲	-۰.۰۹	-۰.۱۰	-۰.۰۹	-۰.۱۰	-۰.۳۲	-۰.۱۰	-۰.۰۷	سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه
۱۶۶۰	۱۶۸۷	۱۸۴۸	۱۷.۷۳	۱۶.۱۸	۱۷.۵۲	۱۷.۰۶	۱۵.۹۰	املاک و مستغلات
۹.۱۷	۹.۰۸	۱۰.۷۲	۱۰.۲۶	۹.۳۲	۹.۵۲	۱۰.۵۹	۹.۵۳	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۵.۰۱	۵.۳۰	۵.۳۹	۵.۰۳	۴.۴۱	۵.۴۸	۳.۹۰	۴.۰۰	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۲.۲۴	۲.۲۹	۲.۱۸	۲.۲۶	۲.۲۷	۲.۳۰	۲.۲۷	۲.۱۰	خدمات واحدهای غیرمسکونی
-۰.۱۸	-۰.۲۰	-۰.۱۹	-۰.۱۹	-۰.۱۷	-۰.۲۲	-۰.۳۱	-۰.۲۸	خدمات دلان مستغلات
۱.۶۳	۱.۷۶	۱.۷۴	۱.۶۱	۱.۳۹	۱.۳۰	۱.۳۳	۱.۴۲	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
-۰.۰۵	-۰.۰۶	-۰.۰۶	-۰.۰۴	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۴	-۰.۰۶	تحقیق و توسعه
۱.۵۴	۱.۶۶	۱.۶۴	۱.۵۳	۱.۳۳	۱.۳۳	۱.۳۶	۱.۳۳	سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
-۰.۰۴	-۰.۰۴	-۰.۰۵	-۰.۰۴	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۴	-۰.۰۴	فعالیت‌های دامپزشکی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۰.۴۷	۰.۵۹	۰.۵۵	۰.۵۳	۰.۴۷	۰.۴۵	۰.۴۵	۰.۴۶	فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی
۵.۴۸	۶.۲۷	۶.۳۳	۶.۱۹	۴.۷۹	۵.۰۰	۵.۴۶	۶.۴۵	اداره امور عمومی، خدمات شهری و تأمین اجتماعی
۳.۵۰	۳.۹۳	۳.۰۱	۳.۳۳	۳.۱۲	۳.۵۲	۳.۵۶	۳.۸۷	امور عمومی و خدمات شهری
۰.۴۳	۰.۵۲	۰.۴۵	۰.۴۵	۰.۲۷	۰.۵۴	۰.۵۹	۰.۷۵	آموزش عمومی
۳.۰۷	۳.۴۱	۳.۵۶	۳.۷۸	۱.۸۵	۱.۹۹	۱.۹۷	۳.۱۲	خدمات شهری
۳.۸۰	۳.۱۲	۳.۱۱	۳.۷۶	۳.۵۳	۳.۳۸	۳.۷۹	۳.۴۶	امور دفاعی و انتظامی
۱.۷۰	۱.۹۳	۱.۸۱	۱.۷۲	۱.۴۴	۱.۴۰	۱.۷۲	۲.۲۰	امور دفاعی
۱.۱۰	۱.۱۹	۱.۳۱	۱.۰۴	۱.۰۹	۰.۹۷	۱.۰۷	۱.۳۵	امور انتظامی
۰.۱۸	۰.۲۲	۰.۲۱	۰.۲۰	۰.۱۴	۰.۱۰	۰.۱۱	۰.۱۲	تأمین اجتماعی اجباری
۴.۴۶	۵.۴۸	۵.۳۹	۴.۵۷	۴.۲۷	۴.۱۵	۵.۷۵	۵.۶۰	آموزش
۱.۷۰	۱.۹۴	۱.۹۰	۱.۴۷	۱.۲۷	۱.۳۳	۱.۸۳	۱.۹۷	آموزش ابتدایی
۱.۶۱	۱.۸۴	۱.۸۱	۱.۳۹	۱.۱۹	۱.۲۷	۱.۷۷	۱.۹۳	آموزش ابتدایی دولتی
۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۴	آموزش ابتدایی خصوصی
۱.۶۸	۳.۲۱	۳.۱۹	۱.۷۹	۱.۷۲	۱.۵۹	۳.۲۴	۱.۸۰	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای
۱.۵۷	۳.۱۳	۳.۱۲	۱.۷۵	۱.۶۹	۱.۵۶	۳.۱۴	۱.۷۱	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی
۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۰۷	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۱۰	۰.۰۹	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی
۰.۹۴	۱.۱۸	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۴	۱.۰۹	۱.۴۸	۱.۵۹	آموزش عالی
۰.۳۸	۰.۴۵	۰.۴۰	۰.۴۴	۰.۳۹	۰.۳۵	۰.۵۲	۰.۶۱	آموزش عالی دولتی
۰.۵۶	۰.۷۳	۰.۷۵	۰.۷۱	۰.۷۵	۰.۷۳	۰.۹۵	۰.۹۸	آموزش عالی خصوصی
۰.۱۴	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۲۱	۰.۲۵	آموزش بزرگسالان
۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۹	۰.۱۱	آموزش بزرگسالان دولتی
۰.۱۱	۰.۱۲	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۱۳	۰.۱۵	آموزش بزرگسالان خصوصی
۴.۹۶	۵.۵۱	۵.۵۵	۵.۵۷	۴.۷۶	۴.۲۴	۴.۴۵	۳.۷۹	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۴.۷۲	۵.۲۳	۵.۱۴	۵.۱۳	۴.۴۴	۳.۹۰	۴.۰۶	۳.۴۴	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۲.۱۳	۲.۳۷	۲.۱۷	۲.۱۸	۱.۷۸	۱.۴۸	۱.۶۱	۱.۶۵	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
۳.۵۹	۳.۸۶	۳.۸۷	۳.۰۵	۲.۶۷	۲.۴۲	۲.۴۶	۱.۷۸	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۰.۲۴	۰.۲۹	۰.۳۱	۰.۳۴	۰.۳۲	۰.۳۴	۰.۳۹	۰.۳۷	مددکاری اجتماعی
۱.۵۷	۱.۹۰	۱.۹۲	۱.۹۴	۱.۸۲	۱.۷۸	۱.۹۷	۱.۸۵	فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۰.۸۲	۰.۹۳	۱.۰۶	۱.۱۷	۱.۱۰	۱.۱۴	۱.۲۷	۱.۱۳	هنر، سرگرمی و تفریح
۰.۲۳	۰.۲۶	۰.۲۹	۰.۳۳	۰.۳۰	۰.۲۲	۰.۲۶	۰.۳۱	سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو
۰.۰۴	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی
۰.۳۷	۰.۴۵	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۳۷	۰.۳۶	۰.۳۹	۰.۳۶	سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت همکارانه

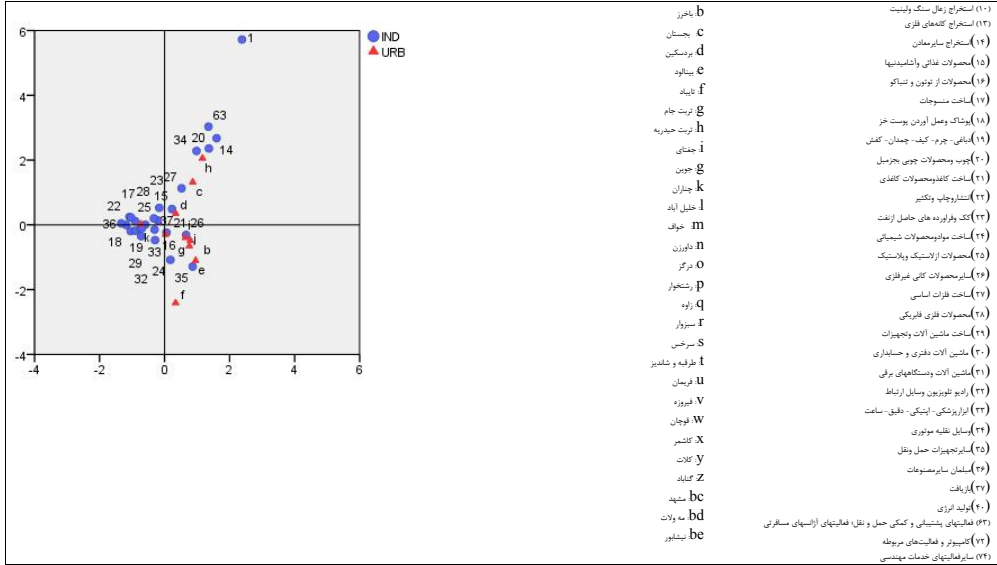
بررسی مزیت همکارانه شهرستان‌های استان خراسان رضوی نشان می‌دهد که شهرستان خواف بیشترین میزان نرخ مکمل‌گری میان شهرستان‌های استان را دارد. سپس شهرستان‌های بردسکن و تربت حیدریه در رتبه‌های بعدی قرار دارند. همچنین شهرستان‌های کلات، بارخز، جوین و مه ولات به ترتیب از کمترین میزان نرخ مکمل‌گری برخوردار هستند. بررسی نرخ مکمل‌گری استان نشان می‌دهد که سطح مکمل‌گری در استان نسبتاً بالا است. این بدین معنی است که گسترش فعالیت‌های صنعتی در راستای تفاوت‌های اقتصادی گسترش یافته است.

جدول ۱۰۲- نرخ مکمل گری فعالیت‌های اقتصادی در سطح شهرستان‌های استان

شهرستان	نرخ مکمل گری	نرخ مکمل گری کل
باخرز	۰.۰۰۲	۰.۵۲۴
بجستان	۰.۰۰۷	
بردسکین	۰.۰۳۸	
بینالود	۰.۰۰۸	
تایباد	۰.۰۰۸	
تریت-چام	۰.۰۰۹	
تریت-حیدریه	۰.۰۱۹	
جغتای	۰.۰۰۷	
جوین	۰.۰۰۳	
چناران	۰.۰۱۲	
خلیل‌آباد	۰.۰۰۵	
خواف	۰.۱۱۴	
داورزن	۰.۰۱۹	
درگز	۰.۰۰۴	
رشتخوار	۰.۰۰۸	
زاوه	۰.۰۱۴	
سبزوار	۰.۰۰۸	
سرخس	۰.۰۰۵	
طرقبه و شاندیز	۰.۰۱۶	
فریمان	۰.۰۱۸	
فیروزه	۰.۰۰۵	
قوچان	۰.۰۰۶	
کاشمر	۰.۰۰۷	
کلات	۰.۰۰۱	
گناباد	۰.۰۱۷	
مشهد	۰.۰۱۸	
مه‌ولایت	۰.۰۰۳	
نیشابور	۰.۰۱۲	

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

بررسی میزان هم افزا بودن فعالیت‌های صنعتی در استان نشان می‌دهد که شهرستان تربت حیدیه، بجستان، بردسکین، در فعالیت‌های استخراج زغال سنگ و لینیت، فعالیت‌های پشتیبانی و کمکی حمل و نقل؛ فعالیت‌های آژانسهای مسافرتی، استخراج سایر معادن، چوب و محصولات چوبی بجز میل، وسایل نقلیه موتوری، ساخت فلزات اساسی دارای قابلیت هم افزای هستند. شهرستان‌های بینالود، تایباد، جوین، جغتای در فعالیت‌های سایر تجهیزات حمل و نقل، محصولات از توتون و تنباکو ساخت کاغذ و محصولات کاغذی دارای قابلیت هم افزای است.

نمودار ۲۶- وضعیت شهرستان‌های استان خراسان رضوی از نظر نرخ تکمیل‌گری و هم‌افزایی

مزیت‌های نسبی، رقابتی و همکارانه استان

بررسی مزیت نسبی استان نشان می‌دهد که خراسان رضوی در بخش کشاورزی در زیر بخش‌های گاو‌داری صنعتی، زراعت و باغداری، پرورش حیوانات و دام سنتی از سهم ارزش افزوده بالایی در کشور برخوردار است. از این رو این بخش‌ها به عنوان مزیت نسبی استان در بخش کشاورزی شناخته می‌شوند. استان خراسان رضوی دارای رتبه ۱۰ در سرانه تولید شیر در بین استان‌های کشور است. یکی از پتانسیل‌های استان، در زمینه توسعه بخش کشاورزی است. بررسی میزان مکانیزه بودن کشاورزی استان نشان می‌دهد که سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار ۱۰/۳۹ درصد است و از این نظر استان در رتبه دوم کشوری قرار دارد. توزیع سطح برداشت محصولات زراعی استان نشان می‌دهد که ۵/۳ درصد از زمین‌های زراعی کشور در استان خراسان رضوی واقع شده‌اند. اما سطح برداشت ۵/۸ درصدی از این زمین‌ها صورت گرفته است و از نظر میزان تولید محصولات زراعی در کشور براساس سال زراعی ۹۷-۹۸؛ سوم است. همچنین این استان در زمینه کالای استراتژیکی همچون گندم با تولید ۶/۹ درصد از گندم کشور در رتبه سوم کشور قرار دارد. بررسی میزان صادر کننده بودن استان در بخش‌های مختلف نیز نشان می‌دهد که استان در بخش‌های کشاورزی و خدمات به عنوان صادر کننده محسوب می‌شود، در حالی که در بخش صنعت وارد کننده است. همچنین استان در بخش معدن از ظرفیت بسیار خوبی برخوردار است و این بخش یکی از بخش‌هایی است که استان در آن مزیت رقابتی دارد. استان خراسان رضوی در بخش صنعت در زیربخش‌های مربوط به تولید انواع آشامیدنی‌ها، آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه، تولید تجهیزات برقی، تولید منسوجات و بخش ساختمان دارای مزیت نسبی است. ضریب تمرکز اشتغال صنعتی در استان، نشان می‌دهد که شهرستان مشهد و با فاصله زیاد شهرستان نیشابور بالاترین تمرکز اشتغال صنعتی و کارگاه‌های صنعتی را دارند. به عبارتی این شهرستان‌ها دارای مزیت گوناگون انباشت و تنوع هستند که این مزیت موجب جذب بنگاه‌های بیشتر می‌شود. بررسی مزیت همکارانه استان نشان می‌دهد که نرخ مکمل‌گری در میان شهرستان‌های استان در سطح مناسبی قرار دارد. به دلیل ساختار متفاوت اقتصادی شهرستان‌های استان زمینه برای فعالیت‌های مکمل اقتصادی در سطح بالایی قرار دارد.

۳-۵- نظام سکونتگاهی

۳-۵-۱- نظام شهرنشینی

بررسی تحولات جمعیتی استان نشان می‌دهد در ۳۰ سال گذشته جمعیت آن از ۴۰۸۷۱۳۶ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۶۴۳۴۵۰۱ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده که افزایش مطلق آن حدود دو میلیون و ۳۴۷ هزار نفر بوده است. این ارقام

بیانگر آن است که طی ۳۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هر ساله به طور میانگین ۱/۵۲ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۱/۶ درصدی کل کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل کشور؛ اختلاف چندانی نداشته و شتاب افزایش جمعیت استان مشابه با کشور بوده است. تغییر تعداد مطلق جمعیت استان خراسان رضوی حاکی از آن است که بیشترین افزایش تعداد جمعیت استان مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده و رفته رفته از سرعت افزایش جمعیت استان کاسته شده؛ به نحوی که طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ به ۱/۴۳ درصد رسیده است. همچنین در خصوص سهم جمعیت استان خراسان رضوی از کشور باید گفت از آنجا که سرعت رشد جمعیت استان در قیاس با کشور طی دوره ۹۵-۱۳۶۵ روند مشابهی داشته است، سهم جمعیت استان از جمعیت کشور نیز تغییر چندانی نکرده و از ۸/۲۷ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۸/۰۵ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، ۵۹۱۴۶۸۴۷ نفر از جمعیت کشور را ساکنین شهری تشکیل می‌دهند و متوسط رشد سالانه جمعیت شهری کشور در دوره ۳۰ ساله اخیر (۹۵-۶۵) برابر با ۲/۶۴ درصد بوده است که از متوسط رشد جمعیت کل (۱/۶) بیشتر است. به عبارتی در این بازه زمانی، جمعیتی بالغ بر ۳۲/۳ میلیون نفر به جمعیت شهری کشور افزوده شده و سهم نسبی جمعیت شهرنشین از ۵۴/۲۹ به ۷۴ درصد افزایش یافته است.

جمعیت شهری استان خراسان رضوی همانند جمعیت شهری کشور طی دوره ۹۵-۱۳۶۵ همواره رو به افزایش بوده؛ به طوری که جمعیت شهری استان در سال ۱۳۶۵ معادل ۲۱۹۲۵۴۴ نفر بوده و با رشدی معادل ۲/۶ درصد به ۴۷۰۰۹۲۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است، بنابراین می‌توان گفت جمعیت شهری استان در این دوره بیش از دو برابر شده و سهم جمعیت شهری استان از کشور نیز طی این دوره از ۸/۱۷ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۷/۹۵ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

بررسی تحول شهرنشینی نشان می‌دهد که نسبت شهرنشینی کشور در سال ۱۳۶۵ معادل ۵۴/۳ درصد بوده و به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. به عبارتی، در مجموع ۳۰ سال اخیر (۹۵-۱۳۶۵) حدود ۲۰ درصد به میزان شهرنشینی کشور اضافه شده است. همانطور که در جدول زیر مشخص است، مرتباً از سهم جمعیت روستایی کشور کاسته و به سهم جمعیت نقاط شهری افزوده شده؛ به طوری که در دوره‌های مختلف سهم جمعیت شهرنشین از روستائین پیشی گرفته است. این روند تاکنون علی‌رغم کاسته شدن از شدت آن همچنان ادامه دارد؛ به طوری که در سال ۱۳۹۵ نرخ شهرنشینی به ۷۴ درصد افزایش یافته است.

متاثر از این تحولات، نسبت شهرنشینی در استان خراسان رضوی نیز در چند دهه اخیر افزایش یافته و این نسبت از رقم ۵۳/۶ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۷۳/۱ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده که با نرخ شهرنشینی کشور در تمامی دوره‌ها اختلاف چندانی نداشته است.

جدول ۱۰۳- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

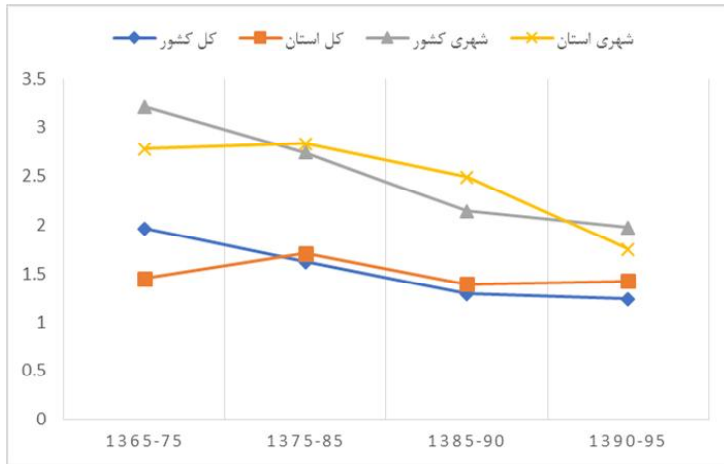
جمعیت کل					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۷۹۹۶۲۷۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۰۴۹۵۷۸۲	۶۰۰۵۵۴۸۸	۴۹۴۴۵۰۱۰	کشور
۶۴۳۴۵۰۱	۵۹۹۴۴۰۲	۵۵۹۳۰۷۹	۴۷۲۱۹۲۹	۴۰۸۷۱۳۶	استان
۸/۰۵	۷/۹۸	۷/۹۳	۷/۸۶	۸/۲۷	سهم استان از کشور
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
۱/۶	۱/۲۴	۱/۲۹	۱/۶۲	۱/۹۶	کل کشور
۱/۵۲	۱/۴۳	۱/۴۰	۱/۷۱	۱/۴۵	کل استان

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

جدول ۱۰۴- تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

جمعیت شهری					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۳۶۴۶۶۶۱	۴۸۲۵۹۹۶۴	۳۶۸۱۷۷۸۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	کشور
۴۷۰۰۹۲۴	۴۳۱۱۲۱۰	۳۸۱۱۹۰۰	۲۸۸۳۵۶۳	۲۱۹۲۵۴۴	استان
۷/۹۵	۸/۰۴	۷/۹۰	۷/۸۳	۸/۱۷	سهم استان از کشور
نسبت شهرنشینی					شرح
کشور	استان	کشور	استان	کشور	
۷۴	۷۱/۳۹	۶۸/۴۶	۶۱/۳۱	۵۴/۲۹	شهری کشور
۷۳/۱	۷۱/۹	۶۸/۲	۶۱/۱	۵۳/۶	شهری استان
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
۲/۶۴	۱/۹۷	۲/۱۴	۲/۷۴	۳/۲۱	شهری کشور
۲/۶	۱/۷	۲/۵	۲/۸	۲/۸	شهری استان

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

نمودار ۲۷- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان

مطابق با نمودار فوق از بررسی و مقایسه نرخ‌های رشد جمعیت شهری کل کشور و استان در سال‌های مختلف، این طور برداشت می‌شود که نرخ رشد جمعیت شهری استان خراسان رضوی مشابه با روند تجربه شده در کشور رو به کاهش بوده و میزان آن طی دوره ۳۰ ساله ۱۳۶۵-۹۵ در استان خراسان رضوی معادل ۲/۶ درصد بوده و با متوسط رشد جمعیت شهری کشور (۲/۶۴ درصد) در دوره مشابه تفاوت چندانی نداشته است.

۳-۵-۱-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان خراسان رضوی

در سرشماری سال ۱۳۸۵، استان خراسان رضوی متشکل از ۶۶ کانون شهری بوده که طی دوره ۹۰-۱۳۸۵ با تشکیل شش کانون شهری اعم از گلمکان، احمدآبادصورت، بار، شادمهر، شهرآباد و همت‌آباد، شمار شهرهای استان به ۷۲ شهر بالغ گردید. در دوره پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ روستای گلپهار نیز به شهر تغییر وضعیت داده و در سال ۱۳۹۵ شمار شهرهای استان به ۷۳ شهر ارتقای یافته است.

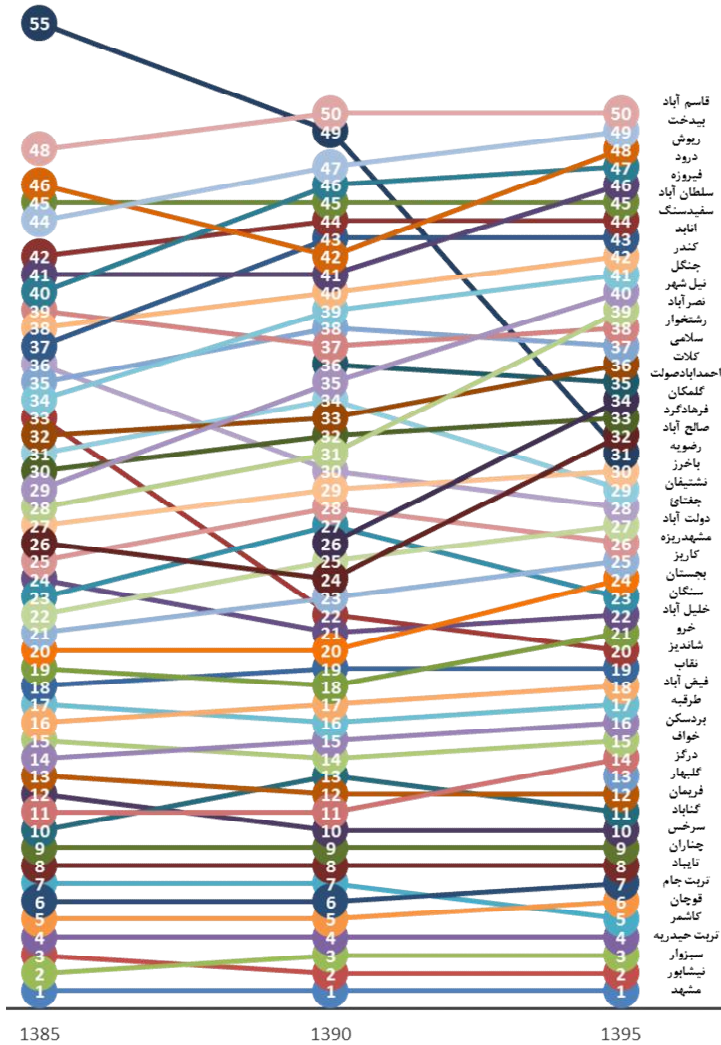
بر اساس جدول زیر که جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی را از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ به نمایش می‌گذارد، باید گفت که در تمامی سال‌ها پرجمعیت‌ترین شهر استان، شهر مشهد بوده که جمعیت آن از ۲۴۱۰۸۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ به ۳۰۰۱۱۸۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. پس از مشهد، شهر نیشابور دومین شهر بزرگ استان است که جمعیت آن از ۲۰۵۹۷۲ نفر در سال ۱۳۸۵ به ۲۶۴۳۷۵ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

جدول ۱۰۵- جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال های ۹۵-۱۳۸۵

۱۳۹۵		۱۳۹۰		۱۳۸۵		نام
جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	
۳۰۱۱۸۴	۱	۲۷۶۶۲۵۸	۱	۲۴۱۰۸۰۰	۱	مشهد
۲۶۶۷۷۵	۲	۲۳۹۱۸۵	۲	۲۰۵۹۷۲	۳	نیشابور
۲۴۳۷۰۰	۳	۲۳۱۵۵۷	۳	۲۰۸۱۷۲	۲	سبزوار
۱۴۰۰۱۹	۴	۱۳۱۱۵۰	۴	۱۱۹۳۶۰	۴	تربت حیدریه
۱۰۲۲۸۲	۵	۹۰۲۰۰	۷	۸۱۵۲۷	۷	کاشمر
۱۰۱۶۰۴	۶	۱۰۳۷۶۰	۵	۹۶۹۵۳	۵	قوچان
۱۰۰۴۴۹	۷	۹۴۷۵۸	۶	۸۳۵۵۸	۶	تربت جام
۵۶۵۶۲	۸	۵۲۲۸۰	۸	۴۶۲۲۸	۸	تایباد
۵۴۸۷۹	۹	۴۸۵۶۷	۹	۴۱۷۳۵	۹	چناران
۴۲۱۷۹	۱۰	۳۷۱۶۲	۱۰	۳۳۵۷۱	۱۲	سرخس
۴۰۷۷۳	۱۱	۳۶۳۶۷	۱۳	۳۴۵۶۳	۱۰	گناباد
۳۹۵۱۵	۱۲	۳۶۵۵۰	۱۲	۳۲۶۱۰	۱۳	فریمان
۳۶۸۷۷	۱۳	-	-	-	-	گلپههار
۳۶۷۶۲	۱۴	۳۷۰۵۴	۱۱	۳۴۳۰۵	۱۱	درگز
۳۳۱۸۹	۱۵	۲۸۴۴۴	۱۴	۲۱۱۶۰	۱۵	خواف
۲۸۲۳۳	۱۶	۲۶۱۰۷	۱۵	۲۲۲۱۱	۱۴	بردسکن
۲۰۹۹۸	۱۷	۱۶۷۱۸	۱۶	۱۳۱۵۸	۱۷	طرقبه
۱۸۱۲۰	۱۸	۱۶۲۵۳	۱۷	۱۴۷۲۱	۱۶	فیض آباد
۱۴۷۸۳	۱۹	۱۳۶۱۴	۱۹	۱۲۰۲۲	۱۸	نقاب
۱۳۹۱۷	۲۰	۱۰۴۲۸	۲۲	۶۴۰۲	۳۳	شاندیز
۱۳۵۳۵	۲۱	۱۴۱۱۵	۱۸	۱۱۹۳۱	۱۹	خرو
۱۲۷۵۱	۲۲	۱۱۰۹۴	۲۱	۸۴۰۹	۲۴	خلیل آباد
۱۲۴۴۳	۲۳	۹۵۰۰	۲۷	۸۷۱۸	۲۳	سنگان
۱۱۷۴۱	۲۴	۱۱۱۳۳	۲۰	۱۱۱۳۶	۲۰	بجستان
۱۱۱۰۲	۲۵	۱۰۳۹۱	۲۳	۹۵۶۵	۲۱	کاریز
۱۰۱۰۵	۲۶	۹۲۱۱	۲۸	۸۳۰۷	۲۵	مشهدریزه
۹۳۲۹	۲۷	۹۶۰۶	۲۵	۸۷۴۰	۲۲	دولت آباد
۹۲۶۸	۲۸	۸۲۱۲	۳۰	۶۰۲۷	۳۶	جغتای
۹۱۷۶	۲۹	۷۴۲۶	۳۴	۶۵۴۷	۳۱	نشتیفان
۹۰۴۴	۳۰	۸۳۹۲	۲۹	۶۸۵۴	۲۷	باخرز
۸۸۵۰	۳۱	۴۵۴۲	۴۹	۲۷۸۵	۵۵	رضویه
۸۶۲۵	۳۲	۹۶۴۲	۲۴	۸۲۸۰	۲۶	صالح آباد
۸۴۴۲	۳۳	۷۶۴۷	۳۲	۶۶۲۰	۳۰	فرهادگرد
۸۳۷۳	۳۴	۹۵۳۴	۲۶	-	-	گلدکمان
۸۳۲۶	۳۵	۶۷۵۸	۳۶	-	-	احمدآبادصولت
۷۶۸۷	۳۶	۷۵۳۲	۳۳	۶۵۲۹	۳۲	کلات

۱۳۹۵		۱۳۹۰		۱۳۸۵		نام
جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	
۷۵۵۵	۳۷	۶۵۸۱	۳۸	۶۰۵۶	۳۵	سلامی
۷۵۱۴	۳۸	۶۶۸۶	۳۷	۵۱۲۳	۳۹	رشتخوار
۷۴۶۰	۳۹	۷۷۵۷	۳۱	۶۸۳۵	۲۸	نصرآباد
۷۳۷۱	۴۰	۶۷۹۷	۳۵	۶۶۷۴	۲۹	نیل شهر
۶۶۵۰	۴۱	۶۴۹۰	۳۹	۶۲۳۲	۳۴	جنگل
۶۴۶۰	۴۲	۶۰۰۲	۴۰	۵۷۰۰	۳۸	کندر
۶۱۸۶	۴۳	۵۷۳۹	۴۳	۵۹۶۸	۳۷	انابند
۶۱۲۹	۴۴	۵۵۴۵	۴۴	۴۸۹۴	۴۲	سفیدسنگ
۵۹۳۲	۴۵	۵۴۹۵	۴۵	۴۸۲۱	۴۵	سلطان آباد
۵۸۸۴	۴۶	۵۷۶۹	۴۱	۴۹۰۶	۴۱	فیروزه
۵۷۱۷	۴۷	۵۴۴۹	۴۶	۴۹۷۹	۴۰	درود
۵۶۸۷	۴۸	۵۷۶۲	۴۲	۴۶۱۰	۴۶	ریوش
۵۵۰۱	۴۹	۵۳۴۸	۴۷	۴۸۲۳	۴۴	بیدخت
۵۱۴۵	۵۰	۴۴۱۴	۵۰	۴۰۲۲	۴۸	قاسم آباد
۴۸۸۰	۵۱	۴۹۲۴	۴۸	۴۸۷۲	۴۳	قلندرآباد
۴۶۲۵	۵۲	۴۴۱۳	۵۱	۴۰۱۵	۴۹	کاخک
۴۰۲۸	۵۳	۴۰۴۲	۵۵	۳۴۷۰	۵۱	روداب
۳۸۲۵	۵۴	۳۶۷۸	۵۸	-		شادمهر
۳۷۶۵	۵۵	۴۱۲۱	۵۳	-		بار
۳۷۴۵	۵۶	۴۰۸۹	۵۴	۴۰۵۳	۴۷	شهرزو
۳۷۱۹	۵۷	۳۷۸۸	۵۶	۳۱۶۶	۵۳	کدکن
۳۵۴۵	۵۸	۳۵۷۷	۵۹	۳۹۶۰	۵۰	بایک
۳۴۲۶	۵۹	۳۵۰۴	۶۰	۳۳۴۹	۵۲	یونسی
۳۱۰۸	۶۰	۴۱۷۲	۵۲	۲۲۴۶	۵۹	ششمند
۳۰۱۰	۶۱	۳۷۱۴	۵۷	۳۰۰۶	۵۴	قدمگاه
۲۷۴۴	۶۲	۲۷۰۲	۶۱	۲۳۸۷	۵۷	داورزن
۲۶۳۴	۶۳	۲۶۶۲	۶۲	۲۷۵۱	۵۶	نوخندان
۲۳۷۴	۶۴	۲۴۷۴	۶۳	۲۲۴۷	۵۸	چاپشلو
۲۰۸۳	۶۵	۲۲۵۵	۶۴	-		شهرآباد
۲۰۵۶	۶۶	۱۴۸۷	۷۰	۱۱۶۱	۶۴	ملک آباد
۱۹۹۳	۶۷	۱۸۸۳	۶۵	۱۳۲۵	۶۳	عشق آباد
۱۸۶۵	۶۸	۱۷۹۰	۶۷	۱۸۹۷	۶۰	لطف آباد
۱۵۵۱	۶۹	۱۷۲۱	۶۸	۱۳۴۴	۶۲	رباط سنگ
۱۳۸۱	۷۰	۱۸۳۴	۶۶	۱۳۶۳	۶۱	چکنه
۱۲۷۴	۷۱	۱۴۳۴	۷۱	-		همت آباد
۱۲۴۱	۷۲	۱۵۵۹	۶۹	۱۰۲۸	۶۵	مزدآوند
۵۹۴	۷۳	۴۰۶	۷۲	۷۵۳	۶۶	باجگیران

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۲۸- تغییرات رتبه جمعیتی ۵۰ شهر نخست استان طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵

بررسی رتبه‌ی شهرهای استان طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد در میان ۹ شهر نخست استان، تنها شهر مشهد در رتبه نخست، تربت حیدریه در رتبه چهارم، تایباد در رتبه هشتم و چناران در رتبه‌ی نهم در سراسر این دوره ثابت مانده است. در این رده‌بندی شهر نیشابور که در سال ۱۳۸۵ در رتبه‌ی سوم قرار داشته، از سال ۱۳۹۰ جای سبزوار را در رتبه دوم می‌گیرد. در میان ۱۰ شهر نخست استان نیز می‌توان به ارتقای کاشمر از رده‌ی هفتم به رده‌ی پنجم، انتقال قوچان از رده پنجم به رده ششم و انتقال تربت جام از رده ششم به هفتم اشاره کرد.

در رتبه‌بندی شهرهای نهم به بعد تغییرات چشم‌گیری به چشم می‌خورد. از تغییرات حائز اهمیت در میان این شهرها، می‌توان به انتقال درگزر از رتبه‌ی ۱۱ام به ۱۴ام، ارتقای گناباد از رتبه‌ی ۱۳ام به ۱۱ام، انتقال خرو از رده ۱۱۸ام به ۲۱ام، ارتقای رضویه از رده ۴۹ام به ۳۱ام و نشتیفان از رتبه ۳۴ام به ۲۹ام در یک دوره‌ی پنج‌ساله (۱۳۹۵-۱۳۹۰)، انتقال صالح آباد از رتبه‌ی ۲۶ام به ۳۲ام، ارتقای شاندیز از رتبه ۳۳ام به ۲۰ام، انتقال جنگل از رده ۳۴ام به ۴۱ام، درود از رتبه ۴۰ام به ۴۷ام و بیدخت از رتبه ۴۴ام به ۴۹ام در یک دوره‌ی ۱۰ ساله (۱۳۹۵-۱۳۸۵) اشاره کرد. در مجموع در رتبه‌بندی شهرهای نهم به بعد، برخلاف ۹ شهر اول که ثبات بیشتری داشته‌اند، تغییرات گسترده‌ای مشاهده می‌شود و به نظر می‌رسد این تغییرات در سال‌های آتی نیز ادامه یابد.

۳-۵-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان خراسان رضوی

وضعیت نخست شهری یک منطقه می‌تواند وضعیت توسعه را تحت‌الشعاع قرار دهد و به طور نامتناسبی نسبت به دیگر شهرها، بزرگ‌تر است. مروری بر روش‌ها و شاخص‌های بررسی میزان نخست‌شهری بیانگر آن است که تاکنون چندین شاخص برای این موضوع بیان شده‌است که شاخص چهار شهر مهتا یک از مهم‌ترین این روش‌ها است. شاخص مهتا در سال ۱۹۶۴ بهترین روش را برای نخست‌شهری، نسبت اندازه‌ی شهر نخست به چهار شهر اول پیشنهاد کرد. بعدها ریچاردسون شاخص چهار شهر را با معیارهای قاعده‌ی رتبه - اندازه تطبیق داد؛ بدین صورت که اگر براساس قاعده‌ی رتبه - اندازه‌ی شهری، اندازه مطلوب شهرها در نظام شهری این‌گونه باشد که شهر اول دو برابر شهر دوم، سه برابر شهر سوم و چهار برابر شهر چهارم باشد؛ بنابراین نسبت شهر اول به مجموع چهار شهر نخست نظام شهری باید برابر ۰/۴۸ باشد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵).

$$\frac{P_1}{P_1 + P_2 + P_3 + P_4}$$

میزان نخست‌شهری استان خراسان رضوی بر اساس شاخص مهتا طی دوره ۱۰ ساله ۹۵-۱۳۸۵، همواره معادل ۰/۸۲ محاسبه شده است که اختلاف بسیار فاحشی با وضعیت متعادل داشته است. این مهم نشان از وضعیت فوق برتری شهر مشهد (مرکز استان) در تمامی دوره‌های سرشماری در نظام سکونت‌گاهی استان دارد.

جدول ۱۰۶- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان خراسان رضوی

شرح	جمعیت شهر نخست	جمعیت شهرهای نخست، دوم، سوم و چهارم	شاخص نخست شهری
نخست شهری ۱۳۸۵	۲۴۱۰۸۰۰	۲۹۴۴۳۰۴	۰/۸۲
نخست شهری ۱۳۹۰	۲۷۶۶۲۵۸	۳۳۶۸۱۵۰	۰/۸۲
نخست شهری ۱۳۹۵	۳۰۰۱۱۸۴	۳۶۴۹۲۷۸	۰/۸۲

۳-۱-۵-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان

امروزه شهرهایی که جریانات فضایی را به خود جذب می‌کنند و به کانون‌های سکونت‌ی حائز اهمیت تبدیل می‌شوند، با ارائه‌ی فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی، تحصیلی و ... منجر به جذب بیش‌تر جمعیت می‌گردند. از این رو شناخت سلسله‌مراتب جمعیتی شهرها می‌تواند تصویری از سلسله‌مراتب اهمیت و تأثیرگذاری آن‌ها ارائه دهد. امری که پیش‌نیاز تعیین اندازه‌ی بهینه‌ی شهرها و اتخاذ راهبردهای برنامه‌ریزانه در این راستا است. براساس اطلاعات سرشماری‌های نفوس و مسکن انجام‌شده در کشور در دوره‌ی ۱۳۹۵-۱۳۷۵، وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی استان گیلان از نظر تعداد شهرهای هر رده به صورت زیر رخ داده‌است:

الف - کلان‌شهرها (بیش از یک میلیون نفر): تعداد کلانشهر استان خراسان رضوی طی دوره ۹۵-۱۳۸۵ برابر با ۱ مورد است که به شهر مشهد مربوط می‌شود. با وجود قرارگیری تنها یک شهر در این رده و سهم بسیار پایین آن در تعداد شهرهای استان (۱/۳۷ درصد)، در سال ۱۳۹۵ سهم جمعیتی آن به میزان قابل توجهی بالا بوده و معادل ۶۳/۸ درصد محاسبه شده است.

ب - شهرهای بسیار بزرگ (۵۰۰-۱۰۰۰ هزار نفر جمعیت): با توجه به اینکه در این رده‌بندی شهرهای بسیار بزرگ به شهرهای با جمعیت بین ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ هزار نفر اطلاق می‌شود، در هیچ از ادوار مورد بررسی شهر بسیار بزرگ در استان خراسان رضوی وجود ندارد.

پ - شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر جمعیت): در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ هیچ شهر بسیار بزرگی در استان خراسان رضوی وجود نداشته است. اما در سال ۱۳۹۵ در این رده، صرفاً شهر نیشابور قرار داشته، که ۵/۶ درصد از جمعیت شهری استان را در خود جای داده است.

ت - شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت): ابتدا در سال ۱۳۸۵ با قرارگیری شهرهای سبزوار، نیشابور و تربت حیدریه در این رده‌بندی، شمار شهرهای میانی بزرگ استان سه مورد بوده که با ورود شهر قوچان به این رده جمعیتی در سال ۱۳۹۰، شمار شهرهای این طبقه به ۴ شهر و با اضافه شدن تربت جام و کاشمر در سال ۱۳۹۵، تعداد شهرهای میانی بزرگ استان به ۶ شهر ارتقاء می‌یابد.

ث - شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر جمعیت): در سال ۱۳۸۵، شهرهای قوچان، تربت جام و کاشمر در این گروه قرار داشته‌اند. در سال ۱۳۹۰ نیز اگرچه شمار شهرهای میانی کوچک استان نیز همچون سال ۱۳۸۵، ۳ مورد بوده است اما با خروج شهر قوچان از این گروه و قرارگیری شهر تایباد در این طبقه، شهرهای تربت جام، کاشمر و تایباد شهرهای میانی کوچک را تشکیل داده‌اند. در سال ۱۳۹۵ نیز با انتقال کاشمر

و تربت جام به طبقه جمعیتی بالاتر و ورود شهر چناران به این گروه، شمار شهرهای واقع در این طبقه جمعیتی، به دو شهر چناران و تایباد کاهش یافته است.

ج - شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر جمعیت): در سال ۱۳۸۵ شهرهای تایباد، چناران، گناباد، درگز، سرخس و فریمان، شش شهر واقع در این رده را تشکیل می‌دادند که از سال ۱۳۹۰ با ارتقای تایباد به طبقه جمعیتی بالاتر و ورود شهرهای خوف و بردسکن، شمار شهرهای کوچک استان خراسان رضوی به ۷ شهر ارتقای یافته و در سال ۱۳۹۵ نیز با ارتقای چناران به طبقه بالاتر و قرارگیری گلبهار در این طبقه جمعیتی، شمار شهرهای کوچ استان به ۷ شهر محدود شده است. این ۷ شهر در سال ۱۳۹۵ در مجموع ۵/۴۸ درصد از جمعیت شهرهای استان را در ۹/۵۹ درصد از تعداد این شهرها سکونت داده‌اند.

چ - شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر جمعیت): در نخستین دوره‌ی مورد بررسی در سال ۱۳۸۵، شمار شهرهای بسیار کوچک استان ۷ شهر بوده که در سال ۱۳۹۰ با ارتقای خوف و بردسکن به طبقه بالاتر و با اضافه شدن شهرهای خلیل آباد، شاندیز و کاریز، شمار شهرهای بسیار کوچک به ۸ شهر و در نهایت با اضافه شدن شهرهای سنگان و مشهدریزه، به ۱۰ شهر در سال ۱۳۹۵ ارتقای یافته است. این ۱۰ شهر در سال ۱۳۹۵ در مجموع ۲/۹۷ درصد از جمعیت شهرهای استان را در ۱۳/۷ درصد از تعداد این شهرها سکونت داده‌اند.

ح - روستا - شهرهای بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر جمعیت): در نخستین دوره سرشماری در سال ۱۳۸۵، روستا - شهرهای بزرگ استان خراسان رضوی شامل ۱۹ شهر بوده است. این تعداد با تغییراتی که در نتیجه‌ی افزایش جمعیت روستا- شهرهای کوچک و ورود آن‌ها به این رده و نیز افزایش جمعیت شهرهای این گروه و خروج آن‌ها از این رده، حاصل شده، شاهد تغییراتی بوده است، به طوری که تعداد روستا- شهرهای بزرگ استان خراسان رضوی ابتدا از ۱۹ مورد در سال ۱۳۸۵ با روندی صعودی به ۲۴ مورد در سال ۱۳۹۰ رسیده است که شمار آن در سال ۱۳۹۵ نیز به ۲۴ مورد محدود شده است.

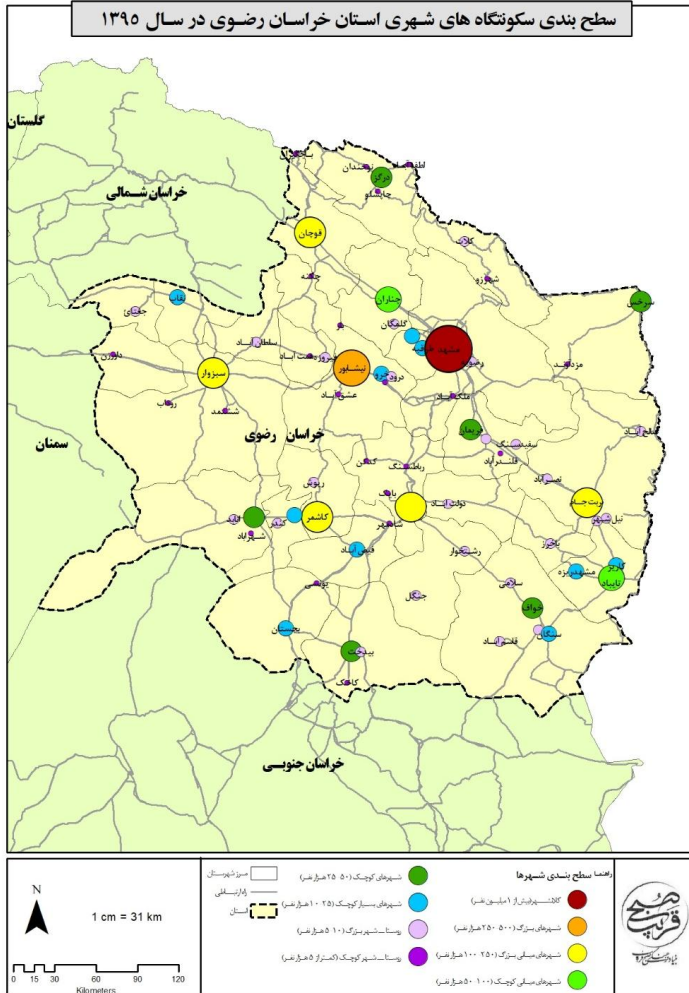
خ - روستا - شهرهای کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر): در آغاز دوره‌ی مورد مطالعه یعنی در سال ۱۳۸۵، روستا- شهرهای کوچک استان شامل ۲۷ نقطه شهری بوده، که در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، در نتیجه داد و ستدهای این رده با رده بالاتر از خود شمار روستا- شهرهای استان خراسان رضوی به ترتیب به ۲۵ و ۲۳ شهر کاهش یافته است. در مجموع پراکنش جمعیت در سطح شهرهای استان را می‌توان به طور طبیعی در تعداد کمی از سکونتگاه‌های رده‌های بالاتر و تعداد بسیار زیادی از سکونتگاه‌های رده‌های پایین‌تر بازشناسی کرد. این در حالی است که سهم جمعیتی این رده‌ها معمولاً با سهم تعداد آن‌ها نسبت وارونه دارد، به طوری که به ویژه در زمینه‌ی تنها شهر بسیار بزرگ استان یعنی مشهد، علی‌رغم سهم عددی بسیار کم آن، حدود ۶۳/۸ درصد از

جمعیت شهرهای استان را در خود جای داده است. در مقابل روستا - شهرهای استان در سال ۱۳۹۵، با وجود آنکه ۶۴/۴ درصد از شهرهای استان را شکل می‌دهند، تنها ۵/۱ درصد از جمعیت شهری استان را در خود جای داده‌اند.

جدول ۱۰۷- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵

سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کلان‌شهرها (بیش از ۱ میلیون نفر)	مشهد	مشهد	مشهد
شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر)	-	-	-
شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر)	-	-	نیشابور
شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)	سبزوار، نیشابور، تربت حیدریه	نیشابور؛ سبزوار، تربت حیدریه، قوچان	سبزوار، تربت حیدریه، کاشمر، قوچان، تربت جام
شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر)	قوچان، تربت جام، کاشمر	تربت جام، کاشمر، تایباد	تایباد، چناران
شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر)	تایباد، چناران، گناباد، درگز، سرخس، فریمان	چناران، سرخس، درگز، فریمان، گناباد، خوف، بردسکن	سرخس، گناباد، فریمان، گلپهار، درگز، خوف، بردسکن
شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر)	بردسکن، خوف، فیض آباد، طرهبه، نقاب، خرو، بجستان	طرهبه، فیض آباد، خرو، نقاب، بجستان، خلیل آباد، شاندیز، کاریز	طرهبه، فیض آباد، نقاب، شاندیز، خرو، خلیل آباد، سنگان، بجستان، کاریز، مشهدریزه
روستا - شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر)	کاریز، دولت آباد، سنگان، خلیل آباد، مشهدریزه، صالح آباد، باخرز، باخرز، نصرآباد، فرهادگرد، نیل شهر، فرهادگرد، نشتیفان، کلات، شاندیز، جنگل، سلامی، جغتای، انابد، کندر، فیروزه، درود، ریش، بیدخت	صالح آباد، دولت آباد، گلکمان، سنگان، مشهدریزه، باخرز، جغتای، نصرآباد، فرهادگرد، کلات، نشتیفان، نیل شهر، احمدآبادصوالت، رشتخوار، نصرآباد، نیل شهر، کندر، فیروزه، ریش، انابد، سفیدسنگ، سلطان آباد، درود، بیدخت	دولت آباد، جغتای، نشتیفان، باخرز، رضویه، صالح آباد، فرهادگرد، گلکمان، احمدآبادصوالت، کلات، سلامی، رشتخوار، نصرآباد، نیل شهر، جنگل، کندر، انابد، سفیدسنگ، سلطان آباد، فیروزه، درود، ریش، بیدخت، قاسم آباد
روستا - شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	درود، فیروزه، سفیدسنگ، قلندرآباد، بیدخت، سلطان آباد، ریش، شهرزو، قاسم آباد، کاخک، بایک، روداب، یونسی، قدمگاه، شادمهر، بایک، یونسی، داورزن، نوخندان، چاپشلو، شهرآباد، عشق آباد، آبد، چکنه، لطف آباد، رباط سنگ، چکنه، همت آباد، ملک آباد، باجگیران	قلندرآباد، رضویه، قاسم آباد، کاخک، ششتمد، باره، شهرزو، روداب، کدکن، قدمگاه، شادمهر، بایک، یونسی، داورزن، نوخندان، چاپشلو، شهرآباد، عشق آباد، چکنه، لطف آباد، رباط سنگ، مزدآوند، ملک آباد، همت آباد، باجگیران	قلندرآباد، کاخک، روداب، شادمهر، باره، شهرزو، کدکن، بایک، یونسی، ششتمد، قدمگاه، داورزن، نوخندان، چاپشلو، شهرآباد، عشق آباد، لطف آباد، رباط سنگ، چکنه، همت آباد، مزدآوند، باجگیران

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نقشه ۱۱- سطح بندی سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی

به طور کلی می توان بر اساس طبقات جمعیتی شهرها، الگوی نامتوازن شبکه شهری استان خراسان رضوی را به لحاظ جمعیت مشاهده نمود؛ به طوری که در حدود ۷۸ درصد از شهرهای استان که جمعیتی کمتر از ۲۵ هزار نفر داشته اند، تنها ۸/۰۷ درصد از جمعیت شهری استان را در سال ۱۳۹۵ در خود جای داده اند و در مقابل تنها شهر مشهد بیش از ۶۰ درصد از جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده است. این مهم حاکی از

عدم تعادل و توازن در نحوه توزیع جمعیت در سلسله مراتب نظام شهری استان است. بر اساس آنچه گفته شد، بررسی وضعیت توزیع جمعیت شهری در سلسله مراتب اندازه شهری بیانگر دو موضوع مهم به شرح زیر است:

- بررسی شاخص نخست شهری مهتا در سطح استان خراسان رضوی، نشان از فوق برتری شهر مشهد نسبت به سه شهر نخست استان دارد، چراکه شهر مشهد به عنوان مرکز استان خراسان رضوی با داشتن جمعیتی معادل ۳۰۰۱۱۸۴ نفر در سال ۱۳۹۵، بیشترین جمعیت شهری را در خود جای داده و از نظر اندازه جمعیتی با شهر دوم استان (نیشابور) که جمعیتی معادل ۲۶۴۳۷۵ نفر در سال ۱۳۹۵ داشته است، اختلافی بیش از ۱۱ برابری دارد.
- از نظر سلسله مراتب اندازه شهرها، نظام سکونت گاهی استان دارای عدم توازن و تعادل در توزیع اندازه شهری است؛ چراکه به علت خالی بودن طبقه جمعیتی شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر)، شکاف جمعیتی در میان نظام شهری استان کاملاً مشهود است.

۳-۵-۱-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان

طبق بررسی های به عمل آمده بیش از ۶۵ درصد از کل تعداد شهرهای استان در سال ۱۳۹۵ از لحاظ وضعیت توپوگرافی بصورت دشتی بوده است و همچنین اکثریت جمعیت شهری استان نیز در اینگونه مناطق استقرار یافته اند که این موضوع نشان از تسلط وضعیت و شرایط محیط طبیعی در استقرار، شکل گیری و رشد کانون های شهری دارد. شایان ذکر است که شهرهای بزرگ استان در این شرایط طبیعی استقرار یافته اند و سایر شهرهای استان شهرهای کوچک در دیگر شرایط توپوگرافی و ارتفاع بالا قرار گرفته اند. نقاط شهری که در سایر شرایط توپوگرافی قرار دارند درصد کمتری از تعداد شهر و جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده اند که به شرح ذیل است:

- نقاط شهری واقع در شرایط طبیعی کوهستانی ۹,۷ درصد از تعداد کل شهرهای استان در سال ۱۳۹۰ در بر گرفته است.
- ۹,۷ درصد از کل تعداد شهرهای استان در مناطق نیمه کوهستانی استقرار یافته اند.
- ۱/۴ درصد از جمعیت شهری استان در شرایط طبیعی جلگه ای واقع شده اند.
- تعداد شهرهای واقع در شرایط توپوگرافی کوهپایه ای ۶,۲ درصد از تعداد کل شهرهای استان را در سال ۱۳۹۰ در بر گرفته است.
- شهرهایی که در شرایط محیط طبیعی که بصورت تپه ای است، ۵/۶ درصد از کل نقاط شهری استان را به خود تخصیص داده اند.

علاوه بر شرایط توپوگرافی و شکل زمین یکی از عوامل مهم بر شکل گیری نظام شهری استان، وجود مرقده مطهر امام رضا (ع) است، این مبحث تاثیر خود را بیشتر بر شهر مشهد و نقاط پیرامون آن گذاشته است. بدون هیچ تردیدی، مؤثرترین عنصر کالبدی در شکل گیری شهر مشهد، جذب جمعیت و استقرار کانون های جمعیتی اطراف آن و وجود بارگاه امام رضا (ع) است. از دیرباز حضور دایم زائران و رفت و آمد گردشگران، شرق ایران را از انزوا خارج کرده و رونق خاصی به این منطقه از سرزمین ایران داده است. کانون شهری مشهد به عنوان یک شهر مقدس و مذهبی و نیز نقش ملی و فراملی این مجموعه عظیم مذهبی - تاریخی همواره مورد توجه همگان قرار گرفته است. لذا شهر مشهد فعال ترین و پرجمعیت ترین شهر در شرق ایران و در سطح ملی پس از شهر تهران قلمداد می شود. هم اکنون شهر مشهد علاوه بر آنکه حدود دو میلیون نفر جمعیت شهری را در خود جای داده، سالانه پذیرای میلیون ها زائر و گردشگر است. همچنین مراکز جمعیتی متعدد مشتمل بر شهرهای کوچک، روستا شهرها و کانون های روستایی در پیرامون شهر مشهد گرد آمده اند. بدین ترتیب نظام استقرار کانون های جمعیتی به شدت متأثر از نقش و عملکرد شهر مشهد و حوزه عمل آن است. علاوه بر آن اصلی ترین شبکه های ارتباطی، راه آهن و فرودگاه بین المللی منتهی به شهر مشهد بوده که این امر موجب افزایش جمعیت شهر مشهد و تعدد کانون های جمعیتی در اطراف شهر شده است. همچنین کلانشهر مشهد در حال حاضر سطح وسیعی از کاربری اراضی شهری را تحت پوشش انواع کاربری های شهری، تأسیسات و تجهیزات مورد نیاز شهری و خدمات زیربنایی شهری دارد.

شهرک های صنعتی، انواع واحدهای صنعتی، شهرهای رضویه، طرهبه، شاندیز، ملک آباد و ... از جمله مراکز جمعیت و فعالیت هستند که در اطراف شهر مشهد استقرار یافته اند.

شکل زمین و ویژگی های تاریخی، زمینه ساز برخی تحولات کالبدی استان است که در کنار شبکه راه ها ساختار سکونت استان را شکل داده اند. شبکه راه ها به عنوان یکی از مهم ترین عنصر کالبدی در ساماندهی کانون های جمعیت و فعالیت در یک ناحیه به شمار می روند. در واقع شبکه راه ها، سهولت دسترسی به خدمات زیربنایی و تسهیلات شهری تلقی شده و همواره جاذبه های زیادی در شکل گیری کانون های جمعیت و فعالیت و افزایش جمعیت ایجاد می نمایند. لذا به طور معمول تراکم بالایی از کانون های جمعیت و فعالیت در مجاورت راه های ارتباطی به ویژه اصلی استان فراهم کرده است. از این رو اصلی ترین ارتباطات به شهر مشهد منتهی شده و در مجاورت ارتباط اخیر، تجمعی از سکونتگاه های شهری و روستایی، کارگاههای صنعتی، مکان ها و ... به چشم می خورد.

در حال حاضر، مسیر ارتباطی مشهد - چناران به سمت قوچان یکی از پرتراکم ترین کانون های جمعیت و فعالیت است و پس از آن مسیر مشهد - ملک آباد به سمت نیشابور نیز دارای تراکم نسبتا بالایی است. در مقابل هرچه از مشهد به سمت شرق (سرخس)، شمال شرق (کلات) و جنوب (فریمان) نزدیک می شویم، از تراکم استقرار مراکز شهری و روستایی کاسته می شود. همچنین راه آهن تهران - مشهد در ناحیه مشهد از غرب ناحیه به سمت مشهد (شمال) و سرخس (شرق) امتداد یافته که در این مسیر نیز سکونتگاههای متعدد به چشم می خورد.

۳-۵-۲- نظام روستائینی

جمعیت روستائینی در سال های اخیر، همواره سهم کمتری از کل جمعیت کشور را داشته و به طور متناوب این سهم کمتر شده است. طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن، رشد جمعیت روستایی کشور تنها در دهه ۷۵-۱۳۶۵ نرخ مثبت ۰/۳ را تجربه کرده و سایر دوره سرشماری با رشد منفی روبه رو بوده است. در طول این دوره نسبت روستائینی در کشور از ۴۵/۲ به ۲۶ درصد کاهش یافته و مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵ تنها ۲۰/۷ میلیون نفر از جمعیت ۷۹/۹ میلیون نفری کشور را ساکنان روستایی شامل می شود. به عبارت دیگر در بازه زمانی مورد مطالعه با وجود افزایش ۱/۶ برابری جمعیت کل کشور، جمعیت روستایی حدوداً ۸ درصد کاهش یافته و از سهم آن نسبت به جمعیت کل کشور حدود ۲۰ درصد کاسته شده است. بنابراین روند حاکم بر کل کشور در طی سال های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، کاهش جمعیت روستایی در مقابل افزایش جمعیت کل کشور و در نتیجه کاهش چشمگیر سهم جمعیت روستائین نسبت به جمعیت کل است.

استان خراسان رضوی در سال ۱۳۶۵ با جمعیت روستایی ۱۸۹۴۵۹۲ نفر سهمی معادل ۸/۳۸ درصد از جمعیت روستایی کشور را به خود اختصاص داده و با کاهش جمعیت در سال ۱۳۹۵ به ۱۷۳۳۱۲۱ نفر، سهم آن در کل جمعیت روستایی کشور تغییری نکرده و در حدود ۸/۳۴ درصد باقی مانده است. اگرچه در استان خراسان رضوی تعداد جمعیت روستایی استان در چند دهه اخیر روندی کاهشی داشته است؛ به طوری که شمار جمعیت روستائین استان در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ روند کاهشی داشته و از جمعیت روستایی استان ۱۶۱۴۷۱ نفر کم شده است، اما درخصوص سهم جمعیت روستایی استان از کشور باید گفت، از آنجا که شتاب کاهش جمعیت روستایی استان مشابه با کشور بوده است، سهم جمعیت روستایی استان از کشور طی دوره مطالعاتی ۹۵-۱۳۶۵ در حدود ۸/۳ درصد ثابت بوده است.

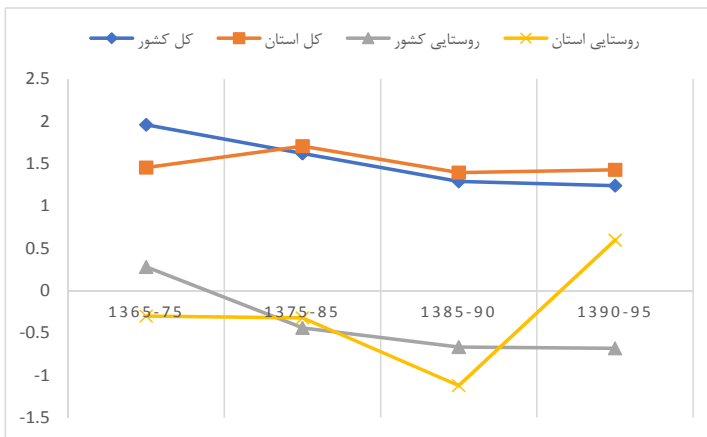
در ارتباط با نرخ رشد جمعیت روستایی کشور و استان نیز باید خاطر نشان کرد که روند تخلیه آبادی های استان از جمعیت و کاهش گرایش به روستائینی در استان خراسان رضوی مشابه با روند حاکم بر کشور دنبال شده

است؛ به طوری که متوسط رشد سالانه استان معادل ۰/۳- درصد بوده و در سطح کشور نیز طی دوره مذکور میزان این شاخص معادل ۰/۲۸- درصد برآورد شده است.

جدول ۱۰۸- تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

جمعیت روستایی					شرح
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	
۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۶۰۰۴۴۹	کشور
۱۷۳۳۱۲۱	۱۶۸۲۴۰۵	۱۷۷۹۹۸۰	۱۸۳۸۳۶۶	۱۸۹۴۵۹۲	استان
۸/۳۴	۷/۸۲	۸/۰۱	۷/۹۱	۸/۳۸	سهم استان از کشور
نسبت روستائینی					شرح
۲۶	۲۸/۶۱	۳۱/۵۴	۳۸/۶۹	۴۵/۷۱	
۲۶/۹۳	۲۸/۰۷	۳۱/۸۲	۳۸/۹۳	۴۶/۳۶	استان
متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)					شرح
۱۳۶۵-۹۵	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	
-۰/۲۸	-۰/۶۸	-۰/۶۷	-۰/۴۴	۰/۲۸	روستایی استان
-۰/۳	۰/۶	-۱/۱۲	-۰/۳۲	-۰/۳	

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۲۹- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور

۳-۶- نظام زیربنایی

نظام زیربنایی استان در دو بخش نظام حمل و نقل و ارتباطات و نظام زیربنایی انرژی مورد بررسی قرار گرفته است.

۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات

حمل و نقل استان خراسان رضوی بر پایه دو حوزه حمل و نقل جاده‌ای و حمل و نقل ریلی و هوایی استوار است، که در ادامه به بررسی این زیربخش‌ها پرداخته می‌شود.

۳-۶-۱-۱- حمل و نقل جاده‌ای استان خراسان رضوی

استان خراسان رضوی در زمینه زیرساخت‌های حمل و نقل جاده‌ای با محدودیت‌هایی رو به رو است؛ بر اساس آمار ارائه شده:

- نسبت طول آزادراه و بزرگراه به جمعیت $18/8$ کیلومتر به ازای هر 100 هزار نفر است که وضعیت این شاخص نامناسب‌تر از میانگین کشور است؛
- نسبت طول راه‌های شریانی به ازای هر 100 هزار نفر جمعیت برابر با $35/9$ کیلومتر است که از این نظر استان جایگاه نامناسب تری نسبت به میانگین کشور دارد؛
- نسبت طول راه‌های ترانزیتی به 100 هزار نفر جمعیت برابر با $32/2$ کیلومتر است که جایگاه استان نسبت به کشور نامناسب‌تر است؛
- نسبت طول راه‌های روستایی به جمعیت روستایی 493 کیلومتر به ازای هر 100 هزار نفر است که از نظر این شاخص استان وضعیت نامناسب‌تری نسبت به کشور دارد.
- استان از نظر تعداد تجهیزات راهداری و تعداد پایانه‌های مسافربری نسبت به جمعیت وضعیت مناسب‌تری را نسبت به میانگین کشور دارد. ولی وضعیت پایانه‌های باری از میانگین کشوری نامناسب‌تر است.
- استان از نظر تعداد کشته‌شدگان جاده‌ای نسبت به جمعیت با $9/7$ نفر کشته‌شده در تصادفات جاده‌ای -به ازای هر 100 هزار نفر جمعیت دارای وضعیتی مناسب‌تری از میانگین کشور است.

جدول ۱۰۹- مقایسه شاخص های حمل و نقل جاده ای استان و کشور

شاخص های حمل و نقل جاده ای در سال ۱۳۹۸	کشور	خراسان رضوی	وضعیت نسبت به کشور
نسبت طول آزادراه و بزرگراه به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۲۵/۸	۱۸/۸	نامناسب تر
نسبت طول راه های شریانی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۷۵/۶	۳۵/۹	نامناسب تر
نسبت طول راه های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۳۱/۶	۳۲/۲	نامناسب تر
نسبت طول راه های روستایی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۶۴۵/۲	۴۹۳/۰	نامناسب تر
طول کل راه ها نسبت به ماشین آلات و تجهیزات راهداری (کیلومتر به دستگاه)	۱۵/۰	۱۲/۸	مناسب تر
نسبت راه های ترانزیتی به پایانه های باربری (کیلومتر به پایانه)	۳۰۴/۵	۴۱۴/۰	نامناسب تر
پایانه مسافربری به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (پایانه به ازای نفر)	۰/۴۲	۰/۲۵	نامناسب تر
تعداد کشته شدگان جاده ای به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت	۱۴/۰	۹/۷	مناسب تر

منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده ای کشور، ۱۳۹۸

عوامل مختلفی در شکل گیری شبکه راه های استان خراسان رضوی تأثیر داشته است که در اینجا به خلاصه ای از مهم ترین این عوامل اشاره شده است.

- شکل طبیعی رشته کوه های بینالود که یکی از بلندترین رشته کوه های آن به بلندی ۳۲۱۱ متر که در چند کیلومتری شمال شهر نیشابور قرار دارد. این کوه بین نیشابور و مشهد واقع شده است، که زمینه ساز تغییر در شکل شبکه ارتباطی استان شده است.
- موقعیت جغرافیایی استان و قرارگیری بر مسیر کریدورهای بین المللی و ترانزیتی کشور، زمینه ساز عبور شبکه های جاده ای و ریلی از این استان است، این کریدورها شرق کشور را از یکسو به مرکز کشور و مرزهای شمال شرقی و از سوی دیگر به مرزهای جنوب شرق کشور پیوند می زند، از این رو استان به عنوان چهارراه ارتباطی و یکی از گره های کریدورهای شرقی- غربی و شمالی- جنوبی در محور توسعه شرق کشور تبدیل شده است و این موضوع یکی از مهم ترین عوامل شکل گیری شبکه ارتباطی استان است.

۳-۶-۱-۳- حمل و نقل ریلی

در سال ۱۳۱۶ هجری شمسی، عملیات اجرایی خط راه آهن تهران- مشهد به طول ۹۲۶ کیلومتر، آغاز گردید و در سال ۱۳۳۵ اولین قطار باری در این محور راه اندازی شد. در سال ۱۳۳۶ محور تهران- مشهد به طور رسمی افتتاح و در دوازدهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۵ هجری شمسی ساختمان اصلی ایستگاه مشهد افتتاح گردید. در اوایل دهه ۹۰ میلادی با توجه به تحولات بنیادین و باز شدن مرزهای کشورهای آسیای میانه کلنگ احداث راه آهن مشهد- سرخس به طول ۱۵۹ کیلومتر از سوی ایران و نیز محور سرخس- تجن از سوی کشور ترکمنستان زده شد و در سال ۱۳۷۵ با حضور روسای جمهور کشورهای عضو اکو و همچنین مسئولین ارشد کشورهای منطقه افتتاح گردید، ضمن اینکه این اداره کل از طریق ایستگاه لطف آباد (مجاورت شهرستان درگز) نیز با راه آهن ترکمنستان ارتباط ریلی دارد.

همچنین در سال ۱۳۷۳ عملیات زیرسازی خط دوم (زوج) محور تهران- مشهد آغاز و در سال ۱۳۸۱ به بهره برداری رسید که ۲۷۲ کیلومتر از این مسیر در ناحیه خراسان واقع شده است.

برقراری ارتباط نزدیک تر بین کشورهای آسیای میانه و خلیج فارس از مسیر سرخس - مشهد و بافق - بندرعباس با کاهش ۸۰۰ کیلومتر طول مسیر و تقلیل زمان سیر قطارها و هزینه حمل و نقل کالاهای ترانزیت و جذب هر چه بیشتر بارهای بین المللی به سمت این محور و افزایش سهم ترانزیت و درآمد ارزی کشور از حمل و نقل بین المللی کالا که عملیات اجرایی مسیر اصلی این طرح عظیم عملاً به صورت موثر از سال ۱۳۸۰ آغاز و در پایان سال ۱۳۸۳ (طی کمتر از چهار سال) آماده بهره برداری شده است.

در سال ۱۳۸۹ با بهبود اطراف سایت موجود تعویض بوژی و احداث سایت دوم تعویض بوژی و احداث ۷۵ کیلومتر خطوط ریلی در ایستگاه سرخس، ظرفیت مبادله واگن با راه آهن ترکمنستان از ۲۰۰ واگن به ۶۰۰ واگن افزایش و ظرفیت حمل و نقل بین المللی محور سرخس در مجموع از ۵/۳ میلیون تن به ۷ میلیون تن افزایش یافته است.

سیستم سیگنالینگ محور مشهد- تهران در سال ۱۳۸۵ و محور سرخس نیز در سال ۱۳۹۲ تکمیل شده اند.

در سال ۱۳۸۱ عملیات احداث ایستگاه باری مشهد و تفکیک ترافیک و استقرار قطارهای مسافری از باری انجام گردید.

در طول سال های ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۱ عملیات افزایش سکوها و خطوط قبول و اعزام قطارهای مسافری ایستگاه راه آهن مشهد با احداث ۲ سکوی مسافری، تعداد سکوهای مسافری از ۲ به ۴ سکو و تعداد خطوط قبول و اعزام قطارهای مسافری از ۳ خط به ۷ خط افزایش پیدا کرد.

در سال ۱۳۹۴ عملیات افزایش سکوها و خطوط قبول و اعزام قطارهای مسافری ایستگاه راه آهن مشهد با احداث ۳ سکوی مسافری تعداد سکوها از ۴ به ۷ سکو و تعداد خطوط قبول و اعزام قطارهای مسافری از ۷ به ۱۳ خط افزایش پیدا کرد. در طول سال های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴ با ظرفیت سازی سایتهای تخلیه و بارگیری در اطراف ایستگاههای شهید مطهری- فریمان - تربت توسط بخش خصوصی با سرمایه گذاری ۲۰۰ میلیارد تومانی ظرفیت تخلیه و بارگیری از ۴۰ واگن در شبانه روز به ۲۰۰ واگن در شبانه روز رسیده است.

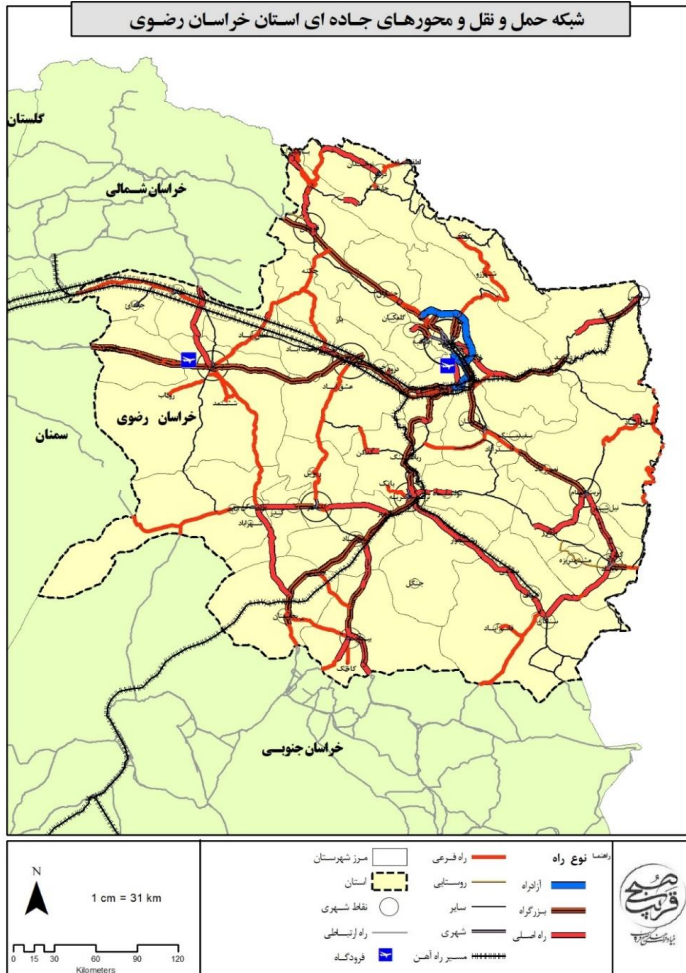
ایستگاههای تشکیلاتی و مهم راه آهن خراسان رضوی عبارتاند از: مشهد، نیشابور، نقاب، شهید مطهری و سرخس؛ همچنین ایستگاههایی که دارای خطوط تخلیه و بارگیری بار است به شرح زیر است:

مشهد، سرخس، گنبدلی، شهید مطهری، سلام، فریمان، تربت، ابومسلم، عطار، نقاب، فولاد، نیشابور و سبزوار.

۳-۶-۱-۴- حمل و نقل هوایی و فرودگاهها

شهر مشهد دارای فرودگاهی بینالمللی با نام «فرودگاه بینالمللی شهید هاشمی نژاد» است. این فرودگاه دارای مسیرهای پروازی داخلی و خارجی متعددی است. این فرودگاه در سال ۱۳۳۰ در محل زائرسرای فعلی احداث شد. پیش از آن در محل میدان پانزده خرداد بانندی خاکی جهت فرود هواپیماهای کوچک نظامی وجود داشت که محل استقرار قبضه‌های ضدهوایی بود. در سال ۱۳۴۶ باند جدید فرودگاه مشهد از نوع بتن و پایگاه پدافند نیروی هوایی مورد بهره‌برداری قرار گرفت که روزانه یک پرواز از نوع DC3 در مسیر تهران-مشهد و پروازهای آموزشی و ایرتاکسی علاوه بر پروازهای نظامی از آن استفاده می‌کردند. با افزایش پروازها و ورود هواپیماهای DC8 و متعاقباً بوئینگ ۷۲۷، ۷۳۷، ۷۰۷ و ایرباس در سال ۱۳۵۷، پارکینگ و ترمینال جدید، برج مراقبت پرواز و ساختمانهای جانبی فرودگاه جدید مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

علاوه بر فرودگاه مشهد، شهر سبزوار در غرب استان دارای فرودگاه است. این فرودگاه یکی از جوانترین فرودگاههای کشور است که در سال ۱۳۹۵ با گذشت حدود ۱۴ سال از عمر خود توانسته است رتبه ۱۶ را در بین ۳۷ فرودگاه فعال در کشور به دست آورد، که نشان از ظرفیت و توانایی بالای این فرودگاه است.

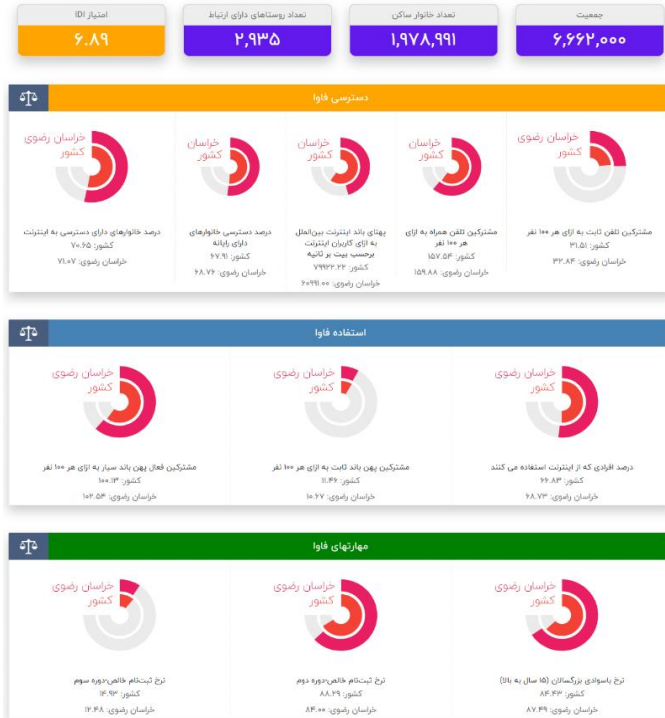

نقشه ۱۳- شبکه حمل و نقل استان خراسان رضوی

۳-۶-۱-۵- فناوری اطلاعات و ارتباطات

بررسی وضعیت استان خراسان رضوی از نظر شاخص IDI در اسفند سال ۱۳۹۹ نشان دهنده جایگاه سیزدهم استان در بین استانهای کشور است؛ که بررسی زیرشاخصها نشان می‌دهد، استان در زیرشاخص مهارت استفاده از فناوری اطلاعات، دارای رتبه ۱۹ ام، در زیرشاخص دسترسی به خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه

۱۳ ام و در زیرشاخص میزان استفاده از خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه ۱۵ ام در بین استان‌های کشور قرار دارد. لذا این استان جز استان‌های برخوردار کشور از نظر دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات است.

شکل ۲- شاخص فناوری اطلاعات در استان خراسان رضوی ۱۳۹۹

منبع: درگاه پایش جامعه اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹

۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب

تنها میدان گازی استان خراسان رضوی در شهرستان سرخس قرار دارد و با وجود پالایشگاه سرخس، بخشی از زیرساخت‌های نفت و گاز کشور در این استان است. در ادامه وضعیت نظام انرژی و تأمین آب استان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۶-۲-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق

در سال ۱۳۴۷ برای تأمین برق شهرهای استان، نیروگاه حرارتی مشهد به بهره برداری رسید. در سال ۱۳۴۹ بنا به تصمیم وزارت متبوع (آب و برق) مدیریت نیروگاه مشهد به شرکت تولید و انتقال نیروی برق ایران (توانیر) منتقل و بدین ترتیب این شرکت تا سال ۱۳۶۵ ضمن تأمین برق شهرهای جنوبی و چند شهر شمالی خراسان با نیروگاه‌های دیزلی تحت مدیریت خود، مسئولیت انتقال و توزیع برق در استان خراسان را بر عهده داشت.

در سال ۱۳۶۶ کلیه تأسیسات تولیدی شرکت توانیر شامل نیروگاه‌های توس، مشهد، شریعتی، شیروان و قاین به شرکت برق منطقه ای خراسان واگذار و این شرکت وظیفه تولید، انتقال و توزیع برق در استان را عهده دار شد.

نیروگاه طوس با ۴ واحد بخاری ۱۵۰ مگاواتی یکی از نیروگاه‌های ممتاز کشور و از بزرگترین مراکز تولید برق استان خراسان رضوی است. این نیروگاه در ۱۲ کیلومتری شمال غرب مشهد، حدفاصل دامنه کوه‌های بینالود و شهر توس بنا شده است. قرارداد احداث نیروگاه در مرداد ماه سال ۱۳۵۷ با شرکت‌های براون باوری (Brown Boveri) و پاتله منعقد و در سال ۱۳۶۰ توسط شرکت آلمانی براون باوری بررسی، اصلاح و شروع به احداث گردید. در سال ۱۳۶۱ نیز قرارداد ساخت بویلر نیروگاه با شرکت اتریشی واگنریبرو (Wagner Biro) منعقد و عملیات اجرایی آن آغاز شد. نخستین واحد نیروگاه در آبان ۱۳۶۴ و دیگر واحدها تا پایان ۱۳۶۶ به شبکه سراسری پیوسته و بهره برداری آن‌ها آغاز شد.

خراسان رضوی از استان‌های پیشرو در توسعه شبکه توزیع برق در بین روستاهای کشور است، به طوری که تمامی شهرها و تمامی روستاهای بالای ۱۰ خانوار استان، از نعمت برق برخوردار هستند.

۳-۶-۲-۲- زیرساخت‌های نفت و گاز

مهم‌ترین زیرساخت گاز استان خراسان رضوی، پالایشگاه گاز سرخس است. اولین فعالیت اکتشافی در سال ۱۳۳۱ در منطقه خانگیران به وقوع پیوست و اولین چاه در سال ۱۳۴۱ به مخزن گاز شیرین شوربیجه کشف شد و نوید طرح و اجرای تأسیسات گاز در این منطقه محروم معنا پیدا کرد. تأسیسات نم زدایی مرحوم جمالی نیا با تأمین خوراک از مخزن گاز شوربیجه در سال ۱۳۵۲ به بهره برداری رسید و گاز مصرفی بخش محدودی از شهر مشهد از طریق یک خط لوله ۱۶ اینچ ارسال شد. کشف مخزن مستعد و بزرگ مزدوران در عمق ۳۷۰۰ متری زمین شهری جهانی به منطقه خانگیران بخشید. مخازن گازی منطقه خانگیران سرخس، شامل ۳ مخزن گاز

شیرین با استعداد باقیمانده تولید ۱۷ میلیارد متر مکعب و یک مخزن گاز ترش عظیم با استعداد باقیمانده تولید ۳۰۰ میلیارد متر مکعب است.

بهره برداری از منابع گاز شیرین خانگیران در سال ۱۳۵۲ با ۳ حلقه چاه و در سال ۱۳۶۲ بهره برداری از مخزن گاز ترش مزدوران همزمان با راه اندازی پالایشگاه گاز شهید هاشمی نژاد با ۶ حلقه چاه آغاز گردید. مخزن گاز ترش مزدوران حاوی ۵/۳٪ گاز بسیار سمی و خطرناک هیدروژن سولفور (H₂S) و ۵/۶٪ گاز دی اکسید کربن (CO₂) است.

عملیات گازرسانی در خراسان رضوی از سال ۱۳۵۱ آغاز و در سال ۱۳۵۳ اولین شبکه گازرسانی در شهر مشهد به بهره برداری رسید. در سال‌های پیش از انقلاب تنها شهر مقدس مشهد با ۳۲۴ کیلومتر شبکه گاز و ۱۲۳۴ مشترک از نعمت گاز بهره‌مند بودند. در حال حاضر ۱۰۰ درصد جمعیت شهری و بیش از ۹۰ درصد جمعیت روستایی استان از نعمت گاز استفاده می‌کنند. هم‌اکنون تعداد زیادی از شهرک‌های صنعتی، صنایع تولیدی و بخش حمل و نقل استان از سوخت گاز به عنوان عاملی مهم در مسیر پیشرفت و آبادانی کشور استفاده می‌کنند.

۳-۲-۶-۳- استحصال و تأمین آب

با احداث سد سلما در کشور افغانستان میزان جریان آب هریرود به سمت ایران، به میزان چشمگیری کاهش پیدا کرده و این در حالی است که بخش مهمی از مناطق شرقی ایران، از جمله سد دوستی که از تأمین‌کنندگان اصلی آب شرب مشهد بوده به آب هریرود وابسته است. هم‌اکنون، حدود ۶۸ درصد ظرفیت سدها در خراسان رضوی، خالی از آب است. میانگین بارندگی سالانه در کشور حدود ۲۵۰ میلی‌متر است. همین میانگین در خراسان رضوی ۲/۸ میلی‌متر است بر اساس آمار سال ۱۳۹۶ وزارت نیرو از مجموع ۳۷ دشت خراسان رضوی، ۳۴ دشت در وضعیت ممنوعه قرار داشته‌اند.

در سال ۱۳۹۹، دو هزار و ۲۷۱ روستا با مجموع جمعیت یک میلیون و ۳۰۰ هزار نفر در قالب ۵۰۰ هزار مشترک روستایی زیر پوشش شرکت آب و فاضلاب خراسان رضوی قرار داشته‌اند. بر اساس آمار ۹۰ درصد روستاهای دارای ۲۰ خانوار و بیشتر از خدمات آبرسانی برخوردار بوده که بخشی از این روستاها به واسطه کاهش سطح آب‌های زیرزمینی با مشکل تأمین آب رو به رو بوده‌اند، روستاهای دارای بحران آب بیشتر در شهرستان‌های نیشابور، سبزوار، گناباد، قوچان، تربت‌جام و خواف واقع شده‌اند.

جدول ۱۱۰- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲

مقدار	واحد	عنوان
منابع آب سطحی		
۲۱۷۲	میلیون مترمکعب	حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده
۲۲۵	میلیون مترمکعب	حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی
۱۹۰	میلیون مترمکعب	حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان، یا ورودی به دریاچه‌ها، کفه‌ها و کویرها)
۵۰۰	میلیون مترمکعب	حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان
منابع آب زیرزمینی		
۳۴۴۴	میلیون مترمکعب	حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده
۵۴۶۹	میلیون مترمکعب	حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها
۳۵۰	میلیون مترمکعب	حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها
۵۷۶	میلیون مترمکعب	حجم سالانه تخلیه از قنوات
میزان کل برداشت و مصارف		
۶۲۴۷	میلیون مترمکعب	میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی
۱۱۴۳	میلیون مترمکعب	اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی
۶۵۲	میلیون مترمکعب	میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان
۶۹۰۰	میلیون مترمکعب	حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)
۶۳۰۰	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه کشاورزی
۵۳۸	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه شرب
۶۲	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه صنعت

منبع: دفتر مطالعات پایه منابع آب، وزارت نیرو، ۱۳۹۲

بررسی میزان مصرف منابع در سال ۱۳۹۲ نشان دهنده سه موضوع اساسی است، نخست سهم برداشت از منابع زیرسطحی ۹۰ درصد و برداشت از منبع آب سطحی ۱۰ درصد آب مصرفی استان است. دوم استان در وضعیت اضافه برداشت بیش از ۱۸ درصد از منابع آب زیرزمینی قرار داد و سوم سهم بالای مصرف در بخش کشاورزی است، به طوری که بیش از ۹۱ درصد منابع سطحی و زیرسطحی در بخش کشاورزی مصرف شده و سهم بخش صنعت به کمتر از ۱ درصد منابع محدود و حدود ۸ درصد مربوط به مصارف شرب بوده است.

۷-۳- بررسی نظام مدیریتی

۱-۷-۳- وضع موجود و مدل مفهومی

در این قسمت از مطالعات سیستم مدیریتی حاکم بر استان خراسان رضوی بررسی و تحلیل می‌گردد. این سیستم همچون بستر (Platform) و چارچوبی است که کلیه فرآیندها و اقدامات توسعه‌ای، هم در حوزه نرم‌افزاری (سازمانی، اداری، حقوقی و ...) و هم در حوزه سخت‌افزاری (اجرا، تدرکات، نظارت و ...)، از طریق این سیستم و نظام موجود صورت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت توسعه پایدار و متوازن استان از یک سو، به کلیه برآوردها، تحلیل‌ها و راهکارهای فنی و تخصصی توسعه استان و از سوی دیگر به نحوه اجرای نتایج و محصول مطالعات آمایش که حاصل کارآمدی و اثربخشی نظام مدیریتی ست، وابسته است. دستیابی به اهداف طرح آمایش استان، نیازمند استفاده حداکثری از ظرفیت‌های قانونی و حقوقی موجود در نظام مدیریتی و شناسایی خلاءها و کمبودهای قانونی و اداری و رفع آنهاست، تا از این طریق امکان تحقق حداکثری پروژه‌ها و اقدامات برنامه‌ریزی شده در مطالعات آمایش استان فراهم گردد.

نظام برنامه‌ریزی و مدیریت در کشور به صورت متمرکز، از بالا به پایین و به صورت بخشی و تخصصی است. به عبارت دیگر، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی اجرایی و بودجه‌ریزی به صورت متمرکز از مرکز و در سطح ملی صورت می‌گیرد و سهم هر یک از وزارت‌خانه‌ها (دستگاه‌های اجرایی تخصصی) مشخص و به آنها ابلاغ می‌شود و آنها نیز به صورت سلسله‌مراتبی به دستگاه‌های متناظر در استان و شهرستان ابلاغ نموده و سپس فرآیندهای اجرایی را مطابق آیین‌نامه‌های سازمان برنامه و بودجه کشور، انجام می‌دهند. نظام پایش و نظارت عملکرد نیز متناسب با همین سیستم سلسله‌مراتبی از سطح خرد به کلان تهیه و جهت برنامه‌ریزی‌های آینده بکار گرفته می‌شود. در این نظام انجام هماهنگی‌های بین‌بخشی از طریق تشکیل ستادها، کمیته‌ها و کمیسیون‌های متشکل از نمایندگان دستگاه‌ها زیر نظر عالی‌ترین مقام مرتبط ملی، استانی یا شهرستانی، صورت می‌گیرد.

اجرای آمایش سرزمین در مقیاس استان خراسان رضوی و شهرستان‌های آن در چارچوب نظام مدیریتی مذکور با چالش‌هایی مواجه است که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

- خراسان رضوی دومین استان کشور از نظر جمعیت و نیازمند تمرکز زدایی؛
- تمرکز تشکلهای مدنی و انجمن‌ها در مشهد و سبزوار؛
- ظرفیت پایین منابع انسانی از نظر کمی و کیفی در بعضی از سازمان‌های متولی آمایش؛
- عدم استفاده از رویکرد علمی و تجارب حرفه‌ای و فناوری‌های نوین اداری؛
- فقدان نگرش راهبردی و بلندمدت مدیران و تصمیم‌گیران؛

- ضعف در مفاهیم آینده پژوهی و تأکید بر برنامه ریزی سنتی در سازمانها؛
- غلبه سبک مدیریت فردگرایانه، فزون خواهانه و غیر مشارکتی؛
- فقدان نظام شایسته سالاری و بی ثباتی در انتصاب و تداوم خدمت؛
- نبود زیرساخت های مناسب جهت استفاده از دولت الکترونیک؛
- فقدان ارتباط بین سیاست های کلان و خط مشی های اداری و اجرایی استان؛
- تداخلات و وظیفه ای سازمان های اجرایی؛
- ضعف فرهنگ مثبت کار و اخلاق حرفه ای در مجموعه های تصمیم گیری؛
- مدیریت ناکارآمد بر منابع انسانی بخش دولتی؛
- ضعف شدید در روابط و هماهنگی های بین سازمانی و غلبه تعارض بر همکاری های بین سازمانی؛
- پهنابوری استان و نبود دسترسی برابر و مناسب به کلیه امکانات اداری در استان؛
- مهاجرت گسترده به شهر و عدم برنامه ریزی توسعه شهری برای پذیرش جمعیت با ایجاد زیرساخت های لازم؛
- عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی با توجه به کاهش رشد جمعیت استان؛
- وابستگی قابل توجه توسعه استان به منابع ملی؛
- تنوع قومی در استان و ضعف در عدالت فضایی و نارضایتی بخش های مختلف استان؛
- عدم توجه و برنامه ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه های ملی، استانی و زیرساختی؛
- فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛
- نبود نظام یکپارچه برنامه ریزی، تصمیم گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛
- تشتت شدید در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش های استان با مدیریت بخشی؛
- عدم توجه جدی شوراهای عالی و ستادهای استانی نظیر شورای عالی شهرسازی و معماری، ستاد بازآفرینی پایدار شهری، ستاد آموزش استان و غیره به آمایش سرزمین در سطح ملی و استانی؛
- نبود نتایج و دستاوردهای آمایش سرزمین به عنوان قوانین لازم الاجرا برای نهادهای دولتی و غیردولتی؛
- فقدان متولی جدی، کارآمد، مسئولیت پذیر و پاسخگو برای اجرای آمایش استان؛
- نبود نیروهای متخصص و میان رشته ای در راستای تحقق آمایش در استان؛
- کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم و مدیریت بهینه منابع موجود برای تحقق آمایش استان؛
- نبود ابزارها، سازوکارهای منسجم و نهادهای مسئول پایش و نظارت بر عملکرد آمایش و فرآیندهای آن (سامانه ساترا، اگرچه یک بستر مناسب است اما سازوکار نهادی نیست)؛

- فقدان مشارکت جدی نهادهای غیردولتی و نمایندگان مردم (نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای اسلامی استان، شهرها و روستاها) در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌های برنامه توسعه استان؛
  - نبود تقسیم وظایف و مسئولیت‌های نهادی غیردولتی و نهادهای عمومی در برنامه توسعه استان و پاسخگویی آن‌ها؛
  - ضعف در مشارکت و همکاری نهادهای قضایی به عنوان ناظر و مدعی العموم در برنامه‌های توسعه استان؛
  - فقدان توجه به فرصت‌ها و پتانسیل‌های موجود آمده بعد از تهیه طرح از یک سو، و تغییر در شرایط و ویژگی‌های مکانی و فضایی از سوی دیگر در راستای بازنگری و به روزرسانی برخط برنامه توسعه استان؛
  - نبود سازوکار حفظ و رعایت زمانبندی پروژه‌ها و اقدامات برآمده از برنامه توسعه استان و ایجاد سازوکار رفع مشکلات و موانع اجرایی؛
  - ضعف در شناسایی و توجه جدی به مسائل و مشکلات مردم استان به عنوان مجریان و دخیلان اصلی توسعه استان و سازوکارهای لازم برای انتقال نظرات و دیدگاه‌ها در برنامه توسعه؛
  - عدم فرآیند برنامه‌ریزی از پایین به بالا و ایجاد شرایط تأثیرگذاری آن بر استراتژی‌های کلی توسعه استان؛
  - نبود نظام کارا و موثر در جهت حفظ کیفیت اجرای برنامه‌ها و اقدامات توسعه‌ای؛
  - تداخل تصمیم‌گیری‌ها در مناطقی با تداخل مسئولیت‌های نهادهای متولی و مجری و وجود خلاءهای تصمیم‌گیری؛
  - ضعف در پیش‌بینی و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای امنیتی و ارائه راهکارها برای مواقع بحران با هدف کاهش حداقل تأثیرات بر فرآیند توسعه استان؛
  - نبود سازوکارهای لازم برای کاهش ریسک جهت فعالیت بخش خصوصی و تعاونی؛
- برای رفع موانع نظری و عملی اجرای آمایش استان نیازمند چارچوب نظری مناسب و منطبق با شرایط کشور است، تا از این طریق هم از حداکثر ظرفیت قانونی موجود کشور استفاده شود و هم خلاءهای موجود شناسایی شده و فرآیندهای لازم برای ایجاد سازوکارهای قانونی مناسب در آینده برداشته شود. لذا با مطالعه منابع مختلف داخلی و خارجی از جمله ROM، D&E، TQM، KM، PDCA، IMS، PMBOK و سایر مطالب مرتبط، مدل مفهومی نظام مدیریتی آمایش استان مطابق نمودار صفحه بعد پیشنهاد شده است.

در این مدل کلیه مفاهیم کلیدی مرتبط با اجرای برنامه توسعه آمایش استان دیده شده است. هر یک از این ابعاد، خود یک نظام مدیریتی است که باید توسط نهادهای مرتبط در یک سازوکار اجرایی مناسب انجام شود. لازم به ذکر است که کلیه ۱۴ بعد (نظام) در کنار یکدیگر می‌تواند حداکثر اثرگذاری و کارآمدی را برای نتایج مطالعات آمایش استان داشته باشد. ایجاد خلل جدی در هر یک از این ابعاد، عملاً سایر ابعاد را با چالش جدی در هدایت و راهبری مواجه می‌کند.

نمودار ۳۰- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان

۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود

استان خراسان رضوی از جمله استان‌های دارای ظرفیت توسعه در کشور است. بخش قابل توجهی از این ظرفیت به دلیل مدیریت نامطلوب و ناکارآمدی در سطوح مختلف استان به کار گرفته نشده است. اجرای با کیفیت طرح آمایش، نیازمند سازوکارهای اجرایی مناسب و سازگار با طرح است، تا از این طریق امکان تحقق و اجرای نتایج

طرح آمایش حاصل شده و اثرات مثبت آن در توسعه استان نمایان شود. در حال حاضر استان خراسان رضوی دارای پروژه‌های ناتمام بسیاری است. بنابر اظهار نظر مسئولان استان، این استان دارای بیش از ۲۳۰۰ پروژه ناتمام است که نیازمند ۲۰ هزار میلیارد بودجه است. از این تعداد ۴۷۰ پروژه اعتبار ملی معادل ۱۲ هزار و ۲۶۹ میلیارد تومان دارد. هدف‌گذاری سازمان برنامه برای استان خراسان رضوی ۱۸۵ پروژه بوده که از این تعداد سهم پروژه‌های احداث و توسعه فضاهای ورزشی ۹۵، فرهنگی و هنری ۳۲ و آب‌رسانی به روستاها و شهرهای کوچک ۳۷ پروژه بوده است. در زیر به برخی از این پروژه‌ها اشاره می‌گردد:

۱. خط برقی تهران- مشهد: این پروژه از سال ۱۳۸۹ آغاز شد که هنوز بلا تکلیف باقی مانده است.
۲. آزادراه حرم تا حرم: از سال ۱۳۸۹ شروع شد و هدف اتصال استان قم به خراسان رضوی تا پایان سال ۱۳۹۲ بود. این پروژه با ۷۰ درصد سهم بخش خصوصی و ۳۰ درصد سهم بخش دولتی پیش‌بینی شده بود، که محقق نشد.
۳. شهر فرودگاهی مشهد: که همزمان با مطالعات جابجایی فرودگاه همراه بود و در نهایت مسکوت باقی ماند.
۴. کتابانه جوزقان: این پروژه فرهنگی که از سال ۱۳۹۰ شروع شده، ۶۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشته و بالغ بر ۳ میلیارد ریال اعتبار نیاز دارد.
۵. تأخیر در ۱۸ پروژه شهرداری: ۹۰۰ روز تأخیر در پروژه‌هایی نظیر پارکینگ آزادی، چپ‌گرد غیرهمسطح پیامبر اعظم (ع)، ایستگاه کوهسنگی، اصلاح هندسی بلوار بهشت رضا، احداث مرکز دفت زباله، ساختمان آیتا، تعریض پل پرتوی، تقاطع غیرهمسطح ابوطالب، باغ بانوان و کیل آباد و سایر موارد.
۶. کمربندی جنوبی کلانشهر مشهد: این پروژه به طول ۲۷ کیلومتر از بزرگراه وکیل آباد شروع شده و تا ابتدای اتوبان شهید شوشتری ادامه دارد.
۷. خطوط ۲ و ۳ مترو: خط ۲ به طول ۱۴/۵ کیلومتر و خط ۳ به طول ۲۸ کیلومتر در برخی فازها اجرایی شده و برخی نیز نیازمند بودجه است.
۸. نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم مطهر حضرت رضا (ع): این طرح ۳۶۰ پروژه دارد که ۱۴۰ پروژه آن اجرایی شده و ۱۸۰ پروژه نیازمند سرمایه‌گذاری است.

از دیگر پروژه‌های این استان می‌توان مجتمع تجاری اقامتی شارستان، تونل مشترک انرژی، پارکینگ طبقاتی ره باغ نعیم، پروژه میدان شهدا، تکمیل آرامستان بهشت رضوان، ایستگاه بوستان ریحانه و صدها پروژه دیگر را نام برد. تأمین بودجه و تکمیل پروژه‌های عمرانی و غیرعمرانی نیمه تمام دولت، از مشکلات جدی استان خراسان رضوی است. این امر کلیه امورات مربوط به مدیریت زمان، کیفیت، تغییرات، ریسک، نتیجه‌گرایی و غیره را

تحت تأثیر قرار داده و نامشخص کرده است. هیچ سازمان و نهادی نیز مسئولیت این عدم تحقق برنامه را به عهده نگرفته و پیشنهاداتی در خصوص به روزرسانی آن انجام نداده و همه امورات تحقق پروژه‌ها و اقدامات را به بودجه دولت گره زده‌اند. این در حالی است که راه‌حل‌های متنوع و مختلفی تأمین مالی برای اجرای پروژه‌ها می‌توان برنامه‌ریزی و اجرا کرد.

به موارد فوق باید، بخش پروژه‌های غیرعمرانی نظیر پروژه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی را نیز که معمولاً از دید مسئولان مغفول می‌ماند، اضافه کرد. به این ترتیب متوجه مشکلات قابل توجه استان خراسان رضوی با توجه به منابع و ظرفیت‌های فراوان آن خواهیم شد. دولت با در اختیار داشتن نقش‌های مختلف نظارت و ارزیابی، تأمین مالی، انتخاب مجریان و پیمانکاران و تصمیمات اجرایی پروژه‌ها، عملاً به عنوان مجری و متولی اجرا شناخته شده و تا حد زیادی توانمندی و ظرفیت‌های بخش خصوصی را در زمینه‌های مختلف خلاقیت و نوآوری، تأمین مالی، ارتقای کیفی، مدیریت اجرا و بهره‌برداری بهینه و کارآمد نادیده گرفته است.

با نگاهی کوتاه به اجرای پروژه‌ها و برنامه‌ها در استان خراسان رضوی، می‌توان چالش‌ها و مشکلات جدی در اجرا و بهره‌برداری آن‌ها را در نظام مدیریت اجرا دانست که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

۱. ظرفیت پایین منابع انسانی از نظر کمی و کیفی در بعضی از سازمان‌های آمایشی. برای مثال کارکنان راه و شهرسازی ۵۸ درصد فوق دیپلم، دیپلم و زیردیپلم هستند. ۳۵ درصد لیسانس و ۷ درصد فوق لیسانس هستند. در سازمان محیط زیست استان ۶۶ درصد مدرک فوق دیپلم و پایین‌تر دارند. ۴ درصد فوق لیسانس و فاقد دکترا هستند. ۳۷ درصد کارکنان سازمان محیط زیست در مشهد متمرکزند و سپس در گز ۱۲، سبزوار ۹، نیشابور ۱۷ درصد است. ۶۰ درصد کارکنان جهاد کشاورزی، دارای مدرک فوق دیپلم و پایین‌تر هستند. ۷۶ درصد کارکنان میراث فرهنگی و صنایع دستی نیز فوق دیپلم و کمتر هستند.
۲. تمرکز کارکنان دولت در مشهد و تعداد اندک و ناکافی آن‌ها در شهرستان‌ها. برای مثال راه و شهرسازی در ۹ شهرستان استان شامل درگز، کلات، سرخس، فریمان، تایباد، خواف، رشتخوار، فیض آباد، خلیل آباد و بردسکن شعبه ندارد. مشهد ۸۴ درصد کارکنان اداره راه و شهرسازی را داشته و تمرکز بالای این اداره در مشهد قابل مشاهده است. سازمان محیط زیست در شهرستان‌های قوچان، چناران، تایباد، رشتخوار، فیض آباد و خلیل آباد شعبه‌ای ندارد. ۹۰ درصد کارکنان صنایع و معادن در شهر مشهد، ۴ درصد در نیشابور و ۳ درصد در سبزوار و ۳ درصد در گناباد هستند. بسیاری از شهرستان‌ها فاقد اداره صمت اند. ۶۳ درصد کارکنان اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری نیز در مشهد متمرکز شده‌اند.

۳. نبود زیرساخت‌های مناسب جهت استفاده از دولت الکترونیک موجب کاهش کارایی و بهره‌وری و کندی فعالیت‌های اداری شده است.
۴. ضعف فرهنگ مثبت کار و اخلاق حرفه‌ای در مجموعه‌های تصمیم‌گیری، موجب ایجاد تعارضات مختلف و ناکارآمدی مدیریت استان شده است.
۵. حاکمیت تفکر بخشی‌نگری در کنار مدیریت فردگرایانه و عدم نظارت عالی، موجب افزایش فساد اداری و ناکارآمدی دستگاه مدیریت استان شده است.
۶. ساختار قومی و مذهبی متکثر استان، موجب کشمکش‌های مدیریتی شده و نظام تصمیم‌گیری را با چالش مواجه کرده است. ارتباط با استان‌های اطراف نیز زیرسایه این موضوع قرار دارد.
۷. عدم تمرکز و آشنایی کافی مدیران و کارشناسان دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی با وظایف و مأموریت‌های سازمانی و برنامه‌ریزی برای انجام آن‌ها از معضلات این استان است.
۸. نگاه سیاسی به حوزه مدیریتی موجب شده است که در استان خراسان رضوی بسیاری از پروژه‌ها و اقدامات به نتیجه و بهره‌برداری نرسد. نگاه حزبی و جهت‌گیری مدیریتی در این زمینه از موانع مهم و مشکلات مهم است.
۹. ساختار فعلی شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و همچنین سایر شوراهای استان، بسیار عریض و طویل و با کارگروه‌های فراوان زیرمجموعه بوده که عملاً تصمیم‌گیری و اتفاق نظر را با مشکل مواجه می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که این شوراها تأثیر مثبت و موثری بر توسعه استان نداشته و نیاز به تغییرات ساختاری و عملکردی در این شوراها به صورت جدی احساس می‌شود. همچنین هیچ‌گونه نهاد و سازوکار نظارتی بر عملکرد این شوراها وجود ندارد.
۱۰. عدم مشارکت و بهره‌مندی بخش خصوصی و مردم خراسان رضوی در توسعه استان. متأسفانه اکثر سمن‌ها با مأموریت و وظایف خود آشنا نبوده و از این ظرفیت برای حل بخشی از مشکلات و معضلات استان که در توان همکاری آن‌هاست، استفاده نمی‌شود.
۱۱. نمایندگان مردم استان خراسان رضوی نظیر نمایندگان مجلس شورای اسلامی و مهمتر نمایندگان در شورای اسلامی استان، شورای اسلامی شهرها و روستاهای استان و نمایندگان صنوف، نقش بسیار اندک و ناچیزی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و کلان استان دارند. در استان خراسان رضوی همواره به دلیل نقش پررنگ مسائل ملی، مردم دیده نشده‌اند. این در حالی است که در مواقع بحرانی، همیشه این مردم استان بوده‌اند که هزینه و امکان عبور از بحران را فراهم کرده‌اند.

۱۲. در این استان نهادهای نظارتی همچون استانداری، سازمان برنامه و بودجه استان و واحدهای ارزیابی و نظارت دستگاه‌های اجرایی، هیچ‌گونه سیستم اجرایی دقیق و هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده‌ای برای مدیریت زمان پروژه‌های اجرایی را ندارند. همواره در پروژه‌ها بخش CPM پروژه‌ها وجود دارد که پیشرفت کار را کنترل می‌کند. اما مدیریت زمان یعنی رفع چالش‌هایی که زمان پروژه را با تغییر مواجه می‌کند. تأخیر در اجرای پروژه‌ها تنها به دلیل تأمین منابع مالی نیست، بلکه عمدتاً به دلایل تصمیم‌گیری‌های نادرست و غیرواقع تأمین مالی و تأمین‌کنندگان مالی، نبود راهکارهای رفع چالش‌های قانونی و حقوقی نظیر مالکیت، بروکراسی اعطای مجوزها و صلاحیت‌ها و نظایر آن است. مدیریت زمان اقدامات توسعه‌ای در استان عملاً بدون متولی است.

۱۳. شرایط استان همواره در حال تغییر است. این تغییرات شامل تغییر در داده‌ها به دلایل مهاجرت و جابجایی، تغییر در فناوری، تغییر در پارادایم‌ها و رویکردهای مواجهه با مسئله، تغییر در نیروی انسانی و ماهر، تغییر در بودجه و اعتبارات، تغییر در قوانین و مقررات و موارد مشابه است. سازگار شدن فرآیند توسعه استان و انطباق پروژه‌های کلان و راهبردی که معمولاً بلندمدت هستند با این تغییرات، یک کار کارشناسی، فنی و مدیریتی (تصمیم‌گیرانه) است. در استان متولی رصد تغییرات، اثرات آن بر اقدامات و پروژه‌ها، رفع کمبودها و نیازهای جدید چه ارگان و سازمانی است؟ مدیریت تغییرات یکی از چالش‌های جدی دنیای امروز ماست که نیاز است سازوکار مناسبی برای آن دیده شود.

۱۴. بسیاری از پروژه‌هایی که توسط دولت و یا توسط بخش خصوصی یا تعاونی که دارای صلاحیت لازم یا نظارت کافی نبوده‌اند اجرا شده‌اند، از کیفیت پایین در بهره‌برداری برخوردارند. بخش قابل توجهی از این پروژه‌ها به اهداف خود نرسیده و با صرف هزینه و زمان زیاد، در واقع ناموفق بوده‌اند. مدیریت کیفیت یک فرآیند است که پایش، نظارت و ارزیابی فناوری، نیروی انسانی، گردش کار، مواد و مصالح و ارائه خدمت را بررسی و مدیریت می‌کند. با نگاهی به کشورهای همسایه این استان، تمرکز بر کیفیت و تأثیر آن بر جذب مخاطب و سرمایه را می‌توان به آسانی مشاهده کرد. مدیریت کیفیت توسعه استان به عهده چه سازمان و ارگانی است؟ لازم است که این امر مهم در سازوکاری مطمئن و فنی پیگیری و اجرایی گردد.

۱۵. هر دستگاه اجرایی و یا نهاد نظارتی و سیاست‌گذار دارای قلمروهای فعالیتی و عملکردی است. یکی از چالش‌های جدی استان خراسان رضوی تداخل زیاد این قلمروها و عدم انطباق تصمیم‌گیری‌ها در قلمروهای مشترک است. هر دستگاهی برای پیشبرد اهداف و مأموریت‌های سازمانی خود طرح‌ها و برنامه‌هایی را آماده و تصویب می‌کند. این درحالی است که راهکارهای پیشنهادی این طرح‌ها در

قلمروهای مشترک، در بسیاری موارد متناقض، متضاد و خنثی کننده یکدیگر است به جای آنکه هم‌افزا و دارای سینرژیک باشد.

۱۶. توسعه استان خراسان رضوی بدون توجه به رصد تغییر شاخص‌های توسعه امکان‌پذیر نیست. برای تصمیم‌گیری کارآمد و موثر لازم است که داده‌ها و اطلاعات در طول زمان رصد شده تا بستر لازم برای تحلیل، چرایی و چگونگی معین گردد. بدون داده‌های کمی و کیفی هدفمند، تصمیم‌گیری قدم زدن در تاریکی مطلق است و امید داشتن به شانس و اقبال. ایجاد سامانه داده‌ها و اطلاعات به صورت روش‌مند و هدفمند کمک می‌کند که اولویت‌ها، چالش‌ها، میزان عدم قطعیت و قابلیت کنترل و برنامه‌ریزی، دخیلان و ذی‌نفعان و بسیاری موارد موثر دیگر در تحقق توسعه، مشخص گردد. این امر نیازمند مدیریت و سیستم داده‌ها و اطلاعات در درازمدت است. به طوری که با تغییرات مدیران و یا سیاست‌های اجرایی، این نظام مدیریت به کار خود ادامه دهد.

۱۷. برنامه‌ریزی توسعه استان خراسان رضوی به صورت بالا به پایین انجام شده و در بهترین حالت نظر افراد و گروه‌های غیردولتی دریافت شده است. این امر با ایجاد نظامی که منابع و دارایی‌هایی که قابلیت جذب و به کارگیری در توسعه استان را دارد، بسیار متفاوت است. بخش قابل توجهی از ظرفیت استان خراسان رضوی در اختیار بخش غیردولتی است. ایجاد یک جایگاه پررنگ در برنامه توسعه استان برای این امر ضروری است. همچنین این منابع به شکلی تجمیع شده و قابل دستیابی سریع نیست، لذا باید به شیوه‌ای مدیریت شود که در طول زمان به صورت انعطاف‌پذیر اضافه و کسر گردد. اگر منابع و دارایی‌های خراسان رضوی خارج از استان و کشور نیز به این بخش اضافه شود، پیچیدگی موضوع و ضرورت مدیریت متمرکز آن در استان بیشتر احساس خواهد شد.

۱۸. بررسی تأمین اعتبارات در ۸۰ سال گذشته به روشنی نشان می‌دهد، بودجه‌ریزی با تخصیص اعتبارات دولتی همواره فاصله داشته است. روش‌های مختلفی برای حل این موضوع و جلوگیری از توقف توسعه استان خراسان رضوی وجود دارد. برای مثال ایجاد محرک‌های تشویقی جذب سرمایه‌گذار، ایجاد فضای امن سرمایه‌گذاری، کاهش موانع جذب سرمایه و فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد تناسب بین اجرای اقدامات و پروژه‌ها با تخصیص اعتبارات، بهره‌گیری از منابع بانکی و تعاونی و موارد مشابه دیگر کمک می‌کند که مدیریت مالی و پولی توسعه استان با کمترین چالش مواجه شود. لازم است از یک سو ریسک توسعه کاهش یابد و از سوی دیگر مدیریت مالی به صورت متمرکز در استان انجام شود. منابع مالی مسئولیت اجتماعی صنایع نیز از دیگر منابع قابل برنامه‌ریزی برای توسعه استان است. در حال حاضر هیچ‌کدام از این موارد به دقت اجرایی نشده است.

۱۹. نهادها و دستگاه‌های استان در بخش دولتی و غیردولتی دارای وظایف و آیین‌نامه‌هایی هستند که گاه با یکدیگر مشترک، متداخل و ناهم‌افزاست. این موارد موجب می‌شود که فعالیت‌های تصمیم‌گیری، اعطای مجوزها، اجرای پروژه‌ها و غیره با تأخیر زمانی زیادی صورت گیرد. مدیریت این چالش‌ها تا حد زیادی در داخل استان خراسان رضوی امکان‌پذیر است. لازم است که مدیران عالی، این امر را جدی گرفته و سازوکارهای لازم برای مدیریت آن را ایجاد کنند. استفاده از ظرفیت‌های قانونی موجود و ایجاد قوانین و مقررات جدید یکپارچه و هم‌افزا از موضوعات مهم توسعه استان خراسان رضوی است.

۲۰. کلیه فعالیت‌های نهاد‌های دولتی، حکومتی، مردمی و تعاونی در نهایت باید منجر به توسعه بیشتر استان مطابق با پیش‌بینی‌های برنامه توسعه فضایی استان شود. در بسیاری مواقع نهادها و دستگاه‌ها تنها به دنبال اجرای پروژه‌ها هستند و نه نگاه راهبردی برای دستیابی به اهداف برنامه. نهادها و دستگاه‌ها تصور می‌کنند با اجرای صرف پروژه‌ها در بازه‌های زمانی مختلف می‌توان به توسعه استان رسید که خطایی جدی است. همواره در انجام کنش‌های کوتاه مدت (اجرای پروژه‌ها و اقدامات) باید نگاه راهبردی و بلندمدت داشت تا موانع و مشکلات فعلی و آینده را دید و حل کرد. لذا مدیریت نتیجه‌گرا از جمله مدیریت‌های دیگر مغفول مانده استان، بدون متولی جدی و از چالش‌های پیش‌روست. کلیه فعالیت‌های باید در نهایت منجر به نتیجه گردد. این امر نیازمند مدیریت فرآیند، نتیجه و بهبود است.

۲۱. در نظام برنامه‌ریزی کشور ما، تهیه طرح با اجرای آن دو شق جدا انگاشته شده است. این در حالی است که مدیریت بهبود شامل چهار مرحله اصلی است: برنامه، اجرا، ارزیابی، بازنگری. چگونه می‌توان یک برنامه یا طرح را برای ۱۰ یا ۲۰ سال به صورت قطعی و بدون انعطاف تهیه کرد؟ چگونه می‌توان تغییرات مختلف مالی، حقوقی، فنی، طبیعی و غیره را در آن اعمال کرد؟ چگونه می‌توان ریسک اجرای آن را کاهش داد؟ و بسیاری ابهام‌های دیگر. بنابراین لازم است که یک برنامه در فرآیند بهبود تعریف و اجرایی گردد. این امر نیازمند یک مدیریت واحد و متمرکز و آگاه است.

۲۲. در نهایت باید گفت که مدیریت یکپارچه آمایش و توسعه فضایی استان خراسان رضوی بدون توجه به هر یک از ۱۴ بعد گفته شده امکان‌پذیر نیست. عدم توجه و داشتن سازوکار و برنامه برای هر یک از ابعاد منجر به ایجاد اثرات منفی در دیگر بخش‌ها خواهد شد و در نهایت اجرای برنامه را با چالش و مشکل مواجه خواهد کرد. لذا نمی‌توان برای یک یا چند محور چاره اندیشید و دیگر محورها را به آینده موکول کرد.

۳-۸- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها

۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی

خراسان رضوی دارای یک میلیون هکتار سطح زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی آبی و دیم با هشت میلیون تن انواع محصول است. خراسان رضوی مقام اول تولید زعفران، دوم پسته، سوم انار و چهارم انگور کشور را در اختیار دارد. از ویژگی‌های این استان، تولید محصولات متنوع نظیر سیب‌زمینی، پیاز، گیاهان دارویی، زرشک و زیره است. خراسان رضوی مقام نخست تولید گوشت قرمز، دوم تولید تخم مرغ، سوم تولید شیر و چهارم گوشت مرغ کشور را دارد. بخش کشاورزی خراسان رضوی با سهم ۴۰ درصدی از کل ارزش تولید ناخالص این استان، به عنوان یکی از پایه‌های اقتصادی و حیاتی خطه خراسان رضوی محسوب می‌شود که هر سال در بخش‌های زراعی، دامی و باغی نه تنها رشد و افزایش بهره‌وری را تجربه می‌کند بلکه سهمی بسیار در تأمین و تولید محصولات مورد نیاز سایر استان‌ها نیز دارد. رتبه نخست کشور در تولید زیره و مقام نخست در تولید گوشت قرمز، رتبه دوم در تولید تخم مرغ، مقام سوم در تولید شیر و مقام چهارم در تولید گوشت مرغ نشان از جایگاه این استان در حوزه کشاورزی و دام و طیور است و ظرفیت‌هایی چون ۱۵/۸ میلیون واحد دامی و تولید سالانه بیش از یک میلیون و ۴۰۰ هزار تن محصول در حوزه دام و طیور و رتبه برتر کشور در این بخش تنها بخش‌هایی از ظرفیت‌های این استان در حوزه کشاورزی و دامپروری است. همچنین این استان دارای یک میلیون هکتار سطح زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی آبی و دیم با هشت میلیون تن انواع محصولات است. این استان مقام نخست کشور در تولید زعفران، رتبه دوم در تولید پسته، رتبه سوم در تولید انار و رتبه چهارم کشور در تولید انگور را نیز در اختیار دارد. در حالی که بخش عمده‌ای از سهم ۹۵ درصدی زعفران ایران در جهان متعلق به خراسان رضوی است، سهم ما از بازار جهانی این محصول حدود ۴ درصد است. تولیدکنندگان و صادرکنندگان ایرانی و به تبع آن کشاورزان خراسان رضوی کمترین منفعت را از بازار جهانی زعفران به دست می‌آورند. در حالی که صادرات این محصول در قالب صادرات غیر نفتی می‌تواند نجات بخش اقتصاد کشور و محوری اصلی در تحقق اقتصاد مقاومتی باشد. بی‌توجهی به این نکته هنوز هم در روند کشت تا صادرات و بازاریابی این محصول موج می‌زند.

در بخش معدنی نیز مزیت‌های استان جهت سرمایه‌گذاری از قرار زیر است:

- منابع سنگ آهن در منطقه خواف، خلیل آباد
- منابع سیلیس در منطقه تربت جام و کاشمر
- سنگ‌های گرانیتی در منطقه بایگ، تربت حیدریه

- ذخیره های مرتبط با خاک های صنعتی مولیبدن - کائولن

- عناصر فلزی کمیاب (مخصوصاً طال، سرب و روی)

استان خراسان به دلیل موقعیت خاص مکانی خود، که محل برخورد پدیده های عمده زمین شناسی کاملاً متفاوت است، موقعیت مناسبی از نظر ظرفیت و تنوع ذخایر معدنی دارد. منابع عظیم نفت و گاز شمال استان از ذخایر فراوانی برخوردار است. همچنین ذخایر زغال سنگ، مس، روی، آهن، منگنز، خاک نسوز، منیزیت، گل سفید، انواع سنگ های ساختمانی نظیر مرمریت، تراورتن، سنگ آهن و گچ به حد فراوان در استان یافت می شود. تا پایان سال ۱۳۹۸ ذخایر قطعی شناخته شده معدنی در کشور ۵۷ میلیارد تن بود که ارزش آن به بیش از ۴۰ هزار میلیارد تومان می رسد. ۹ هزار و ۵۴۱ واحد مربوط به صنایع معدنی کوچک و بزرگ نیز با ظرفیت های مختلف تولیدی در کشور فعال هستند. معادن خراسان رضوی ۲,۹ درصد از کل مساحت استان را تشکیل می دهند که شاخص ترین معادن استان، سنگ آهن خواف است که جزء ۱۰ معدن بزرگ سنگ آهن دنیا و بزرگترین معدن سنگ آهن ایران است. ذخایر مس در شهرستان های بردسکن و سبزوار، خاک های صنعتی در شهرستان های گناباد و تربت حیدریه، کرومیت در شهرستان های نیشابور، سبزوار و فریمان و سنگ های تزئینی به صورت پراکنده در نقاط مختلف استان را از بهترین ذخایر معدنی خراسان رضوی هستند و مصالح ساختمانی و در راس آن ذخایر عظیم گچ در رباط سفید و سنگ های لاشه در اطراف مشهد و چناران از دیگر ذخایر معدنی برجسته استان به شمار می روند.

۳-۸-۲- مزیت های موقعیتی و استراتژیکی

مزیت های موقعیتی و استراتژیکی استان خراسان رضوی در دو بخش مزیت های مکانی و شبکه ارتباطی و اقتصادی قابل دسته بندی هستند که عبارتند از:

۳-۸-۲-۱- موقعیت استان خراسان رضوی در ارتباطات با کریدورهای بین المللی

به واسطه مرکزیت استان خراسان رضوی و همجواری با مرز شرقی کشور، این استان از زمینه مناسبی در ارتباط با کریدورهای عبوری بین المللی و منطقه ای برخوردار است، که مهم ترین آنها عبارتند از:

طرح یک کمربند- یک جاده (One Belt-One Road): این طرح که با عنوان جاده ابریشم جدید (New Silk Road) نیز معروف است، طرحی بلند پروازانه است که توسط رییس جمهور چین در سال ۲۰۱۳ مطرح شد و می تواند، نفوذ چین بر اقتصاد جهانی را به شدت تغییر دهد و باعث افزایش حجم و ارزش تجارت در دنیا شود. این طرح دارای دو بخش است که یک بخش آن راه فیزیکی است و یک بخش آن راه دریایی تشکیل

می‌دهد. راه فیزیکی از چین شروع می‌شود و به قاره اروپا ختم می‌شود و کشورهای قرقیزستان، قزاقستان، ازبکستان، ایران، ترکیه، اوکراین، لهستان، بلژیک، فرانسه و در نهایت ایتالیا را دربر می‌گیرد. کشورهایی که در مسیر این طرح قرار دارند ۶۵ درصد از جمعیت دنیا را در خود جای داده‌اند، یکی از مهم‌ترین پیامدهای اجرای این طرح در میان‌مدت، انتقال قدرت اقتصادی از غرب به شرق با مرکزیت چین است. تکمیل و تداوم این طرح در بلندمدت منجر به تبدیل چین به قدرتی ژئواستراتژیک خواهد شد که چالش‌های بسیاری برای آمریکا ایجاد می‌کند. هم‌اکنون اجرای پروژه‌های مرتبط با «ابتکار کمربند و راه» علاوه بر اینکه اهداف چین را تأمین می‌کند، می‌تواند ایران را هم به هاب منطقه تبدیل و باعث انجام پروژه‌های زیرساختی شود، استان خراسان رضوی و شهرهای این استان شامل مشهد و سبزوار از استان‌های واقع در مسیر این کریدور است.

شکل ۳- طرح یک کمربند- یک جاده

طرح توسعه شبکه زیربنای حمل‌ونقل زمینی آسیا (ALTID): این طرح توسعه هماهنگ راه آهن آسیا (TAR) و توسعه شبکه بزرگراه آسیایی (AH) را در دست اجرا دارد. استان خراسان رضوی در سه مسیر اصلی AH1 و AH78 و AH75 قرار دارد که مهم‌ترین مسیرهای این شبکه هستند و با عنوان کریدورهای بین‌قاره‌ای مهم‌ترین عملکرد را دارند.

مسیر AH1: بزرگراهی است که از توکیو پایتخت ژاپن شروع شده و پس از گذشتن از کره شمالی، چین، ویتنام، کامبوج، تایلند، میانمار، هند، بنگلادش، هند، پاکستان، افغانستان، ایران، در مرز بین ترکیه و بلغارستان

خاتمه پیدا می کند. طول این بزرگراه ۲۰۵۵۷ کیلومتر است و بزرگترین بزرگراه آسیا شمرده می شود. این کریدور در ایران از شرق کشور پس از گذر از مشهد، سبزوار، سمنان و تهران در پایان از سمت غرب کشور و مرز بازرگان به شبکه ارتباطی ترکیه متصل می شود.

مسیر AH75: بزرگراهی است به طول ۱۹۲۰ کیلومتر که از تجن در ترکمنستان آغاز شده و در چابهار پایان می یابد و از استان خراسان رضوی عبور می کند.

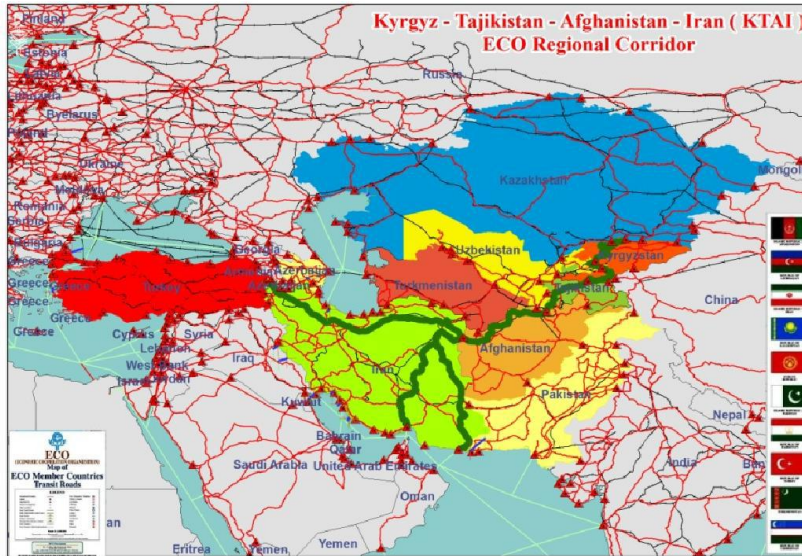
مسیر AH78: بزرگراهی است به طول ۱۱۱۰ کیلومتر که از عشق آباد در ترکمنستان آغاز با عبور از خراسان رضوی در شهر سبزوار به بزرگراه AH1 متصل می شود و در کرمان پایان می یابد.

شکل ۴- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور

کریدورهای حمل و نقلی سازمان همکاری اقتصادی اکو: اکو نام اختصاری سازمان همکاری اقتصادی است که در سال ۱۹۴۸ با عضویت سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان اعلام موجودیت کرد. ساختار جدید آن سال ۱۹۹۲ با پذیرش کشورهای افغانستان، تاجیکستان، آذربایجان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان تعریف شد. بر اساس برنامه های این سازمان ۵ کریدور ارتباطی ریلی از کشور عبور می کند، که کریدور مهم قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران از استان خراسان رضوی عبور می کند.

شکل ۵- کریدور منطقه‌ای قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران (KTAI)

کریدور تراسیکا (TRACECA): که شامل سیستم حمل و نقل ترکیبی در منطقه آسیای مرکزی، قفقاز و اروپای شرقی است، که نقش مهمی در احیای یکی از مسیرهای راه تاریخی ابریشم ایفا می‌کند. در سال ۲۰۱۸، ۱۳ کشور بلغارستان، مولداوی، رومانی، اوکراین و ترکیه در اروپا، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، و گرجستان در قفقاز جنوبی، ایران، تاجیکستان، ازبکستان، قزاقستان و قرقیزستان در آسیای مرکزی عضو این کریدور هستند. هدف این کریدور که از طرف اتحادیه اروپا با سرمایه اولیه ۱۵ میلیون یورو پشتیبانی مالی می‌شد، توسعه کریدور حمل و نقلی از اروپا، به سمت دریای سیاه، قفقاز، دریای خزر، و آسیای مرکزی بود. به واسطه موقعیت بسته (Land lock) برخی از کشورهای عضو و اهمیت دسترسی به دریای عمان برخی از زیرشاخه‌های این کریدور از استان خراسان رضوی و شهر سبزوار عبور و ارتباط کشورهای عضو را با شمال و جنوب کشور و شرق و غرب کشور برقرار می‌کند. لازم به ذکر است از سال ۲۰۰۹ فعالیت‌های توسعه سازمان مربوطه به حداقل کاهش یافته و ایران از مزیت‌های عضویت در این مجموعه بهره‌ای نبرده است.

شکل ۶- ارتباط ایران با کریدور بین المللی ترانسیکاسپا و موقعیت استان خراسان رضوی

موقعیت مرزی گمرکات استان

استان خراسان رضوی به دلیل همجواری با کشورهای آسیای میانه و نیز غنی بودن از نظر تولیدات کشاورزی و صنعتی از جایگاه ویژه ای در زمینه صادرات کالاهای غیرنفتی و نیز ترانزیت کالا برخوردار است.

گمرکات استان خراسان قبل از فروپاشی شوروی سابق با وجود سابقه ای ۵۰ ساله و به رغم داشتن مرزهای طولانی و برخوردار از تولیدات کشاورزی و صنعتی به دلیل واقع شدن پشت مرزهای آهنین شوروی سابق از داشتن سهمی عادلانه در تجارت خارجی کشور با توجه به استعدادها و پتانسیل و ظرفیت های بالقوه محروم بود که در حال حاضر با توجه به استقلال کشورهای مشترک المنافع، به پل ارتباطی ایران با کشورهای آسیای میانه مبدل شده است.

استان خراسان رضوی دارای ۵ گمرک فعال و ۲ دفتر گمرکی و ۲ بازارچه مرزی فعال است. گمرک مشهد، گمرک سرخس، گمرک دوغارون، گمرک لطف آباد و گمرک باجگیران.

حوزه فعالیت گمرک مشهد شامل گمرک مشهد، گمرک فرودگاه، گمرک راه آهن، گمرک پایانه بار، گمرک امانات پستی، دفتر صادراتی گمرک شهرک صنعتی توس، حوزه ۲ تجاری مستقر در فرودگاه و

انبارهای اختصاصی و دفاتر گمرکی مستقر در سطح استان نیز دفتر گمرکی صادراتی نیشابور، دفتر صادراتی گناباد است.

گمرک سرخس در فاصله ۱۵ کیلومتری منطقه ویژه اقتصادی سرخس قرار دارد و محدوده فعالیت آن راه آهن و منطقه ویژه اقتصادی سرخس است.

گمرک دوغارون در فاصله ۱۸ کیلومتری شهر مرزی تایباد و در مجاورت منطقه ویژه اقتصادی دوغارون و بازارچه بزرگ مرزی دوغارون قرار دارد.

گمرک لطف آباد در فاصله ۲۵ کیلومتری شهرستان درگز و در مجاورت گمرک آرتیق کشور ترکمنستان به وسعت ۱۸ هکتار قرار گرفته است.

گمرک باجگیران در فاصله ۸۴ کیلومتری شهر قوچان و در نقطه صفر مرزی ایران با ترکمنستان قرار گرفته است و فاصله آن تا عشق آباد مرکز ترکمنستان ۳۸ کیلومتر است. وجود بازارچه مرزی باجگیران نیز از دیگر ویژگی‌های این گمرک است.

۳-۸-۲-۲-ظرفیت های اقتصادی استان

الف- ظرفیت‌های کشاورزی استان خراسان رضوی

خراسان رضوی دارای یک میلیون هکتار سطح زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی آبی و دیم با هشت میلیون تن انواع محصولات است. این استان مقام نخست کشور در تولید زعفران و زیره، رتبه دوم در تولید پسته، رتبه سوم در تولید انار و مقام چهارم کشور در تولید انگور را در اختیار دارد. مقام نخست در تولید گوشت قرمز، رتبه دوم در تولید تخم مرغ، مقام سوم در تولید شیر و مقام چهارم در تولید گوشت مرغ نیز نشان از جایگاه این استان در حوزه دام و طیور دارد.

این استان به عنوان یکی از بزرگترین و مهم‌ترین تولیدکنندگان محصولات کشاورزی کشور با برخورداری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های وسیع حدود یک میلیون هکتار سطح زیر کشت انواع محصولات زراعی و باغی دارد. این استان دارای بیش از ۱۴ میلیون واحد دامی است و با این تعداد، رتبه نخست کشور را به خود اختصاص داده است. سطح مکانیزاسیون بخش کشاورزی در این استان هم اکنون به ۱,۸ اسب بخار در هر هکتار افزایش پیدا کرده است این در حالی است که سطح مکانیزاسیون بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۲ معادل ۱,۲ اسب بخار در هکتار بوده. استان خراسان رضوی در حوزه تولید گوشت مرغ با ۱۸۳ هزار تن تولید، رتبه پنجم کشور و در

حوزه تولید تخم مرغ با ۱۴۵ هزار و ۷۰۰ تن تولید رتبه دوم کشور را دارد. بر اساس آمار سازمان جهاد کشاورزی استان ۴۰ محصول برتر زراعی و باغی استان خراسان رضوی دارای بیشترین ارزش اقتصادی شناسایی شده اند که ۰۳ درصد از کل ارزش اقتصادی محصولات استان را شامل می شوند و این محصولات عبارت از پسته، زعفران، گندم، خربزه، سیب، جو، گوجه فرنگی، انار آبی، هندوانه، یونجه، چغندر قند، انواع ذرت، سیب زمینی، پنبه، گردو، گلابی و گیلاس است.

ب- ظرفیت های صنعتی استان

این استان با ۵ هزار و ۶۶۲ واحد صنعتی فعال و سرمایه گذاری بیش از ۱۶٫۸ هزار میلیارد تومان و اشتغال حدود ۱۹۳ هزار نفر از نظر اشتغال پس از تهران و اصفهان رتبه سوم و از نظر سرمایه گذاری در جایگاه پنجم پس از هرمزگان، اصفهان، تهران و خوزستان قرار دارد و مهم ترین صنایع استان شامل صنایع غذایی و خودروسازی است. صنعت غذای خراسان رضوی با ۸۰۰ واحد صنعتی فعال در بخش های مختلف، سومین نقطه اشتغال زایی صنعت استان به شمار می رود و پس از استان های تهران و آذربایجان، از نظر گستردگی، حجم و تنوع تولیدات غذایی، در جایگاه سوم کشوری قرار دارد.

صنعت خودرو در استان خراسان رضوی دارای خطوط تولید بدنه، رنگ، تزئینات و تکمیل کاری است و در زمینی به مساحت ۷۳۰هکتار با هدف تولید ۱۰۰هزار دستگاه خودروی سواری در سال ۱۳۸۷ آغاز بکار کرده است.

ج- معادن استان خراسان رضوی

استان خراسان به دلیل موقعیت خاص مکانی خود که محل برخورد پدیده های عمده زمین شناسی کاملاً متفاوت است، موقعیت مناسبی از نظر ظرفیت و تنوع ذخایر معدنی دارد. منابع عظیم نفت و گاز شمال استان از ذخایر فراوانی برخوردار است. همچنین ذخایر زغال سنگ، مس، روی، آهن، منگنز، خاک نسوز، منیزیت، گل سفید، انواع سنگ های ساختمانی نظیر مرمریت، تراورتن، سنگ آهن و گچ به حد فراوان در این استان یافت می شود. تولیدات عمده معدنی استان عبارت اند از سنگ آهن، کرومیت، طلا، سنگ های تزئینی، مس و فیروزه.

د- مزیت ویژه در بخش زیارت و گردشگری

استان پهناور خراسان رضوی با توجه به تنوع طبیعی و جغرافیایی و قومی و فرهنگی و برخورداری از جاذبه های فراوان و زیبای تاریخی، مذهبی، طبیعی و فرهنگی ..... و در راس آنها وجود مرقد مطهر امام هشتم شیعیان

اسلام؛ حضرت امام رضا (ع) در مشهد مقدس و توانمندی بالای آن در سیستم حمل و نقل ریلی، هوایی و زمینی همواره مورد توجه زائران و گردشگران داخلی و خارجی بسیاری است. به طوری که هر سالانه میلیون ها زائر و گردشگر داخلی و خارجی پا به این استان نهاده و از جاذبه های متنوع آن بازدید می نمایند که منشاء تحولات عظیم اقتصادی در این خطه است، به طوری که حدود نیمی از واحدهای اقامتی کشور در این استان واقع شده و به ارائه خدمات به مسافران عزیز می پردازند. لذا ادامه این روند در راستای توسعه هر چه بیشتر این صنعت که به تبع آن رشد و توسعه استان را در پی خواهد داشت، مستلزم نگاه ویژه و ملی به آن بوده تا به این طریق جایگاه واقعی خود را به عنوان دومین کلانشهر مذهبی جهان اسلام تثبیت و استمرار بخشد. مهم ترین توانمندی ها و ظرفیت تأسیسات گردشگری استان عبارت اند از:

- واحدهای اقامتی و پذیرائی

با توجه به پتانسیل های موجود، بالغ بر ۱۶۵۰ واحد اقامتی و پذیرائی فعال در سطح استان خراسان رضوی وجود دارد (۱۰۶ هتل - ۲۰۸ هتل آپارتمان، ۵۰۲ مهمانپذیر، ۱۰۳ واحد پذیرائی میان راهی، ۳۶۵ واحد اقامتی فصلی، ۸ پانسیون و ۳۰ سفره خانه سنتی) که در این ارتباط بیشترین تعداد واحدهای اقامتی و پذیرایی کشور در این استان (بالغ بر ۴۵٪) به فعالیت می پردازند و استان حائز رتبه اول است.

- دفاتر خدمات مسافرتی و جهانگردی

در حال حاضر تعداد ۲۲۱ دفتر خدمات مسافرتی و جهانگردی فعال با حدود ۱۵۰۰ نیروی انسانی در سطح استان به فعالیت می پردازند که از این حیث نیز خراسان رضوی در بین استان های کشور پس از تهران، رتبه دوم کشوری را با ۱۳ درصد دفاتر فعال کشور داراست.

- تأسیسات گردشگری نیمه تمام (در حال ساخت و تبدیل)

بالغ بر ۲۰۰ واحد احدثی و تبدیلی شامل دهکده های گردشگری، هتل آپارتمان، مهمانپذیر، دفتر خدمات مسافرتی و ... مجوزهای لازم را دریافت و بزودی به بهره برداری خواهند رسید.

- جاذبه های گردشگری شناسایی شده

در حال حاضر علاوه بر جاذبه های موجود و آثار ثبت شده تاریخی، فرهنگی و طبیعی در استان که تعداد آن ۱۲۴۱ است، تعداد ۱۰۸ اثر فرهنگی، ۹۸ جاذبه طبیعی، ۱۶ جاذبه مذهبی، ۴ جاذبه تجاری و ۱۰ جاذبه درمانی و پزشکی نیز شناسایی شده (مجموعاً ۲۷۳ مورد) که در حال بررسی، مطالعه و شناسایی فرصت های سرمایه گذاری برای جذب سرمایه گذار در آن ها است.

مجموعاً ۲۲ موزه در سطح استان وجود دارد و خراسان رضوی با برخورداری از ۹ درصد موزه های کشور حائز رتبه دوم کشوری است.

-مناطق نمونه گردشگری

در حال حاضر استان خراسان رضوی دارای ۳ منطقه نمونه بین المللی گردشگری به نام های شانديز و نيشابور و توس، ۷ منطقه نمونه ملی گردشگری، ۱۳ منطقه نمونه استانی، ۲ منطقه نمونه استانی-محلی و ۵ منطقه نمونه محلی گردشگری است که سرمایه گذاری های لازم در این مناطق در حال انجام است.

-روستاهای هدف گردشگری

تعداد ۱۷ روستای هدف گردشگری در استان خراسان رضوی شناسایی و مصوب شده اند که دارای قابلیت ها و توانمندی های قابل توجه گردشگری اند که تعدادی دارای طرح مطالعاتی هستند؛ دیگر مزیت های گردشگری استان عبارت اند از:

- وجود مرقد مطهر امام رضا (ع) در مشهد مقدس
- موقعیت مناسب جغرافیایی، وسعت و تنوع طبیعی
- همجواری با کشورهای ترکمنستان و افغانستان (مرز مشترک)
- سیستم توانمند حمل و نقل ریلی، هوایی و زمینی
- برخورداری از بیشترین تعداد تأسیسات گردشگری در بین استان های کشور
- جاذبه های مختلف در سطح استان به منظور جذب گردشگران با علائق مختلف
- جاده تاریخی ابریشم و جاده تاریخی مذهبی ولایت در استان
- زیرساخت قوی آموزشی و پژوهشی در حوزه گردشگری
- مهم ترین حوزه تاثیر گذار باستان شناسی در شرق کشور
- برخورداری از مفاخر و مشاهیر بزرگ ملی و بین المللی نظیر فردوسی، خیام و عطار

ه- میادین گازی و پالایشگاه گاز خانگیران

پالایشگاه گاز سرخس در استان خراسان رضوی قرار دارد که گاز طبیعی مشترکین ۶ استان کشور را تأمین می نماید. اولین فعالیت اکتشافی در سال ۱۳۳۱ در منطقه خانگیران به وقوع پیوست و اولین چاه در سال ۱۳۴۱ به مخزن گاز شیرین شوربچه کشف شد و نوید طرح و اجرای تأسیسات گاز در این منطقه محروم معنا پیدا کرد. تأسیسات نم زدایی مرحوم جمالی نیا با تأمین خوراک از مخزن گاز شوربچه در سال ۱۳۵۲ به بهره برداری

رسید و گاز مصرفی بخش محدودی از شهر مشهد از طریق یک خط لوله ۱۶ اینچ ارسال می‌شد. کشف مخزن مستعد و بزرگ مزدوران در عمق ۳۷۰۰ متری زمین شهرتی جهانی به منطقه خانگیران بخشیده است. مخازن گازی منطقه خانگیران سرخس شامل ۳ مخزن گاز شیرین با استعداد باقی مانده تولید ۱۷ میلیارد مترمکعب و یک مخزن گاز ترش عظیم با استعداد باقی مانده تولید ۳۰۰ میلیارد مترمکعب است.

بهره برداری از منابع گاز شیرین خانگیران در سال ۱۳۵۲ با ۳ حلقه چاه و در سال ۱۳۶۲ بهره برداری از مخزن گاز ترش مزدوران همزمان با راه اندازی پالایشگاه گاز شهید هاشمی نژاد با ۶ حلقه چاه آغاز گردید. مخزن گاز ترش مزدوران حاوی ۵/۳٪ گاز بسیار سمی و خطرناک هیدروژن سولفور (H₂S) و ۵/۶٪ گاز دی اکسید کربن (CO₂) است.

۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی

مزیت‌های نسبی استان

در سال ۱۳۸۵ شهرستان‌های تربت حیدریه، گناباد، نیشابور، چناران، خواف، سرخس و بردسکن در بخش صنعت صادرکننده بودند و دیگر شهرهای استان واردکننده بخش صنعت بودند. شهرستان‌های تایباد، تربت حیدریه، تربت جام، قوچان، مشهد و سرخس واردکننده محصولات کشاورزی و دیگر شهرستان‌های استان واردکننده محصولات کشاورزی هستند. در بخش خدمات شهرستان‌های مشهد، قوچان، سبزوار، تربت حیدریه و تربت جام صادرکننده محصولات خدماتی و دیگر شهرستان‌های استان واردکننده هستند. به طور کلی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۸۵ در بخش‌های کشاورزی و خدمات صادرکننده و در بخش صنعت واردکننده بوده است. در سال ۱۳۹۰ نیز در بخش صنعت شهرستان‌های مشهد، نیشابور، فریمان و زاوه صادرکننده و سایر شهرستان‌های استان واردکننده محصولات صنعتی هستند. در بخش کشاورزی به جز شهرستان مشهد که واردکننده است دیگر شهرستان‌های استان صادرکننده محصولات کشاورزی هستند. ترکیب صادرکنندگان و واردکنندگان بخش خدمات به این صورت است که شهرستان‌های درگز، سبزوار، قوچان، تربت حیدریه، مشهد، سرخس و بینالود صادرکننده و دیگر شهرستان‌های استان واردکننده هستند. مقایسه میان سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ بیانگر آن است که استان در این دو دوره در بخش‌های کشاورزی و خدمات صادرکننده و در بخش صنعت واردکننده است.

جدول ۱۱۱- سهم مکانی شهرستان‌های استان خراسان رضوی

LQ۱۳۹۰			LQ۱۳۸۵			شهرستان
خدمات	کشاورزی	صنعت	خدمات	کشاورزی	صنعت	
۰/۹۱	۲/۴۵	۰/۴۰	۰/۹۹	۰/۹۸	۰/۴۳	تایباد
۱/۰۰	۱/۶۹	۰/۷۰	۱/۰۲	۰/۹۷	۱/۲۵	تربت حیدریه
۰/۹۷	۱/۸۷	۰/۵۱	۱/۰۱	۰/۹۴	۰/۱۶	تربت جام
۱/۰۰	۲/۸۰	۰/۳۶	۰/۹۴	۱/۱۳	۰/۲۹	درگز
۱/۰۳	۱/۱۷	۰/۸۳	۱/۰۱	۱/۰۰	۰/۲۵	سبزوار
۱/۰۱	۱/۴۸	۰/۶۴	۱/۰۸	۰/۸۰	۰/۵۷	قوچان
۰/۹۵	۲/۱۱	۰/۷۷	۰/۹۴	۱/۱۷	۰/۱۵	کاشمر
۰/۹۹	۲/۱۲	۰/۶۵	۰/۹۶	۱/۱۳	۱/۸۵	گناباد
۱/۰۴	۰/۳۵	۱/۱۴	۱/۰۲	۰/۹۴	۰/۶۱	مشهد
۰/۹۰	۱/۹۶	۱/۰۱	۰/۹۳	۱/۱۷	۱/۹۰	نیشابور
۰/۸۱	۲/۶۷	۰/۹۲	۰/۸۴	۱/۴۵	۱/۶۰	چناران
۰/۸۱	۲/۲۶	۰/۸۹	۰/۹۲	۱/۱۰	۱۱/۱۰	خواف
۱/۰۳	۱/۵۸	۰/۵۹	۰/۹۵	۰/۷۷	۲۳/۰۴	سرخس
۰/۷۹	۲/۹۸	۱/۰۰	۰/۷۷	۱/۶۵	۰/۵۰	فریمان
۰/۹۱	۳/۲۴	۰/۵۹	۰/۹۳	۱/۲۰	۲/۲۷	بردسکن
۰/۶۶	۶/۲۴	۰/۳۰	۰/۵۹	۲/۲۲	۰/۱۵	رشتخوار
۰/۹۴	۳/۴۲	۰/۳۸	۰/۸۴	۱/۵۴	۰/۱۵	کلات
۰/۵۹	۶/۷۱	۰/۵۴	۰/۶۵	۲/۰۸	۰/۱۱	خلیل آباد
۰/۶۸	۵/۸۴	۰/۳۱	۰/۷۰	۱/۹۳	۰/۱۰	مه ولات
۰/۷۶	۳/۵۹	۰/۸۱	-	-	-	بجستان
۱/۰۰	۱/۰۹	۰/۹۹	-	-	-	بینالود
۰/۷۳	۴/۳۶	۰/۸۱	-	-	-	تخت جلگه
۰/۸۹	۲/۹۹	۰/۷۱	-	-	-	جغتای
۰/۷۲	۳/۴۹	۱/۱۳	-	-	-	زاوه
۰/۷۷	۴/۵۱	۰/۷۰	-	-	-	جوین
۰/۹۰	۲/۶۵	۰/۵۵	-	-	-	باخروز
۰/۶۹	۶/۱۵	۰/۵۱	-	-	-	خوشاب
۱/۰۲	۱/۰۰	۰/۹۶	۱/۰۰	۱/۰۶	۰/۳۹	استان خراسان رضوی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت رقابتی

بررسی میزان تخصصی شدن در فعالیت‌های صنعتی استان نشان می‌دهد که از ۳۰ کد ایسیک فعال در استان، ۶ کد ایسیک به صورت تخصصی در استان وجود دارد. در شهرستان مشهد بیشترین صنایع تخصصی وجود دارد. در واقع می‌توان بیان کرد عمده صنایع با فناوری بالا در این شهرستان به صورت تخصصی درآمده و تنها در رشته فعالیت رادیو، تلویزیون و وسایل ارتباطات شهرستان بجز استان دارای ضریب تخصصی فعالیت بالا است. ضریب تخصصی شدن در رشته فعالیت کامپیوتر و فعالیت‌های مربوطه در شهرستان مشهد بیشترین مقدار را دارد. سپس رشته فعالیت‌های تولید انرژی و ماشین آلات دفتری و حسابداری باز هم از شهرستان مشهد به ترتیب ضریب تخصصی بالاتری دارند.

جدول ۱۱۲- ضریب تخصصی شدن فعالیت‌های صنعتی در استان خراسان رضوی

فعالیت	ضریب تخصصی شدن	شهرستان
محصولات از توتون و تنباکو (۱۶)	۰.۱۶۸	مشهد
انتشار و چاپ و تکثیر (۲۲)	۰.۱۵۶	مشهد
ماشین آلات دفتری و حسابداری (۳۰)	۰.۱۷۵	مشهد
رادیو تلویزیون و وسایل ارتباط (۳۲)	۰.۱۳۳	بجستان
تولید انرژی (۴۰)	۰.۱۸۱	مشهد
کامپیوتر و فعالیت‌های مربوطه (۷۲)	۰.۱۸۷	مشهد

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

بررسی تمرکز اشتغال صنعتی در استان خراسان رضوی نشان می‌دهد که تمرکز عمده اشتغال صنعتی در شهرستان مشهد است. تعداد ۳۲۸۸ بنگاه در زمینه فعالیت‌های صنعتی در شهرستان مشهد وجود دارد که معادل ۶۵ درصد از اشتغال صنعتی در استان خراسان رضوی است. شهرستان نیشابور دیگر شهرستان استان با تمرکز اشتغال صنعتی ۶ درصد است. بررسی تعداد بنگاه صنعتی نشان می‌دهد که ۳۰۹ بنگاه اقتصادی در این شهرستان وجود دارد. چنان‌که شهرستان بعدی از نظر تمرکز اشتغال صنعتی است. در استان خراسان رضوی در مجموع ۵۰۵۴ کارگاه صنعتی وجود دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تمرکز اشتغال صنعتی به تنهایی در استان خراسان رضوی قرار دارد و دیگر شهرستان‌های استان نسبت به این شهر عقب‌تر هستند.

جدول ۱۱۳- ضریب تمرکز اشتغال صنعتی به تفکیک شهرستان های استان

شهرستان	ضریب تمرکز	شهرستان	ضریب تمرکز
باخرز	۰.۰۰۱	رشتخوار	۰.۰۰۴
بجستان	۰.۰۰۶	زاوه	۰.۰۰۵
بردسکین	۰.۰۰۷	سبزوار	۰.۰۳۹
بینالود	۰.۰۰۱	سرخس	۰.۰۰۴
تایباد	۰.۰۰۸	طرقبه و شاندیز	۰.۰۰۹
تربت جام	۰.۰۱۲	فریمان	۰.۰۳۲
تربت حیدریه	۰.۰۲۱	فیروزه	۰.۰۰۴
جغتای	۰.۰۰۲	قوچان	۰.۰۱۷
جوین	۰.۰۰۴	کاشمر	۰.۰۱۵
چناران	۰.۰۴۰	کلات	۰.۰۰۱
خلیل آباد	۰.۰۰۵	گناباد	۰.۰۳۳
خواف	۰.۰۱۲	مشهد	۰.۶۵۱
داورزن	۰.۰۰۰	مه ولات	۰.۰۰۲
درگز	۰.۰۰۴	نیشابور	۰.۰۶۱

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

۳-۸-۴- شناخت قابلیت های گردشگری خراسان رضوی

استان خراسان رضوی یکی از مهم ترین قطب های گردشگری ایران است و از جاذبه های طبیعی و مکان های دیدنی، مذهبی، طبیعی و تاریخی بسیار ارزشمندی برخوردار است. مهم ترین اماکن این استان عبارت اند از: حرم مطهر امام رضا (ع)، مجموعه آستان قدس رضوی، مسجد گوهرشاد، مدرسه پریراد، مدرسه دودر، بقعه خواجه

ربیع، بقعه گنبد سبز، آرامگاه نادرشاه افشار، مصلاهی مشهد، طریقه، شاندریز، پارک و کیل آباد، کوه سنگی، بند گلستان، خواجه اباصلت، خواجه مراد و مقبره گوهر تاج، مسجد پامنار، آرامگاه ملاهادی سبزواری، مناره خسروگرد، رباط مهر، آرامگاه سید حسن غزنوی، مسجد جامع سبزوار، گنبد هارونیه، آرامگاه فردوسی، کتیبه نادرشاه، عمارت خورشید، ارغون شاه، مسجد کبود گنبد، شهر عتیق، تپه بام، مدرسه عرضیه، آرامگاه شه قاسم انوار، مقبره شیخ احمد جامی، برج کرات، باغ گلشن طبس، ارگ کلاه فرنگی، دریاچه گل بی بی، آرامگاه بابالقمان سرخس، قدمگاه، رباط عباسی، آرامگاه عطار، کمال الملک، آرامگاه خیام، برج علی آباد، مناره فیروز آباد، باغ مزار، آرامگاه مدرس، مقبره شیخ حیدر، مسجد ملک.

جدول ۱۱۴- لیست جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی و انسان‌ساخت استان خراسان رضوی

جاذبه‌های تاریخی	جاذبه‌های طبیعی	جاذبه‌های انسان‌ساخت
آرامگاه خیام، آرامگاه عطار، آرامگاه فردوسی، آرامگاه کمال الملک، آسیاب‌های خرگرد، امامزاده زین العابدین، امامزاده محروق، بنای نادری، حرم حضرت امام رضا، خانقاه شیخ احمد جامی، گنبد و گلدسته مسجد گوهرشاد، مقبره نادرشاه افشار، هارونیه، مدرسه غیاثیه، مسجد جامع سبزوار، آرامگاه بی بی شیطه، بارگاه امام رضا، قدمگاه، مزار سلطانی بیدخت، مسجد جامع تون، مسجد جامع نیشابور، مسجد عتیق تربت جام، مسجد گوهرشاد، آتشکده آذربرزین مهر، آرامگاه شیخ احمد جامی، آرامگاه لقمان، بازار تاریخی نیشابور، بقایای شهر کهن نیشابور، بند نادری، حمام نادری، دربند ارغون‌نشا، شادباخ، شهر نشیمنان، قلعه تاریخ علی آباد (فاروج)، قلعه حسن آباد (فردوس)، کاروانسرای سفیدآب، کاروانسرای شاه عباسی نیشابور، کاروانسرای عین الرشید، کتیبه نادرشاه افشار، کوه قلعه فردوس، مدرسه علمیه علیا، میل اختگان، میل رادکان، بنای هارونیه	آبشار آبگرم شهرستان کلات، آبشار اخلمد، اشار ارتکند شهرستان کلات، آبشار قره سو، آبگرم معدنی فردوس، رودخانه بابارمضان، رود معجن شهرستان تربت حیدریه، غار مزدوران شرق مزدواند، غار مغان ۷۵ کیلومتری مشهد، کوه بینالود، چشمه سبز ۲۰ کیلومتری مشهد، چشمه گراب ۴۹ کیلومتری مشهد، چشمه شاهان گرماب ۷۲ کیلومتری مشهد، چشمه گیلاس ۴۸ کیلومتری مشهد، آبشار اخلمد، دریاچه بزنگان ۱۳۰ کیلومتری مشهد سرخس	باغ و موزه آرامگاه نادرشاه، گنجینه تاریخ طبیعی نیشابور، موزه مردم‌شناسی قوجان، باغستان علیا شهرستان فردوس، دهکده چوبین، شهربازی پارک ملت، کوهستان پارک شادی، شهربازی پارک امت، باغ وحش مشهد، گنجینه تاریخ موزه‌های آستان قدس رضوی، گنجینه نمبر و اسکناس، گنجینه هدایای رهبری، گنجینه تخصصی فرش، گنجینه ساعت، سلاح، نجوم و نقاشی، گنجینه تاریخ مشهد و سکه و مدال، فرهنگسرای بهشت، موزه باغ ملک آباد، موزه خیابان، موزه شادباخ، موزه قرآن مشهد، موزه قوجان، موزه مردم‌شناسی سبزوار

خراسان رضوی یکی از مراکز صنایع دستی ایران است. صنایعی نظیر فیروزه، پوستین دوزی و فرش بافی شهرت جهانی دارد.

در سال ۱۳۸۷ منطقه توس به عنوان منطقه نمونه گردشگری بین المللی، مناطق هفت حوض، کمر مقبولا، طرهبه، چلمیر، شرکت نمایشگاه ها و سد چالیدره به عنوان مناطق نمونه گردشگری در سطح ملی، مناطق قره سو، شمخال، بند فریمان، شاهان گرماب، قنات قصبه، کلاته قنبر طرهبه، سید مرتضی و شصت دره، گلکمان و شهر کلات به عنوان مناطق نمونه گردشگری در سطح استانی و مناطق پارک آبشار، میل رادکان، سد سلامی خواف، ششتمه و دلبر، ۲۰ منطقه در استان خراسان رضوی به عنوان مناطق نمونه گردشگری در سطح محلی تعیین شد. مناطق حفاظت شده استان خراسان رضوی از جمله دیگر مناطق گردشگری استان است. این مناطق شامل:

۱. منطقه حفاظت شده رئیسی در ۱۹ کیلومتری جنوب نیشابور به وسعت ۵۰ هکتار؛
۲. منطقه حفاظت شده ارس سیستان (هزار مسجد) در کلات نادری با وسعت ۱۱۲۷۱۴ هکتار؛
۳. منطقه حفاظت شده گرزمی در سرخس و ۱۰۰ کیلومتری شرق مشهد؛
۴. منطقه حفاظت شده سیرخون در خواف با وسعت ۵۴۳۲۸ هکتار؛
۵. منطقه حفاظت شده کوه بزنگان در شرق مشهد؛
۶. منطقه حفاظت شده قرچغه در باجگیران با مساحت ۳۳۰۵۹ هکتار؛
۷. منطقه حفاظت شده هلالی در غرب گناباد و جنوب شرق بجستان با وسعت ۱۲۰۷۱۹ هکتار؛
۸. منطقه حفاظت شده الله اکبر در درگز و مجاور پارک ملی تندوره؛
۹. منطقه حفاظت شده جنگل خواجه در کلات نادری روستای چهچهه.

استان خراسان رضوی هشت تالاب در فهرست مناطق تحت مدیریت محیط زیست دارد و ۹ منطقه هم معرفی شده است. رودخانه های حفاظت شده تاجن و کشف رود، اثر طبیعی - ملی دریاچه بزنگان، بخشی از کال مژن آباد واقع در منطقه حفاظت شده سیرخون، بخشی از رودخانه کال شور سبزوار واقع در پناهگاه حیات وحش شیراحمد، دریاچه چشمه سبز گلکمان واقع در منطقه حفاظت شده بینالود، رودخانه شمخال واقع در منطقه حفاظت شده دربادام و کال شور گناباد واقع در مناطق شکار ممنوع نوبهار و سه کوهک، تالاب های حائز اهمیت استان و در فهرست مناطق تحت مدیریت این اداره کل است. رودخانه های هریرود، زنگلانلو، اترک، لائین، ایده لیک و کال های مژن آباد، کال شور سبزوار، گناباد و چشمه سبز گلکمان نیز به عنوان مناطق مستعد، برای معرفی به عنوان تالاب مطرح هستند. علاوه بر آن بر اساس تعریف کنوانسیون رامسر از تالاب های طبیعی و مصنوعی، ۵۱ منطقه در این استان قابلیت معرفی به عنوان تالاب و میکرو تالاب را دارند که از آن جمله می توان به پیت لندها، سدها و آب بندانها اشاره کرد.

جدول ۱۱۵- مسیرهای گردشگری استان خراسان رضوی

ردیف	مبدأ سفر	مقصد سفر	مسیر سفر	فهرست جاذبه‌ها
۱	مشهد	نیشابور	مشهد- نیشابور	قدمگاه، آرامگاه خیام، آرامگاه عطار، آرامگاه کمال الملک، امامزاده محمد محروق، آرامگاه فضل بن شاذان، دهکده و مسجد چوبی، ییلاق درود، ییلاق بوژان، آبشار یار
۲	مشهد	کلات	مشهد- کلات	عمارت خورشید، دروازه ارغونشاه، برج و باروی دربند ارغونشاه، کتیبه نادری، مسجد کبود گنبد، بند نادری، آبشار قره‌سو، آبشار ارتکند، ییلاق خانه زو
۳	مشهد	تربت جام	مشهد- تربت جام	سد فریمان، ییلاق و رودخانه روستای چنار، آرامگاه شیخ احمد جامی، رباط جام، آبگرم شاهدان گرماب، دره اوزنه
۴	مشهد	گناباد	مشهد- گناباد	کاخک، آب انبار شریعت، فئات قصبه، مسجد جامع، مدرسه نجومیه، کاخ صفویه، رباط زین آباد، بیدخت
۵	مشهد	فردوس	مشهد- فردوس	آبگرم فردوس، مسجد کوشک، حمام کوشک، امامزاده سلطان محمد و سلطان ابراهیم
۶	مشهد	درگز	مشهد- درگز	پارک جنگلی تندروه (جهلمیر)، قلعه بندیان، بازارچه مرزی لطف آباد
۷	مشهد	کاشمر	مشهد- کاشمر	امامزاده سید مرتضی، امامزاده سید حمزه، آرامگاه مدرس
۸	مشهد	شاندیز	مشهد- شهر توس - شاندیز	آرامگاه فردوسی، بقعه هارونیه، بازار شهر شاندیز، ییلاق ابرده، ییلاق زشک
۹	مشهد	سرخس	مشهد- سرخس	دریاچه بزنگان، سد دوستی، پل خاتون، بابالقمان، شیلان، رباط شرف
۱۰	مشهد	اخلمد	مشهد- اخلمد	ییلاق و آبشار زیبای اخلمد

رویکرد راهبردی

۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی

مسائل راهبردی به رویدادها، وقایع و روندهای کلیدی، پیچیده و بی‌ساختار اطلاق می‌گردد که با پیامدهای چند رخساره‌ای و چندبعدی اثر چشم‌گیر بر راهبردهای آتی منطقه و خود منطقه دارند. با توجه به اثرات چشم‌گیر این مسائل بر منطقه به عنوان یک کل، شناسایی این مسائل یکی از پراهمیت‌ترین گام‌ها در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی است (محمدیان مصمم، ۱۳۹۸). در ادبیات جهانی رهیافت‌هایی که تصمیم‌گیران برای شناخت مسائل راهبردی به کار می‌گیرند عبارت‌اند از: پویش محیطی، مدیریت مسائل، صورت‌بندی مسئله و تشخیص. در این طرح از رهیافت اعتدالی و سپارده برای شناسایی مسائل راهبردی استفاده می‌شود که در واقع با بهره‌گیری از ابعاد و معیارهای رهیافت‌های رایج جهانی است. بدین ترتیب که مسئله‌ای با شفافیت اندک، پیچیدگی، کنگی و عدم قطعیت بالا، اثرات شدیدتر، ماندگارتر و منفی‌تر، غیرعادی و جداگر، چندبعدی بودن و مقیاس اثرگذاری بالاتر و خارج از حوزه قدرت و اختیار و مسئولیت، مسئله‌ای راهبردی‌تر به‌شمار می‌رود (محمدیان مصمم، ۱۳۹۷). به منظور مشخص کردن این مسائل، براساس متغیرها و جهت آن‌ها کارشناس مربوطه از امتیاز ۱ (کمترین) تا ۱۰ (بیش‌ترین) استفاده کرده و در نهایت با جمع امتیازات مسئله راهبردی استان را مشخص کرده‌است. در جداول زیر مسائل راهبردی استان در عرصه‌های مختلف مشخص و شرح داده شده‌است.

مسائل راهبردی در عرصه مدیریتی استان خراسان رضوی عبارت است از نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی، ظرفیت پایین منابع انسانی از نظر کمی و کیفی در بعضی از سازمان‌های آمایشی، پهناوری استان و نبود دسترسی برابر و مناسب به کلیه امکانات اداری، فقدان نگرش راهبردی و بلندمدت مدیران و تصمیم‌گیران، تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی، کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش، ضعف در برنامه‌ریزی به موقع توسعه (شهر و روستا) با توجه به مهاجرت گسترده به شهر و نگاه سیاسی و امنیتی در امور مدیریتی.

در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش، پایین بودن میزان مشارکت، فقر و محرومیت، سکونتگاه‌های غیررسمی، مهاجرفرستی، کاهش نرخ رشد سالانه جمعیت، نرخ رشد منفی جمعیت روستایی و تمرکز نامتوازن جمعیت، مسائل راهبردی استان را شکل داده‌اند.

در عرصه زیربنایی و نظام سکونتگاهی، استان با مسائل راهبردی سهم بالای مصرف آب در بخش کشاورزی و اضافه برداشت از منابع آب زیرسطحی و وضعیت بحرانی دشت‌های استان، محدودیت دسترسی به شبکه حمل و نقل جاده‌ای ریلی در شرق استان، عدم توازن در توزیع و استقرار شهرها بر اساس اندازه جمعیت، نرخ منفی

رشد جمعیت روستایی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی و وضعیت فوق برتری و بزرگ‌سری شهر مشهد مواجه است.

در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست، استان با مسائل راهبردی قرارگیری بخش زیادی از استان در پهنه خطر نسبی زلزله، فرسایش خاک افزایش سیل خیزی، تنش و بحران شدید آبی و خطر بروز زمین لغزش در بخش های زیادی مواجه است.

در عرصه اقتصادی نیز پایین بودن متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی، سرانه پایین تولید ناخالص داخلی استان، بهره‌وری پایین بخش معدن، بهره‌وری پایین بخش کارگاه‌های صنعتی استان و سطح برداشت پایین از محصولات باغبانی استان، مسائل راهبردی استان را شکل داده‌اند.

امتیاز نسبی	اهداف												عنوان					
	بند تفصیلی																	
	منبع مسئله	کاهش مسئله	مختار از مسئله	مقیاس کارکردی	غیر عالی بودن	وابستگی و ارتباطات زیاد	رشدکننده/زاینده/جدآوری بالا	شادان اثر و پیامد	تیردلی بودن (مضرب)	هاندازی	منفی بودن	میزان قابلیت در کم کمتر		عدم قطعیت	ریسکی	پیشگویی	غیر مسئله	تفاهومی و عدم وضوح
۱۱۰	۴	۴	۶	۵	۷	۴	۹	۸	۵	۷	۵	۴	۷	۹	۵	۹	توسعه استان	نیرو نظام بهبود و ارتقای فرآیندها و نتایج (برنامه‌ها، پیمانها) بر اساس گزارشات صادر کرد
۱۱۴	۸	۸	۲	۷	۹	۱۰	۹	۸	۸	۸	۲	۸	۳	۶	۸	۲	۵۳	کمبود جدید منابع مالی و بودجه لازم برای تحقق آمایش استان
۱۱۶	۹	۷	۲	۴	۸	۷	۷	۹	۶	۷	۳	۶	۲	۵	۶	۲	۵۴	برنامه‌ریزی و تأمین منابع مالی از مرکز و عدم تطابق در آمد و هزینه استان
۹۰	۵	۵	۲	۴	۵	۵	۶	۴	۴	۵	۲	۵	۵	۴	۴	۴	۵۵	نیروی مدیریت بهینه منابع مالی و بودجه موجود و مشارکت پایین بانک ها و موسسات مالی بر اساس برنامه توسعه استان
۱۰۵	۲	۴	۴	۵	۶	۶	۵	۶	۷	۶	۸	۲	۶	۳	۸	۶	۵۶	نیروی ساز و کارهای لازم برای ریسک جهت فعالیت بخش خصوصی و تعاونی
۱۰۷	۲	۲	۸	۲	۸	۸	۵	۶	۷	۶	۸	۲	۹	۸	۴	۶	۵۷	نیروی نظام مدیریت ریسک در تهیه و اجرای برنامه آمایش و توسعه استان
۱۰۸	۱	۲	۲	۲	۸	۸	۹	۲	۷	۹	۶	۲	۹	۸	۴	۴	۵۸	نیروی سیستم جامع داده ها و اطلاعات توسعه استان
۷۰	۱	۱	۳	۱	۵	۳	۶	۱	۵	۶	۳	۳	۸	۶	۵	۵	۵۹	نیروی نظام مستند سازی و انتشار دوره‌های آن
۷۱	۱	۱	۶	۱	۲	۲	۴	۱	۶	۶	۴	۲	۷	۷	۵	۸	۶۰	عدم تبدیل تجربیات به مدیریت دانش و انتشار آن جهت نقد بررسی
۱۳۲	۵	۶	۸	۷	۹	۷	۸	۶	۷	۸	۳	۶	۷	۸	۹	۹	۶۱	عدم تمرکز بر حصول نتیجه (دانشی) به هدف در اجرای برنامه توسعه استان (به جای اجرای صرف تعدادی پروژه)
۱۱۶	۵	۶	۶	۷	۸	۷	۸	۴	۶	۸	۴	۴	۶	۵	۷	۷	۶۲	عدم توجه به ذخیره و مانده‌های منابع

جدول ۱۱۷- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی

مسئله	پند
نیود نظام یکپارچه و همه جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان	تصمیم‌گیری قلمرومحور
ظرفیت پایین منابع انسانی از نظر کمی و کیفی در بعضی از سازمان‌های آمایشی	سازمانی
پهناباری استان و نبود دسترسی برابر و مناسب به کلیه امکانات اداری در استان	مسئله محور
ققدان نگرش راهبردی و بلندمدت مدیران و تصمیم‌گیران	تغییرات و انطباق
تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی	تصمیم‌گیری قلمرومحور
کمبود جدی منابع مالی و بودنی لازم برای تحقق آمایش استان	مالی و بودنی
ضعف در برنامه‌ریزی به موقع توسعه استان (شهر و روستا) با توجه به مهاجرت گسترده به شهر	مسئله محور
نگاه سیاسی و امنیتی در امور مدیریتی در استان خراسان رضوی	مسئله محور
عدم تمرکز بر حصول نتیجه (دستیابی به هدف) در اجرای برنامه توسعه استان (به جای اجرای تعدادی پروژه)	نتیجه‌گرا
ضعف در مفاهیم آینده‌پژوهی و تأکید بر برنامه‌ریزی سنتی در سازمان‌ها	مسئله محور

جدول ۱۱۸ - تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی - اجتماعی - آموزش

امتیاز نهایی	ایجاد												مسئله					
	منبع مسئله		کشف مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		بعد تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)					بعد تحلیلی						
	میزان رطاب‌الارتباط‌ناستین (مستویات)	غیر صلبی بودن	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی	میزان تاب‌ناستی							
۱۳۰	۳	۴	۵	۵	۵	۹	۷	۷	۷	۱۰	۷	۵	۴	۶	۹	۶	۶	کاهش سرمایه‌های اجتماعی در هر سه بعد
۱۱۹	۵	۴	۵	۵	۸	۸	۹	۸	۸	۱۰	۶	۵	۷	۷	۶	۶	۶	اعتماد عمومی پایین
۱۱۲	۴	۴	۵	۵	۸	۸	۷	۸	۸	۹	۵	۶	۷	۷	۷	۴	۷	حقوق
۱۱۸	۴	۵	۵	۵	۹	۹	۹	۹	۹	۱۰	۷	۵	۴	۷	۸	۶	۶	میزان پایین اقتضار به ایرانی بودن
۱۱۶	۵	۵	۵	۵	۸	۸	۸	۸	۸	۱۰	۷	۵	۷	۷	۷	۷	۷	پایین بودن میزان مشارکت
۱۴۲	۴	۵	۶	۶	۱۰	۹	۸	۹	۹	۱۰	۵	۶	۵	۶	۹	۵	۵	قدر و محوریت
۱۴۹	۵	۶	۷	۷	۱۰	۹	۸	۹	۸	۱۰	۷	۶	۶	۶	۷	۷	۷	سکونتگاه غیررسمی
۱۵۰	۸	۶	۷	۷	۱۰	۸	۸	۸	۸	۱۰	۵	۶	۶	۶	۹	۵	۵	مهاجرت رسمی
۱۴۵	۶	۶	۷	۷	۹	۸	۸	۸	۸	۱۰	۵	۷	۵	۶	۸	۶	۶	پایین آمدن نرخ رشد سه‌ساله جمعیت
۱۴۴	۶	۵	۷	۷	۹	۷	۸	۸	۸	۱۰	۹	۵	۶	۶	۹	۵	۵	نرخ رشد منفی جمعیت روستایی
۱۳۷	۷	۵	۶	۶	۸	۷	۷	۷	۷	۱۰	۵	۶	۶	۶	۸	۵	۵	شماره کم‌نمایان جمعیت
۱۲۱	۷	۶	۸	۸	۷	۶	۵	۷	۷	۸	۵	۵	۵	۵	۶	۷	۴	بالا بودن حجم زنان خودسرپرست
۱۲۰	۴	۶	۵	۵	۴	۷	۸	۸	۸	۹	۸	۵	۳	۵	۵	۵	۵	پوشش تحصیلی پایین و ترک تحصیل بالا
۱۱۹	۹	۶	۷	۷	۸	۶	۶	۵	۵	۷	۶	۲	۳	۴	۷	۵	۵	کمبود معلم
۱۱۸	۴	۵	۷	۷	۸	۶	۶	۷	۷	۸	۶	۶	۵	۴	۷	۷	۷	سزانه پایین فضای آموزشی
۱۱۷	۴	۷	۷	۷	۸	۷	۶	۶	۶	۷	۶	۴	۶	۴	۶	۶	۶	مدارک گزینی و بیکاری
۱۱۷	۵	۵	۶	۶	۶	۶	۷	۷	۷	۷	۷	۳	۴	۵	۶	۶	۵	فقدان مطالعات آمایشی

امداد	بعد تحلیلی												مستله	
	(دوره‌های تحلیلی)													
	منبع مسئله		کشش مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		تفاوت اثر و پیامد		تفاوت اثر و پیامد		تفاوت اثر و پیامد			
استاد نهایی	پروانه ربط از نظر دسترس	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	ضعف آموزش مجاری
	غیر عملی بودن (مسئولیت)	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۵
۱۱۶	پروانه ربط از نظر دسترس	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	ضعف آموزش مجاری
	غیر عملی بودن	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۵
۱۱۴	پروانه ربط از نظر دسترس	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	ضعف آموزش مجاری
	غیر عملی بودن	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۵
۱۱۳	پروانه ربط از نظر دسترس	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	ضعف آموزش مجاری
	غیر عملی بودن	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۵
۱۱۲	پروانه ربط از نظر دسترس	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	ضعف آموزش عالی
	غیر عملی بودن	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۵

جدول ۱۱۹- شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی- جمعیتی و آموزش

عنوان	شرح
پایین بودن میزان مشارکت	خراسان رضوی در ارتباط با میزان مشارکت در فعالیت داوطلبانه و وضعیت مناسبی نداشته و دارای رتبه ۱ در کشور است.
فقر و محرومیت	بر اساس داده‌های تمام شماری سال ۱۳۹۵، جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان خراسان رضوی برابر با ۱,۰۱۲,۲۲۱ نفر (۱۵/۷ درصد از جمعیت استان) است. از این تعداد ۴۹۶,۷۲۸ نفر زن و ۵۱۵,۴۹۳ نفر مرد هستند.
سکونتگاه غیررسمی	کلان‌شهر مشهد در سال ۱۳۹۷، حدود ۱,۳۰۰,۰۰۰ نفر جمعیت حاشیه نشین دارد (قدس آتلازین؛ ۱۳۹۷: ۱۳۹۷).
مهاجر فرستی	طی ۱۰ ساله منتهی به سال ۱۳۹۵ (۱۳۸۵-۹۵)، استان خراسان رضوی حدود ۲ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده است.
پایین آمدن نرخ رشد سالانه جمعیت	نرخ رشد جمعیت این استان در دوره ۶۵-۶۵ تا ۱۳۵۵-۶۵ تحت تأثیر سیاست‌های جمعیتی کشور بسیار بالا بوده و رقم قابل توجه ۵,۰۶ درصد را به خود اختصاص داده است. اما از دوره ۷۵-۷۵ تا ۱۳۶۵-۶۵ به بعد، نرخ رشد جمعیت استان روند کاهشی را طی کرده است به طوری که نرخ رشد در این استان در تمام دوره‌های مورد بررسی پایین‌تر از نرخ چابک‌نشین (۲/۱) و همچنین کمی بالاتر از میانگین کشوری بوده است. کاهش نرخ رشد جمعیت در استان خراسان رضوی با توجه به میزان باروری مطلوب در این استان به دلیل مهاجرت فرستی استان رخ داده است.
نرخ رشد منفی جمعیت روستایی	طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۹ مناطق روستایی استان بیش از ۲۵۹ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده و میانگین رشد سالانه جمعیت مناطق روستایی طی دوره مورد بحث، ۱۳۰- درصد پادست آمده است.
تمرکز نامتوازن جمعیت	تراکم جمعیتی شهرستان‌ها از حدود ۸ نفر در هر کیلومتر مربع (شهرستان بجستان) تا حدود ۳۶۸ نفر در هر کیلومتر مربع (شهرستان مشهد) در نوسان است.

جدول ۱۲۰- مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

امتیاز نهایی	ایجاد													مسئله			
	بعد تطبیقی																
	منبع مسئله	کاهش مسئله	محتوای مسئله (ماهیت مسئله)	ویژگی‌های تحلیلی (ماهیت مسئله)													
				ظرف عملی بودن	میزان ریسک/ارتباط	نمایش	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	تاثیر	
۱۰۹	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	سهم بالای مصرف آب در بخش کشاورزی و اضافه برداشت از منابع آب زیرسطحی و وضعیت بحرانی دشت های استان
۶۲	۱	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	محدودیت دسترسی به شبکه حمل و نقل جاده ای ریلی در شرق استان	
۹۷	۵	۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	نرخ منفی رشد جمعیت روستایی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی	
۸۶	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	عدم توازن در توزیع و استقرار شهرها بر اساس اندازه جمعیت	
۷۶	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	وضعیت فوق برتری و زیرگسری شهر مشهد	

جدول ۱۲۱- شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

مسئله	شرح
سهم بالای مصرف آب در بخش کشاورزی و اضافه برداشت از منابع آب زیرسطحی و وضعیت بحرانی دشت‌های استان	حدود ۶۸ درصد ظرفیت سد‌ها در خراسان رضوی، خالی از آب است. از مجموع ۳۷ دشت خراسان رضوی، ۳۴ دشت در وضعیت ممنوعه قرار دارد. بر اساس آمار ۹۰ درصد روستاهای دارای ۲۰ خانوار و بیشتر، از خدمات آب‌رسانی برخوردار بوده‌اند که بخشی از این روستاها به واسطه کاهش سطح آب‌های زیرزمینی با مشکل تأمین آب رو به رو است. روستاهای دارای بحران آب بیش‌تر در شهرستان‌های نیشابور، سبزوار، گناباد، قوچان، تربت‌جام و خواف واقع شده‌اند.
محدودیت دسترسی به شبکه حمل و نقل جاده‌ای ریلی در شرق استان	علاوه بر این که مقایسه طول راه‌های استان با میانگین کشوری نشان از ضعف دسترسی‌پذیری استان دارد، بررسی وضعیت دسترسی‌پذیری استان نشان از محدودیت دسترسی به شبکه حمل و نقل جاده‌ای در شرق استان است و الگوی سطح پوشش استان نشان از الگوی مرکز پیرامون به مرکزیت شهر مشهد دارد.
عدم توازن در توزیع و استقرار شهرها بر اساس جمعیت	سلسله مراتب اندازه شهر و نظام سکونت‌گاهی استان دارای عدم توازن و تعادل در توزیع اندازه شهری است؛ چراکه به علت خالی بودن طبقه جمعیتی شهرهای بسیار بزرگ (۵۰۰-۱۰۰۰ هزار نفر)، شکاف جمعیتی در میان نظام شهری استان کاملاً مشهود است.
نرخ منفی رشد جمعیت روستایی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی	روند تخلیه آبادی‌های استان از جمعیت و کاهش گرایش به روستائیت در استان خراسان رضوی مشابه با روند حاکم بر کشور دنبال شده است؛ به طوری که متوسط رشد سالانه استان معادل ۰/۳- درصد بوده و در سطح کشور نیز طی دوره مذکور میزان این شاخص معادل ۰/۲۸- درصد برآورد شده است.
وضعیت فوق برتری و بزرگ‌سری شهر مشهد	شاخص نخست شهری مهتا در سطح استان خراسان رضوی، نشان از فوق برتری شهر مشهد نسبت به سه شهر نخست استان است. چراکه شهر مشهد به عنوان مرکز استان خراسان رضوی با داشتن جمعیتی معادل ۳۰۰۱۱۸۴ نفر در سال ۱۳۹۵، بیشترین جمعیت شهری را در خود جای داده و از نظر اندازه جمعیتی با شهر دوم استان (نیشابور) که جمعیتی معادل ۲۶۴۳۷۵ نفر در سال ۱۳۹۵ داشته، اختلافی بیش از ۱۱ برابر دارد.

جدول ۱۲۳- شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست

شرح	مسئله راهبردی
بر اساس نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین‌لرزه، اکثریت گستره استان خراسان رضوی در محدوده با خطر نسبی بسیار زیاد و زیاد قرار دارد. بر این اساس، بیشتر مساحت استان خراسان رضوی، به عبارتی در حدود یک سوم مساحت استان در منطقه بسیار بالا و دو سوم دیگر باقیمانده در منطقه خطر زمین‌لرزه زیاد قرار گرفته است.	فرآیند پهنه‌بندی خطر نسبی زمین‌لرزه، اکثریت گستره استان خراسان رضوی در محدوده با خطر نسبی بسیار زیاد و زیاد قرار دارد. بر این اساس، بیشتر مساحت استان خراسان رضوی، به عبارتی در حدود یک سوم مساحت استان در منطقه بسیار بالا و دو سوم دیگر باقیمانده در منطقه خطر زمین‌لرزه زیاد قرار گرفته است.
در حال حاضر ۲۵۵۷ هکتار از استان خراسان رضوی در پهنه خطر سیل قرار دارد.	فرسایش خاک افزایش سیل خیزی
با توجه به نتایج به دست آمده از شاخص‌های ارائه شده، مشخص شد که استان خراسان رضوی در مرحله تنش آبی قرار دارد. شایان ذکر است که این استان در مرحله بحران آب قرار دارد چرا که با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحران، این استان در محدوده بحران زیاد آب قرار دارد.	تنش و بحران شدید آبی
بر اساس مطالعات انجام شده، تعداد ۷۶ نقطه از استان با زمین لغزش روبرو هستند که وسعت آن‌ها بیش از ۱۰۰ هکتار از دامنه‌ها را تشکیل داده است.	خطر بروز زمین لغزش در بخش‌های زیادی از استان

جدول ۱۲۴- تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی

نمای اقتصاد	ابعاد											مسئله										
	منبع مسئله		کشش مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		بعد تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)															
	بزرگان ربط از روابط تابستین (مستقر)	غیر عمدی بودن	بزرگان تابستین تابستین از کسب	علم تطبیق ناشی شدن از کسب	کنترل نابرابری	چند بعدی بودن (اقتصادی/اجتماعی و)	مقاس کارکردی	غیر عادی بودن	وابستگی و ارتباطات زیاد	کمیته‌های راهبردی/بخش‌های بالا	تاثیرات اثر و پیامد		پیشرویی بودن (محیط)	اوله‌گذاری	مبهمی بودن	بزرگان تابستین در کسب	عدم تطبیق	ریسک	نیروی انسانی	مسئله نسبی	ناملموم و عدم وضوح	
۱۰۹	۱	۲	۴	۲	۵	۹	۶	۸	۷	۷	۸	۵	۶	۶	۴	۶	۴	۶	۵	۵	۵	سرتاپه پایین تولید ناخالص داخلی استان
۱۰۲	۲	۱	۱	۴	۴	۷	۷	۵	۶	۶	۵	۵	۷	۵	۷	۷	۴	۵	۵	۵	۵	بهره وری پایین بخش معدن
۱۰۰	۱	۲	۲	۲	۵	۸	۶	۷	۷	۷	۷	۶	۶	۶	۶	۶	۴	۶	۵	۴	۴	پایین بودن متوسط درآمد سالانه ساکنان یک خانوار روستایی
۹۲	۱	۱	۲	۲	۴	۷	۵	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۷	۴	۵	۴	۴	۴	بهره وری پایین بخش کارگاه‌های صنعتی استان
۹۹	۱	۲	۲	۲	۵	۶	۸	۸	۷	۷	۸	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۴	۴	سطح برداشت پایین از محصولات باغیاتی استان

جدول ۱۲۵- شرح مسائل راهبردی استان خراسان رضوی در عرصه اقتصادی

عنوان مسئله	شرح مسئله
پایین بودن متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی	بررسی میزان در آمد سالانه خانوار روستایی نشان می‌دهد که این شاخص در استان وضعیت مطلوبی ندارد. به عبارتی مناطق روستایی استان دارای اهمیت زیادی هستند. به این دلیل که ۸۴ درصد از جمعیت روستایی کشور در استان خراسان رضوی قرار دارد. از این رو پایین بودن متوسط درآمد سالانه خانوار، موجب گسترش فقر عمومی، مهاجرت و تخلیه روستا می‌شود. بررسی میزان در آمد سالانه نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۴ متوسط درآمد ۱۲۱۶۰۰ هزار ریال بوده که در همین سال متوسط فقر کشور ۱۶۱۰۲۸ هزار ریال بوده است. در این سال رتبه استان از نظر متوسط درآمد در سطح پایینی قرار دارد و رتبه آن ۳ است. با گذر زمان میزان درآمد سالانه نسبت به میانگین کشوری کاهش یافته است که در سال ۱۳۹۸ این میزان برای استان خراسان رضوی، ۲۲۴۹۵۶ هزار ریال است در حالی که میانگین درآمد سالانه یک خانوار روستایی ۲۹۷۰۲۲ هزار ریال بوده است.
سرنانه پایین تولید ناخالص داخلی استان	یکی از معضلات اساسی سرنانه تولید ناخالص داخلی است. با وجود رتبه پنجم استان از نظر ارزش افزوده، سرنانه تولید به دلیل بهره‌وری پایین نیروی کار در استان در سطح پایینی قرار دارد.
بهره‌وری پایین بخش معدن	بررسی سهم استان از معادن کشور نشان می‌دهد که استان رتبه دوم از نظر تعداد معادن در کشور را دارد. به عبارتی ۷/۸۷ درصد از معادن کشور در این استان قرار دارد. همچنین سهم شاغلان معدن در حال بهره‌برداری نیز در سطح بالایی است و ۴/۷۵ درصد از شاغلان معدن در حال بهره‌برداری در این بخش مشغول به فعالیت‌اند که از این نظر رتبه استان ۷ است. بررسی میزان سرنانه ارزش تولیدات معادن در حال بهره‌برداری ۰/۹۲ درصد است که در مقایسه با میانگین کشوری (۴/۸۱ درصد) در سطح پایین قرار دارد. همچنین سرنانه ارزش افزوده معادن در حال بهره‌برداری کمتر از یک ششم میانگین کشوری است.
بهره‌وری پایین بخش کارگاه‌های صنعتی استان	بررسی سهم کارگاه‌های صنعتی استان نشان می‌دهد که ۷/۱۳ درصد از کارگاه‌های صنعتی استان در خراسان رضوی قرار دارند. در این میان سهم شاغلان این بخش نیز ۶/۴۹ درصد از کل شاغلان بخش صنعتی کشور است. اما بررسی سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی ۳/۶۶ درصد است و سهم استان از ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر ۳/۶ درصد است. به عبارتی میزان ارزش تولید و ارزش افزوده کارگاه‌های صنعتی نصف ظرفیت کارگاه‌های صنعتی استان خراسان رضوی بوده است. از این رو در این زمینه شاهد کاهش بهره‌وری هستیم.
سطح برداشت پایین از محصولات باغی استان	توزیع سطح بارور محصولات باغی در کشور نشان می‌دهد که خراسان رضوی با ۱۲/۴ درصد از زمین‌های باغی کشور در رتبه نخست سهم زمین‌های باغی کشور قرار دارد. اما میزان برداشت محصولات و به عبارتی سهم عملکرد، گویای سطح پایین آن است که میزان تولید محصولات باغی استان ۴/۶ درصد است و در رتبه ۶ قرار دارد.

۴-۲- تدوین اهداف بنیادین

اهداف بنیادین سند، اهدافی هستند که در جهت حل مسائل راهبردی استان خراسان رضوی در پیش گرفته شده‌اند. در جدول زیر اهداف بنیادین سند به تفکیک محورهای مطالعاتی مشخص شده است.

جدول ۱۲۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه خراسان رضوی

اهداف بنیادین	محور
- تطبیق الگوی کشت در مناطق با توجه به شرایط اقلیمی و پتانسیل مناطق و بهبود روش‌های آبیاری - جایگزینی استفاده از انرژی‌های پاک به جای مصارف سوخت فسیلی - ارتقای پایداری منابع طبیعی بویژه منابع آب و خاک - کنترل و کاهش خطرپذیری پهنه‌های سکونت، فعالیت و ارتباطات در قبال مخاطرات طبیعی - اشاعه الگوی بهینه‌سازی تولید و مصرف پایدار مواد و انرژی - حفاظت، احیاء و بهره‌برداری خردمندانه از منابع طبیعی، محیط‌زیست و میراث فرهنگی برای نیل به توسعه پایدار	منابع طبیعی و محیط زیست
- تبدیل به قطب خدماتی کشور - بهبود فضای کسب و کار - اقتصادی پویا و مولد - محرومیت‌زایی از برخی شهرستان‌های محروم استان به ویژه شهرستان‌های مرزی - قطب صنعتی کشور با تأکید بر فناوری بالا - کشاورزی پایا و پایدار - تخصص‌گرایی و تنوع‌گرایی در ساختار تولید استان - رقابت‌پذیری اقتصادی - اقتصاد سبز و پایدار - قطب تولید محصولات ارگانیک کشاورزی	اقتصادی
- شناساندن میراث فرهنگی استان در جهت افزایش میزان گردشگر - کاهش نرخ طلاق و جلوگیری از روند رو به افزایش آن - کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی در استان - تأکید بر سازمان‌های مردم‌نهاد و افزایش اختیارات آن‌ها در جهت افزایش میزان مشارکت مردم استان به ویژه در فعالیت‌های داوطلبانه - افزایش و رشد میزان سرمایه‌های اجتماعی در استان - افزایش میزان اعتماد در بین مردم - تقویت و تأکید بر هویت ملی افراد و افزایش میزان افتخار به ایرانی بودن - برقراری عدالت و برابری در جامعه - افزایش میزان روحیه آینده‌نگری و امید به آینده در استان - برقراری عدالت اجتماعی - توسعه اقتصادی - توسعه پایدار - برقراری عدالت اجتماعی - کاهش آسیب‌های اجتماعی - دستیابی به رشد متعادل و مطلوب جمعیت طی ۲۰ سال آینده - بهبود زیرنظام‌های آموزش عالی	اجتماعی-جمعیتی

اهداف بنیادین	محور
	- ایجاد پیوند بین آموزش عالی و جامعه و مسائل آن
	زیربنایی - افزایش بهره‌وری آب و انرژی در استان - بهبود کیفیت زیرساخت‌های جاده‌ای استان
	مدیریتی - نهادی - اجرایی نمودن حداکثری برنامه‌ها و پروژه‌ها در همه‌ی حوزه‌ها - مشارکت حداکثری نهادها در تصمیم‌گیری و اجرا - ارتقای مدیریت امنیت و ایمنی در حوزه‌های مختلف توسعه - برنامه‌ریزی راهبردی و تمرکز بر مسائل اصلی توسعه استان - حساسیت‌اندک نسبت به مدیریت غیربومی در استان - تشکیل ستاد جذب و حمایت از سرمایه‌گذاران استان خراسان رضوی - تشکیل به موقع و با حساسیت شورای فرهنگ عمومی و شورای برنامه‌ریزی استان - برخورداری نسبی از نیروی انسانی باتجربه و دانش‌آموخته - تمایل بالا به مشارکت در تصمیم‌سازی و ارتقای کیفیت مدیریت بخش دولتی - خواست و استقبال جامعه از انجام اصلاحات اداری - برخورداری از رشد نسبی دانش و بینش تخصصی و حرفه‌ای در مدیران نظام اداری - آشکار و روشن‌سازی مأموریت‌ها و وظایف نهادها و دستگاه‌های فعال در استان - مدیریت باثبات و تاحدامکان بومی و آشنا با وضعیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی استان و ثبات در تصمیم‌گیری - دسترسی تمام استان به امکانات و خدمات اداری و نهادی - نگرش راهبردی و بلندمدت مدیران و تصمیم‌گیران - شایسته‌سالاری و ثبات در انتصاب و تداوم خدمت - ارتباط بین سیاست‌های کلان و خط‌مشی‌های اداری و اجرایی - انطباق فرهنگ سازمانی با شرایط جغرافیایی، باورها و نگرش‌های جامعه - تقویت هماهنگی بین ستادها و کمیته‌های استانی - استفاده از آخرین دستاوردهای فنی و تخصصی در مدیریت کیفیت - انطباق مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن - نظارت بر عملکرد شوراهای و کمیته‌ها و پرداختن به وظایف اصلی و مهم در تصمیم‌گیری و نه صرفاً هماهنگی - مدیریت یکپارچه، بین‌بخشی، میان‌رشته‌ای و مبتنی بر قلمروهای فضایی - فهم صحیح و دقیق مجریان از برنامه‌ها و اهداف - تأمین منابع مالی و پولی مناسب و به موقع و کاهش ریسک - آموزش نیروهای متخصص و بین‌رشته‌ای جهت راهبری توسعه استان - ایجاد نظام پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود - برنامه‌ریزی مشارکتی و از پایین به بالا - تمرکز مدیریت بر نتایج و برون‌دادها - تمرکز مدیریت بر مسئله‌های اولویت‌دار استان - الزام قوانین و مقررات پشتیبان اجرای آمایش استان - هماهنگی با تغییرات و فرصت‌ها و تهدیدهای جدید
	نظام سکونتگاهی - کاهش تمرکز نظام شهری استان - توسعه پیوندهای ملی و فراملی

۴-۳- تدوین چشم انداز

در برنامه‌ریزی راهبردی، چشم‌انداز محرکی انگیزشی، هدف غایی و تصویر و دید شرایط ایده‌آل، مطلوب و منحصر به فرد منطقه یا سازمان در آینده است که از ویژگی‌های وضوح، خلاصه‌گی، امید، آینده‌سو، چالش‌انگیز، خاطره‌انگیز و تحقق‌پذیر، مطابقت با ارزش‌ها و فرهنگ و زمان‌بندی برخوردار است. با توجه به اهداف و اسناد فرادست، استان خراسان رضوی:

خراسان رضوی به عنوان اصلی‌ترین زیارتگاه کشور، به پاس وجود حرم مطهر امام رضا (ع) و صنایع و کشاورزی سبز و دانش‌بنیان و همچنین گردشگری ترکیبی و زنجیره‌ای به هاب گردشگری مذهبی و اقتصادی شمال شرق کشور مبدل شده و با توسعه زنجیره‌های تولید و ارزش و همچنین روابط و جریان‌های اقتصادی فراملی، معیشت پایدار را برای مردمان خود و زمینه‌های توسعه استان‌های هم‌جوار را فراهم ساخته است. ضمن آنکه از پایداری محیط زیستی منطقه حفاظت می‌کند.

۴-۴- مأموریت‌های اصلی

مأموریت‌ها در واقع علت وجودی، هدف و شرح کارهای منحصر به فردی است که منطقه برای نیل به چشم‌انداز خود انجام می‌دهد. بنابراین مأموریت‌ها با کلماتی همچون حمایت، بهینه کردن، خلق، درگیری، یاری، کمک، فراهم کردن، برآورده کردن، تأمین ترویج و غیره آغاز می‌شود. در واقع، مأموریت کلان خراسان رضوی، پایدار کردن پیشرفت و آبادانی آن است و در کنار آن موارد زیر نیز به عنوان مأموریت‌های استان مطرح است:

- خلق فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی عادلانه برای جمعیت عشایر؛
- رونق و مقاومتی کردن اقتصاد منطقه؛
- ریشه‌کنی فقر و تأمین معیشت ایمن و باثبات برای تمامی گروه‌ها؛
- بهره‌برداری خردمندانانه و پایدار از قابلیت‌ها و مواهب خدادادی؛
- کاهش آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات طبیعی و سایر شوک‌های بیرونی؛
- کاهش و یا از بین بردن عدم‌تعدادها و بی‌عدالتی‌های فضایی؛

- توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی جوان و با فرهنگ، متخصص، مشارکت‌جو، مولد و سالم؛
- حفظ، حمایت و ترویج ویژگی‌های ارزشمند سبک زندگی سالم و مولد روستایی و عشایری؛
- برقراری عدالت و دربرگیری اقتصادی، اجتماعی-فضایی؛
- حفظ، ارتقا و ترویج سبک زندگی ایرانی-اسلامی؛
- تأمین نیازهای اساسی همگان و ایجاد برابری در دسترسی به فرصت‌ها و تسهیلات؛
- توانمندسازی و مقتدرسازی محرومان و در حاشیه‌ماندگان و بی‌صدایان؛
- خلق مدیریت قلمرویی یکپارچه و سبز؛
- ارتقای تعاملات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی؛

۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید

پس از بررسی و تحلیل و شناسایی مسائل راهبردی، در نهایت به منظور تعیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، از روش تحلیل راهبردی (سوات) استفاده شد. این روش در ادبیات برنامه‌ریزی راهبردی، ابزاری مؤثر برای تحلیل، هدایت و کنترل محیط مورد برنامه‌ریزی به شمار می‌آید. این روش بر این اصل استوار است که هر پدیده در یک محیط رقابتی تحت تأثیر سازماندهی ساختار درونی خود و عوامل ناشناخته و خارج از کنترل در محیط بیرونی (محیط پیرامون) قرار دارد. بنابراین سنجش و تحلیل راهبردی، می‌تواند شکاف بین شرایط موجود و مطلوب را به منظور دستیابی به الگوی پایدار، زیست‌پذیر و رقابتی تعیین و سپس ارزیابی نماید. هدف تحلیل راهبردی استان خراسان رضوی، شناسایی عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر آن در دستیابی به اهداف توسعه است که در محورهای مدیریتی-نهادی، اقتصادی، اجتماعی-جمعیتی، منابع طبیعی و محیط زیست، زیربنایی و نظام سکونتگاهی به تحلیل آن می‌پردازد.

جدول ۱۲۷ - عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	عوامل درونی	نقاط قوت (Strengths)	زمینه
- فقدان نگرش فضایی در تصمیم‌گیری‌ها و چابک‌دگی نهادهای خدمات‌رسان در سطح ملی و استانی؛ - عدم ایجاد سازوکار لازم برای مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی و اجرای طرح توسعه استان؛ - آشنایی شدن رویکرد توسعه در استان و عدم استفاده حداکثری از ظرفیت‌های استان؛ - ضعف در نظارت کیفی بر توسعه استان و اتلاف منابع ملی و استانی؛ - ریسک بالای مشارکت در توسعه استان و اجرای ناقص برنامه‌ها؛ - ضعف در توانمندی‌های جذب منابع و ظرفیت‌های داخلی و خارج از استان؛ - ایجاد پیامدهای نامطلوب اجتماعی، اقتصادی، محیط زیستی اقدامات و پروژه‌ها به دلیل عدم‌زدایی قبل و حین اثرات و انجام اصلاحات لازم؛ - بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - افزایش کشمکش‌ها به دلیل ساختار قومی موجود در داخل استان خراسان رضوی و استان‌های مجاور و عدم همکاری و وحدت	- رفع موانع حقوقی و قانونی در جهت گسترش ارتباطات اقتصادی و فرهنگی با سایر نقاط کشور؛ - استفاده از ظرفیت‌های تخصصی و فن بخش خصوصی داخلی و خارج از استان جهت تحقق مدیریت یکپارچه در سطح پایش، نظارت، ارزیابی و تصمیم‌سازی؛ - یکپارچه‌سازی داده‌ها و اطلاعات موجود در نهادهای دولتی و غیردولتی و ایجاد سامانه هدایت و کنترل توسعه استان؛ - وضع چارچوب‌های قانونی برای استفاده از ظرفیت‌های مالی و بودنی بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری؛ - وضع قوانین مدیریتی و حقوقی جهت کاهش ریسک فعالیت اقتصادی و غیراقتصادی نظیر ارائه مجوزها، تسهیلات، تخفیفات و غیره؛ - هدایت نمودن و استفاده از مصوبات نهادهای ملی نظیر ستاد بازآفرینی شهری، ستاد اقتصاد مقاومتی، هیأت دولت و غیره جهت هماهنگی و تسهیل امور در استان؛ - ایجاد کمیته‌های نظارتی در ابعاد مختلف مدیریت آمایش استان در چارچوب اختیارات نهادهای حاکمیتی (استانداردی) و تعیین برنامه بهبود	- بهنجاری و سمت استان و ضعف دسترسی به امکانات اداری مرکز استان؛ - حاکمیت تفکر بخشی‌نگری در کنار مدیریت فردگرایانه و عدم نظارت عالی؛ - ساختار قومی- قبیله‌ای و مذهبی متکثر استان و کشمکش‌های مدیریتی و تصمیم‌گیری؛ - ضعف شدید در روابط و هماهنگی‌های بین سازمانی و قبیله متعارض بر همکاری‌های بین سازمانی؛ - غلبه تصور ذهنی و باور اجزای اشتغال پایدار در نظام اداری دولتی استان؛ - مدیریت ناکارآمد بر منابع انسانی بخش دولتی؛ - غلبه سبک مدیریت فردگرایانه، فردنخواهانه و غیرمشارکتی؛ - ضعف فرهنگ و باور نسبت به امر پاسخگویی و مسئولیت‌های موجود و فعال در عدم‌نظارت بر فعالیت‌ها و مصوبات شورای، کمیته‌ها و کمیسیون‌های موجود و فعال در استان؛ - عریض و طویل بودن کارگروه‌ها و تعداد زیاد اعضای آن‌ها و مشکلات در گفتگو، تعامل و تصمیم‌گیری؛ - بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد یات سیاسی و مدیریتی؛ - عدم توجه و برنامه‌ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه‌های ملی، استانی و زیرساختی؛ - تعیین اسناد متعدد توسعه در سطح استان و تداخل تصمیم‌گیری‌ها در برخی موارد نظیر سند ملی توسعه استان و طرح ناحیه؛	- حساسیت و توجه ویژه مقام معظم رهبری و ریاست محترم جمهور و مجلس شورای اسلامی به انجام اصلاحات اداری؛ - برخورداری از رشد نسبی دانش و پیشرفت تخصصی و حرفه‌ای در مدیران نظام اداری؛ - تمایل بالا به مشارکت در تصمیم‌سازی و ارتقای کیفیت مدیریت بخش دولتی؛ - حساسیت ادراک نسبت به مدیریت غیربومی در استان - تشکیل پهنومق و با حساسیت شورای فرهنگ عمومی استان و شورای برنامه‌ریزی استان - برخورداری نسبی از نیروی انسانی با تجربه و دانش آموخته - ایجاد سازوکارهای قانونی جهت پراکنش فضایی جمعیت و خارج شدن از بزرگسوی مشهد، در راستای تعادل بخشی در سطح استان و پرمیز از تمرکز جمعیت؛ - تهیه سند ملی توسعه استان و تعیین تکلیف فعالیت‌ها و محورهای توسعه؛ - فعال بودن ستادها و کمیته‌های استانی در جهت بررسی و رفع مشکلات و موانع؛ - تمرکز بر توسعه اقتصادی مبتنی بر فناوری به	نظام مدیریت		

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقاط قوت (Strengths)	نقطه ضعف (Weakness)
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف	نقاط قوت		
رویه در توسعه استان؛ فقدان آمادگی و تمهید به تحول و دگرگونی در نظام اداری؛	تبادل اطلاعات و تجربیات با سایر استان‌های موفق در اجرای برنامه توسعه آمایش استان؛	نبود هماهنگی و هم‌افزایی مدیریتی در تصمیم‌گیری‌ها و تبادل قلمروهای مدیریتی؛ برنامه‌ریزی توسعه استان بدون تمرکز بر اولویت‌های مسائل استان از نگاه مردم و نهادهای مردمی؛ ابهام و عدم شفافیت در مسائل امنیتی و اثرات و الزامات آن بر توسعه استان؛ فقدان برنامه‌ریزی پایش به بالا و برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و نمایندگان شهری و روستایی آن‌ها؛ ضعف در ایجاد چارچوب استفاده از منابع و دارایی‌های بخش خصوصی و مردمی در توسعه استان؛ فقدان نیروهای متخصص و فنی مورد نیاز و کافی برای راهبری توسعه استان؛ نبود سازوکار منسجم نظارت، ارزیابی و بهبود عملکرد سازمانی در راستای اجرای برنامه توسعه استان؛ عدم تأمین منابع مالی مورد نیاز یا توجه به تولید ناخالص استان؛ نبود سیستم جامع داده‌ها و اطلاعات جهت رصد توسعه و شناسایی به موقع مشکلات و چالش‌ها؛ بروز نهم‌جور بودن توسعه و عدم توجه به نتایج و پاندها و سطح دستیابی به اهداف توسعه استان؛ فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛ نبود سازوکار پایش زمانی پروژه‌ها و اقدامات و ایجاد تغییرات یا توجه به شرایط؛ عدم توجه به زنجیره و ماتریس نتایج و کاهش کارآمدی اقدامات؛	جای ریزگر در صورت استفاده از منابع؛ وجود قوانین و مقررات نهادی جهت پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود و نیاز به به کارگیری صحیح از آن‌ها؛		

در محور اقتصادی

جدول ۱۲۸ - عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی

عوامل بیرونی		عوامل درونی		زمینه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	
- کمبود منابع مالی جهت توسعه بخش کشاورزی و معدن - گسترش بخش غیررسمی اقتصاد - وجود قاچاق کالا و مواد مخدر - مهاجرت نیروی کار - سیاست‌های وارداتی دولت در جهت تضعیف تولید داخلی - فقدان سیستم حمایتی از افراد بیکار شده - سیستم ناملتوب مالیاتی - اقتصاد رانتی - جنس سرمایه در بخش‌های غیر مولد اقتصاد - تحریم اقتصادی و بحران کرونا - وارداتی بخش از نهادهای تولیدی به ویژه در زمینه ماشین‌آلات به خارج از استان - کاهش رقابت در بازار به دلیل دولتی بودن بیشتر ساختار تولید.	- امکان گسترش صادرات بر پایه محصولات کشاورزی - همجواری با کشور افغانستان ترکمستان برای گسترش بازار فروش - امکان نفوذ به بازار مالی کشورهای همسایه - پیوند فرهنگی با کشورهای همسایه و ایجاد بازارچه‌های مرزی - امکان سرمایه‌گذاری مشترک در پروژه‌های صنعتی مشترک‌المنافع - امکان گسترش مبادلات تجاری با کشورهای آسیای میانه - فراهم بودن بازار تقاضا به دلیل وجود زائران - تنها قطب صنعتی در شرق کشور - امکان بهره‌برداري از صنعت خودرو جهت در اختیار گرفتن بازار شرق کشور و کشورهای	- رتبه چهارم پایین‌ترین میزان درآمد سالانه خاوار روستایی - متوسط درآمد سالانه یک خاوار شهری پایین از میانگین کشور - بالا بودن ضریب جینیبی مناطق شهری - روند نزولی تولید ناخالص داخلی در چندسال اخیر - رتبه سوم از نظر سهم آب مصرف‌شده استان از منابع آب کشور - رتبه ششم سهم استان از آب مصرف‌شده در بخش صنعت در کشور - کاهش بهره‌وری نیروی انسانی - بهره‌وری پایین در بخش معدن - بهره‌وری پایین در بخش کارگاه‌های صنعتی - سطح پایین مهارت و دانش نیروی انسانی شاغل	- رتبه سوم از نظر پایین‌ترین نرخ بیکاری مناطق روستایی در کشور - رتبه پنجم پایین‌ترین نرخ بیکاری در مناطق شهری کشور - بار نکفل خالص و ناخالص پایین‌تر از میانگین کشور - رتبه نخست سهم جمعیت روستایی کشور - اندازه بزرگ بازار خانگی - رتبه سوم نرخ مشارکت اقتصادی در مناطق شهری - رتبه چهارم تولید ارزش افزوده بخش کشاورزی - مزیت نسبی در تمامی زیربخش‌های بخش کشاورزی استان - رتبه دوم سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار کشور	نظام اقتصادی

عوامل بیرونی		عوامل درونی		زمینه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	
	- همسایه - وجود بازارهای بالقوه در زمینه جذب معدن در کشورهای همجوار - امکان تبدیل به قطب لجستیکی و کالایی منطقه‌ای با کشورهای آسیای میانه - قرار گیری در مسیر جاده ابریشم - امکان پیوستن به توافقات تجاری بین منطقه‌ای	- در بخش صنعت - عملکرد ضعیف بخش بافات استان - عملکرد ضعیف بخش صادرات کشاورزی - ضعف در زیرساخت‌های نگهداری محصولات کشاورزی	- رتبه دوم سهم استان از معادن در حال بهره‌برداری کشور - رتبه هفتم سهم استان از شاغلان معادن در حال بهره‌برداری در کشور - رتبه سوم سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر در کشور - رتبه سوم سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر در کشور - رتبه دوم تولید ارزش افزوده بخش خدمات در کشور - رتبه سوم تولید فولاد کشور - قطب تولید گوگرد کشور	

در محور منابع طبیعی و محیط زیست

جدول ۱۲۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط زیستی توسعه فضایی استان

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	عوامل درونی	نقاط قوت (Strengths)	زمینه
- فرارگیری استان در پهنه زمین لرزه زیاد و بسیار زیاد - شدت مصرف آب بیش از مقدار تجدید - شریذگی آن و ادامه حفاری های غیر مجاز در دشت ها و در نتیجه بیشتر منابع زیر زمینی - نشست یا تخریب واحدهای مسکونی به دلیل عدم رعایت حریم گسل‌ها و مسیر سیلاب‌ها - موقعیت جغرافیایی استان و دور بودن از مراکز سیاسی - اتکا به تأمین آب از حوزه خارج کشور - خصوصاً در مورد شهر مشهد - صنعت در اکامی مردم استان در حفاظت طبیعی - استان و احداث تخریب منبع طبیعی و مناطق حفاظت‌شده - بحران شدید آبی و احداث پروژه جانش های جدید آبی - کاهش منابع و احصال تسریع پایان زایی - خشکسالی های بی در می ۲۰ ساله اخیر و کاهش بارندگی و پیش‌روی بیابان	- پتانسیل‌های متنوع طبیعی خصوصاً مناطق مناسب برای جذب گردشگر داخلی و خارجی و هیأت‌های ورزشی - استفاده از پتانسیل های آب مجازی با توجه به کم آبی استان - وجود پتانسیل‌های غنی در زمینه توسعه دامپروری و کشاورزی و باغات - وجود پتانسیل‌های غنی در زمینه گیاهان دارویی - برخورداری از ظرفیت توسعه پروژه اسب - برخورداری از ظرفیت توسعه پروژه اسب - اصل ترکیب نوغانداری - وجود ظرفیت سرمایه گذاری در انرژی - برخورداری از شرایط زمین شناسی، ژئومورفولوژی، فیزیوگرافی و هیدرولوژی مناسب برای احداث سد و دریاچه‌های مصنوعی - گیاهان دارویی	- تنش شدید آبی - وجود گسل‌های بزرگ در غرب استان - محدود بودن اراضی کشاورزی - ضربت سلب بخشی زیاد در بیشتر شهرستان‌های استان - فرارگیری تعداد ۷۶ نقطه از استان در خطر زمین لغزش - فراموش بودن زیرساخت‌های مناسب بهره‌برداری از معادن - وقوع خشکسالی در استان و کمبود منابع آب در سال‌های اخیر - عدم استفاده بهینه از منابع آب بخش کشاورزی - کمبود آب و بارندگی و بهره برداری سنتی و غیراصولی از منابع آب موجود - فقر پوشش گیاهی در استان و تشدید فرسایش و وقوع سیل‌های مفرط	- برخورداری از معادن غنی سنگ‌های ساختمانی و معادن کانی‌های فلزی و غیر فلزی - وجود آب قابل کنترل مرزی و نیز در محدوده نقاط مستحق به کبیر - شرایط مناسب دشت های شمالی استان برای کشاورزی و فعالیت های عمرانی - وجود بیش از ۵۰ درصد زمین با شیب کمتر از ۵۰ درصد، مناسب برای سکونت و فعالیت - وجود بیش از ۵۵ درصد زمین مناسب برای کشاورزی - وجود مناطق حفاظت شده مانند سارنگال، گلپور، فرخود، میاندشت جاجرم (که از محدوده مناطق حفاظت شده‌ای است که بزرگترین آسیبی در آن حیات دارد) - وجود تنوع زیستی، توپوگرافی متنوع، پرگرمی و جنگلی و قلبی - برخورداری از جاذبه‌های اکوتوریستی، تفریحگاه‌های طبیعی - برخورداری از آب و هوای معتدل با هوای لطیف و باد ملایم استان - برخورداری از چشمه‌ها و سراب‌های معدنی جهت آب درمانی و املاح درمانی و منابع آب منطقی منظم - برخورداری از ارتفاعات، فندان آلودگی‌های نوری و هوایی، تودریز گردها	نظام طبیعی و محیط زیست		

در محور اجتماعی-جمعیتی-آموزشی
جدول ۱۳۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان

عوامل بیرونی		عوامل درونی		زمینه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	
- افزایش مهاجران غیرقانونی در استان به دلیل مرزی بودن استان - افزایش نفوذ رسانه‌ها در بین مردم - افزایش تنش‌ها و تعارضات در استان - افزایش میزان جرم و آسیب‌های اجتماعی در استان - برخورد‌های نامناسب با گردشگران خارجی و ایجاد ناراضی و کاهش میزان گردشگر در استان - افزایش میزان بی‌اعتمادی در بین مردم و همچنین مسئولین	- امکان استفاده از ظرفیت‌های گردشگری مذهبی به دلیل وجود حرم مطهر امام رضا(ع) - تمایل بالای شهروندان کشورها مذهبی به سفر به مشهد - استفاده از ظرفیت‌های موجود گردشگری و امکان آرزو آوری بالا از طریق گردشگران خارجی - امکان توسعه مشاغل حوزه گردشگری	- افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی از جمله طلاق و قاچاق مواد مخدر - میزان پایین سرمایه‌های اجتماعی در هر سه بعد - اعتقاد به بی‌عدالتی و نابرابری در استان - میزان مشارکت پایین در استان - کاهش انسجام - اعتماد سازمانی پایین - کاهش میزان امید به آینده	- میزان رضایت از زندگی در استان - میزان بالای ملی به پیشرفت - قطب گردشگری مذهبی کشور - ایجاد اشتغال‌های مرتبط با گردشگری	بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی
- رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان - فقر معیشتی و تأثیرات نامطلوب بر سلامتی ساکنین استان - خالی شدن روستاها از جمعیت - کاهش چشم‌گیر تولیدات کشاورزی	- مزیت نسبی در تولید محصولات باغی - مزیت نسبی در تولید محصول زعفران - مزیت نسبی در دامداری و دامپروری - مزیت نسبی در پرورش دام سنگین و سبک - مزیت نسبی در پرورش تخم‌پنبه دانه - مزیت نسبی در پرورش کرم ابریشم - مزیت نسبی در پرورش طیور - مزیت نسبی در پرورش زنبور عسل - مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی و صنعتی - مزیت نسبی در آبروی پروری - مزیت نسبی در تولید صنایع دستی - مزیت نسبی در ایجاد واحدهای بسته‌بندی و صنایع تبدیلی	- مهاجرت بیرون‌استانی از استان‌های همجوار - آموزش ناهمگام در سطح استان - عدم استفاده از شیوه‌های نوین آبیاری - کاهش بهره‌وری کشاورزی - کم‌آبی	- وجود حرم مطهر امام رضا(ع) - وجود شهرک‌ها و نواحی صنعتی - در مناطق محروم - وجود معادن و ظرفیت‌های معدنی - جاذبه‌های گردشگری دینی، طبیعی و تاریخی - وجود موزه‌ها با کشاورزی - ترکتستان و افغانستان - وجود ۵ شهرک فعال در استان - وجود منطقه ویژه اقتصادی - سرخس و سبزوار	فقر و محرومیت

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)	زمینه		
		- مزیت نسبی در وجود کارخانه قند		- وجود بازارچه های مرزی - قرارگیری در مسیرهای ترانزیتی						
- رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان - افزایش آسیب‌های اجتماعی - بالا رفتن قیمت زمین به دلیل افزایش تقاضا در مناطق شهری - افزایش فقر - مهاجرت روستا-شهری - تخلیه روستاها - افزایش مهاجرت‌پذیری پرونا استانی - توزیع نامتعادل جمعیت - بحران آب		- گردشگری دینی و درآمد حاصل از آن - قرارگیری در مرکز کشور موقعیت ترانزیتی		- رشد مهاجرت از روستا به شهر - کاهش بهره وری کشاورزی - توزیع نامتوازن امکانات در سطح استان - فقر شهری و روستایی - بیکاری - عدم تعادل در توزیع جمعیت - خشکسالی‌های پیاپی و کاهش منابع آب - مهاجرت‌پذیری از استان های همجوار - گرانی مسکن و اجاره بها - مهاجرت‌پذیری اتباع - مدیریت چندپاره شهری		- تاریخی - معادن و صنایع ارزشمند - مرزهای مشترک با ترکمنستان و افغانستان		- حاشیه‌نشین - ی و - مطالعات - فرودست		
- از دست دادن نیروی جوان و متخصص به علت مهاجرت فرستی - افزایش مسائل و آسیب‌های اجتماعی به واسطه بالا بودن میزان خانوارهای زن سرپرست و به تبع آن، فقر اقتصادی این دسته از خانوارها - کاهش کیفیت دسترسی به خدمات در نقاط شهری به واسطه رشد پیش‌بینی‌نشده جمعیت - ایجاد بحران در حوزه‌های مسکن، اشتغال، آموزش و ... - به واسطه رشد پیش‌بینی‌نشده جمعیت شهری		- فراهم بودن نیروی متمرک و توسعه و بالندگی استان به واسطه نیروی انسانی جوانی که در دسترس قرار دارد.		- تراز مهاجرتی منفی - منفی شدن رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان - بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست - بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست تنها - بالا بودن جابه‌جایی جمعیت در داخل استان - نامتوازن بودن تراکم جمعیتی در سطح استان		- تراز مهاجرتی منفی - منفی شدن رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان - بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست - بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست تنها - بالا بودن جابه‌جایی جمعیت در داخل استان - نامتوازن بودن تراکم جمعیتی در سطح استان		- ۶۴ساله (جمعیت فعال باقوه) - متناسب بودن متوسط بعد خانوار - بالا بودن میزان علم و ولادت - معادل بودن میزان باروری کل - معادل بودن شاخص نسبت جنسی		- بررسی ویژگی‌ها - جمعیتی

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)	زمینه		
- افت تحصیلی دانش‌آموزان - پایداری وضعیت بی‌سوادی در سطح استان - افت کیفیت آموزش		- انسداد مبادی بی‌سوادی		- پوشش تحصیلی پایین در دوره متوسطه دوم - آمار بالای ترک تحصیل - پایین بودن سرانه فضای آموزشی - وجود حجم ۳۰ درصدی مدارس تعمیر و تخریبی - کمبود معلم (۲۳ هزار) - عدم دسترسی حدود ۲۱ درصد دانش‌آموزان به سامانه شاد - تقاضای اجتماعی پایین برای سوادآموزی - پایداری بی‌سوادی در مناطق محروم استان - عدم سامان‌دهی دقیق وضعیت استخدامی آموزگاران - نهمیت - نبود اطلاعات آماری دقیق - بازگشت به بی‌سوادی		- بالا بودن نرخ پوشش تحصیلی به خصوص در دوره ابتدایی - بالاتر بودن نرخ سواد در سطح استان نسبت به متوسط کشوری - تعداد بالای مراکز یادگیری محلی		- وجود ۱۸۶ موسسه آموزش عالی دولتی در سطح استان؛ - بیش از ۲۲۴۲۵۱ دانشجوی شاغل در مقاطع مختلف تحصیلی؛ - تعداد بالای موسسات آموزش عالی دولتی و با کیفیت؛		آموزش عالی
- پاسخگو نبودن آموزش عالی به نیازهای خاص استان؛ - عدم ارتباط آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با مسائل زیست بوم؛		- دسترسی به آموزش با کیفیت		- ضعف بین‌المللی سازی آموزش عالی با وجود ظرفیت آن در استان؛ - عدم تناسب رشته‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛ - ضعف آموزش مجازی؛ - مدرک گرایی و مهارت پایین و بیکاری فارغ‌التحصیلان؛ - مشکلات دانشگاه فرهنگیان؛						

در محور زیربنایی و نظام سکونتگاهی

جدول ۱۳۱ - عوامل درونی و بیرونی در نظام نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی		عوامل درونی		زمینه
	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)		
- مخاطرات ناشی از محدودیت شبکه زیرساخت بر مهاجرت‌های روستا شهری - مخاطرات ناشی از محدودیت‌های منابع آب	- فرصت اتصال شهرهای شرق استان به شبکه ریلی مشهد-عنوان - فرصت توسعه شهر سبزوار به عنوان مرکز ترازیت و لجستیک	- محدودیت‌های منابع آب استان - محدودیت‌های شبکه آزادراهی در استان - محدودیت‌های دسترسی شهر سبزوار به شبکه ریلی - محدودیت پهنه شرقی استان در دسترسی به شبکه جاده‌ای - سهم پایین زیرساخت‌های جاده‌ای نسبت به میانگین کشوری	- دسترسی مناسب مناطق شهری و روستایی استان به زیرساخت‌های برق و گاز - دسترسی به زیرساخت‌های حمل و نقل ریلی و جاده‌ای - وجود فرودگاه بین‌المللی مشهد و فرودگاه سبزوار در استان - دسترسی شهرهای سبزوار و مشهد به کریدورهای اصلی کشور	نظام زیربنایی	
- مخاطرات ناشی از محدودیت شبکه زیرساخت بر مهاجرت‌های روستا شهری - مخاطرات ناشی از محدودیت‌های منابع آب	- امکان توسعه صادرات برق به کشورهای همسایه	- محدودیت‌های شبکه آزادراهی - محدودیت‌های زیرساخت آبرسانی	- دسترسی به مرزهای شرقی کشور - وجود شبکه‌های ریلی در استان - وجود فرودگاه مشهد و سبزوار	موقعیت استراتژیک	
- روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی	- امکان برقراری پیوندهای فرامرزی - امکان توسعه فعالیت‌های گردشگری در شهرهای استان	- وضعیت نامناسب مشخص نخست شهری در استان - عدم توازن در توزیع جمعیت بر اساس اندازه - محدودیت‌های تپو گرافیکی ناشی از رشته کوه بینابود توسعه شهرهای مشهد و بینابود	- وجود کلانشهر بلندی مشهد در استان - قرارگیری در موقعیت ترازیتی و ارتباطی مناسب	سکونتگاهی	

تدوین راهبردها و سیاستها

۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها

در این بخش با بهره‌گیری از نتایج تحلیل‌ها در ابعاد مختلف و همچنین مسائل و اهداف راهبردی، راهبردها و سیاست‌های اصلی سند توسعه استان خراسان رضوی تدوین شده است. علاوه بر تدوین راهبردها، سیاست‌های فضایی نیز برای هر یک از راهبردها تدوین گشته تا به طور تفصیلی تر حوزه‌های کنش را مشخص سازد. این راهبردها و سیاست‌ها بر اساس مسائل راهبردی استان خراسان رضوی و اهداف بنیادین تدوین شده است.

در حوزه مدیریتی، ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارای محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان، ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی، آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی، تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری راهبردهای منتخب است.

در عرصه نظام سکونتگاهی، راهبردهای توسعه نظام مجمع الجزایری بر اساس توسعه مراکز شهری استان و توسعه پیوندهای فراملی بر اساس همکاری بین‌مرزی اتخاذ شده است.

با توجه به اهمیت تولید و بخش اقتصاد استان خراسان رضوی، راهبردهای این حوزه گسترده‌تر بوده و شامل گسترش بخش چهارم اقتصاد شامل بازارهای مالی و بیمه، افزایش ارتقای مهارت‌آموزی، جذب سرمایه‌گذاری از رهگذر اعتقادات مذهبی، توسعه کشت گلخانه‌ای، اصلاح الگوی کشت، بسترسازی جهت توسعه صادرات، بهره‌گیری از تکنولوژی‌های جدید جهت صرفه‌جویی در مصرف آب، کاهش صنایع آب‌بر در سطح استان، گسترش مبادلات تجاری از طریق بازارچه و نمایشگاه‌های مرزی، توسعه تجارت الکترونیکی، گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی، ارتقای بهره‌وری نیروی انسانی، ایجاد خوشه‌های معدنی و صنعتی، تکمیل زنجیره ارزش در بخش کشاورزی، ارتقای فناوری در زمینه کشف و استخراج معدن، ارتقای ارزش افزوده بخش معدن در اقتصاد کشور، گسترش صنایع پایین‌دستی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش معدن، تسهیل و توسعه زیرساخت‌ها جهت توسعه بخش معدن، الگوی کشت بهینه و تقویت الگوی چند کشتی است.

در عرصه زیربنایی، راهبردها شامل توسعه شبکه آزادراهی و بزرگراه استان، توسعه پیوندهای درون منطقه‌ای استان، توسعه خدمات لجستیک و ترانزیت در استان و توسعه زیرساخت مربوط با آب و انرژی با تأکید بر منابع تجدیدپذیر است.

در عرصه اجتماعی، راهبردها شامل توانمندسازی اقشار مختلف جامعه در جهت اشتغال پایدار و توسعه فعالیت‌های گردشگری، کاهش میزان آسیب‌های اجتماعی با نظارت دقیق بر آن، افزایش میزان نشاط اجتماعی و امید به آینده در استان، افزایش سرمایه‌های اجتماعی در جهت افزایش میزان اعتماد، انسجام و مشارکت‌های

اجتماعی، افزایش میزان هویت اجتماعی و تاکید بر تعلق و عرق ملی، برقراری عدالت و برابری اجتماعی و افزایش میزان رضایت در استان، اشتغال زایی و مهارت افزایی، تأمین زیرساخت ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری، مدیریت منابع آبی، حفظ جمعیت روستایی، تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب، افزایش توانمندسازی اجتماعی، پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته، کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین، مدیریت یکپارچه شهری، جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک، حفظ میزان باروری کثونی، افزایش پوشش تحصیلی و کاهش ترک تحصیل، ترمیم و تجهیز و افزایش سرانه فضای آموزشی، جذب نیروی انسانی، بهبود وضعیت آموزش مجازی، افزایش تقاضا برای سوادآموزی، ارتقای انگیزه حرفه‌ای آموزشیاران، انسداد مبادی بی سوادی، بهبود بین‌المللی سازی آموزش عالی استان، انجام مطالعات آمایش آموزش عالی و متناسب‌سازی رشته‌ها با نیازها و مزیت‌های استان، بهبود وضعیت آموزش مجازی در دانشگاه‌ها، ارتقای مهارت محوری و بهبود وضعیت کمی و کیفی دانشگاه فرهنگیان است.

در بعد محیط زیستی نیز راهبردهای ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات، حفظ و احیای جنگل‌ها و مراتع، بیابان‌ها و تلاب‌های استان، اصلاح الگوی کشت با در نظر گرفتن مزیت نسبی استان، بستر سازی برای توسعه روش های نوین تولید آب و ارتقای کمی و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی تدوین شده است.

جدول ۱۳۲- راهبردها و سیاستهای سند توسعه استان خراسان رضوی در محورهای مختلف

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
- تمرکز و یکپارچگی در تصمیم‌گیری از طریق تشکیل کمیته راهبری توسعه استان؛ - رفع موانع و تعارضات اجتماعی و فرهنگی در نظام مدیریتی استان؛ - الزام کلیه ستادها و کمیته‌های استانی به اجرای سند توسعه فضایی استان و ارائه برنامه اجرایی به کمیته راهبری و تأیید و تصویب آن برای اجرا؛ - ارجاع کلیه تصمیمات نهادی و ستادی مغایر با سند توسعه فضایی استان و یا ضرورت بازنگری در تعدادی از برنامه‌های سند به کمیته راهبری و تصمیم‌گیری نهایی توسط آن و الزام اجرایی آن؛ - مشارکت حداکثری کلیه دخیلان توسعه فضایی استان در تصمیم‌گیری‌ها؛	- ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارای محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان خراسان رضوی؛ - ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی استان خراسان رضوی؛ - آموزش و بکارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان خراسان رضوی؛ - تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری؛	مدیریتی

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
- تهیه برنامه نظارت کمیته راهبری بر اجرای برنامه توسعه استان؛ - استفاده از ظرفیت‌های فنی و تخصصی خارج از نهادهای دولتی به دلیل کمبود نیروی انسانی ماهر و کافی برای رصد توسعه فضایی استان؛ - رفع موانع قانونی و حقوقی اجرای سند توسعه فضایی استان؛ - شفافیت در الزامات و مقررات امنیتی و سیاسی موثر بر توسعه فضایی استان؛ - ارتقای دانش فنی و تخصصی نیروهای فعال در نهادها و ستادها؛ - تهیه راهنماها و دستورالعمل‌های اجرایی برنامه توسعه فضایی استان و آموزش دوره‌ای آن به مجریان؛ - بکارگیری مشاوران فنی و تخصصی برای راهبری توسعه فضایی استان؛ - بودجه‌ریزی مشارکتی؛ - تعیین سهم و نحوه تخصیص اعتبارات و بودجه در بخش‌های مختلف؛		
- ایجاد خدمات ترانزیتی در سکونتگاه‌های مرزی استان - توسعه خدمات برتر در شهر مشهد، نیشابور و سبزوار - ایجاد نظام خوشه‌ای و کریدوری در توسعه فعالیت‌ها پیرامون مشهد و نیشابور - امکان‌سنجی ایجاد استان خراسان غربی به مرکزیت شهر سبزوار - توسعه پیوندهای ملی با استان‌های پیرامون - تقویت پیوندهای روستا-شهری - توسعه پیوندهای مرزی بر اساس همکاری مشترک شهرهای مرزی با کشور افغانستان و ترکمنستان	- توسعه نظام مجمع الجزایری بر اساس توسعه مراکز شهری استان - توسعه پیوندهای فراملی بر اساس همکاری بین مرزی	نظام سکونتگاهی
- تأکید بر خدمات پشتیبان تولید - توانمندسازی گروه‌های اجتماعی ضعیف - توسعه بخش کشاورزی با محوریت مناطق روستایی - سیاست‌گذاری توسعه صنعتی در قالب خوشه و شبکه و زنجیره‌های تولیدی - تأکید بر سیاست‌های فضایی هم‌افزایی - تأکید بر توسعه پایدار در بهره‌برداری از معادن - تأکید بر سیاست‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای - تمرکز صنایع با تأکید بر صنایع بالادستی با فناوری بالا	- گسترش بخش چهارم اقتصاد شامل بازارهای مالی و بیمه - افزایش ارتقای مهارت آموزی - جذب سرمایه‌گذاری از رهگذر اعتقادات مذهبی - توسعه کشت گلخانه‌ای - اصلاح الگوی کشت - بسترسازی جهت توسعه صادرات - بهره‌گیری از تکنولوژی‌های جدید جهت صرفه جویی در مصرف آب - کاهش صنایع آب بر در سطح استان - گسترش مبادلات تجاری از طریق بازارچه و نمایشگاه‌های مرزی - توسعه تجارت الکترونیکی - گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی - ارتقای بهره‌وری نیروی انسانی - ایجاد خوشه‌های معدنی و صنعتی	نظام اقتصادی و فعالیت

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
	- تکمیل زنجیره ارزش در بخش کشاورزی - ارتقای فناوری در زمینه کشف و استخراج معدن - ارتقای ارزش افزوده بخش معدن در اقتصاد کشور - گسترش صنایع پایین دستی - جذب سرمایه گذاری خارجی در بخش معدن - تسهیل و توسعه زیست‌ساخت‌ها جهت توسعه بخش معدن - الگوی کشت بهینه و تقویت الگوی چند کشتی	
- توسعه محور آزادراهی مشهد-سبزوار-تهران - توسعه ارتباط ریلی شهر سبزوار به محور مشهد تهران - توسعه خدمات لجستیک در شهرهای مرزی استان - توسعه بندر خشک در شهر سبزوار - تقویت پیوندهای روستا-شهری - توسعه پیوندهای فراملی و فرامرزی - توسعه کشاورزی بین مرزی بر اساس منابع و منافع مشترک - بهینه سازی و مکانیزاسیون مصرف آب در بخش کشاورزی - توسعه نیروگاه های تجدیدپذیر استان بخصوص در بهنه های کویری سبزوار و جنوب استان	- توسعه شبکه آزادراهی و بزرگراه استان - توسعه پیوندهای درون منطقه‌ای استان - توسعه خدمات لجستیک و ترانزیت در استان - توسعه زیرساخت مربوط با آب و انرژی با تاکید بر منابع تجدی پذیر	نظام زیربنایی، حمل و نقل و ارتباطات
- توانمندسازی اقشار مختلف جامعه و ایجاد آمادگی بیشتر مردم در جهت مشاغل مورد نیاز استان از طریق آموزش‌های فنی و حرفه‌ای - افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی در استان و افزایش اعتماد، مشارکت و انسجام در جهت اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در استان - نظارت بر آسیب‌های اجتماعی و جلوگیری از آن و همچنین برخورد قاطع با مرتکبین جرم در استان - تاکید بر افزایش میزان سازمان‌های مردم نهاد و افزایش مسئولیت‌های آن‌ها در راستای بالا بردن مشارکت مردم	- توانمندسازی اقشار مختلف جامعه در جهت اشتغال پایدار و توسعه فعالیت‌های گردشگری - کاهش میزان آسیب‌های اجتماعی با نظارت دقیق بر آن - افزایش میزان نشاط اجتماعی و امید به آینده در استان - افزایش سرمایه‌های اجتماعی در جهت افزایش میزان اعتماد، انسجام و مشارکت‌های اجتماعی - افزایش میزان هویت اجتماعی و تاکید بر تعلق و عرق ملی - برقراری عدالت و برابری اجتماعی و افزایش میزان رضایت در استان	اجتماعی-فرهنگی
- بهره‌مندی از فرصت‌های گردشگری و ... - تأمین زیرساخت‌های گردشگری - افزایش مهارت‌های افراد و برگزاری دوره‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه های کارآفرینی و مهارت‌های اشتغال و ... - توانمندسازی اقتصادی ساکنین مناطق محروم	- اشتغال زایی - مهارت‌افزایی - تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری - مدیریت منابع آبی	فقر و محرومیت

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
توسعه صنایع و رشته های صنعتی - حمایت و تشویق به تشکیل صندوق های اعتباری در سطح محلات - تقویت زیرساخت های شهری در تمامی مراکز شهری - بهره گیری از شیوه های نوین آبیاری - تناسب قابلیت زمین با نوع کشت - ارائه تسهیلات به کشاورزان	- حفظ جمعیت روستایی	
- گسترش نهادهای مردم نهاد و و دفاتر تسهیلاتی به منظور ارتقای توانمندی های ساکنین - افزایش تاب آوری اجتماعی، افزایش مشارکت و اعتماد اجتماعی - توسعه مرکز فنی و حرفه ای و توسعه مراکز کارآفرینی - ارائه تسهیلات رفاهی و زیربنایی به سکونتگاه های غیررسمی - اعمال سیاست های تشویقی جهت مقاوم سازی مسکن - حمایت بیمه ای از محصولات کشاورزی - افزایش بهره وری کشاورزی - استفاده از شیوه های نوین آبیاری - شبکه سازی و هماهنگی در انجام امور توسط مدیران و مسئولین شهری	- تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب - افزایش توانمندسازی اجتماعی - اشتغال زایی و مهارت افزایی - پذیرش سکونتگاه های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده های شکل گرفته - کنترل رشد و توسعه بی رویه شهر و مدیریت زمین - پیشگیری از مهاجرت روستاییان - مدیریت منابع آب - مدیریت یکپارچه شهری	حاشیه نشینی و محلات فرودست شهری
- کاهش نرخ بیکاری و ایجاد فرصت های شغلی - دسترسی آسان مردم مناطق محروم به خدمات آموزشی و رفاهی و کمک به پیشرفت و آبادانی مناطق محروم - ارائه تسهیلات کافی به جوانان در زمینه ازدواج و فرزندآوری - توسعه زیرساخت های بهداشتی و درمانی	- جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - حفظ میزان باروری کنونی	جمعیتی
- رشد، احصاء و شناسایی افراد بازمانده از تحصیل در سطح استان و کاربست برنامه آبا(آشتی با آموزش) به منظور بازگرداندن این افراد به چرخه آموزش؛ - تأمین نیروی انسانی از طریق دانشگاه فرهنگیان، تبدیل وضعیت نیروهای حق التدریس و ..... تأمین، تجهیز و نوسازی فضای آموزشی در سطح استان؛ - بهبود وضعیت دسترسی به آموزش های مجازی (سامانه شاد) از طریق ایجاد زیرساخت ها و .....؛ - پایین بودن تقاضای اجتماعی به دلیل نبود انگیزه برای دریافت خدمات سوادآموزی و در نتیجه پایداری وضعیت بی سواد؛ - پایداری بی سواد به خصوص در مناطق روستایی، عشایری و حاشیه شهرها؛ - بازگشت به بی سواد؛ - عدم وجود امنیت شغلی، دستمزد پایین آموزش دهنده ها، مشکلات بیمه	- افزایش پوشش تحصیلی و کاهش ترک تحصیل؛ - ترمیم و تجهیز افزایش سرانه فضای آموزشی؛ - جذب نیروی انسانی؛ - بهبود وضعیت آموزش مجازی؛ - افزایش تقاضا برای سوادآموزی؛ - ارتقای انگیزه حرفه ای آموزشیاران؛ - انسداد مبادی بی سواد؛	تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگسالان

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
آموزشیاران و در نتیجه کاسته شدن از انگیزه حرفه‌ای آنها؛ - نبود اطلاعات دقیق و درست از بی سوادان استان؛		
- استفاده از ظرفیت‌های استان به منظور ارتقای وجه بین المللی آموزش عالی استان؛ - انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛ - بهبود وضعیت آموزش مجازی در دانشگاه‌ها؛ - ارتقای مهارت محوری و کاهش بیکاری؛ - بهبود وضعیت کمی و کیفی دانشگاه فرهنگیان؛ - ماموریت‌گرایی و مهارت‌محور نمودن رشته‌های علمی و استفاده از از راهکار تغییر از عرضه محوری به تقاضامحوری به منظور کاهش بیکاری؛ - جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشگاهی در جهت حل مسائل و پاسخ‌دهی به نیازهای زیست بوم و جامعه؛ - حل مسائل و مشکلات مربوط به دانشگاه فرهنگیان؛	- بهبود بین المللی سازی آموزش عالی استان؛ - انجام مطالعات آمایش آموزش عالی و متناسب‌سازی رشته‌ها با نیازها و مزیت‌های استان؛ - بهبود وضعیت آموزش مجازی در دانشگاه‌ها؛ - ارتقای مهارت محوری و کاهش بیکاری؛ - بهبود وضعیت کمی و کیفی دانشگاه فرهنگیان؛	آموزش عالی
-بازچرخانی آب و استفاده از پساب حاصل از مصارف مختلف در بخش کشاورزی و فضای سبز -اجرای مدیریت یکپارچه منابع آب در حوضه‌های آبریز استان و علاج بخشی آن‌ها -کاهش برداشت از چاه‌های مجاز و پلمپ چاه‌های غیرمجاز -اجرای سند جامع کنترل و مدیریت کانون‌های بحرانی در استان خراسان رضوی اجرای طرح‌های آبخوان‌داری در استان خراسان رضوی -مدیریت یکپارچه حفاظت و پیش‌گیری از آلودگی سفره های آب زیرزمینی استان -تعادل‌بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان‌داری و... - توسعه بینش و آگاهی‌های محیط زیستی مردم محلی و مسئولان -حفاظت بی قید و شرط و مدیریت بهینه کمیت و کیفیت منابع آب -حفاظت بی قید و شرط اراضی کشاورزی و باغی موجود استان	- ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات؛ -حفظ و احیای جنگل‌ها و مراتع، بیابان‌ها و تلاب‌های استان - اصلاح الگوی کشت با در نظر گرفتن مزیت نسبی استان - بستر سازی برای توسعه روش‌های نوین تولید آب -ارتقای کمیت و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی	منابع طبیعی و محیط زیست

منابع و مأخذ

۱. اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری خراسان رضوی، <http://www.nrskh.ir>
۲. اداره کل هواشناسی استان خراسان رضوی، <http://www.skhmet.ir>
۳. اداره کل حفاظت محیط زیست استان خراسان رضوی، <https://sko.doe.ir>
۴. استانداری استان خراسان رضوی، وزارت کشور، <https://www.sko.ir>
۵. اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق (۱۳۹۶) بنیاد برکت.
۶. امانی، مهدی (۱۳۸۹)، مبانی جمعیت شناسی، انتشارات سمت، تهران، چاپ ۹.
۷. آمایش سرزمین و سند راهبردی توسعه استان خراسان رضوی (بی تا) معاونت برنامه ریزی و مدیریت استان خراسان رضوی.
۸. ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۹) سکونتگاه های غیررسمی و اسطوره حاشیه نشینی، چاپ دوم، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
۹. بزاق، علی، موسوی، سیدفرهاد و حسینی، خسرو (۱۳۹۸)، بررسی بحران آب استان خراسان رضوی و ارائه راهکارهای مدیریتی، همایش ملی راهکارهای پیش روی بحران آب در ایران و خاورمیانه، <https://civilica.com/doc/369147>
۱۰. جغرافیای استان خراسان رضوی (۱۳۹۹)، جغرافیای استان خراسان رضوی، تهران: دفتر تدوین و تالیف کتاب های درسی (وزارت آموزش و پرورش).
۱۱. خبرگزاری ایرنا، ۹۹، ۱۲، ۱۷، <https://www.irna.ir/news/>
۱۲. خبرگزاری مهر؛ ۹۴، ۲، ۲۳، <https://www.mehrnews.com/news/>
۱۳. خط فقر در ایران در سال ۱۳۹۵ و مروری بر روش محاسبه آن (۱۳۹۷) معاونت پژوهش های اقتصادی، مرکز پژوهش های مجلس.
۱۴. خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار (تکاپو) استان خراسان رضوی (۱۳۹۶) وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
۱۵. دفتر تقسیمات کشوری (۱۳۹۸)، نقشه و جدول تقسیمات کشوری ایران، تهران: وزارت کشور.
۱۶. رهنما، محمد رحیم، توانگر، معصومه (۱۳۸۷) بررسی تطبیقی حاشیه نشینی در شهرهای سبزوار، نیشابور، تربت حیدریه و گناباد، نشریه جغرافیا و توسعه ناحیه ای، پاییز و زمستان، شماره ۱۱
۱۷. روزنامه خراسان؛ ۱۰، ۲۲، ۱۳۹۹، <https://www.pishkhan.com/news/210796>

۱۸. سازمان برنامه و بودجه استان گیلان (۱۳۹۷)، تهیه و بازنگری برنامه آمایش استان گیلان - تحلیل وضعیت فرهنگی و سرمایه اجتماعی
۱۹. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۸)، سالنامه آماری استان خراسان رضوی ۱۳۹۷، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۲۰. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور ۱۳۹۸ - ۱۳۹۴، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۲۱. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، سالنامه آماری کشور ۱۳۹۷، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۲۲. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۸۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۲۳. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۰)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۲۴. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۲۵. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۷)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۲۶. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۷)، اطلس راهنمای استان‌های ایران، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح).
۲۷. سازمان جهاد کشاورزی استان خراسان رضوی، <https://kj-agrijahad.ir/>
۲۸. سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، نقشه راه علوم زمین و معدن استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵
۲۹. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی، ۱۳۹۹، برنامه آمایش استان خراسان رضوی
۳۰. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی (۱۳۹۸). سالنامه آماری استان خراسان رضوی.
۳۱. سازمان نقشه‌برداری کشور (۱۳۹۴)، اطلس نقشه و اطلاعات مکانی (استان خراسان رضوی)، تهران: سازمان نقشه‌برداری کشور (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور).
۳۲. سالنامه آماری کشاورزی استان خراسان رضوی ۱۳۹۸-۱۳۹۷
۳۳. سایت شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان خراسان رضوی، <https://www.skhrw.ir/>
۳۴. سرایی، حسن (۱۳۸۲). روش‌های مقدماتی تحلیل توزیع و ترکیب جمعیت با تاکید بر ترکیب سنی جمعیت. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۳۵. سرور، رحیم و خلیجی، محمد. (۱۳۹۴). سنجش درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۸۹-۱۰۲.

۳۶. شرکت مدیریت منابع آب ایران، دفتر مطالعات پایه منابع آب، <http://wrbs.wrm.ir/>
۳۷. شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور (۸۶-۱۳۸۵) سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
۳۸. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۳)، پیمایش ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۳۹. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۵)، پیمایش ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی ایران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۴۰. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶).
۴۱. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). طرح آمایش آموزش عالی (در چارچوب نقشه جامع علمی کشور).
۴۲. قدس آنلاین؛ ۹۷،۶،۳۱ <http://www.qudsonline.ir/news/>
۴۳. کاظمی پور، شهلا (۱۳۸۳). مبانی جمعیت شناسی. تهران: مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۴۴. مرکز آمار ایران (۱۳۵۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۵. مرکز آمار ایران (۱۳۶۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۶. مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۷. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۸. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۹. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۵۰. مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). بررسی وضعیت سواد و تحصیل جمعیت زیر ۶ سال و بیشتر بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵-۱۳۹۵.
۵۱. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران.
۵۲. مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی (۱۳۹۵) مرکز بررسی های استراتژیک، ریاست جمهوری.
۵۳. نطق پور، مهدی و همکاران (۱۳۹۶) بررسی نقش سپاه و بسیج در تأمین امنیت و توانمندسازی حاشیه کلانشهر مشهد، نشریه سیاست دفاعی، شماره ۹۹، تابستان.
۵۴. نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران (بی تا) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.

۵۵. وزارت نیرو (۱۳۹۸)، تغییرات آب سطحی و زیر سطحی در کشور، تهران: انتشارات و مرکز پخش وزارت نیرو.

56. Bryman, A. (2007). Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 8-14.
57. Corbin, J., Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
58. Creswell, J.W. (1994) *Research Design: Qualitative & Quantitative Approaches*, London: SAGE Publications.
59. Hanson, W. E., Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. *Journal of counseling psychology*, 52(2), 224.
60. Johnson, R., Onwuegbuzie, A. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33, 14-12.
61. Johnson, R., Onwuegbuzie, A., Turner, L. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 112-21.
62. *Persian Gulf Studies*. (2019). *Strategy and Geopolitics of the Persian Gulf*, Tehran: University of Tehran
63. Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
64. *The Encyclopedia of The Middle East*. (2020). *The Encyclopedia of The Middle East and North Africa*, London: Routledge

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

در تدوین سند راهبردی انقلاب اقتصادی بر اساس آمایش سرزمین، لزوم شناخت اولیه و پایه از مسائل و مشکلات موجود، جهت برنامه‌ریزی‌های نظام مند؛ مبتنی بر پتانسیل‌ها، استعدادها و مزیت‌های اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی، محیط زیستی و مدیریتی هر استان، ما را ناگزیر به انجام پژوهش در ۳۱ مجلد و برای هر استان یک جلد مجزا نموده است. امید است که پژوهش راهبردی صورت گرفته زیربنای پیشرفت و رشد اقتصادی هر استان در مراحل بعد قرار گیرد.